

Doktori (PhD) disszertáció

**Néptanítók sajtórepresentációja a Horthy-
korszakban (1921–1938)**

Frank Tamás

2022

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Neveléstudományi Doktori Iskola

(Prof. Dr. Zsolnai Anikó egyetemi tanár)

Elméleti-történeti Pedagógia Program

(Prof. Dr. Németh András egyetemi tanár)

Frank Tamás

Néptanítók sajtórepresentációja a Horthy-korszakban (1921–1938)

Témavezetők:

Prof. Dr. Boreczky Ágnes, professor emerita

Dr. habil. Baska Gabriella, egyetemi docens

Elnök: Prof. Dr. Németh András, professor emeritus

Belső bíráló: Dr. habil. Garai Imre, egyetemi docens (ELTE PPK)

Külső bíráló: Dr. habil. Rébay Magdolna, egyetemi docens (DE)

Titkár: Dr. Szabó Zoltán András, egyetemi adjunktus (ELTE PPK)

Tagok: Dr. habil. Szabolcs Éva, professor emerita (ELTE PPK)

Dr. habil. Nóbik Attila, tanszékvezető egyetemi docens (SZTE)

doi: 10.15476/ELTE.2022.099

Tartalom	
Köszönetnyilvánítás.....	4
I. Bevezetés.....	5
I.1. Témaválasztás indoklása	6
II. A kutatás elméleti kerete.....	10
II.1. A történeti (sajtó)kutatások problematikája	10
II.2. A tömegkommunikáció véleményformáló ereje, a sajtó hatalma	16
II.3. A sajtókutatások történeti kerete, a sajtó mint történeti forrás.....	23
II.3.1. A pedagógiai sajtó kutatása – szaksajtókutatás	25
II.3.2. Az időszaki sajtó (nevelés)történeti megközelítésben	33
II.4. Kutatási kérdések	37
III. A kutatás módszerei.....	39
III.1. Kutatási paradigmák	39
III.2. A tartalomelemzés	42
III.2.1. Kvalitatív tematikus tartalomelemzés	44
III.3. A korszak nagyobb sajtóorgánumai.....	47
III.3.1. A kutatásba bevont lapok bemutatása	51
III.3.2. Az elemzésre kiválasztott évek	54
IV. Történeti háttér	59
IV.1. Az 1920-as évek: Történelmi aspektus – statisztikai mutatók.....	59
IV.2. Oktatáspolitikai és társadalmi közege a húszas években.....	64
IV.3. Az 1930-as évek: Történelmi aspektus – statisztikai mutatók.....	71
IV.4. Oktatáspolitikai és társadalmi közege a harmincas években.....	73
V. A sajtókutatás eredményei	78
V.1. 1921.....	78
V.1.1. Kvantitatív összegzés	79
V.1.2. Néptanítók reprezentációja a politikai lapokban	82
V.1.3. Néptanítók reprezentációja a Néptanítók Lapjában.....	99
V.2. 1926.....	103
V.2.1. Kvantitatív összegzés	103
V.2.2. Néptanítók reprezentációja a politikai lapokban	107
V.2.3. Néptanítók reprezentációja a Néptanítók Lapjában.....	128

V.3.	1930	131
	V.3.1. Kvantitatív összegzés	131
	V.3.2. Néptanítók reprezentációja a politikai lapokban	134
	V.3.3. Néptanítók reprezentációja a Néptanítók Lapjában.....	147
V.4.	1935	150
	V.4.1. Kvantitatív összegzés	151
	V.4.2. Néptanítók reprezentációja a politikai lapokban	154
	V.4.3. Néptanítók reprezentációja a Néptanítók Lapjában.....	173
V.5.	1938	177
	V.5.1. Kvantitatív összegzés	177
	V.5.2. Néptanítók reprezentációja a politikai lapokban	181
	V.5.3. Néptanítók reprezentációja a Néptanítók Lapjában.....	201
V.6.	Az évkörök összehasonlító vizsgálata	207
	V.6.1. Néptanítókat érintő tartalmak dinamikája	209
	V.6.2. A politikai és bulvárlapok összehasonlítása	215
	V.6.3. Implicit és explicit tartalmak	218
VI.	A kutatás összegzése, lehetséges további kutatási irányok	226
	VI.1. Összegzés.....	226
	VI.2. Kutatás eredményei	227
	VI.3. A kutatás további lehetséges irányai	233
VII.	Bibliográfia	237
	VII.1. Szakirodalom.....	237
	VII.2. A tematikus elemzéshez felhasznált napi- és hetilapok	263
	VII.3. Egyéb források	283
VIII.	Függelék	286
	VIII.1. Sajtóstatistika a Horthy-korszakban.....	286

Köszönetnyilvánítás

Elsőként szeretném megköszönni doktori disszertációm előrehaladásában, formálásában nyújtott segítségét *Boreczky Ágnes* témavezetőmnek, aki mindvégig támogatott, irányt mutatott és kitartott mellettem, kérdéseivel inspirált, gondolkodásra ösztönzött és egyben példát mutatott. Szintén szeretném megköszönni társtémavezetőmnek, *Baska Gabriellának* a támogatását, a kritikai észrevételeit, javaslatait.

Köszönet illeti opponenseimet, dr. habil. Garai Imrét és dr. habil. Nóbik Attilát, akik a műhelyvitán támogató attitűdjük mellett alapvető iránymutatást adtak, koncepcionális és minden részletre kiterjedő észrevételeikkel segítettek a disszertáció végső megformálásában, továbbá köszönöm dr. habil. Rébay Magdolna opponensi munkáját is.

Valamint meg szeretném említeni Thun Évát, aki neveléstudomány szakos tanulmányaim alatt inspirált a neveléstudományi kutatások végzésére és láttatta meg velem a tantermi kutatások relevanciáját, a társadalmi és nemi esélyegyenlőségre törekvés fontosságát a tanítói praxisban. Köszönet érte!

A személyes köszönetnyilvánítás sorában említeném Valentné Albert Évát, aki a számítógéppel támogatott tartalomelemzés informatikai hátterében volt főleg a segítségemre, mint ahogy a Semmelweis Egyetem Pető András Kar vezetői, oktatói is mindvégig támogattak munkámban, különösen Földesi Renáta és Vona Zsófi.

Természetesen az intézményi köszönetnyilvánítás sorában elvülhetetlen érdemek illetik az ELTE Pedagógiatörténeti program oktatóit és vezetőjét, professzor Németh Andrást, valamint a doktori iskola neveléstörténeti programban az évfolyamtársaimat is.

Hálás szívvel gondolok †Apámra, aki mindig támogatott, még ha fizikai valójában ezt már rég nem teheti meg.

I. Bevezetés

A kutató személyes sorsa meghatározhatja kutatási területét, érdeklődésének fókuszát. Ez az én esetemben így van. A szakmai sorsom a tanítósághoz köt, mivel tizenöt éven keresztül oktattam alsó tagozatos diákokat. A tanítás, a tanítói lét – véleményem szerint – addiktív. Csak szeretni lehet ezt a munkát, mely – ideális esetben – nem csak szakma, hanem hivatás.

A tanítóságról alkotott képünket leginkább személyes tapasztalásunk, a hallottak-látottak-olvasottak formálják. A tömegoktatás korszakában mindenkinek van a korábbi tanítójáról, tanítóiról, gyermekei tanítójáról élményszerű, felidézhető története. Elismert, közkedvelt tanítók gyakran emlegetett szófordulatai, tettei jellemzik leggyakrabban ezeket az élménybeszámolókat. És előfordul kevésbé kedvelt tanítók megidézése is, akik a szakmai életükkel károkat okozhattak neveltjeiknek. Véleményünk szubjektív, meglátásaink gyakran általánosítás alapját képezik.

A technológiai fejlődés következtében szemünk előtt zajló változás a kommunikáció, a tömegkommunikáció terén is érezteti hatását. A 21. századra a papíralapú sajtót felváltotta a digitális tartalom, az online platformok sokasága. A híroldalak teremtik meg azt a felületet, melyen keresztül informálódunk, akár az oktatást érintő ügyekről. A nevelés- és oktatásügy ágensei is gyakran ezen keresztül reprezentálódnak. A sajtómegjelenések esetében is az egyedi keveredik az általánossal, az objektív a szubjektívvel. Az újságíró személyes beállítódása átszövi, befolyásolhatja az explicit és az implicit üzenetet. Jelen korunkban az internet világa, az online tér azonnali kommunikációt tesz lehetővé. Egyes hírek, események reflektálatlanul maradnak, másokat felnagyít a rendszer dinamikája vagy éppen elhallgat.

***

Jelen disszertáció szerzője még a papíralapú újságolvasás időszakában szocializálódott. Pályája elején napi szintű újságolvasóként identifikálta magát, így, mint a szakmai életútja a tanítósághoz, hírigénye, olvasni vágyása a napi- és hetilapokhoz köti. Ez a kettősség vezérelte a szerzőt neveléstudományi kutatómunkájához: feltárni a Horthy-korszakban a politikai napisajtóban reprezentálódó tanítóságot. A vizsgált időszak kiválasztásának indoka, hogy – a dualizmus időszakával szemben – igen hiányos a két világháború közötti neveléstörténeti keretbe ágyazott sajtórepresentáció-vizsgálat, a tanítóságra vonatkozóan szinte egyáltalán

nem jelent meg ilyen irányú nevelés-, oktatástörténeti kutatás. Mind a terminus, mind a források kiválasztásával ezt a hiányt kívánom pótolni.

A disszertáció a hagyományos szerkezeti elvet követi. Az első fejezetben a témaválasztás részletes indoklását a kutatás elméleti keretének bemutatása követi, majd a vizsgált korszak keretében a hazai sajtó véleményformáló erejét, valamint a politikai hatalom kérdését exponálom. Ezt követően a kutatás előzményeként kitérek a pedagógiai sajtó eddigi vizsgálatainak eredményeire, melyek időbeli kerete nagyobb részt a dualizmus korszaka, kisebb részt a két világháború közötti időszak. Ezt a kutatási kérdések rész követi. A kutatás módszerei fejezet hangsúlyosan a tartalomelemzésre és a tematikus elemzésre fókuszál, melyet a kutatásba bevont lapok bemutatása zár le. A történeti háttérben a korszakot politika-, gazdaság- és oktatástörténeti kontextusba helyezem a legújabb eredmények tükrében.

A kutatás eredményei kronologikus rendben követik egymást. Az öt fókuszidőpont összefoglalása egy-egy fejezetben történik, egységes tematika mentén. Évkörönként kísérletet teszek a sajtóorgánumok kvantitatív összehasonlítására, majd a bulvár- és politikai lapok témák szerinti tanító-reprezentációját a *Néptanítók Lapja* elemzése követi. A kutatás lezárásaként az évkörökön átívelő témák kvantitatív alapú összehasonlítása történik, mellyel láthatóvá válik a kijelölt időszak (17 év) témadinamikája, ezt a napilapok tanítói tartalmainak statisztikai mérőszámok alapján történő összehasonlítása követi. Legvégül az implicit tartalmak feltárása során keletkezett eredményeket mutatom be és értelmezem, majd az összefoglalásban rögzítem a kutatás eredményeit és folytatásának lehetséges irányait.

I.1. Témaválasztás indoklása

A 19. század harmadik harmadától kezdve a II. világháborúba történő belépésig az ország lakossága jelentős változásokat élt át. Természetesen a megállapítás triviális, hiszen ha csak a nagyobb eseménytörténeti vonulatra tekintünk, sorjáznak a makrotörténeti mozzanatok. Csak említés szintjén: az 1867-es politikai és gazdasági kiegyezés; az 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában; Pest, Buda, Óbuda egyesülése; a bécsi és a pesti tőzsdekrach; majd az 1880-as évek gazdasági fellendülése; a Millennium évei és az azt övező gazdasági–technológiai változások; Wekerle Sándor első miniszterelnökségét követő két évtized, melynek során tíz kormányzat váltotta egymást; az I. világháború testet és lelket

pusztító eseményei; a forradalmi hullám, mely alapjaiban kérdőjelezte meg a politikai–társadalmi status quo-t; Trianon gazdasági–politikai–mentális hatásai; a bethleni konszolidáció dekádja; a nagy gazdasági világválság nehézségei; a Gömbös-kormány és a jobbra tolódás évei, majd a háború közvetlen előzményei és a II. világháború eseményei. Felsorolásunk egyoldalú, hiszen a mikrotörténeti eseményekre, a társadalom különböző rétegeinek mindennapjait érintő fordulópontokra nem is reflektáltunk: a társadalmi változásokra, a demográfiai mozgásokra, az urbanizáció ugrásszerű fejlődésére, a regionális különbségekre, a lakásproblémára vagy a nemzetiségi kérdés politikai vetületeire. Nem tettünk említést a szekularizáció erősödéséről, változásáról sem, vagy a numerus clausus és a zsidótörvények következményeiről. Nem ejtettünk szót a századfordulótól felerősödő női emancipációs törekvésekről, illetve a húszas évektől érzékelhető konzervatív feminizmus reprezentációjáról. Kitérhetnénk a munka világának változásaira, a munkanélküliség problematikájára is, vagy a felsőoktatást érintő peregrinációra.¹

Az 1868. évi XXXVIII. tc. hatása a dualizmuskori oktatásra megkérdőjelezhetetlen. Folyamatosan csökkent az analfabéták száma, aránya. Gyarapodott az oktatásban részesülők köre, emelkedett a pedagógusok létszáma. Az oktatás progressziója a Horthy-korszakban is folytatódott. A két világháború között az oktatásról szóló diskurzusok egyik központi szereplője a 18–20.000 főt számláló néptanítóóság volt (*Asztalos*, 1928). Férfiak és nők, családosok és egyedülállók. Elváltak és házasok. Fiatalok és idősebbek. Államiak, községiek és felekezeti, segédtanítók, helyettes tanítók vagy kinevezettek, tanyai és városi tanítók. A politika szereplői szerint az oktató-nevelő munkát végző szakemberek nélkül elképzelhetetlen lett volna a nemzet boldogulása, felemelkedése. A szemlélet ebben az időszakban két oktatáspolitikus-miniszterhez köthető, Klebelsberg Kunóhoz és Hóman Bálinthoz.

Neveléstörténeti kutatásom során a két világháború közötti időszak tanítói ethoszának, a népiskolai tanítóóság szakmásodásának², mindennapjainak feltárására teszek kísérletet, továbbá arra, hogy milyen kontextusban jelenik meg a tanítóóság, a tanítói praxis az ország lakossága

---

¹ Bővebben: Kövér György és Gyáni Gábor (2006): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Koloh Gábor (2018): Magyarország demográfiája és az I. világháború. Miletic, Aleksander (2018): Az első világháború és a lakásbérleti piac, 1914–1938. Valló Judit (2010): Nemzetgyilkos lakástípusok vagy a modern nagyvárosi élet szimbólumai? Középosztályi kislakások a harmincas évek Budapestjén. Rosta Gergely (2019): Szekularizáció? Deszekularizáció? Merre tart a vallási változás a világban? Sárai Szabó Katalin (2009): „Családi élet őrizői, magyar református anyák, asszonyok...”. Nők a két világháború közötti református egyházi sajtóban. Zimmermann, Susan (2001): Védett és védelemben nem részesülő munkaviszonyok az iparosodás korától a világgazdasági válságig. Kelemen Ágnes Katalin (2018): Peregrináció, emigráció, száműzetés. A két világháború közötti magyar diákvándorlás és a numerus clausus összefüggései; Veszprémy Bernáth László (2020): Zsidóság, menekültek és zsidó menekültek Magyarországon, 1919-1923.

² „Szakmásodás alatt az alacsonyabb társadalmi presztízsű, középfokú szakiskolákban megszerezhető gyakorlatias szakmák (pl. szakmunkás, közvetlen termelésirányító szakemberek, tanítók) intézményesülési folyamatait értjük.” Németh András (2013)

számára. Milyen témákban, ügyekben vetül rájuk rivaldafény, illetve azok az írások, melyekben megjelennek, milyen képet festenek a szakmáról? A pedagógiai sajtón kívüli orgánumok neveléstudományi szempontú vizsgálata nem általános. A társadalmi, családi és élclapok elemzése már megjelent a hazai neveléstörténeti szcénában, viszont a *tabloidok* forrásként történő alkalmazására ismereteink szerint ez idáig – korábbi kutatásaimon kívül (Frank, 2018, 2019) – nem történt kísérlet, de a *politikai lapok* neveléstörténeti feltárása sem fősodorbéli kutatási szegmens. Ennek oka talán a lapcsalád irodalmi, publicisztikai megbecsültségében keresendő, bár ez ellen szól, hogy a húszas–harmincas években is publikáltak elismert irodalmárok a politikai–társadalmi elit által lebecsült, ennek ellenére jelentős olvasótáborral rendelkező orgánumokban.³

Éppen a hiátus miatt kutatásom a Horthy-korszak, azon belül is 1921 és 1938 közötti időszak legnagyobb olvasótáborával rendelkező napilapjainak, köztük bulvárlapoknak, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos orgánumának, a *Néptanítók Lapja* – megjelenő számainak – elemzésére vállalkozott. Az intervallum magyarázatául egyrészt a sajtórendészeti, illetve a sajtószabályozással kapcsolatos törvények szolgálnak, legfőképpen az 1938. évi XV. (V. 29.) és az 1938. évi XVIII. törvény (VI. 1.) Előbbi – többek között – a sajtókamara felállításáról határozott, mellyel alapvetően kontrollálták és rajzolták át az addigi sajtóéletet.⁴ Másrészt az 1938. évet a legtöbb történész az utolsó békeévnek tekinti. Kutatói döntés volt, hogy a háborús évek kívül maradnak a vizsgálódás körén, mert bár végtelenül érdekes, hogyan artikulálódik pl. a tanítói szerep a háborúra való készülődésben, majd a háború során, mindennek vizsgálata önálló kutatást igényelne.

A disszertáció alapját képező vizsgálat során a *kvalitatív és a kvantitatív kutatási paradigmát* együttesen alkalmaztam, mert ezáltal biztosítható a feltáró és értelmező munka komplexitása. A *kvalitatív tematikus tartalomelemzés* lehetővé teszi a sajtóban megjelent tanítói témák azonosítását, leírását, értelmezését. E módszer segítségével az orgánumok releváns tartalmainak deskriptív megjelenítésével és interpretatív megközelítéssel kísérletet teszek arra, hogy a felidézett „szövegek jellege, atmoszférája, fogalomhasználata” által

---

³ Kosztolányi Dezső az ismeretlen Ady-versről. *Az Est*, 1923. december 30. 5.; *Az Est, Magyarország és a Pesti Napló* vasárnapi tárcái; *Az Est*, 1923. december 30. 7.; Dante: A Paradicsom. Babits Mihály fordítása. *Budapesti Hírlap*, 1923. június 9. 1. Recenzió; Ady Endre: Nincsen, nincsen!? A nagy költő ismeretlen verse, amely fordulatot jelent fejlődése megítélésében. Babits Mihály, Földessy Gyula és Móricz Zsigmond a vers jelentőségéről. *Az Est*, 1923. december 25. 5.; Móricz Zsigmond: A fecskék fészket raknak. *Pesti Napló*, 1931. december 5. 2.; Móricz Zsigmond: Öreg bölény ment el. *Pesti Napló*, 1931. december 6. 9.; „Asszonyi alázat.” Mollináry Gizella verseskönyve. *Népszava*, 1927. július 1. 6.

⁴ 1938-1939-ben radikális átalakulás zajlott le a hazai sajtópiacon. Hozzávetőleg 400 időszakos lap és 100 folyóirat szűnt meg. Ez az egyik oka, hogy Sipos Balázs kultúrtörténeti korszakhatárnak tartja 1939-et (Sipos, 2020. 114. o.).

(Donáth, 2008. XV. o.) bemutassam a Horthy-korszak kiválasztott időszakában (1921–1938) tevékenykedő tanítókat, és láthatóvá váljon, hogy egyes lapok olvasói milyen képet alkothattak róluk, milyen kép reprezentálódott az olvasók számára. A publikált tanítói témák kvantifikációja révén a lapokban megjelenített kép sajátos mintázata mutatható be. Ennek révén láthatóvá lesz, hogy a különböző politikai platformhoz tartozó napilapok, mely tanítói témákat preferáltak, a tanítói témák hogyan viszonyulnak egymáshoz egy-egy lapon belül, illetve a lapok egymáshoz képest milyen publikációs mintázattal rendelkeznek.

A tanítói praxis intézményesülésének kezdetétől a tanítók szaktudása, életkörülményeik, nevelői attitűdjük, magánéletük, normaképző státuszuk, sikereik, kudarcaik társadalmi diskurzus tárgyát képezték. A tömegoktatás általánossá válásával megnövekedő tanító létszám tovább erősítette ezt a tendenciát, hiszen az elemi oktatásban részesülő diákok és családtagjaik révén milliós létszámú „közösség” került kapcsolatba a tanítókkal, a tanítónőkkel, a tanítósággal. Azonosulva *Marc Depaepe* gondolatával „*a neveléstörténet (...) demonstrálja, hogy ők is emberi lények, konkrét társadalmi–történelmi kontextusban éltek, melytől aligha lehet elvonatkoztatni*” (2013. 17. o.). Hiszek abban, hogy ezen feltárómunka tanulságokkal szolgál, még akkor is, ha jelenkori adaptálása vagy felhasználása nem vagy kevésbé történik meg.

II. A kutatás elméleti kerete

II.1. A történeti (sajtó)kutatások problematikája

A történészi hivatás, illetve a történeti feltárás sok kérdést vet fel, mely nem csak a megközelítési módokat, a feltárás technikáját, a múlt magyarázatát, hanem – többek között – a történészi ítéletalkotás szükségességét vagy annak elkerülését is érinti (Gyáni 2007). A történeti feltárómunkákat ért kritikák, illetve az egymással alkalmasint oppozíciót elfoglaló irányzatok „küzdelse” nem újkeletű (Noiriel, 2001; Romsics, 2011. 329–345. o.).

Kutatásom elméleti keretének bemutatása során nem kívánom relativizálni a történeti kutatás esélyét a feltáró munka objektivitására vonatkozóan, pusztán csak jelezni kívánom azon kihívásokat, amelyek a sajtókutatások során jelennek meg. Annál is inkább elkerülném a relativizálásnak még a látszatát is, mivel amennyiben relativista álláspontra helyezkednék, pont az általam használt források hitelességét kérdőjelezném meg.

Közismert *Paul Ricoeur* és *Hayden White* között feszülő, a történelem, a történelmi múlt megismerését középpontba állító vita. White szerint (1973) a történelmi múlt rekonstruálása során szelektálunk, logikai idősorokat állítunk fel, szóképeket használunk, és utóbbi által a történész a nyelvi kifejezőeszközök foglyaivá válhat (Romsics, 2011. 232. o.). Ezzel szemben Ricoeur ugyan elismerte a feltáró- és bemutatómunka során érzékelhető nyelvi-retorikai hatást, de úgy vélte, lehetséges „igaz elbeszélést” adni az olvasók kezébe; a történész lehet kellően kritikus és létezik elérhető „igazság” (Romsics, 2011. 243. o.).

A sajtóból feltároló tartalmak sokféle narratívát hozhatnak létre, de feltételezve bizonyos hermeneutikai ismeretet, jelentősen szűkülnek konstrukciós lehetőségeink. Erre a problematikára világít rá *Kövér György* (2013) a múlt kutatásával kapcsolatban. Úgy véli, nemcsak a tények befolyásolják az emlékezetet, hanem arra az adott korszakban jelenlévő egyéb tényezők, események percepciója is hatást gyakorol. A sajtótörténeti elemzések érintik ezt az aspektust, hiszen a sajtó tartalmai az újságíró, a szerkesztőség szűrőjén keresztül nyerik el elsődleges nyelvi formájukat, melyet a kutató – saját előítéleteitől sem mentes – újabb szűrőjén keresztül tesz vizsgálat tárgyává, és formál újabb szöveggé. Tehát a múlt a felidézése révén válhat számunkra történelemmé. Ekkor viszont felmerül a múlt feltárásának kockázata. Ennek értelmében a jelenkor eszméinek, értékeinek és érdekeinek megfelelően idézzük fel és interpretáljuk múltunkat (Pataki, 2010). Így tekintve, minden narratíva – legyen az fotográfia,

szöveges közlés, (mint például újságcikk vagy egyéb forrás) – bizonyos fajta értelmezés, szelektálás, mely gyakorlatilag „ki van szolgáltatva” a kontextusnak, a kulturális térnek, legyen az a kutatott időszaké, a kutatott témáé vagy a kutatóé. *Karl Popper* kutatói álláspontja is egybeesik ezzel, mely szerint kutatói döntések sorozatából áll egy feltárás és „minden nemzedéknek joga van a történelmet a maga módján szemlélni és újraértelmezni” (*Popper*, 2001. 434. o.). A posztmodern történetírás alapvetően újragondolta a múlt eseményeihez való viszonyát. Foucault (1998. 51. o.) szavaival élve: „a diskurzus nemcsak egyszerűen tolmácsolja a küzdelmeket és az uralmi rendszereket, hanem érte folyik a harc (...) tehát a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani”.

A történészek nem emlékeznek, hanem az emlékezés kereteit jelölik ki: tehát a történelmi múlt kutatói a múltat egy bizonyos fogalmi rendszerbe ágyazottan vizsgálják, és az értelmezési keretek versengenek egymással.

Pierre Nora és *Maurice Halbwachs* szerint az emlékezeti aktusok elkülönülnek a történelmi konstrukcióktól, ezekben az emlékezet kiszakad a társadalmi gyakorlatból és egy mesterségesen létrehozott, szakértők által fenntartott közegbe kerül, amelyre leginkább historiográfiaként, vagy történelmi hagyományként hivatkoznak. Ebben a keretrendszerben a kutató nem emlékezik, hanem egy fogalomkészlet alkalmazásán keresztül viszonyul megismerésének tárgyához (*Nora*, 2010; *Romsics*, 2011).

A történelmi sajtókutatások a közvetett észlelésre támaszkodnak. A „közvetett észlelés” jelentheti a téma feldolgozásakor az újságíró által érvényesített személyes orientációt, világnézetet, továbbá jelentheti a lapkiadó-lapszerkesztő politikai identitását is, melynek szűrőjén keresztül szelektálja, delegálja a feldolgozandó témákat az újságíróinak. Továbbá jelentheti a kutatást végző személy szakmai és személyes identitásából fakadó megközelítésmódot is. *George Duby* (2000), az *Annales*-kör prominens történészeinek álláspontja szerint a történész szubjektivitása igen is valóságos, és nem létezik objektív múlt. Ezt erősíti *Bartlett* (1985) meglátása is, mely szerint a jelen érdekeinek megfelelően rekonstruálódik a múlt a kutatói jelenben. A múlt távolsága miatt már nem közvetlenül emlékezünk, hanem ezen aggregátumok közvetítésével. Minél távolabbra tekintünk vissza az időben, annál inkább szükséges hagyatkoznunk a kultúraközvetítő forrásokra, a mi esetünkben a sajtóra, és annál inkább szükséges – mivel nincs személyes tapasztalásunk – kellő távolságtartással vizsgálni a feltáruló „történelmet”.

A sajtóapparátus mint közvetítő eszköz és a tanítóságról szóló tartalmak kultúraformáló reprezentációk. A társadalmi-gazdasági fejlődés következtében változáson mennek keresztül, akár veszíthetnek is értékükből. Ennek példázata a 21. század, melyben az írott sajtó háttérbe

szorult, illetve felváltotta az online újság, mely sokkal dinamikusabb, mint az általunk vizsgált időszak sajtója. A társadalmak változásával átalakulnak, átalakulhatnak: nem konstans, monolit jellegűek és ez a megállapítás érvényesíthető a politikai sajtóra is. Az orgánumok szerepének, súlyának, a közölt tartalmaknak a megítélése, üzenetértékének vizsgálata jogos kérdés, hiszen – főleg a napisajtó esetében – a gyorsan változó, szinte naponta, hetente keletkező újabb és újabb információk sokasága felülírja, felülírhatja a korábban fajsúlyosnak ítélt híreket, így „történelmi szerepét” is megkérdőjelezheti. Az idő múlásának és az aktualitás változásának kérdése, hogy mennyire fogadható el akár kutatási témaként egy olyan vizsgálat, melynek a *„valamikori és utólag, a történelmi perspektívában feltáruló jelentősége eltér egymástól”?* (Gyáni, 2005a)

A sajtó a múlt pillanatainak rögzítésével emlékezésre készítet; az abban résztvevők körére kényszerítő erővel hat; a múltat konstruálja, rekonstruálja, sőt dekonstruálja a jelenben a jövő számára. A zurnaliszta tevékenysége révén (interjú, riport, tudósítás, vezércikk) konstruálódik és rögzül – hosszabb-rövidebb időre – a múlt, melyet az újság olvasójának, tehát a saját jelenének szán. Az idő szerepe, az idő kezelése felértékelődik, illetve az idő értelmezése jelentőségre tesz szert. Az idősíkok találkozása (Szabolcs, 2016) szükségszerű. Az orgánumok tevékenysége (emlékezés, emlékeztetés) a néhány órával, néhány nappal korábban lezajlott eseményeknek állít emléket, azokat idézi meg, vagy hallgat el eseményeket. Megvan a létező kapcsolat a tartalom és szereplője között. Az újságok többségében emlékezés zajlik. Ezzel szemben az utókor már mint a történelem immanens részeként tekint a tartalmakra, hiszen már nincs kézzelfogható kapocs kutató és a kutatott között. A kutatói szemszögből vizsgálva már történelem (Nora, 1984). Ilyetén módon hasonlóan vélekedik Foucault (2013) is, amikor arról beszél, *„mi emberi lények arra vagyunk »ítélve«, hogy a jelenből írjuk és újraírjuk a történelmet, mely nem jelenti a múlt módszeres éltorításának legitimizációját”* (17. o.).

Az emlékeztetést és a felejtetést az újságok szakmai, politikai identitása meghatározza. Ennek fényében viszont a kutató részéről az elemzés elválaszthatatlan a korszak ismeretétől. Az adott időszak normarendszere által határolt térben mozgó újságok napi gyakorlata révén – amennyiben jelentős olvasótábor áll az adott orgánum mögött – láthatóvá válik a fősodorbéli diskurzus: mire emlékezünk, miről, kiről beszélünk, ezáltal mire emlékezünk, mire, kire emlékeztetnek. A Horthy-korszak politikai elitjének a restaurációtól való félelme miatt joggal idézhető meg Gyáni gondolata, melyre Ernest Renan szellemisége gyakorolt hatást, mikor azt mondja: *„Az egyedül követendő út így minden olyannak az elfelejtése, ami megzavarhatja a*

nemzet eredendő egységességét” (2017. 22. o.). Kibővítve a gondolathorizontot az is fontossá válik egy-egy téma kapcsán, hogy ki, mit mond, kinek, miért, hogyan vagy ki helyett beszél és milyen hatással.

A médiumok, köztük az újságok tájékoztató és befolyásoló szerepe közismert (*Bajomi-Lázár, 2018*). Előbbi nem tartja szükségesnek az olvasók véleményváltozásának elérését, utóbbi esetében ez szinte elvárt. Ezen vélekedés azért is fontos, mert a sajtótörténeti források mint argumentumok hordozhatják annak jeleit, hogy nem pusztán a tájékoztatás vezérli, vezérelheti a szerkesztőséget, a kommunikátorokat, hanem akár manipulációs szándék is. Az újságírók, szerkesztők által kiválasztott témák, illetve feldolgozásuk mikéntje segítik az olvasókat eligazodni a világ dolgaiban, útmutatóként szolgál számukra (*Nóvik, 2006*), de ez az iránymutatás – bizonyos helyzetekben és laptípusoknál – akár dogmatikus is lehet.

A sajtórepresentációk megerősíthetik az addig kialakult képet, de változás is elérhető általuk, mivel az újságírók a mediátorszerepükből fakadóan képesek befolyásolni egy-egy társadalmi csoport vagy egyén közmegítélését (*Császi, 2004*). De változhat a szociális reprezentáció az érintett szereplők, a hírek alanyai által is, amennyiben a sajtón keresztül próbálnak meg változtatni a róluk kialakult, korábban már rögzült képen (lásd *Levi, 2000*).

A közvélemény változását, illetve a közvélemény befolyásolását tudatos sajtóaktivitással el lehet érni, de ehhez megfelelő gazdasági és társadalmi tőkére van szükség. Mint ahogy a tájékoztatás–befolyásolás, úgy a cenzúra–propaganda kettősének jelenléte is megkívánja a háttérben meghúzódó politikai, gazdasági érdekek feltárását, a kutatott korszak kontextusainak ismeretét.

A történeti kutatók körében az elemzések során a források megítélése, ezáltal a források rangsorolása, minősítése, arányának kezelése központi szerepet tölt be (*Gyáni, 2005a*). Kutatásunk forrásbázisa a Horthy-korszak politikai napi- és bulvárlapjai, így vizsgálatunkra méltán, de mindenféle múltbeli forrás esetében elmondható, hogy a feltáró munkának egy mesterségesen létrehozott adatgyűjtemény a kiinduló pontja, és ezen adatgyűjtemény viseli magán azon jelentéstartalmakat, melyet a kutató feltárni, bemutatni és értelmezni kíván.

Jóllehet, a kulturális emlékezet (*Assmann, 2018*) kontinuitásának megőrzése önmagában is fontos cél, felmerül a kérdés, hogy témánk, a tanítók és tanítónők két világháború közti képének sajtórepresentációja szempontjából mit jelent? Ha a korábbi kutatások alapján tudjuk is, mit keresünk, alakíthatja-e az a kép, amit a 21. századi kutató a korabeli sajtótermékek elemzése révén rekonstruál a jelen tanítóságának emlékezetét és identitását? Ha nem, mégis mit mondhatnak a mai pedagógusok számára kutatásunk eredményei? Mit láthat meg a mai

tanító a csoport ábrázolásának majd száz évvel ezelőtti témáiból? Vagy abból, hogy – az emlékezhelyek nem állandó entitások – a politikai újságok témaválasztásai módosulnak a politikai klíma változása következtében? Úgy gondoltam, hogy a történeti rekonstrukció hozzásegítheti őket ahhoz, hogy felismerjék a ma is megjelenő toposzokat, sztereotípiákat, helyzetük sok szempontból változatlan vonásait. A neveléstudomány, pontosabban a pedagóguskutatások szempontjából ugyanakkor reméljük, hogy vizsgálatunk kitér a hasonló kutatások körét, mikor megpróbálja összeilleszteni egy viszonylag kevésbé vizsgált korszak sajtója által közvetítette kép darabjait a tanítók társadalmi státusáról, szerepéről, helyzetéről, a velük kapcsolatos elvárásokról és a velük szemben alkalmazott hatalmi technikákról.

Utóbbiról, a hatalomról, a hatalom megnyilvánulásairól már csak azért is szükséges említést tenni a Horthy-korszak esetében, mert a nemzetállamok kialakulásával – és ilyen értelemben az I. világháború után Trianon miatt az új Magyarország is ebbe a kategóriába sorolható – szükségszerűen ki kellett építeni egy új kormányzati adminisztrációt is, melynek értelemszerűen egyik jellegzetessége a kirekesztő és szelektív nacionalizmus lett. A kirekesztő hatalmi politika megnyilvánulásai nem csak a zsidósággal szembeni diszkriminációs politikában érhető tetten, hanem a cenzushoz kötött választási rendszer folyamatos változásain keresztül is érzékelhető. A hatalom szerepével kapcsolatosan *Nietzsche*, *Habermas*, *Weber*, *Machiavelli* vagy akár *Hobbes* is arról beszél, hogy az állam működése elképzelhetetlen hatalom nélkül, a hatalmi megnyilvánulások nélkül, és ebből kifolyólag illúzió arról beszélni, hogy egy társadalom, egy ország meglehet nélküle (*Bayer*, 2016).

A hatalmi megnyilvánulások formai gazdagságának nincsenek korlátai, szinte határtalanok, illetve a politikusok kreativitásán múlik, hogyan és miként érvényesítik hatalmukat, hogyan jelenítik meg hatalmi érdekeiket. Természetesen a hatalmi megnyilvánulásoknak – morális minőségük szerint – jó és rossz példázatai vannak, de fontos megállapítás, hogy a hatalmat gyakorló akár jót is tehet a hatalmával, nem evidens azt feltételezni, hogy a hatalom birtokosa mindenképpen rosszra törekszik (*Ottlik*, 1941/2002).

Ebből fakadóan jogos kérdés lehet, hogy a hatalom szempontjából a közérdek – a közjó – a magánérdek kibékíthetetlen fogalmak-e, ellentétben állnak-e egymással, vagy létezik morális kapocs közöttük, akár egyoldalon is állhatnak egymással? Illetve van-e átjárás az egyik fogalomból a másikba anélkül, hogy sérülne a politikai ágens megítélése? (*Hamza*, 2015) Ahhoz, hogy feltételezhessük, hogy a politikai hatalmat gyakorlók a közérdekért, a közjóért

cselekednek egy fajta morális alap szükségeltetik, egy bizalmi tőke meglétét szükséges feltételezni, mely személyfüggő, politikus-függő. A politikus erkölce, morálja alapvetően meghatározza, hogy a hatalmi megnyilvánulásai mennyire hitelesek, de természetesen az is kétségtelen, mint ahogy *Ottlik László* idézi (*Ottlik, 1941/2002*): többet ér a hadvezér hadsereg nélkül, mint a hadsereg hadvezér nélkül. Tehát a politikus kvalitásai szinte mindenképp felett állnak, valamint azon hit is alapvetés, hogy a saját politikai álláspont szilárd alapokon nyugszik, ezáltal megingathatatlan, és ebből fakadóan az érintett politikai hatalommal rendelkező ágens önbizalommal telt (*Ottlik, 1941/2002*).

Nem csak a (kormány)politikus, hanem a politikus által képviselt állam érdekei is megjelennek, és ennek egyik aspektusa, hogy az állam saját állampolgárai érdekében az egyén (más egyének) vagy kisebb csoportok érdekeit akár korlátozhatja is. Ennek a megítélésében-befolyásolásában jelentős szerepet kap, kaphat a média. A politikai hatalom birtokosai a mediatizált világ befolyásolását óhajtják, illetve rajtuk keresztül a hatalmuk kommunikálását is elvárják. A XX. századra a politikai hatalom érzékeltetése elképzelhetetlen a média támogatása nélkül. A Horthy-korszakban a hatalom attribútumai – bizonyos esetekben – elválaszthatatlanná váltak a médiától. A média és a hatalom kapcsolatára jó példa a Horthy-kép alakítása a korszakban, a kultuszépítés folyamata, mely nem csak a politikai hatalommal rendelkező Horthy Miklóst jelenti, hanem a személyes hatalommal, individuális erővel rendelkező államférfiét is (*Turbucz, 2014*).

Kutatásom során Paul Ricoeur álláspontját fogadtam el, mely szerint a történész szubjektivitása valójában az objektivitás által keretbe foglalt szubjektivitás és mint ilyen rendelkezik jó és rossz minőséggel. A történészi szubjektivitás nem szubjektivitásként, hanem inkább *nem teljes objektivitásként* értelmezendő és négy területen jelenik meg: 1) a jelentőség megítélése, mely a vizsgálni kívánt dokumentumok kijelölését jelenti és nincsen egzakt kritériuma; 2) az okság hétköznapi felfogása, mely egyes esetekben implikálja a pszichológiai motivációkat, így az észhasználat pszichológiáját és ezáltal konkrét meghatározása nehézkessé válik; 3) a történelmi távolság, az időkezelés, mely alatt azt a problémát érti, mely a múltban működő intézmények, a múltbeli helyzetek jelenkori magyarázatának nehézségét jelenti, illetve a múlt elhatárolását a jelentől: mitől más a múlttól a jelen és a múlt hogyan magyarázható a jelenünkben? A történelmi távolság kezelésének másik aspektusa, hogy el kell választani a múlt emberének saját jövőjére vonatkozó várakozásait az általunk ismert jövőjétől; illetve az ő általuk ismert múltjukat is el kell választanunk az általunk ismert múltjuktól. Ennek megvalósítása erőteljes szaktudást és képzeletet kíván meg a történésztől;

4) a történetírás az emberi múlt, az emberi történések, cselekvések magyarázatára vállalkozik és mint ilyen, ember magyaráz embert, mely szimpátiával átítatott, és amely a történésztől megkívánja „a találkozás és a magyarázat akarását”. Tehát ezek a történészi szubjektivitás szegmensei, melyek nem egyfajta „sodródó szubjektivitást” jelentenek, hanem a jó szubjektivitás győzelmét a rossz szubjektivitás felett (Ricoeur, 2004, 187–206).

II.2. A tömegkommunikáció véleményformáló ereje, a sajtó hatalma

Korábban a sajtó szerepéről nem az előző részben tárgyalt fogalmakban gondolkodtak. Bár a sajtó és a hatalom viszonyának a kérdése már felmerült, a sajtó alapvető funkcióját az informálásban és a – politikától nyilván nem független – véleményformálásban látták. Ez utóbbiak megvalósítását segítette a sajtó expanziója és differenciálódása, vagyis az, hogy egyfelől a sajtótermékek száma erőteljesen megnőtt, másfelől a fővárosi lapok mellett megjelentek a helyi újságok, valamint az olvasóközönség összetétele és habitusa is megváltozott és differenciáltabbá vált. A sajtóexpanzió egyik okozója azon társadalmi változás, mely a lakosság jelentős részénél a politikai, a személyes sorsa alakításáért felelős ember aktivitásának erősödését jelentette. Ehhez a társadalmi változáshoz járult hozzá és egyben a sajtó növekedését is okozta hazánkban is a tömegoktatás révén javuló alfabetizáció, a nyomdatechnika fejlődése, a vasút- és postahálózat bővülése, a kommunikációs rendszerekhez és így a hírekhez való gyorsabb hozzáférés lehetősége, valamint a kolportázs, mely terjesztési módszerrel leginkább a bulvárlapok éltek. Utóbbi a lapterjesztés korábbi formáját vette avíttá, illetve új, közvetlen kapcsolatot alakított ki a lapok és az újságolvasók között. A századfordulótól kezdődően egyre erőteljesebb formában megnyilvánuló, és a hagyományos feudális társadalomszerkezeten túl egyre több szinten differenciálódó társadalom a politikai orientáció terén is jelentős különbségeket mutatott. Az újonnan szerveződő ipari szakmunkásság, a betanított és segédmunkások jelentős rétege, a mezőgazdasági cselédség, a napszámosok, a városi tisztviselői réteg, az urbanizációban érintett lakosság, a vidéki létben élők gazdasági sokszínűsége (Romsics, 2019) a kultúrafogyasztásra, közte az újságolvasási szokásokra is hatást gyakorolt.

Az olvasóközönség létszámnövekedése egyet jelentett az olvasói igényeknek megfelelő, az olvasók igényeit kielégíteni szándékozó tartalmak növekvő számával. „Az újságközönség bővülésével a politikailag okoskodó sajtó veszít befolyásából”, sőt a hírfogyasztók

létszámával párhuzamosan egyre több ember eltávolodik a magaskultúrától (*Habermas*, 1999. 251. o.). Az újságolvasás – a gazdasági-társadalmi változások mellett – annak is köszönheti fellendülését, hogy a tömegkommunikáció, melynek inherens része az írott sajtó, „*olyan szituációkat tesz hozzáférhetővé a széles közönség számára, amely szituációktól, csoportoktól, szereplőktől addig el volt vágva*” (*Heller és Rényi*, 2000. 76. o.). A tömegtájékoztatásból korábban kiszoruló rétegek (nők, alacsony jövedelemmel rendelkezők, iskolázatlanok) most már nagy számban fértek hozzá az újságok révén a hírekhez, ezáltal véleményt formálhattak a sajtóban olvasottakról. Az információk birtokában, a politikai tájékozottságuk okán már úgy érezhették, hogy már a nemzet immanens tagjaivá váltak (*Anderson*, 2006).

Az alfabetizáció terén elért eredmények, az urbanizáció, a településszerkezet átalakulása (a városmag bővülése, illetve Budapest esetében több városmag kialakulása) megváltoztatta, kibővítette a szabadidős tevékenységek addigi megszokott formáit. Korábban a kávéházakban és a klubokban történő újságolvasás alapvetően egy szűk társadalmi réteg privilégiuma volt. A modernizáció révén a városi, nagyvárosi közösségi terek kialakulása megváltoztatta a térhasználatot, és az ehhez kapcsolódó újságolvasási szokásokat is. Ehhez társult még a tömegközlekedés terjedése, mely a nagyvárosi lét jellegzetességévé vált: újságolvasás a tömegközlekedési eszközökön. „*Az újságolvasó ráadásul látja, hogy saját napilapjának pontos mását fogyasztják a metróban, a fodrásznál vagy éppen a szomszédságában*” (*Anderson*, 2006. 42. o.). A gyáripar fejlődésével a városokban a munkásság lélekszáma meredeken emelkedett, nőtt a népsűrűség, legfőképpen a főváros ugrásszerű fejlődése tapasztalható. Budapest 1920-ra Európa tizedik, a világ huszonharmadik legnépesebb városává vált közel 1 milliós lélekszámával (*Tóth*, 2009. 213. o.). A társadalmi és földrajzi mobilitás révén a városokba, főleg a fővárosba áramló jelentős számú néptömegek számára az olvasás lett az egyik kedvelt és olcsó formája a szabadidő eltöltésének: a ponyva-, a vallásos irodalom mellett a bulvárlapok jelentették az olvasás forrását (*Farkas*, 2002; *Romsics*, 2010).

Az I. világháborút követő sajtókonjunktúra jelzi, hogy a különböző orgánumok olvasása a lakosság egyre szélesebb körében napi *létszükségletté* vált. A Horthy-korszak és az azon belül is a vizsgálat tárgyává tett időszak domináns kommunikációs csatornái továbbra is a sajtóorgánumok voltak: szaklapok, politikai napi- és hetilapok, irodalmi periodikák, családi lapok, bulvárlapok, vicc- és élclapok, ifjúsági lapok, felekezeti orgánumok, közlönyök. Az 1925 decemberében elinduló rádió a harmincas évekre lassan felzárkózik, főleg Budapesten.⁵

---

⁵ A Telefonhírmondó előfizetőinek létszáma a vizsgált időszak első időszakában sem érte el a 10.000 főt.

Aki hírekhez, információkhoz szeretett volna jutni, a sajtókínálatot látva, hozzáférhetett. „Az aktuálist, a rohanó eseményekről való híradást tette a lapok elsőrendű kötelességévé.” (Süle, 1930a. 623. o.). A legnagyobb példányszámot elérő újságok több százezres olvasótáborral rendelkeztek, így véleményformáló szerepük vitathatatlan (Lipták, 1997; Sipos, 2004; Buzinkay, 2009). Sőt, a tömegsajtó – közte a politikai és bulvárlapok – hatását igen nehéz felbecsülni, és „a modern ember életére gyakorolt hatása annyira jelentős, hogy a bennük rejtőzködő szimbólumokat aligha lehet túlértékelni” (Löwenthal, 1973. 8. o.).

A 19. század harmadik harmadában különült el a pártsajtótól a független sajtó, majd a század utolsó évtizedére az amerikai lapkiadás evolúcióját követve megjelentek a bulvárlapok is (Szajbély, 2005). Egyre-másra jelentek meg nálunk is az időszaki sajtótermékek azon formái, melyek kimondottan a gazdasági, az üzleti sikert állították működésük középpontjába. A piaci körülmények között működő lapoknak szükséges érzékenyen reflektálniuk a társadalmi, ebben az esetben az olvasói igényekre. A befolyásolás kétirányú, hiszen az újságolvasók vélt és valós igényeinek kielégítése egyben kihat a szerkesztési elvekre, koncepciókra. A politikai identitáskeresés, a szórakozás és az érdekérvényesítés terén is megfogalmazódtak igények, amelyre a lapkiadók érzékenyen reagáltak. Utóbbira példa a tanítószervezetek 1926-ban tapasztalható sajtóaktivitása a statusrendelettel szembeni sérelmeik kommunikálása kapcsán. A lapkiadás pluralizálódása, a sokszínű érdekek mentén létrejövő szerkesztőségek jelenléte lett a jellemző: az olvasók politikai, társadalmi, szakmai vagy akár felekezeti identitáskeresését támogató orgánumok jelentek meg, de regionális szempontok is életre hívtak lapokat (Szűts-Novák, 2020). Az újságok a hirdetési bevételeik révén tudták profitélségüket csillapítani, hiszen példányonként a lap ára a papírköltséget is alig fedezte. A bevétel viszont az olvasóközönség nagyságától függött. Ahhoz, hogy jelentős olvasótábor alakulhasson ki, illetve a kiadó növelni tudja a példányszámot, a lapok egyre gyakrabban nyúltak a szenzációkeltés eszközéhez (DeFleur, 2007). Ekkorra tehető a sárga sajtó és a revolversajtó térhódítása is. Utóbbi rendszabályozásáért egyébként a lapkiadók is – érzékelve a jelentős társadalmi elégedetlenséget – felléptek. Ezen orgánumok egy része a hirdetési piacból tartotta fent magát, általában olcsóbbak is voltak a politikai lapoknál, ezért „krajcáros” újságoknak nevezték őket; másik része a kormányzati támogatások révén tudott talpon maradni. Megjelenésük és gyors elterjedésük átalakította az írott sajtó témaválasztását, és azok feldolgozásának korábban megszokott és a szakmai protokoll által elfogadott metódusát, átrajzolták a szerkesztési elveket és a lapok tipográfiájára is hatást gyakoroltak. Megjelent a főcím alkalmazása, mely a rikkancsok számára szolgált sorvezető gyanánt. Elsődleges szempont lett a nyereségesség. A napisajtón belül külön kategóriát képviselő

bulvár- vagy szenzációsajtó új szempontot jelenített meg a lapkiadók között: a gyorsan reagáló, hírzékeny, az eladhatóságot, a példányszám fontosságát mindenekfelett képviselő újságét, újságíróét, szerkesztőségét, laptulajdonosét. *Kenedi Géza* véleménye szerint az ádáz versennyel „*az érdekesség, a szenzáció szertelen kultusza jár*” (1911. 233. o.). A meredeken emelkedő példányszámok egyértelmű választ adtak arra, hogy igény van-e a bulvárra. „*Mint valami szellemi narkotikum, új híveket toboroz magának.*” (*Motkó*, 1930. 296. o.)

A napisajtó ezen szegmensének megítélése az irodalmi stílushoz szokott társadalmi rétegek szemében diszsonáns volt. Az angol terminológia szerinti kifejezéssel élve, a tabloid megjelenését és elterjedését a politikai és értelmiségi elit hűvös távolságtartással figyelte. Mint ahogy *Biró Lajos* a korszak első sajtóteoretikusa megfogalmazta: „*a tudóst, az esztétát elveszíti, a népet megnyeri*” a bulvár (1908. 257. o.). A tömegízlés kielégítése az újság, a lapkiadó alapvető kényszere, hiszen az újság, kapitalista vállalkozás és mint ilyennek a gazdasági rentabilitás, a nyereségesség fontos – véli *Biró* (1908). A szerkesztési elveknek követniük kellett az olvasói szokásokat, igényeket. Az állandó versenyhelyzet nyomást gyakorolt a lapot kiadó és létrehozó szellemi közösségre. A versenyhelyzet egy része inspiratív volt: például olyan források felkutatása, mely a már ismert hírt árnyalja vagy akár teljesen új megvilágításba helyezheti; az újszerűség keresése, vagy a korábban nem vállalt témák szerepeltetése, továbbá lapszerkesztési újítások bevezetése is jellemző. Bármelyik megoldásról legyen is szó, joggal feltételezhetjük, hogy a riválisok figyelik egymás tevékenységét. De a versenyhelyzet, a konkurencia állandó kémlelése „*ahelyett hogy automatikusan eredetiséghez és sokszínűséghez vezetne, éppen ellenkezőleg, a kínálat egyhangúvá válását eredményezi*” (*Bourdieu*, 2007). Erre jó példa a növekvő vidéki lappiac, melynek evolúciója nem az önálló arculat, a helyi jellegzetességek, érdekességek, aktualitások mentén haladt, hanem a fővárosi lapokkal való konkurálásban vélték megtalálni a sikerre vezető utat. Gyakran a fővárosi hírekhez vagy a fővárosi újságírók által felkutatott témákhoz kerestek regionális, kiegészítő híreket, érdekességeket, vagy szolid hangvételű beszámolókkal színesítették lapjaikat. A vidéki újságok lapszerkesztési attitűdjét jól jellemzi az a körülmény, hogy gyakorta publikáltak – akár a szerző engedélye nélkül is – korábban más orgánumban megjelent írásokat (*Wirágh*, 2020).

Most már nem a közéleti szereplő rangja, politikai hovatartozása, hanem ismertsége vagy a hír újszerűsége határozta meg a publicitást. A sajtó által közölt támogató tartalmak bizonyos esetekben társadalmi státuszemelkedést okozhatnak az érintetteknek. A bemutatott események szereplőinek presztízse növekedhet (*Lazarsfeld és Merton*, 2011), illetve a cikkek szereplőinél a negatív denotáció vagy konnotáció presztízsveszteséget okozhat. Ez a dichotómia –

presztízsveszteség vagy -növekedés – felveti a sajtó *normaképző* funkcióját. Az egyének gyakran szemet hunynak a normaszegő viselkedéssel szemben, mivel „*sokan terhesnek találják a normákat, bizonyos engedékenységet mutatkozik alkalmazásukban, akár önmagukkal, akár másokkal szemben*” (Lazarsfeld és Merton, 2011. 23. o.). Mindaddig lehetséges a „megengedő magatartás”, míg nem kell nyilvánosan állást foglalni a normaszegéssel kapcsolatban. Ekkor döntési kényszer áll elő: az érintettek részéről a támogató vagy elutasító attitűd felvállalása válik szükségessé. Ebben az interakció-sorozatban, az állásfoglalás kikényszerítésében, a nyomásgyakorlásban a nyilvánosságnak kitüntetett szerepe van. Ez a kényszerítő erő viszont a sajtóval szemben – főleg a hatalom részéről – elégedetlenséget szülhet.

Az újságírás és -szerkesztés tömeghatalmi mivolta már 19. század elején egyértelművé vált, és a századfordulóra már a politika ágenseinek, a politikai elit képviselőinek egyértelmű célkitűzései között szerepelt a saját napi- és hetilap kiadása (Jászi, 1905; Buzinkay, 2009). Nem véletlen, hiszen a sajtó három fő funkciója, az *informálás*, a *véleményformálás* és a *szórakoztatás* (Buzinkay, 2016) közül az első kettő (informálás, véleményformálás) erősen érzékeny a politikai ideológiákra. A lapok célja a politikai, az ideológiai irányuk kommunikálása, illetve a velük szimpatizáló olvasóközönségük identifikációjának erősítése. A sajtó birtoklása és rajta keresztül az információáramlás szabályozása szükséges mind a hatalom megszerzése, mind annak megtartása érdekében, melyre egyébként hazánkban a két világháború között is találunk bőségesen példákat: újságbetiltások, -megszüntetések, cenzúra, manipuláció, tulajdonosváltás, tartalom- és arculatváltás.

A századfordulón már komoly elméleti vita zajlott hazánkban is arról, mi a titka a sajtónak, mitől is válik hatalmi tényezővé az írott szó. Az egyik pragmatikus érv szerint a tudósítói hálózat megjelenésével, működtetésével hozható összefüggésbe, hiszen a jelentős gazdasági tőkével rendelkező lapok saját tudósítóik, újságíróik révén exkluzív tartalmakhoz juthattak hozzá, melynek révén növelhették a példányszámot (Süle, 1930a). A másik érvrendszer már a pszichológia területére evez: az újság „*ki akarja elégíteni a hírek utáni áhítozás ősi ösztönét*” (Süle, 1930b. 298. o.). A döntéshozók körében a kommunikációs potenciál felerősítette azt a diskurzust, mely a sajtó szerepéről, erejéről szólt.⁶ A nem is új keletű vélekedés szerint a sajtó a negyedik hatalmi ág. Egyes, főleg kormányzati politikai körök a sajtó túlzott érdeklődését, a lapok elfogult, szenzációhajhász viselkedését felrötták. Ez a szemlélet viszont kiváltotta a

---

⁶ Erre jó példa a Déry - Lukács per. Déry Zoltán jogvégeztet képviselőként 1913-ban azzal gyanúsította meg Lukács László miniszterelnököt, hogy a Magyar Banknak juttatott állami megrendelésért cserébe a bank 4,8 millió koronát fizetett a Nemzeti Munkapárt választási céljaira. A sajtóban óriási figyelmet kapó rágalmozási pert végül másodfokon a miniszterelnök elvesztette, mely lemondásához vezetett (Csapó, 2005).

politika reflexióit is: már a századfordulótól kezdődően a szabályozás kérdésköre, a sajtócenzúráról szóló diskurzusok előtérbe kerülésének intenzitása figyelhető meg (*Népszava*, 1906; *Pesti Napló*, 1906; *Az Est*, 1918; *Néptanítók Lapja*, 1922). Nem csak a sokat emlegetett bulvársajtó miatt került reflektorfénybe a cenzúra, hanem a tényfeltáró, a közönséget érdeklő országos horderejű ügyeknél is, mivel ezen sajtótartalmak esetében a közérdek–politikai (személyes) érdek konfrontálódott egymással. A századfordulót követő évekig az újságíróethosz részét képezte a feltáró, a közérdeket érintő információk közlésének szükségessége, melynek szubverziója a hatalom titkolózása volt. Ekkor még úgy vélték, „*a szerkesztő, ha a közérdek úgy kívánta, nevével és felelősségével fedhette a névtelen cikk szerzőjét a hatalom üldözése ellen*” (Kenedi, 1911. 231. o.). A „morális publikációs kényszer” felelősséget rótt a szerkesztőségekre. A Horthy-korszakban tendencia volt, hogy a sajtóban megjelent – akár oknyomozó – beszámolók, cikkek szerzőit feljelentették rágalmazás miatt. A sajtóperekben a bírósági gyakorlat ritkán adott igazat az alperes újságíróknak.⁷

Az olvasóközönség befolyásolása, manipulálása ismert kommunikációs stratégia a Horthy-korszakban is. A publikált tartalmak hitelességét az orgánumok politikai identitása legitímálta, így az olvasók számára hitelesek voltak. Az újságok egyértelműen kifejezésre juttatták, hogy, melyik politikai oldal, politikai ideológia mentén identifikálják magukat, így olvasóikat is ennek szellemében tájékoztatták a történeésekről. Mint ahogy Motkó Géza írja az 1930-as évek sajtóviszonyairól, az újságokról: „*(...) minden jót és szépet csak saját pártjáról ismer el, viszont minden rosszat és csúfságot a többi párt nyakába varr*” (1930. 293. o.). A vidéki kulturális élet esetében is érzékelhető a sajtó átpolitizálódása: „*Miskolc sajtója párt-sajtó, amely elsősorban a politikai elgondolások betöltésére szervezi meg a kereteit*” (Zsedényi, 1929. 97. o.).

A felelősen gondolkodó újságírók egy részéről a társadalom jobbítása érdekében felvetődött – a bulvár-, a revolver- és a pornográf sajtó térhódítása miatt – egy önszabályozó belső sajtócenzúra működtetésének az igénye is. „*Mint komoly követelést állítja az újság elé az általános hivatásbeli erkölcs emelését.*” (*Litteratus*, 1930. 526. o.). Tehát nemcsak a politika óhaja volt a cenzúra. Természetesen a sajtó korabeli elemzése nem nélkülözheti a felelősség kérdéskörét, hiszen a 20. század első harmadára már elmúlt a 19. századi – szinte idillikus – újságíróethosz, mely szerint az újság kizárólagos feladata – a korábban már említett – nevelés, irányítás, példamutatás lenne. Ettől függetlenül a korszak prominens újságírói a

---

⁷ Egy takarékpénztár sajtópöre. 8 Orai Újság, 1923. január 28. 7. o.; Népszava-pörök a törvényszéken és a táblán. 1926. november 27. 12. o.; Az informátor sajtójogi felelőssége. Magyarország, 1928. március 6. 11. o.; Több cikk miatt kéthavi fogházra ítélték a Népszava egyik cikkíróját. Esti Kurir, 1931. október 31. 11. o.

sajtóról vallották: „(...) *nagy befolyása kell is hogy legyen úgy a közerkölcs kialakítására, mint a magánélet erkölcsi rendjének fenntartására* (Tóth, 1931. 226. o.).

Elemzés tárgyát képezte, mi a titka a bulvárlapok térnyerésének, miben különböznek a minőségi értéket képviselő orgánumoktól. A már többször is idézett Motkó szerint a bulvárlap *nem vezet, nem nevel, hanem alkalmazkodik* az olvasói igényekhez (1930. 295. o.). Mint látjuk, visszatérő elméleti kérdés a 20. század első harmadában, hogy a sajtótermékeknek mennyire kell, mennyire van lehetőségük formálniuk olvasóközönségük ízlésvilágát. A korszakban a vélemények megoszlottak erről. *Zsedényi Béla* szerint a sajtó vezet, irányít *„és benne születik, alakul és fejlődik, nagy harcok és viták között, az építő gondolat*” (1929. 105. o.). Még ennél is magasabb piedesztálra emeli a sajtót *Riegler Imre*, aki szerint a sajtó a *„magyarság egyetlen lélekzismódja, a trianoni kilencmillió magyar hangja*” és legfőbb feladata a belpolitikában a *„nevelés és a felvilágosítás*” (1936. 2–5. o.). Velük szemben *Halasy-Nagy József* szerint nem lehet a sajtó feladata a nevelés, illetve nem is tudja ezt az ideát megvalósítani. Meglátása szerint a sajtó működését két elv közötti választás dominálja: *„Ha politikai propagandát csinál, akkor hatalmi érdekeket szolgál, s ha üzlet a célja, akkor a közönséget kénytelen kiszolgálni. Se nem jobb, se nem rosszabb, mint az a társadalom, amely létrehozta*” (1934. 4. o.). Ezt a felfogást osztotta a már idézett *Biró* is, aki szerint *„a sajtó maga a társadalom*” (1908. 245. o.). Amennyiben elfogadjuk az előbbi állítást, akkor egyet kell értenünk *Löwenthal* azon kijelentésével is, mely szerint, *„ha a tömegkommunikáció (...) nyelvi szimbólumait tanulmányozzuk, tapasztalatokat szerzünk az emberek nagy tömegében uralkodó tipikus magatartásmódokról, vallásos nézetekről, előítéletekről és vágyakról*” (1973. 8. o.).

A sajtóra – kitüntetett szerepéből fakadóan – mint látható, jelentős feladat hárult.

A vizsgált időszakban a gazdasági és társadalmi változások igen erőteljesek voltak, hiszen *Európának*, és így hazánk lakosságának a világháborús pusztítást, majd a forradalmi hullámot, a vesztes világháború okán a békekedekrétumot, a győztes és a vesztes országokban is megjelenő lelki elbizonytalanodást, a gazdasági válság hatásait kellett feldolgoznia. Ebben nagy segítséget nyújtottak a különböző sajtótermékek (a harmincas évektől a rádió is), melyek az olvasók identifikációjának erősítésén túl a felszínen tartott revizionista propagandával lelki támaszt is jelentettek az olvasók számára.

A századfordulótól tapasztalható gazdasági-társadalmi változások következtében, ahogy *Lazarsfeld* és *Merton* megfogalmazták a *Tömegkommunikáció, közízlés és szervezett társadalmi cselekvés* című munkájukban, *„az emberek figyelmét lekötő problémák változnak, és nem találomra változnak, hanem társadalmi és gazdasági élet módosító igényeinek*

megfelelően” (2011. 17. o.). A tömegkommunikációs eszközöknek és így a nyomtatott sajtónak „a feladata, hogy előmozdítsák a tömegek alkalmazkodását a társadalmi és gazdasági status quóhoz” (im. 18. o.).

A hírekhez való hozzáférés nemcsak a „végponton”, az olvasók esetében válhat vizsgálat tárgyává: miről tud, tudhat az ország lakossága, hanem a kormányzat szempontjából is vizsgálható. Kit, kiket, mely orgánumokat lát el információval a hatalom, illetve kiket zár ki ebből a hírversenyből. A kormányzati hatalom nemcsak a birtokában levő gazdasági erővel befolyásol, például szubvenciók révén, hanem a rendelkezésére álló információk monopóliumából fakadó nyomásgyakorlás eszközével is, illetve a bennfentes hírek differenciált megosztási technikájával is. „*Ez a monopólium először is a kormányzati és a közigazgatási szerveknek (...) is fegyvert ad a kezükbe az újságírókkal vívott harcban*” (Bourdieu, 2007). A Horthy-korszakban pregnánsan jelenik meg a kormányzat megosztó sajtópolitikája, mely – bizonyos esetekben – diszkriminatív módon biztosította a sajtóorgánumoknak az információkat. A privilegizált újságok részére a kurrens információkhoz való hozzáférés Gömbös Gyula miniszterelnökségétől kezdve tovább erősödött (Klestenitz, 2014). A lapkiadók és az államapparátus érintett területeinek egymással vívott harca az információk megszerzéséért, illetve az információk elhelyezéséért a lapokban általános; kölcsönös manipulációk sorozata jellemzi az érdekeinek megfelelő cél elérése érdekében (Bourdieu, 2007). De nemcsak a hírekhez, a bennfentes hírekhez való hozzáférés révén szabályoz az államhatalom, a közigazgatás, hanem a hozzáférés tematizálásával is. Erre kiváló példa a Magyar Távirati Iroda létrehozása és működtetésének állami rendszere a két világháború közötti Magyarországon.

II.3. A sajtókutatások történeti kerete, a sajtó mint történeti forrás

„*A nyomtatott sajtó a kommunikáció nagy hagyományú, ma is élő eszköze s egyben a történetírás megkerülhetetlen forrása*” – véli Széchényi Ágnes irodalomtörténész (2004. 1150. o.). Hasonlóan vélekedik Kéri Katalin is: a sajtótermékek anyagának elemzése gazdag lehetőséget kínál a múlt feltárásához. A forrásokból bőséges információ meríthető a vizsgált témára vonatkozóan, de kellő kutatói kritikával szükséges szemlélni őket (2015). A (szak)sajtókutatások révén megismerhetővé válhatnak a tanítói szakmások kevésbé ismert területei, a tanítók mentalitása, aspirációi, az újságolvasók elé táruló tanítóság. Az újságírók

„népnevelői” toposza miatt a közölt cikkek nemcsak tájékoztattak, hanem formálói is voltak a szülői generációk magatartásformáinak (Szabolcs, 2011. 101. o.). A sajtókutatás relevanciáját erősíti továbbá Nóbik Attila álláspontja is, aki a dualizmuskori szaksajtó feltárásával kapcsolatban úgy véli, hogy ezen forrás csoport bevonásával jelentősen bővülnek a megismerési lehetőségeink (Nóbik, 2019. 8. o.).

A kutatók gondolatmenetét elfogadva és kibővítve, nemcsak a pedagógiai sajtóról gondolkozhatunk így, hanem – a két világháború közötti sajtóexpanziót látva – a sajtó további szegmenseiről is. Egyetértünk a 20. század első harmadát sajtóelemzés által vizsgáló kutató, Csiszár Gábor megállapításával a napilapokra vonatkozóan, hogy „*az újságcikkek egyszerre tükrözik és alakítják a kor gondolkodását*” (Csiszár, 2018. 178. o.), ezért – tesszük hozzá – forrásként való alkalmazásukkal információkhoz juthatunk a vizsgált időszakra vonatkozóan. A feltárt tartalmak nem csak megerősíteni, árnyalni is képesek az eddigi ismereteinket.

Az orgánumok az élet valamennyi területét lefedik. Az átlagember művelődési, szórakozási igényeit kiszolgáló újságokat a hétköznapi történései töltik meg, ezért a történészek által eddig kevésbé figyelemre méltatott tartományait is feltárhatják, „*amelyek túlmutatnak a konvencionális intézménytörténeti megközelítéseken*” (Lipták, 2001. 46. o.). A sajtó és olvasója viszonyára már korábban rámutattunk, de érdemes megragadnunk azt a körülményt, hogy a sajtó és a lap fogyasztója, a lakosság viszonya kölcsönösségen alapul: egymásra hatást gyakorolnak (Lipták, 1997. 45–70). Baska Gabriella emlékeztet arra, hogy „*immár nem a társadalom, az etnikumok vagy a történelem a vizsgálat tárgya, hanem [...], a szöveggént létező történelem*” (2011. 65. o.). Géring Zsuzsa meglátásával is azonosulni tudunk: „*a szövegeket önmagukon túlmutató jelenségként kezeljük, olyan entitásokként, amelyek révén a beszélők/írók, a szövegek alkotói az őket körülvevő – tárgyi és társadalmi – világot létrehozzák és felépítik*” (2014, 11. o.). Úgy véljük tehát, hogy a sajtótermékek egyértelműen minőségi forrásértékkel rendelkeznek a múlt feltárásának folyamatában.

A két világháború közötti sajtó elemzése a hazai neveléstörténet kevésbé kutatott területe. Ennek magyarázata egybecsenghet Gyáni Gábor (2009) azon meglátásával, amely szerint a két világháború közötti időszak megítélése erősen polarizált és pusztán az eseménytörténet feltárása nem segít a korszak dichotón megítélésének feloldásában.⁸ A summás állítás ellenére lát reális lehetőséget a korszak feltárására, hiszen „*a korabeli életpaszttalok felidézésével*

---

⁸ „A Horthy-kor minden tekintetben az éles kontrasztok világa volt, amiről nem vagy alig alkotható árnyalt kép, ha a politikai eseménytörténetet beszéljük el csupán; sőt a gazdaság-, és a hagyományos társadalomtörténet tényei sem mutatják meg hitelt érdemlő módon a kor illetően összetettségét. Megkockáztatom a feltételezést, hogy a Horthy-kor ebből fakadó kiegyensúlyozatlansága lehet az egyik döntő forrása az utókor vele kapcsolatos végletes, egymásnak oly mértékben ellentmondó értékítéleteinek” (Gyáni, 2009. 268. o.).

azonban minden eddiginél nagyobb esélye lesz a jelzett ellentmondások megragadásának” (im. 268. o.) és ennek révén a kialakuló árnyaltabb látásmód talán kevésbé engedékeny az egymással éles opozíciót elfoglaló álláspontok tényérésének. Márpedig a korabeli sajtó publicisztikai esélyt teremtenek arra, hogy ezt a nehezen kategorizálható, a jelenkor által erősen átpolitizált időszakot árnyaltabbá tegyük a tanítóság szempontjából. Láthatóvá váljon, feltáruljon az oktatás alsó szintjét elfoglaló pedagógusok szakmai és civil mindennapjai, és a szaktudományos kánon eddig elért eredményei mellé – a feltárt minőségi információk révén – kanonizálható eredmények birtokába juthassunk. A tartalmak feltárásával nemcsak a kor emberének gondolkodása ismerhető meg, hanem a különböző társadalmi csoportok egy-egy témával kapcsolatos álláspontjai, valamint azok ütköztetésével érdekeik, konfliktusaik, érvrendszereik is, és ezáltal feltárulhat a szakmai vélekedésen túl a lakosság egy-egy csoportjának mentalitása, világképe is.

II.3.1. A pedagógiai sajtó kutatása – szaksajtókutatás

A magyarországi neveléstudományi diszciplína genezise, majd kiteljesedése, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó alacsonyabb képzési szintet elváró, gyakorlatközpontú pedagógusi praxis fejlődése erős állami irányítás, dominancia mellett valósult meg (*Németh, 2015. 270. o.*). A tanítói szakmásodás több területet foglal magába: a képzési követelmények szabályozását, a szakmára jellemző rituálék konstruálását (*Németh, 2013*), a tanügyigazgatási szakértelem (*Nagy, 2002*), az intézményesülés különböző formáit vagy a testhasználat nagyobb kontrollját. Továbbá a szakmásodás egyértelmű területeiként értelmezhetők a szakma gyakorlásának színterei is: az iskolai tér, a szakmai tér és a pedagógiai tér. Utóbbi fogalomba értendő a *pedagógiai sajtó* is, mely ugyan informális módon, de a tanítói tudáskánon elmélyítését, bővítését szolgálta (*Nóvik, 2019*).

A pedagógiai orgánumok elemzése újabb lehetőséget nyújthat a különböző pedagóguscsoportok feltárására a mikro- és makróközegének társadalmi kontextusba ágyazásával. Mivel kutatási előzményként tekintek a korábbi (szak)sajtókutatások eredményeire, arra törekszem – a teljesség igénye nélkül⁹ –, hogy bemutassam a főbb

---

⁹ A következő fejezetekben terjedelmi okok miatt nem törekedtünk, nem törekedhattünk a megjelenített szerzők esetében a teljes sajtótörténeti kutatómunka bemutatására.

forrásokat, illetve a vizsgált témaköröket, területeket. Az ismertetést terjedelmi okok miatt a dualizmus időszakával kezdem és a Horthy-korszak végével zárom.

II.3.1.1. Dualizmus időszaka

A *Néptanítók Lapja*, a *Magyar Tanítóképző* és a *Népnevelők Lapja* bevonásával a *gyermekről való gondolkodást* tárja fel Szabolcs és Hegedűs (2008) kutatása. A szaklapokban megjelenő tematika érinti a nehezen nevelhető gyermekek esetét, mely komoly kihívást jelentett a korszak tanítóinak, akik – többek között – e miatt is a tanítóképzés megújulását óhajtották. Az *iskolai fegyelmezés* és azon belül a *botbüntetés* elfogadottságát vizsgálta Baska Gabriella (2021) – a diskurzuselemzés módszerével – a *Néptanodában* 1887-ben megjelent sajtóvitát elemezve. A témában publikáló kilenc néptanító kétharmada támogatta a botbüntetés eme formáját. Ennek ellenére a szerző úgy véli, hogy a testi fenyegetés megítélésben az elfogadás-hegemónia töredezettsége egyértelműen felfedezhető. Varga László a *Kisdednevelés* című folyóirat 1906-ban megjelent lapszámaiban a dokumentum- és tartalomelemzés módszerével vizsgálta a *gyermeknevelés* témakörben. Meglátása szerint a kiválasztott lap és a kijelölt évkör alkalmas arra, hogy feltáruljon két gyermekkép-paradigma reprezentációja, a biológiai determinizmus és a társadalmi determinizmus, melyből kialakult egy új, idealizált gyermekkép. A sajtótartalmak a jótékony nevelő hatása az óvodában; *az engedelmesség; a meg nem engedhető fegyelmi eszközök; a testi büntetés* témák mentén artikulálódott (Varga, 2006).

A tanítók képzése is előtérbe kerül: Nagy Mária (2001) a *Néptanítók Lapja* 1901-es évfolyamában közölt azon vitát dolgozta fel, mely érintette a *tanítók képzése* körüli anomáliákat. A tartalmak egyértelműen exponálják a tanítóképzőkkel kapcsolatos szakmai aggályokat, a tanítóképzés megújulásának fontosságát, a képesítővizsga bevezetésének szükségességét. A tanítóképzés tartalmi megújulásának igénye az *iskolaegészségügy* kontextusában is megjelenik, mivel úgy vélik, a tanítójelölteknek belgyógyászati ismereteket is kell szereznük képzésük során (Pornói, 2020).

További elemzés keretében tárult fel a 19. század utolsó harmadának és a századforduló *iskolaegészségügyi* helyzetének valósága: milyen higiénés körülmények között dolgoztak a korszak tanítói, milyen épületekben zajlott az érdemi munka, és a tanítói tevékenység egy része a fertőzőbetegségek visszaszorítására vonatkozott (Baska, 2001). A *Népiszkolai Szemle*

vizsgálata során (Mezeiné, 2019) a tartalomelemzés módszerének alkalmazásával a gyermekkép, *gyermekegészségügy* helyzetét tárta fel. A téma fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az 1880-as években született gyermekek 40 százaléka nem élte meg a hatodik életévet, így az elemzés központi kérdése az volt, hogy miként jelent meg a gyermekvilág, legfőképpen a gyermekekkel kapcsolatos egészségvédelem a lapban.

A *tanítónők emancipációs törekvéseit* mutatta be Nóbik Attila (2017). A feminizálódás, mely klasszikus értelemben az oktatói szcénában a tanítónők térnyerését jelenti, illetve a feminizáció, mely a pályával szembeni elvárások átalakulását mutatja. Kutatása során a vizsgált szaklapok (egyházi fenntartású lapok és a *Néptanítók Lapja*) egyáltalán nem közöltek írásokat női szerzőktől, és a *Nemzeti Nőnevelés* is csak 20–40 százalékban. Egyetlen szegmensben talált „publikációs mintázatot” Nóbik (2019), mégpedig a szakmai, intézményi hatalommal rendelkező női publicisták esetében, így a női szerzők hiánya egyben előrevetíti a tanítónői témák hiányát is.

A *Család és Iskola* szakfolyóirat feldolgozása – a *Néptanítók Lapja* mellett – kiemelt szerepet kapott a hazai neveléstörténeti munkákban. A jelzett orgánium kutatásának egyik aspektusa a női szerzők recepciójának feltárása volt: mekkora mértékben és milyen tartalmakat exponáltak a női szerzők, érvényesíteni tudták-e a „női szakmai hangot” a lap hasábjain? A tanítónők számaránya a praxisban a vizsgált időszakban folyamatosan emelkedett, a regionális véleményformálónak tekinthető újságban érdemi publikációs térhez nem jutottak, illetve nem tematizálta a közbeszédet a nőtanítók szempontjaival (Nóbik, 2014).

Az álláshirdetések elemzése révén feltáruznak a népiskolák fenntartóinak tanítókkal kapcsolatos igényei: az adatokból egyértelműnek tűnik, hogy az intézmények előszeretettel kerestek és alkalmaztak férfitanítót. A tanítók nemi arányára vonatkozóan is kvantifikálható eredmények születtek, ezzel is árnyalva a tanítóságról alkotott századfordulós képet (Szabolcs, 2001).

A századfordulóra – mint ahogy Géczi János fogalmaz – „a *pedagógia tudománnyá válásának utolsó szakaszában a szaksajtó is megerősödött*” (Géczi, 2007. 63. o.). A *Magyar Paedagogia* 1892-es indulása jelentős előrelépés volt a pedagógiai kánonépítés szempontjából. A lap szerkesztői elismert oktatási szakemberek, neveléstudósok, professzorok voltak, többek között: *Csengery János, Weszely Ödön, Fináczy Ernő, Kornis Gyula, Imre Sándor, Prohászka Lajos* vagy a királyi tankerületi főigazgatóként regnáló irodalomtörténész, *Pintér Jenő*.

A *Magyar Paedagogia* a társadalmi nemek keretébe helyezve vált vizsgálat tárgyává. Az új megközelítés eredménye: a dualizmus korszakában *”egyértelműen létrejött egy női tér, mely a korabeli nemzetépítésben meghatározó szerepet játszott”* (Kereszty, 2005).

A szakajtó elemzése során elvétve találkozunk *tanításmethodikai*, tanítás-módszertani munkával. Éppen ezért is unikális *Sólyom Réka* kutatása, aki a magyar mint idegen nyelv tanításának nehézségeit vizsgálta a *Néptanítók Lapja* 1894–1895 számaiban. A szakmai vita központi eleme a következő két kérdés: 1.) használják-e a diákok anyanyelvét a nem magyar anyanyelvű gyermekek tanítása esetén vagy minden tantárgy tanítása magyarul folyjon?; 2.) mikor érdemes elkezdni a magyar nyelv tanítását? (*Sólyom*, 2006) A cikkek egyértelművé tették, hogy a tanítók a direkt magyarnyelv-oktatást támogatták, a kezdésre vonatkozóan pedig a minél korábban elkezdett magyartanítást preferálták. Az oktatásmethodikai kultúra és a nevelői munka határterületét tárta fel a *Néptanítók Lapjában* *Tímárné Szabó Júlia*, aki a játék pedagógiai hasznának megjelenését vizsgálta. Kutatása egyértelműen megmutatta, hogy *Fröbel* tanainak mekkora hatása volt a hazai néptanítói tudáskánonra, valamint hogy *Kiss Áron* tevékenysége is alapvetően hozzájárult *Fröbel* pedagógiai elveinek és a játék fontosságának elismertetéséhez (*Tímárné*, 2008. 67. o.). *Kovács Krisztina* tanításmódszertani sajtófeltárása során a *Magyar Pedagógiai Szemle* 1880–1892 között megjelent tartalmaiban az ábécés- és olvasókönyvek vizsgálatát végezte el. Arra a megállapításra jutott, hogy az ábécés- és olvasókönyvek minősége, mennyisége a közölt cikkek szerint megfelelő, de a szövegértés fejlesztését szolgáló olvasókönyvek vonatkozásában jelentős problémák voltak, ezért csak hosszadalmas fejlesztőmunka eredményeként érhetek el a szövegértés terén javulást a korszak gyermekeinél (*Kovács*, 2008).

Az 1868. évi XXXVIII. tc. fontos állomása volt a pedagógiai lapok fejlődésének, hiszen a kötelezően létrehozandó tanítóegyletek által kiadott pedagógiai orgánumok egynémely esetben hatásgyakorlás terén túl nőttek a megyehatárokon (*Kelemen*, 2019).

A vidéki egyletek által működtetett lapok közül kiemelkedik a Somogy vármegyei *Népiskolai Szemle* és utódja, az *Iskolai Szemle*. Mindkét sajtótermék a Csurgón létesült állami tanítóképződe holdudvarához, szellemi köréhez kapcsolódott. Deskriptív jellegű bemutatását *Molnár Béla* végezte el. A szaklap publicisztikáiban megjelenő haladó pedagógiai gondolkodás hatást gyakorolt a *„csurgói tanítóképző és a somogyi népoktatás fejlődésére”* (2014. 193. o.). A *módszertani-methodikai útmutatás* kiemelt hangsúlyt kapott a lap oldalain.

Szűcs Katalin (2018) a tanítói narratívákat elemezte a *Család és Iskola Paedagogia* Esetek

rovat tartalmaiban. A leggyakrabban említett témakörök: tankötelezettség teljesítése; a családi és az iskolai nevelés hatásköre; a családi nevelés jellemző sajátosságai; az erkölcsi nevelés gyakorlati megvalósulása. Pukánszky Béla szaksajtókutatása is kiterjedt a kolozsvári szaklapra: *Hegedűs István* és *Felméri Lajos* írásainak tartalmaira fókuszált, a két szerző publikációin keresztül az apaszerep változását mutatta be (*Pukánszky, 2002*).

A regionális pedagógiai lapok terén Kéri Katalin a dualizmus kori Baranya vármegye pedagógiai sajtóapparátusának feltárását végezte el. A lapokban megjelent főbb témák a módszertan, a tanítóság és az iskolák helyzete volt. A szaklapok közül a Pécsi Tanítóegylet lapja, a *Néptanoda* hangsúlyosan és kritikusan jelenítette meg a tanítók élet- és munkakörülményeit, anyagi helyzetét (*2013*).

A *reformpedagógia* és az *életreform* „megmentés” motívumának szaksajtóbeli megjelenését vizsgálta *Pirka Veronika* a századfordulót követő időszakban a *Népművelés* című budapesti szaklapban. Mint megfogalmazza: „amennyiben az életreform pedagógiai recepcióját vizsgáljuk, az elválaszthatatlan a korszak további, a pozitívizmus eszmevilágába ágyazódó irányzatoktól, mint a higiéniai diskurzus és a kísérleti alapokon nyugvó gyermektanulmány” (*Pirka, 2010. 4. o.*). A *Népművelés (Új Élet)* lapban megjelent további témák: a gyermek eszménye; az életreformhoz köthető személyek; nagyvárosi élet elterjedéséből adódó nevelői feladatok; a természet szerepe az ember, a gyermek életében; a művészeti nevelés új útja; az egészségnevelés kitüntetett szerepe; a jövő iskolája (*Baska és Szabolcs, 2005*).

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által 1868-ban alapított szakmai orgánus, a *Néptanítók Lapja* kiemelt szerepet töltött be a tanítói szakma tudáskonstrukciós folyamatának alakításában. A kánonképzés, a normatív tartalmak közvetítése szempontjából kiemelkedő orgánus a neveléstörténeti kutatások reprezentánsa lett. A *Néptanítók Lapja* elemzései többféle aspektusból világítottak rá a tanítói szakmásodás területeire. Ezen forrástípus leginkább a *tanítók szakmai feladatait, az oktató-nevelőmunka fogásainak módszertanát, közte a fegyelmezés témakörét* és a *tanítóképzés megújításának* tartalmait mellett a *reformpedagógia* elemeit, irányait jelenítette meg.

II.3.1.2. Horthy-korszak

A dualizmus korszakát követő, a második világháborúig terjedő időszak mind társadalmi,

mind politikai szempontból jelentős változások időszaka. Ennek ellenére – a dualizmus időszakához viszonyítva – kevesebb olyan kutatás van, mely a pedagógiai szaksajtó neveléstudományi szempontú feltárására irányult.

Ilyen például az a vizsgálat, mely *A Néptanítók Lapja* két világháború közötti számaira vonatkozóan a *családi életre nevelés* reprezentációjára fókuszált (Uherkovich, 2015). A szaklap tartalomelemzése rámutatott, hogy a cikkek szerzői szerint a családi életre nevelésnek, azon belül a háztartástani ismeretek oktatásának továbbra is jelen kell lennie, főleg a lányok képzésében. Implicit módon ugyanakkor megjelenik az otthoni családi tevékenységrepertoár „demokratikusabb” szemlélete is. A gyermeknevelést ebben a korszakban még alapvetően női feladatnak tartják, de felismerhető az apa újraértelmezett, támogató szerepe is. A boldog és sikeres gyermek érdeke megkívánja mindkét szülő aktív jelenlétét. Hasonló eredményre jutott a *Magyar Pedagógia* és egy közkedvelt családi hetilap, a *Vasárnapi Újság* 20. század eleji nőkről alkotott képének vizsgálatakor Stummer Krisztina. A hagyományosnak tekintett nőkép továbbélése mellett megjelent egy újfajta szemlélet, mely behatárolt területeken – oktatásban, munkaviszony létesítésekor – elfogadta, támogatta a nők szerepvállalását (Stummer, 2021).

A századforduló környékétől felerősödő, majd az I. világháború miatt még erőteljesebbé váló női munkavállalás kérdésköre az iparoktatást is érintette. Felmerül a kérdés, hogy ez inkább a háború hatásának eredménye-e ez, nem pedig egyéb társadalmi tényezőnek. Vörös Katalin a *Magyar Iparoktatás* című szakmai folyóirat elemzése alapján úgy véli, hogy bár a gazdasági kényszerek egyre több lehetőséget teremtettek a nők számára a munka világában, a diskurzusok egyértelműen annak a felfogásnak a dominanciáját mutatják, mely szerint a nők helye és szerepe továbbra is „természetes hivatásuk”, nevezetesen az anyai és hitvesi teendők elsődlegessége. „Minden tradicionális szerepkörökön túlmutató feladat csak másodlagos.” (Vörös, 2018. 152–153. o.)

A Horthy-korszak *családképének* reprezentációját kutatta Pálmai Judit *A Gyermek* és a *Katolikus Nevelés* című folyóiratokban. Kutatásának egyik konklúziója: „a Horthy-kori dokumentumok családképe nincs összhangban a kor társadalomtörténeti valóságával, különösen, ami a nők foglalkoztatását és a családok szerkezetét illeti (Pálmai, 2017). (A tanulmányban nem említi, hogy *A Gyermek* című lap a Gyermektanulmányi Társaság orgánuma.

Mann Miklós a sajtóorgánumokban kevésbé feltárt területet, a két világháború közötti *költségvetés* és az oktatási törvénykezés reprezentációját dolgozta fel. Az elemzett lapok köre

impozáns: *Néptanítók Lapja, Magyar Tanítóképző, Magyar Népoktatás, Protestáns Tanügyi Szemle, Magyar Paedagogia, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Magyar Szemle* (2002a).

Vargáné Nagy Anikó a két világháború közötti *tanárkép* szakajtóbeli alakulását tárta fel. A forrásként használt lapok: *Magyar Középiskola, Magyar Tanítóképző, Magyar Pedagógia, Néptanítók Lapja, Nevelésügyi Szemle, Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*. A megjelenő tanárkép modernizációs hatásokat mutat, jellemzői a szakmódszertani jártasság, a gyermeki pszichikum ismerete, szakmai egyensúly az oktatás-nevelés részterületei között, erkölcsi tisztaság, az önművelődésre való nyitottság (2010).

Joó Adrienn által végzett elemzés a *Nemzetnevelés* című katolikus pedagógiai folyóirat népoktatással és a tanítóképzés reformjával kapcsolatos tartalmait vizsgálta. A népoktatást és így a tanító munkáját át kell hatnia az irredentizmusnak és a vallásos nevelésnek. A szakmai munka elsődlegessége az analfabetizmus elleni küzdelem, de mellette a levante-mozgalomban való aktivitás is elvárt volt. A harmincas évekre megváltozott a népoktatással kapcsolatos elvárásrend: erőteljesebbé vált az erkölcsös nevelés és a tehetséges gyermekek kiválasztásának feladata. Megjelent a tanítók esetében egy új típusú ismeret szükségessége is: katonai ismeretek oktatása a levante-oktatás keretein belül (*Joó, 2006*).

A neveléstörténeti kutatások marginális területe a középiskolai diáksajtó vizsgálata. *Kőfalviné Ónodi Márta* a *Kiskunfélegyházi Gimnázium diákújságai, 1874–1930* című tanulmányában mutatta be a középiskolai lapot. A diákok által közölt cikkek forrásértékére vonatkozóan a szerző megállapítja, „*az iskolai életnek olyan aspektusába engednek bepillantást, amely megismertetésére más forrás csak korlátozottan képes*” (*Kőfalviné, 2012*). Szintén unikális forrást választott *Pelesz Nelli* az 1926-ban elindított szegedi katolikus tanítóképző intézet diákújságjának – a *Magyar Tanítójelöltek Lapja* – sokoldalú feltárásával. A sajtótartalmak egyértelműen megmutatták, hogy a tanítójelöltek egyetértenek abban, hogy „*a tanítói hivatás szentségében*”, a jelöltek szerint „*a tanító egyfajta váteszfigura*”. Kiemelendő „*a küldetés fontosságába, a feladat nagyságába és magasztosságába vetett hitük*” (*Pelesz, 2020. 90. o.*). A szakmai attitűd egyik markáns vetülete az önképzés fontossága, mely szintén visszaköszön a diáklap tartalmaiban.

A következő táblázatban összefoglaljuk a pedagógiai sajtó elemzése által feltárt nagyobb témákat.

1. táblázat. A szaksajtókutatásokban feltárt témák megjelenése a dualizmus korszakában és a két világháború között

Téma	A dualizmus kora	A Horthy-korszak
gyermekkép, gyermekről gondolkodás	+	+
oktatás tartalmi jegyei	+	---
tanítás metodika	+	---
nevelés tartalmi jegyei	+	+
- fegyelmezés	+	+
- nemzetnevelés	---	+
- erkölcsi nevelés	+	+
tanítóképzés	+	+
iskolaegészségügy	+	---
nők helyzete	+	+
- tanítónők	+	+
- női szerzők	+	---
- női munkavállalás	---	+
- nőkép, női szerepek	+	+
családi életre nevelés	+	+
oktatási költségvetés	---	+
reformpedagógia	+	---
tanárkép	---	+

A két időszak összehasonlítása jól mutatja a különbséget és a folytonosságot. A dualizmus időszakának szaksajtóbeli témái jelentős számban folytatódnak a Horthy-korszakban. Ezek közé tartozik a gyermekkép, a nevelés tartalmi jegyeiről való gondolkodás köréből a fegyelmezés és az erkölcsi nevelés. A tanítóképzés visszatérő és szinte konstans témája a szakmai lapoknak. Szintén visszatérő terület a nők, a család szerepe, helyzetének vizsgálata, bemutatása. Ugyanakkor néhány különbség egyértelműen megállapítható. A legmarkánsabb eltérés a tanítás szakmai fogásait bemutató, elemző cikkek, a metodikai témájú tartalmak hiánya a Horthy-korszakbeli szaklapok esetében, valamint a reformpedagógia reprezentációjának – ismereteink szerinti – hiánya. Az iskola-egészségügy sem jelenik meg a Horthy-korszak szakmai orgánumainak feldolgoásaiban, mint ahogy a női szerzők írásainak feltárása sem került a kutatások homlokterébe. Új színeként jelent meg viszont a nemzetnevelés fogalomköréhez tartozó tartalmak feltárása, elemzése.

II.3.2. Az időszaki sajtó (nevelés)történeti megközelítésben

A pedagógiai szaksajtókutatás mellett megjelent a (nevelés)történeti diszciplína fogalmi kategóriái mentén szerveződő az *időszaki sajtorgánumok* tartalmait feltárni kívánó kutatói attitűd is. Politikai napi- és hetilapok, családi lapok, élclapok, női lapok, irodalmi folyóiratok, felekezeti fenntartású periodikák is feltárássra kerültek. A sajtókutatások köre nemcsak a műfaji sokszínűség, hanem a regionalitásbeli megközelítés által is bővült: országos vagy egy adott régió (település, vármegye) domináns napi- vagy heti sajtójának vizsgálatai is bekerültek a kutatások közé.

Kéri Katalin több önálló tanulmánnyal, publikációval, könyvfejezettel és az akadémiai doktori értekezésével igazolta a sajtókutatás módszertani relevanciáját a neveléstörténeti feltáró munkákban (Kéri, 2015). A kiválasztott lapok – bár stílusukban, műfaji orientációjukban, politikai nézeteikben eltérőek, de forrásérték szempontjából ekvivalensek – eredményesen képesek megmutatni a vizsgált időszak gondolkodását a hétköznapi megnyilatkozások segítségével, illetve a magas társadalmi státusszal rendelkező aktorok nézetei, vélekedései is megismerhetővé válnak.

A 19. századi élclapok jelentős olvasótáborral rendelkeztek. Feltárássuk szintén árnyalhatja a pedagógiai praxissal kapcsolatos, a praxis ágenseiről alkotott felfogásunkat, megismerhetjük a szerkesztők vélekedésén keresztül a közfelfogást. Baska Gabriella (2018) a *Borsszem Jankó* dualizmuskori lapszámainak feltárással a tanítókép változását mutatja be, melynek eredőjében a sajtó néha sztereotip megközelítései állnak, mellyel éppen ráerősítenek a tanítókkal kapcsolatos korábbi, már talán avított szemléletre.

A mikrotörténeti kutatási módszer, megközelítési mód biztosíthatná hogy egy szűkebb régió művelődéspolitikáját, *intézményfejlődését* vagy akár egy-egy *személy életútját* – akár narratív megközelítéssel – a helyi sajtó tükrében tárja fel. Ezen módszertani irányt képviselő kutatás egyike Berettyóújfalu gyógyszerészenek, *Vass Jenő* életútjának „*leírása, mely betekintést enged a helyi oktatásügy nehézségeibe, egy kistérség sajtóvilágába, többek között a Biharmegyei közlöny működésébe*” (Szűts-Novák, 2020. 84. o.). A mikrotörténeti kutatás révén nem csak Vass Jenő nevelési, társadalomjobbító elképzelései tárulnak fel, hanem a településen élők mentalitása is tetten érhetővé válik. Szintén egy karrierív bemutatása tárul elénk Győr vármegye két politikai lapjában, a *Szabad Polgárban* és a *Győri Közlönyben*. A

kutatás fókuszba Vargyas Endre királyi tanfelügyelő munkásságának exponálása az Eötvös-féle népoktatási törvény megvalósításáért. A város politikai lapjai bár kritikusan tekintettek Vargyas munkásságára, de elismerték szakmai állhatatosságát (Sipöcz, 2005).

A Pécsen működő Miasszonyunk Női Kanonokrend tanítónőképzőjének helyi sajtóbeli reprezentációja tárul fel Takács Zsuzsanna kutatásában. A település lakóinak informálását végző lapok, a *Pécsi Napló*, a *Pécsi Közlöny*, a *Pécsi Újság* és a *Néptanoda* elemzését a korszak helyi mentalitásának, vélekedésének megismerése szempontjából véli relevánsnak a szerző. A feltárt tartalmak egy része a *tanítónőképzés*, a *nők művelődésének megítéléséről* nyújt információkat. A helyi tanítónőképző létesítésével kapcsolatos publikációk rávilágítanak arra, hogy a város lakói inkább a nők hagyományosnak tartott szereprepertoárját támogatta (Takács, 2018).

A hagyományosnak tekintett szerepeket támogatta az 1924-ben alakult Leánycserkész Szövetség is, mely „bevallottan régóta dédelgetett álmát megvalósítva 1930-ban saját, önálló folyóiratot alapított *Cserkészlányok Lapja* címmel” (Rébay, 2020. 85. o.).

Kérchy Anna a *Magyar Lányok* című folyóirat első világháborús lapszámainak vizsgálatát választotta. Kutatása során arra a kérdésre kereste a választ, hogy változott-e az eszményített *nőkép* a háborús évek alatt (2015). Míg a munka világához kapcsolódó szerepek, tevékenységek elfogadása terén lassú elmozdulás észlelhető, addig a politikai szegmens továbbra is a férfiak által uralt terület maradt. A századfordulótól érezhetően, majd az I. világháború miatt erőteljesebben a feminizmus előretörése tapasztalható, mely a nők munkaerőpiaci helyzetének megváltozása területén a legintenzívebb. A nők társadalmi, közéleti szerepvállalásához kapcsolódó közösségi térhasználat megváltozása, illetve az öltözködési kultúra módosulása is érezhető. A nők viselkedési, öltözködési kódexének újraírása, a női szerepek változása, még ha lassú folyamat is, jól nyomon követhető (F. Dózsa, 2016). A nőktől, a református nőktől elvárt viselkedési normát mutatja be *Sárai Szabó Katalin* (2009) a református sajtó elemzésével. Az időszak eszmetörténeti háttérében a két világháború között megjelenő konzervatív feminizmus, valamint a konzervatív antifeminista áramlat és ágensei mutathatók ki. Míg előbbi – bár a klasszikus női szerepeket tartotta elfogadhatónak – a munka világában, az öltözködés terén és a közügyek esetében korlátozottan támogató volt, addig a konzervatív antifeministák a tradicionális szerepmódel mellett álltak ki. A két világháború közötti református sajtóban inkább a hagyományos női szerepek konstruálása zajlott, és a diskurzusban is a hagyományos női szerepek melletti kiállítás dominált.

A *Nő és a Társadalom* feminista folyóirat genezisének bemutatása (Kereszty, 2010), illetve neveléstörténeti szempontú elemzése a századforduló hazai feminista-aktivizmus históriája is egyben (Kereszty, 2011).

Érintőlegesen kapcsolódik a nevelés- és oktatástörténethez a 100 évet felölelő tanulmánykötet, a *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920*, mely a nők sajtóbeli szerepvállalását, valamint a sajtóorgánumok exponálását végzi el a nőknek szóló orgánumok tekintetében. Utóbbiak közé tartozik a *Családi Kör*, a *Magyar Bazár* vagy a reformkor néhány divatlapja. Nóbik Attila korábbi kutatási kérdése köszön vissza azon felvetés mögül, miszerint a női lapokban hogyan és miként jelent meg a nő, valamint „mennyiben biztosítottak női szépíróknak publikációs teret” a női lapok (Fazekas, 2020. 63. o.). Kutatási eredménye, hogy szerzőként kevésbé jelentek meg a női lapok szerzői közösségében, arányuk nem jelentős.

A nők korabeli szerepének nagyobb témája mellett az elemzések kiemelten fontos, de messze nem teljeskörűen feltárt témája a numerus clausus és az első zsidótörvény sajtórepresentációja.

A zsidó orgánumokban megjelenő reakciók a numerus clausus nemzetgyűlési vitája, elfogadása és hatása kapcsán heterogének. A vizsgált lapokban nem is a numerus clausus megítélése generálta a fősodorbeli diskurzust, hanem annak taglalása, hogy a zsidóság nemzet-e vagy sem? Míg az asszimiláns nézeteket valló *Egyenlőség* publicistái a zsidók magyar nemzethez való tartozását hangsúlyozták, addig a cionista *Zsidó Szemle* és az *Új Kelet* körei úgy vélték, hogy a zsidóság valóban nép, így az antiszemitizmus ellen fellépni értelmetlen küzdelem, bár ők is elismerték a numerus clausus diszkriminatív jellegét. A *Múlt és Jövő* zsidó kulturális orgánum, mely kevesebb teret szentelt a törvénynek, elfogadta a „zsidókérdés” létezését és a válaszok keresésének szükségességét (Veszprémy, 2018).

A numerus clausust és az 1938-ban az első zsidótörvényt elfogadó kormányzati politika helyi vetületét tárta fel Buchmüller Péter a *Kőszeg és Vidéke* regionális lap hasábjain megjelent tartalmak számbavételével. A kutatás a helyi zsidóság helyzetének explorálására fókuszál, nevezetesen, „képet kaphatunk arról az atmoszféráról, amelyben a kisvárosi zsidó közösség élte mindennapjait” Kőszegen és a környező településeken (2017. 97. o.).

A numerus clausus témakörében zajló sajtórepresentáció-vizsgálat forrása ismét a *Borsszem Jankó* élclap volt és mellette a zsidó nézeteket tükröző *Az Ojság*, az idegenellenes *Mátyás Diák*, valamint az antiszemita *Magyar Herkó Páter*. A vizsgált lapok „a zsidókérdéshez kapcsolódóan tárgyalták a numerus clausust”, más társadalmi csoport nem

jelent meg a rajzokon (Tamás, 2017) A két évkörben (1921; 1926) zajló feltárás markáns eltérést mutatott: 1920–1921-es évhez képest az 1926. év tartalmaiban – a nemzetgyűlési vita okán – a politikusok megjelenítése intenzív lett a karikatúrákon.

A regionális pedagógiai sajtó feltárásához hasonlóan a regionális napilapok vizsgálata is előtérbe került. *Pető Bálint* az első szentesi kisdedóvó geneziséét dolgozta fel a *Szentesi Lap* cikkei által. A publikált tartalmak révén jól nyomon követhető a kisdedóvó intézményesülésének folyamata. A lap nem csak tájékoztatást nyújt, hanem a különböző érdekek ütköztetésében és bemutatásában is szerepet vállalt (2017).

Az iskolaegészségügy helyzete egy rendkívüli járvány miatt vált aktuálissá: 1918–1919-ben világméretű járvány söpört végig a kontinenseken. A spanyolnátha áldozatainak száma meghaladta az I. világháborúban elesettekéét. Kecskemét városát 1918 nyarán érte el. A helyi sajtó feltárása rávilágított arra, hogy a betegség terjedésének megállításában, a vírus megfékezésében a regionális döntéshozóknak, az iskolák bezárásának, a tanítás felfüggesztésének kiemelt szerepe lehetett (Gyenesei, 2020).

Az országos és a regionális orgánumok mellett a tematikus újságok kutatása is jelen van. *Balog Beáta* a 20. század harmadik évtizedéig tárta fel a 14–18 éves lányoknak szóló *Magyar Lányok* című lap cikkeiben az *életreform* elemeit (Balog, 2016). Ennek feltárása visszaterő kutatói téma. A harmincas években a szentendrei kolónia szellemi holdudvarához kötődő Életreform Egyesület által működtetett *Életreform* folyóirat 1933–1937 közötti számainak tematikus vizsgálata jól mutatja, hogy a progresszív szemléletű orgánumban kiemelt hangsúllyal jelenik meg a szemléletformálás, mely felöleli az egészséges életmód, a táplálkozás, a társadalmi felelősségvállalás, az egészség–betegség új típusú megközelítését. A lap népnevelő attitűdje egyértelmű (Földesi, 2020).

A már korábban idézett Szabolcs Éva-féle hirdetéselemzés módszere jelenik meg a századfordulón megjelenő *Budapesti Napló* oktatási hirdetéseinek elemzésekor. A pedagógusok anyagi helyzete, az árnyékkutatás genezise tárul fel és mint a szerző megjegyzi a korszak oktatási rendszerére vonatkozóan, ahhoz, hogy valós „kereslet-kínálat” alakulhasson ki, „*kellett egy modern, vertikálisan és horizontálisan kiépült iskolarendszer, meritokratikus elvű szelekció és verseny az elitpozíciókért, fizetőképes kereslet, szolgáltatói érdekelttség és megfelelő fórumok*” (Biró, 2020. 108. o.).

Jelen dolgozat szerzője kutatásaiban vizsgálta a Horthy-korszak két kurrens bulvárlapjának, *Az Est* és a *8 Orai Újság* 1930-as évekbeli tanító(nő)i reprezentációját.

Kimutattam, hogy a tanítókról szóló tartalmak egy része *munkavégzéshez* köthető tartalom, mely kiterjed a *jövedelmi viszonyok*, a napi praxisfeladatok, a *fegyelmezés* nehézségeinek bemutatására (Frank, 2018). Külön figyelmet szenteltem az iskolai testi fenyték reprezentációjának és társadalmi reflexiójának (Frank, 2019a, 2019b). Visszatérő eleme a tartalmaknak az iskolafenntartók és a tanítók közötti konfliktusok ábrázolása, főleg az egyházi fenntartású intézmények esetében. Az ekkorra már országos átlagban 40 százalékot, Budapesten a nem állami tanítók esetében közel 70 százalékot elérő tanítónői arány okán a női tanítók megjelenítését elemeztem az egyik legolvasottabb képes hetilap, a *Tolnai Világlapjában* (Frank, 2020a). A Klebelsberg-korszak tanítónőinek megjelenítését is vizsgálat tárgyává tettem a *Pesti Napló* reprezentáció-vizsgálatával (Frank, 2020b). Kutatásom eredménye, hogy szinte láthatatlanok a tanítónők a vizsgált lapokban. Az *iskola*, a *nevelés* megjelenését kutattuk az 1938 májusában Budapesten rendezett Eucharisztikus Kongresszus kapcsán az *Uj Nemzedék* és az *Esti Kurir* hasábjain (Frank és Valentné Albert, 2021). A kongresszussal kapcsolatos tartalmak nem kapcsolódtak az oktató-nevelőmunkához, nem jelent meg az eucharisztika és az iskola viszonya a vizsgált lapokban.

A fenti historiográfiai áttekintés alapján úgy tűnik, hogy az időszakai sajtó témaválasztásai esetében egyrészt továbbra is detektálható téma-folytonosság, melyek miként a szaklapok, érintik a családi életre nevelést, a nők szerepét, a pedagógusképet, az életreformot, a tanítók élet- és munkakörülményeit, közte az egészség témakörét és a fegyelmezés szegmenst. A korszak sajtójában publikált új témák a következők: a *numerus clausus*, egy-egy intézmény létrehozása, illetve prominens személyek életútja, munkásságuk interpretálása.

II.4. Kutatási kérdések

Mint korábban említettem, a korszak kommunikációs csatornái szinte¹⁰ kivétel nélkül a sajtóorgánumok voltak: szaklapok, politikai napi- és hetilapok, periodikák, bulvárlapok, vicclapok. A legnagyobb példányszámot elérő újságok több százszázalékos olvasótáborral rendelkeztek, így véleményformáló szerepük vitathatatlan. A diskurzusok egyik velejárója,

---

¹⁰ Az 1925-től megjelenő rádió a harmincas évekre egyre nagyobb szerepet játszott főleg Budapest és a nagyvárosok lakosságának tájékoztatásában, szórakoztatásában, ennek ellenére a Horthy-korszak domináns tömegtájékoztatási eszköze továbbra is a sajtó volt (Sipos, 2004; Turbucz, 2014).

hogy nem csak „mi beszélünk”, hanem rólunk is beszélnek.

Az időszaki sajtó elemzésére vonatkozóan az alábbi *általános kérdéseket fogalmaztam meg*:

- Milyen kontextusban jelenik meg a tanítóság, a tanítói praxis az újságolvasók számára?
- Milyen témákban, ügyekben vetül rájuk „rivaldafény”, illetve azok az írások, melyekben megjelennek, milyen képet festenek a szakmáról?
- Milyen tartalmak mentén jelenik meg a tanítók szakmásodása?
- Milyen tartalmi jegyek mentén írhatóak le a tanítók mindennapjai?

Specifikus kérdéseink a következőképpen alakultak:

- Milyen kontextusban jelenik meg a hatalom kérdése a tanítókkal kapcsolatos tartalmak vonatkozásában?
- Megjelenik-e az egzisztenciális kiszolgáltatottság?
- Hogyan és miképpen reprezentálódik a férfi tanító és a tanítónő a tartalmakban?
- A vizsgált lapok tanítói témaválasztásai hogyan alakulnak egy-egy lap esetében, illetve a lapok egymással összehasonlítva mutatnak-e eltérést?
- Milyen mintázatot mutat a kutatás időbeli keretén belül a témák, tartalmak dinamikája?

A kutatás alapvetően a bulvár- és a politikai lapok elemzését tűzte ki céljául, így ehhez kapcsolódóan kerültek meghatározásra a *Néptanítók Lapja* vizsgálatára vonatkozó kérdések:

- A témaválasztások mennyiben tükrözik a politikai és bulvárlapokban megjelenő szemléletet, orientációt?
- A *Néptanítók Lapja* tartalmi mutatnak-e párhuzamosságot az időszaki sajtó publikációs mintázatával?

A feltárást követően nem fogalomalkotásra törekszem, hanem a sajtótartalmak segítségével megpróbálom szinte „belülről” megélni a tanítók életét, átélni a hatalommal szemben harcaikat, megérezni a szakmai kihívásaikat.

Reményeim szerint a Horthy-korszak kijelölt intervallumában, a tanítóság, a néptanítók reprezentációjára vonatkozó kutatás bővíti és árnyalja eddigi ismereteinket a korszak eme politikailag elismert, de anyagi és társadalmi presztízs szempontjából alábecsült szakértelmiségéről, a pedagógiai praxis specialistájáról.

Úgy vélem, a Horthy-kori sajtó ezen irányú explorációja, mely egyébként fehér foltja a hazai neveléstörténeti kutatásoknak, új szint, árnyaltabb tartalmat jelenít meg a vizsgált témakörben.

III. A kutatás módszerei

III.1. Kutatási paradigmák

Ahogy egyre több területen, a neveléseméleti, neveléstörténeti kutatásokban is gyakori, hogy a kvantitatív és a kvalitatív paradigma együtt érvényesül.

A kvantitatív paradigma hívei szerint a természettudományok képesek a társadalmi rendszerek, a mikro és a makró szintű társadalmi környezet feltárására, leírására. A módszer célja, hogy az objektíven megragadható társadalmi struktúra a természeti jelenségekkel analóg módon vizsgálat tárgyává válhasson. Ennek értelmében a természettudományok fogalmi rendszerével lehetséges legjobban jellemezni a világ működését, a társadalmi alakzatokat, az eseményeket, és szempont a megismételhetőség. A tudás megszerzésének, birtoklásának és átadásának eszköze a természettudományos gondolkodás és a hozzá kapcsolódó tudásbázis. Az analitikus megközelítési mód változókra bontja a vizsgált jelenségeket, és ennek segítségével kíván magyarázatot adni a történésekre. A kvantitatív paradigma szerint a társadalomtudományi kutatások eredményei alapvetően kvantifikáció révén jeleníthetők meg. A numerikus információk, statisztikai apparátus segítségével mintázatok megalkotására és elemzésére törekszik. Az objektivitásra való törekvés jelenik meg a statisztikai adatok alapján megállapított ok-okozati összefüggéseknél is (Abbott, 1988. 170. o., Falus, 2004). A kutatói attitűd távolságtartással, alapvető értékmentességgel jellemezhető, a kutató független a

megismerés tárgyától. Az analitikus megközelítésmód megkívánja a hipotézis felállítását, ellenőrzését (Szokolszky, 2004). A statisztikai adatgyűjtés, a számok és táblázatok alkalmazása, valamint az ezzel járó egzaktságra törekvés a történeti kutatásokban polgárjogot nyertek (Romsics, 2011. 230. o.).

A kvalitatív kutatási paradigma elméleti háttérének alapvetése, hogy az emberi társadalom megismerése nem a korábban már elfogadott természettudományos megismerő módszerek révén ölt testet, hanem a feltáró munka során a *megértés* mozzanatának kell jelen lennie. *Friedrich Schleiermacher* a hermeneutika első elméleti gondolkodója szerint a hermeneutikai megközelítésnek a tudományágtól függetlenül kell lehetőséget teremtenie a feltáró munkára, a világ megismerésére. A szerzőt és olvasóját a közös kulturális tradíciók kötik össze, mely lehetővé teszi a megértést közöttük. Tehát nem csak a nyelv, hanem a tágabban értelmezett kulturális rendszer ismerete szükséges a megértéshez. *Schleiermacher* elméletét tovább fejlesztve *Wilhelm Dilthey* fogalmazza meg a humántudományos megismerés rendszertanát, melyben a természettudományos feltáró folyamatoktól eltérő megismerési utat javasol. Kutatása tárgya és egyben célja az emberi kultúra, az emberi viselkedés és az emberi kijelentések vizsgálata. A humántudományok terén is az objektív megismerés lehetőségét és szükségességét hangsúlyozza, hiszen a tudományosság mértékét ez szolgálja (*Dilthey*, 2004). A hermeneutikai szemléletben kiemelt szerepet kap: az értelmezés, a magyarázat, az interpretáció. Az interpretatív megközelítésmód lehetővé teszi az emberi kultúra megismerését, az emberi konstrukciók, a társadalmi minták, változások feltárását. Ezen attribútumok miatt a hazai neveléstörténeti kutatások előszeretettel alkalmazott vizsgálati módszerként tekintenek rá, hiszen mint ahogy *Németh András* megfogalmazza: „*a történeti alapokon nyugvó emberi világ kulturális jelenségeinek feltárása*” valósulhat meg általuk (*Németh*, 2014. 32. o.). *Szokolszky Ágnes* (2004) a megértési folyamat közben formálódó magyarázat fontosságát hangsúlyozza, amelynek alapja a kutatás tárgyával való folyamatos dialógus. Ez a reflektív hozzáállás a kvalitatív kutatások inherens jellegzetessége.

A kvalitatív paradigmához kapcsolódó diskurzusok egyike a megismerési folyamatokban résztvevő kutatók előzetes ismereteinek szabályozó szerepéről szól: mennyiben és milyen formában befolyásolja az előzetes ismeretünk, műveltségünk, világlátásunk, nyelvi tudatosságunk a kutatás menetét, a feltárult eredmények magyarázatát. *Martin Heidegger* (2007) álláspontja szerint a kutató nem tudja kivonnia magát az előzetes ismereteinek mezőjéből, nem tudja függetleníteni magát ezen hatástól, mert személyiségének immanens része ez a tulajdonsága. Előzetes tudása, kulturális beágyazottsága, kutatói, szemlélődő

attitűdje meghatározza a vizsgálódás tárgyát és a megértés útjának kiválasztásában is aktív szerepet játszik.

Jelentős hatást gyakorolt a kvalitatív kutatásokra *Hans-Georg Gadamer* (2004) nyelvszemlélete is. A hermeneutikai nyelvfelfogás értelmében Gadamer újszerű gondolkodása a nyelvről abban állt, hogy véleménye szerint „*a nyelvi szó nem jel, melyért nyúlunk, de nem is olyan jel, amelyet előállítunk vagy valaki másnak adunk, nem létező dolog, melyet használatba veszünk és a jelentés idealitásával terhelünk meg, hogy ezáltal valami más létezőt tegyünk láthatóvá*” (Gadamer, 2004. 462. o.), hanem a nyelv egy olyan beszéd, olyan diskurzus, mely úton van a megértés felé. Gadamer központi fogalma a megértés, mely a nyelv univerzalitásán keresztül érvényesül, és magában foglalja „*a nyelv, a kultúra, a (többek közt gondolkodási) szokások, normák, szabályok, előítéletek, a várakozások*” elemeit (Kiss, 2000. 116. o.).

Az emberi világ megismerésére kevésbé alkalmas a természettudományos modellekkel operáló kvantitatív metódus, de kizárólagosságot egyik paradigmának sem ideális tulajdonítani. A hazai neveléstörténeti sajtókutatások jelentős része a feltáró munka során a kvalitatív kutatómódszertanhoz kapcsolódó tartalomelemzést választotta. A kvantitatív és a kvalitatív paradigma és a hozzájuk kapcsolódó módszertanok – lehetőség szerinti – együttes alkalmazása képes lehet teljeskörűen elemezni-értelmezni a bemutatandó témát. Ennek érdekében vizsgálatunk során a kvalitatív és a kvantitatív paradigmát egymás mellett, egymást kiegészítve, de nem egyenlő mértékben alkalmaztuk. A feltáró munka során elsősorban a kvalitatív metodika mentén vizsgáloztam a tematikus tartalomelemzés módszerét alkalmazva.

A kvantitatív kutatómetodológián belül *leíró statisztikát* alkalmaztam a tartalom vonatkozásában. A kódolás során megjelent témák (kódok) számosságát vizsgálva mintázatok tárultak fel, melyek vizualizációja tendenciákra világított rá, illetve a mintázat-törések további feltárómunkát igényeltek. A kvantifikáció melletti érvet erősíti, hogy bizonyos tendenciák csak ezzel a technikával kerülnek a felszínre, illetve a trendek egyben – a mi esetünkben – nevelés- és oktatástörténeti kérdéseket is felvethetnek. *Maróthy* (2020) markáns álláspontja – miszerint a számítógépek bevonása a bölcsészettudományi kutatásokba a lehető legjobb, ami történhetett, megosztó álláspont lehet, de kutatásom során a kvantifikáció révén is láthatóvá váltak olyan folyamatok, melyek megerősítik a számítógéppel támogatott kutatás relevanciáját, ezért véleményem szerint az alkalmazásával újabb eredmények szülehetnek.

III.2. A tartalomelemzés

Babbie véleménye szerint a tartalomelemzéssel lényegében bármilyen közlés elemezhető (2017), és a médiatermékek kitüntetett terepet biztosítanak ehhez. Ezen túlmenően a tartalomelemzést „*olyan empirikus területeken lehet alkalmazni, mint a (...) történettudomány és a nevelésügy, miközben az újságírást és a tömegkommunikációt a technika történeti szülőhelyeinek tekintjük*” (Krippendorff, 1995. 36. o.).

A tartalomelemzés fejlődése a kvantitatív paradigma mentén formálódott, majd a kutatási célok bővülése hozta magával azon igényt, mely már a szövegek mögöttes tartalmainak feltárását, az implicit jelentések felismerésének szükségességét hangsúlyozták, illetve ezzel kapcsolatosan fogalmaztak meg elvárásokat. Az ötvenes évektől megjelenő újítások a kvalitatív kutatások fejlődését eredményezte, majd az 1967-ben megjelent *Grounded Theory* (GT) megalkotása egyértelművé tette a kvalitatív kutatási paradigma létjogosultságát. *Barney Glaser* és *Anselm Strauss* az algoritmizált, apró lépésekre bontott metodikai praxis létrehozásával válaszolt a kvalitatív elemzéseket ért korai kritikákra.

A *Grounded Theory/Megalapozott elmélet* az adatokból szisztematikus módon kinyerhető elméletalkotást tekinti egyedül elfogadhatónak, hiszen az adatokra attribútumként tekintő módszer és eljárásrend teszi lehetővé a kutató számára az „objektíven” leírható valóság kutatását, majd bemutatását (*Glaser* és *Strauss*, 1967). Mint ahogy több fogalom-mutató épít fel egy fogalmat, ugyanígy több fogalom épít fel egy *kategóriát* (*Gelencsér*, 2003; *Kucsera*, 2008). A *megalapozott elmélet* (GT) központi tevékenysége a kódolás. Ennek során a kódolási paradigma elveit szem előtt tartva szóról szóra, mondatról mondatra haladva válik a szöveg elemzés tárgyává.

Megjelenik egy-egy kategória esetén az *elméleti telítettség* fogalma, melynek során az adott kategória esetében nem keletkezik már újabb adat, nem bővíthető tovább, illetve az adott kategóriát nem árnyalja újabb információ (*Gelencsér*, 2003). A kvalitatív kutatások során a fogalmak relevanciája változékonyságot mutathat, így könnyen előfordulhat, hogy egy – a kutatás elején – kevésbé telített fogalom vagy kategória az adatgyűjtés későbbi fázisában telítetté válik. Ezért is fontos a kutatói érzékenység, a reflektivitás. A kutatói szerepkör, a kutatói identitás kérdésköre mentén válik pregnánssá, mégpedig az „objektív” adatfeltárás, illetve az adatok megítélésének vonatkozásában. A kutatói szerepfelfogás exponálódik *Barney Glaser* és *Kathy Charmaz* nézőpont-vitájában (*Glaser*, 2002). *Glaser* véleménye szerint a

kutató szükségszerű távolságtartással kell, hogy közelítsen a kutatási témához, a feltárandó területhez, és ennek egyik legfontosabb eleme a forráskezelés tisztasága és a szakirodalmi elmélettől a kellő távolságtartás. Vele ellentétben Kathy Charmaz elfogadja a kutató és kutatott viszonyában a kölcsönös tudásteremtés fontosságát, és azt, hogy az adat és a kutató reflektál egymásra. Nincsen és nem is lehet a világ jelenségeinek, legfőképpen a társadalmi interakcióknak egységes mindenki által egyforma értékelése – véli Kathy Charmaz.

A Grounded Theory fejlődésének központi fogalmai közül kettő jelen kutatásban is privilegizált szerepet kaptak: a kutatói *reflektivitás* (Corbin és Strauss, 2015), illetve a *trianguláció* (Nowell, Norris, White és Moules, 2017; Sántha, 2017; Sallay és Martos, 2018). A kvalitatív kutatások validitását erősíti a triangulációtípusok alkalmazása: az *elméleti trianguláció*, a *személyi trianguláció*, a *módszerek triangulációja* és az *adatok triangulációja*. A kvalitatív kutatások érvényessége nem csak a trianguláció alkalmazásával biztosítható, hanem a „szélsőséges esetek vizsgálatával, illetve a szubjektív ellenőrzésével” is (Sántha, 2017. 34. o.).

A kvalitatív paradigmán belül elhelyezkedő *kvalitatív tartalomelemzés* térhódítása magával hozta a módszertannal kapcsolatos kritikai hangok felerősödését. A klasszikus kvantitatív tartalomelemzés képviselőjeként többek között Bernard Berelson, Klaus Krippendorff és Ole R. Holsti fogalmazott meg észrevételeket a kvalitatív kutatások sebezhetőségeivel kapcsolatosan (Ehmann, 2002). A legáltalánosabb észrevételek közé tartozott a mintavétel nagysága és az abból levonható általánosítások relevanciája, a bemutatás és az interpretáció különválasztásának dilemmája, az explicit és implicit tartalom viszonya, a kategóriaképzés tartalmi definiálása, illetve az elemzés komplexitása (Ehmann, 2002). A kvalitatív metodológiát ért további kritikai észrevételek generálta módszertani újítások – mint a trianguláció és a mixed methods – egyre inkább szűkítik, érvénytelenítik a kvalitatív tartalomelemzés módszertanát ért kritikákat. A metodikai bővülés, a módszertani „kodifikáció”, az algoritmizálás – bár attribútumait már korábban lefektették – jelenleg is tartó folyamat és a kvalitatív paradigma előnyére válik.

A kvalitatív tartalomelemzés módszertani bővülését jól szemlélteti a különböző változatok jelenléte is. Ezek esetében kutatói dilemma, hogy induktív, deduktív vagy kombinált kategóriaképzés történjen, illetve – mint ahogy Udo Kuckartz is felveti – a fő- és alkategóriák fejlesztése szigorúan kapcsolódjon-e az induktív-deduktív szisztémához (Schreier, 2014).

A kvalitatív tartalomelemzés magában foglalja a manifeszt tartalom leírását a szöveg szintjéhez közelítve, valamint a látens tartalom értelmezését, amely távol áll ugyan a szövegtől, de mégis közel áll a résztvevők átélt tapasztalataihoz. Lehetőséget kínál a

nyilvánvaló és a leíró tartalom, valamint a látens és értelemező tartalom elemzésére (Lindgren, Lundman és Graneheim, 2020).

III.2.1. Kvalitatív tematikus tartalomelemzés

A kvalitatív tartalomelemzésen belül a kutatás során dominánsan *tematikus tartalomelemzést* (thematic analysis) végeztem. A kvalitatív paradigma térhódítása, és azon belül az újabb módszertanok megjelenése és bővülése nem jelentette a módszertani eljárásrend, a kutatási metódus teljes körű tisztázását, illetve rögzítését (Braun és Clarke, 2012a; Nowell, Norris, White és Moules, 2017). Ennek ellenére a kutatók széles körben egyetértenek abban, hogy a kvalitatív tematikus tartalomelemzés révén feltárhatók a forrásokban rejlő információk, a források révén exponálódik a vizsgált kutatási téma, a társadalmi mintázat jól kirajzolódik (Boyatzis, 1998, Braun és Clarke, 2006). Abban viszont már eltérés mutatkozik, hogy pusztán egy feltáró technika (Boyatzis, 1998) vagy önálló módszerként tekinthetünk a tematikus tartalomelemzésre (Braun és Clarke, 2012a; Nowell, Norris, White és Moules, 2017).

A választott kvalitatív tematikus elemzés rugalmas megközelítést tesz lehetővé (Braun és Clarke, 2006; Alhojailan, 2012). Előnye az adatszolgáltatás terén elérhető komplexitás. A módszer által jól strukturálható a feltárt mintázat, valamint segítségével gazdag és részletes adatszolgáltatás érhető el (Nowell, Norris, White és Moules, 2017). Hátrányai között említhető a *következetesség* problematikája, melyet a vizsgálat teljes hosszában végigvonuló módszertani tudatossággal ellensúlyoztam. A *hitelesség* kérdéskörét feloldottam a trianguláció különböző megoldásaival, mint az adatok és a személyi triangulációval.

A tematikus elemzés minták (témák) azonosítására, elemzésére szolgáló módszer – véli Braun és Clarke (2012). Az általuk vázolt hatfázisú exploratív módszer lényegi eleme, hogy az *adatgyűjtés*, a *rögzítés* és az *adatelemzés* főképpen a kutatás első szakaszában lineáris tevékenység, de idővel magában foglalja a fázisok közötti előre és hátra mozgást, melyet gyakran ingamozgáshoz hasonlítanak. A későbbi fázisokban már valójában iteratív és reflektív folyamat zajlik (Braun és Clarke, 2012a; Nowell, Norris, White és Moules, 2017). A hat fázis során a következő lépések követik egymást. Az *első fázisban* a forrással, a dokumentummal való ismerkedés zajlik. A kutató benyomásokat szerez a forrásokkal kapcsolatosan. Mindenféle kódolási szándék nélkül „ismerkedik” a szöveggel. A *második fázis*, az elsődleges kódolás szakasza. A kezdeti kódok alkotásának szakaszában a szöveghez közelítő, vagy akár *in vivo* kódok alkalmazása a jellemző, illetve az elméleti keretből vett

kódok alkalmazása is ekkor jelenik meg. Ebben a szakaszban az adatokkal való interakció van jellemzően jelen (Savage, 2001). A jó kód – véli Boyatzis – „megragadja a jelenség minőségi gazdagságát” (1998. 1. o.). A kódrendszer mélységére vonatkozóan alapvető szempont, hogy egyértelműen körbehatárolható, beazonosítható kódokat generáljunk, de kontraproduktívvá válhat a túlzottan elaprózott kódstruktúra is. Miután az adatkészlet teljes horizontján végighaladva kódoltuk a tartalmakat, a *harmadik fázis* magában foglalja az összes potenciálisan releváns kódolt adatkivonat témákba rendezését és összevonását (Braun és Clarke, 2006). A téma egy elvont entitás, amely értelmet és identitást hordoz (DeSantis és Ugarriza, 2000). A téma független a kvantifikálható értékétől, sokkal inkább függ attól, hogy megragad-e valami releváns mozzanatot a kutatási kérdések közül. A kódokhoz hasonlóan a témák is előállíthatók induktív módon a nyers adatokból vagy deduktív módon a szakirodalmi elmélet és a korábbi kutatások alapján. King arra figyelmeztet (2004), hogy a deduktív témameghatározás gátolhatja az induktív módon kialakított kódok és az azokból fejlesztett témák elfogadását. A *negyedik fázis* a témák áttekintésére, finomítására szolgál. A kódolt adatkivonatok elemzése során figyelmünk arra irányul, hogy a témák relevánsan jelennek-e meg az adatkészlet egészére vonatkozóan. A kvalitatív tematikus tartalomelemzés flexibilitása ebben a munkafázisban érvényesül leginkább. Ebben a fázisban ugyanis egyértelműen kiderülnek a kódolási hiányosságok, a témák hierarchiájában meglévő diszfunkciók, duplumok. Az *ötödik fázis* a témák meghatározása és elnevezése. Ekkorra dönteni szükséges, mely témák kerülnek véglegesítésre és melyek nem válnak releváns témává, így nem képezi további elemzés tárgyát. Ebben a fázisban már aktív elemzés zajlik a háttérinformációkkal kiegészülve. A *hatodik fázisban* gyakorlatilag a kutatási anyag összeállítása, véglegesítése történik. A tematikus elemzésnek tömörnek, koherensnek és logikusnak kell lennie. King (2004) szerint a kvalitatív tematikus tartalomelemzés hitelességét erősíti a közvetlen idézetek alkalmazása, mely lényegi eleme lehet a publikációnak. „Rövid idézetek segítenek megérteni az egyes értelmezési pontokat és bemutatják a témák jelentőségét” (Nowell, Norris, White és Moules, 2017. 11. o.). A hosszabb idézetek segítenek a forrás nyelvezetén keresztül megismertetni az olvasót az eredeti szöveggel. Mint ahogy Braun és Clarke (2006) állítja, fontos, hogy bemutassuk az adatok összetett történetét, túllépve az adatok leírásán.

A kutatás során szükséges, hogy az adatgyűjtés, a kódolás, a rendszerezés és az elemzés folyamatát elég részletesen rögzítsük, hogy kutatói szemmel egyértelmű legyen, a végeredmény a keletkezett adatokban gyökerezik (Ryan, Coughlan és Cronin, 2007).

A kvalitatív tematikus tartalomelemzés során szoftveres támogatással segíthetjük, illetve gyorsíthatjuk a feldolgozást. A szoftver lehetővé teszi a kutató számára, hogy hatékonyan

dolgozzon összetett kódolási sémákkal és nagy mennyiségű szöveggel, megkönnyítve az elemzés mélységét és kifinomultságát (King, 2004). Fontos megjegyezni, hogy bár a számítógépes programok hasznosak lehetnek nagy mennyiségű adat rendezésében és vizsgálatában, egyik sem képes az adatok átalakításához szükséges intellektuális és konceptualizáló folyamatokra, és semmilyen ítéletet sem képes alkotni.

A kutatás során a *kvalitatív tematikus elemzés* mellett – ahogy ezt már említettem – *kvantitatív módszer* alkalmazására is sor került. A leíró statisztika segítségével a kiválasztott évkörök (1921, 1926, 1930, 1935, 1938 – ezek kiválasztásáról részletesebben később még szó lesz) adatkörpuszaiban megjelenő témákat rögzítettük. Ennek révén szélesebb perspektívában kutattam, így mennyiségi szempontból összehasonlíthatóvá váltak az évkörök mentén a feltárt témakörök. Kutatói kérdésként fogalmazódott meg, hogy vajon a témák számának növekedése, stagnálása, csökkenése milyen társadalmi, oktatáspolitikai folyamatot feltételez. A témák változásai milyen mintázatot mutatnak?

A kvalitatív kutatások kritériuma az *érvényesség fogalma*, melyet a *trianguláció* alkalmazásával oldottam fel (Sántha, 2017). A már korábban bemutatott trianguláció-típusok közül a *módszertani trianguláció és az adatok gyűjtésének triangulációját alkalmaztam* (Sántha, 2015). Úgy vélem, a *többszörös trianguláció* alkalmazása erősíti a kutatás érvényességét.

A kutatás *külső megbízhatóságát* erősíti a lapok – amennyiben az orgánumokat adatszolgáltatóknak, informátoroknak tekintem – kutatásom témájához illeszkedő jellemzése. Az *adatok triangulációja* elvénél arra törekedtem, hogy több forrás bevonása történjen, így a legolvasottabb, legnagyobb példányszámú lapok felhasználásával zajlott az adatgyűjtés: évkörönként *három orgánum* kiválasztása mellett döntöttem, melyek politikai dimenzió mentén eltérőek voltak, így a megcélzott társadalmi rétegek heterogenitása érvényesült. Ezzel biztosított, hogy a szerkesztői-lapkiadói megközelítések közötti különbségek, az orgánumok politikai identitásából fakadó sokszínű látásmódok, megközelítések érvényesülhessenek a korpuszban. Az adatforrások bővítésével „*minimalizálható annak veszélye, hogy kevés és korlátozott információval dolgozzunk*” (Sántha, 2015. 79. o.). A heterogén források alkalmazásával csökkenthető az egyoldalú megközelítés, a „könnyű eredmény” létrejöttének esélye (Corbin és Strauss, 2015).

III.3. A korszak nagyobb sajtóorgánumai

Jelen kutatásom nem sajtótörténeti vizsgálódás, így sem a kiválasztott újságok geneziséről, sem jellemzőikről, sem megszűnésük körülményeiről nem írok részletesebben, sőt a lapok Horthy-korszakbeli politikai identitás-dinamikáját sem érintem részletesebben. Jelzem ugyanakkor a lapok legjellemzőbb tulajdonságait, hogy a lapok egymáshoz képest eltérő politikai irányvonalait kontextusba helyezhessük. A Horthy-korszak sajtójának politikai irányultság szerinti meghatározása egyébként is problematikus. Ennek oka nemcsak az időszak konzisztens megítélésének hiányából fakad¹¹ (Gyáni, 2009), mivel a korszak lapjainak már saját évtizedeiben történő kategorizálása is vitákat generált, hiszen „*az újságokat előállítók véleménye is megoszlott saját lapjuk politikai irányvonaláról*” (Sipos, 2004. 106. o.). A napilapok világképe, a kiadó világnézete gyakran elmosódott, eltörölve a határokat a lapok fejlődésében meghatározott, illetve az olvasók által elképzelt sajtókategóriák között: legyen az pártlap vagy független politikai újság vagy bulvárlap. A bulvárosodás, a szenzációhajhászás nemcsak a bulvár- és élclapok sajátossága, hanem a korszak napisajtóját jellemző „kórtünet” volt.

Kutatásom során a lapok kiválasztásának elsődleges – de nem kizárólagos – szempontja a példányszám volt. Az időszak legolvasottabb lapjaira fókuszáltam. Az újságok egyoldalú megközelítésének csökkentése érdekében – a terjesztési számokat szem előtt tartva – törekedtem arra, hogy ne csak azonos politikai térfélen mozgó lapok kerüljenek elemzésre. A politikai orientáció megítélésén túl a periodikák eladott példányszámai tekintetében is több, egymást kiegészítő információ alapján tudunk képet alkotni arról, mely lapok voltak a legolvasottabbak, de ahogy *Elekes Dezső* is megfogalmazta az időszaki sajtót vizsgáló első statisztikai adatgyűjtés bemutatásakor: „*(...) a legtöbb hivatalos statisztika vagy eltekint annak tudakolásától, vagy kénytelen beismerni, hogy a példányszám megállapítására irányuló kísérlete sikertelen maradt*” (1927a. 254. o.). Nemcsak a magyar példányszámadatok maradtak rejtve, hanem Európa többi országában és Japánban is a lapkiadók féltve őrzött titokként kezelték az információkat (Egyed, 1929). Ezzel szemben az Amerikai Egyesült

---

¹¹ Lásd Ungváry Krisztián (2012): A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944.; Bódy Zsigmond (2013): Társadalomtörténeti észrevételek Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944 című könyve kapcsán.; Ungváry (2013): Válasz Bódy Zsombornak. Vagy lásd Trianon kapcsán a szabadkőművesek szerepét a Romsics Ignác – Szakács Árpád – Ungváry Krisztián vitában (2020); vagy Ablonczy Balázs és Raffay Ernő nézetkülönbsége a szabadkőművesek szerepéről az I. világháború után. Továbbá: Tomka Béla (2020a): A Horthy-korszak társadalom- és gazdaságtörténetének kutatása: újabb eredmények és viták.

Államokban – a hirdetőcégek nyomására – nyilvánossá tették a példányszámokat (*Elekes, 1927a; Ujság, 1927*).

A példányszámadatokra vonatkozóan több forrásra hagyatkozhattam. Ezek közül az egyik a lapok önbevallása, mely természetes módon messze nem objektív adatközlés. A másik a vasúton szállított példányszám, melyről a posta közölt adatokat. Mind Elekes Dezső, mind a későbbi sajtótörténettel foglalkozó kutatók úgy vélték, nagyságrendileg a postán feladott és vasúton szállított példányszám kétszerese kerülhetett országos terjesztésre egy-egy lap esetében. Ezen kívül a sajtóorgánumoknál a levéltári források is segíthetik a kvantifikálást (*Sipos, 2004; Buzinkay, 2016*), bár a történeti kutatások többször egymásnak ellentmondó számadatokat rögzítenek (vö. *Sipos, 2004; Klestenitz, 2020; Romsics, 2010*).

Az 1920-as évektől a legnagyobb példányszámú lapok az országos terjesztésű, liberális, demokrata irányultságú vagy baloldali programot képviselő orgánumok voltak.

2. táblázat. Az országos napilapok példányszáma 1921 és 1932 között¹² (*Sipos, 2004*)

Újság neve	Példányszámok				
	1921 ¹³	1926	1928	1931	1932
Az Est	45.746	49.000	74.000	80.000	92.000
Pesti Hírlap	42.765	84.000	120.000	123.000	100.000
Új Nemzedék	24.250	15.000	18.000	18.000 100.000	20.000 100.000
A Nép ¹⁴	21.940	-	-	-	-
Nemzeti Újság	17.112	23.700	24.000	24.000	22.000
Pesti Napló	15.995	35.000	32.000	36.000	42.000
Az Újság/Újság ¹⁵	15.620	14.827 ¹⁶	n.a.	n.a.	n.a.

¹² A táblázatot szerkesztette jelen tanulmány szerzője.

¹³ A posta és az Általános Beszerzési és Szállítási Rt. útján belföldre feladott példányok.

¹⁴ 1921–1925 között jelent meg.

¹⁵ 1925. május 31-én Beniczky Ödön volt belügyminiszter vallomását közölte a lap, melyben a kormányzót jelölte meg felbujtóként Somogyi Béla, a Népszava szerkesztőjének meggyilkolása ügyében. A lapot betiltották, Beniczkyt két év fegyházra ítélték. 1925. július 12-én indult ismét útjára a lap Ujság címen.

Budapesti Hírlap	14.825	15.500	15.700	15.000	16.000
Magyarország	12.354	38.000	n.a.	n.a.	34.000
Friss Újság	11.760	36.700	99.000	158.000	175.000
8 Órai Újság	10.738	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Népszava	10.286	30.000	35.000	33.000	33.000
Esti Kurir ¹⁷	---	42.000	n.a.	50.000	50.000

A 2. táblázatban jól láthatóak – 1921-es évre vonatkozóan – a legolvasottabb országos lapok vidékre szállított példányszámai. A Budapest nélküli adatok is markánsan mutatják a lapok terjesztési adatait. A legolvasottabb napilap *Az Est*, illetve Az Est Lapok három orgánuma, *Az Est*, a *Magyarország* és a *Pesti Napló*. A három – *Miklós Andor* tulajdonában lévő – újság szinte uralta a lappiacot. A politikai orientáció szerinti mintázat úgy is megállapítható, hogy az inkább ellenzéki polgári, liberális, demokrata irányultságú lapok aránya több mint 60 százalék volt 1921-ben. A politikai orientáció rögzítése és ezáltal minősítése messze nem jelenti azt, hogy a kormányzat részéről egyértelműen támogatott, korlátozott vagy akár ellenségesen kezelt napilapokról van szó. Erre a kettősségre jó példa a polgári, liberális nézeteket valló *Az Est*, a *Pesti Napló* és a *Magyarország* esete: *Eckhardt Tibor*, a Nemzeti Hadsereg, majd a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője a Nemzetgyűlésben a lapok betiltásáról szóló törvénytervezet mellett érvelt, mely javaslat végül „*csufos kudarcot vallott*” (*Az Est*, 1922. augusztus 2. 6. o.), miközben a szintén inkább polgári, liberális *8 Órai Újság* megszüntetése a hatalom részéről fel sem merült. Természetesen az sem tett jót az inkább ellenzéki lapok kormányzati megítélésének, hogy gyakran közöltek – köztük *Eckhardt Tiborról* – tényfeltáró (*Az Est*, 1921. október 11.) vagy éppen a baloldali olvasó- és sajtótábor megosztására irányuló kormányzati lapindítási tervekről oknyomozó cikkeket (*Népszava*, 1921. július 12. 2. o.). A lapszerkesztőségek, -kiadók nemcsak az aktuális témák közlésével vagy az attól való elzárkózással tudták kifejezni a kormányhoz fűződő viszonyukat, hanem a megközelítéssel vagy a terjedelemmel is jelezhettek téma-érzékenységüket, kifejezheték lojalitásukat (*Csiszár*, 2018).

¹⁶ A belföldre naponta postára adott és vasúton szállított példányszám.

¹⁷ Az Esti Kurir 1923-tól jelent meg.

Az 1920-as évek második felétől kezdődő struktúraváltás, illetve az ezt serkentő kormányzati dotációs politika ellenére – bár a kormányt támogató lapok mennyiségének növekedését okozta – az 1930-as években is a legkedveltebb újságok köre továbbra sem változott jelentősen. A terjesztési számokat látva alapvetően az ellenzéki, kormánykritikus lapok voltak közkedveltek (Romsics, 2010; Sipos, 2012a). Mint jeleztük, a két világháború közötti időszakban, a húszas évektől haladva a harmincas évek második feléig az állami szubvenciók növekedésével emelkedett a kormányt támogató lapok száma és aránya. Míg a 20-as években a Gyáriparosok Országos Szövetsége, illetve a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete – főleg a példányszámok alapján – a liberális sajtó támogatására fókuszált, addig a harmincas évekre már a németellenes orgánumok támogatása vált prioritássá, így például a *8 Órai Újság* és az *Újság* finanszírozása vált könnyebbé a külső forrásoknak köszönhetően (Buzinkay, 2016).

Érdekes a több tízezres, százezres példányszámú lapok adatait összehasonlítani egy szűkebb társadalmi rétegnek vagy csoportnak szóló vagy egy regionális lap példányszámával. A *Nő és a Társadalom* című feminista orgánum a 20. század második évtizedében kétezer példányban jutott el olvasóihoz (Czeferner, 2014). Az előző lappal szemben a *Köszeg és Vidéke* regionális lapként tájékoztatta hűséges olvasóit az országos történésekről, a régió eseményeiről. 1906-ban 110, 1911-ben 112, 1917-ben 253, 1923-ban 1000, 1932-ben 800 példányban jelent meg (Söptei, 2006). A miskolci kiadású lapok közül a demokrata irányultságú *Reggeli Hírlap* a húszas évek közepén 4000 példányban került az utcákra, a jobboldali, antiszemita színezetű *Magyar Jövő* a városon kívül is terjeszkedve eléri 6–8000 példányt, mellyel a legelterjedtebb vidéki lappá vált (Zsedényi, 1929. 109–110. o.). Ebből is jól látható, az országos (fővárosi) terjesztésű politikai lapok dominanciája jelentős. Más aspektusból is érzékelhető az erőfölény, hiszen a különböző szaklapok terjesztési adatai is alátámasztják, hogy a politikai napilapok meghatározó jelenléttel bírtak. Ráadásul a tematikus sajtótermék heti, havi kiadásban tájékoztatták olvasóközönségüket, amelyek így nem csak kevesebb olvasóhoz, hanem kevesebbszer is jutottak el a fogyasztóhoz. 1929-ben Miskolcon a református *Egyházi Értesítő* példányszáma volt a legmagasabb (4000) a tizenhárom engedéllyel rendelkező szaklap közül, de a legtöbb kiadvány az ezres nagyságrendet sem érte el (Zsedényi, 1929. 114. o.). A pénzügyi források, illetve a szaktudás is meghatározhatja egy régió sajtóéletét, kapacitását. A 907 újságíró (és szerkesztő) 72 százaléka Budapesthez kötődött, a nagyobb városainkban 10–30 zurnalizta tevékenykedett: Szegeden 27, Miskolcon 21, Debrecenben 15, Pécsen 14, Székesfehérváron 11 (Riegler, 1936. 13. o.).

III.3.1. A kutatásba bevont lapok bemutatása

A vizsgált orgánumok általános megítélése szempontjából szükséges megjegyezni, hogy a lapok stílusára a lapkiadó vezetője, leggyakrabban egyben tulajdonosa, illetve a főszerkesztő gyakorolta a legnagyobb hatást, és az ő személyük, politikai orientációjuk határozta meg az újságok szakmai irányvonalát. Kapcsolatrendszerük, kötődésük politikai pártokhoz, ideológiákhoz befolyásolhatták akár a tanítókról közvetített képet is.

Az 1910-ben elindított *Az Est* alapjaiban formálta át a bulvárújságírást Magyarországon: klasszikus amerikai bulvárújságírói hagyományokra építő, profitorientált sajtótermék volt. A politikai pártoktól független, stabil gazdasági alapokon nyugvó lapkiadó naponta három orgánummal jelentkezett: a *Magyarország*, *Az Est* és a *Pesti Napló*. A tulajdonos-főszerkesztő Miklós Andor nagy hangsúlyt fektetett a hatékony hírszerkesztői munkára, és annak támogatására. Például külön telefonos és gépíró csapatot alkalmazott a beérkező hírek gyors feldolgozására, mely a 20. századi magyar szerkesztőségi gyakorlatban újdonságnak számított. A lapok újszerűsége a tipográfián túlmenően az olvasói igényekre rezonáló szerkesztési elvekben rejlett: tudósítói hálózata, újságíróinak szakmai minősége eredményes lappá tette. Az indulást követően 80.000 példányszáma hamarosan elérte a napi kétszáztezret, (Buzinkay, Kókay és Murányi, 1994), az I. világháború alatt a félmilliót. A szélesebb néprétegek számára is könnyen fogyasztható lap hatalmas sikereket ért el, és ezáltal megkerülhetetlen tényezővé vált: a külföldi lapok gyakran referenciaként hivatkoztak rá. Ahogy Lengyel Ernő megfogalmazza: „*A tempó gyorsul, a mondatok egyszerűek, rövidnek lesznek – a lap nem a pártok komornyikja, csak egy pártja van: az olvasóközönség*” (1934. 7. o.). Az orgánum tematikailag jól elkülönülő rovatokból állt, melynek vezetői a kor újságírókrémjét képviselték: Fényes László, Kéri Pál vagy az irodalmi vonulatból: Molnár Ferenc, Bródy Sándor, Karinthy Frigyes, Szomory Dezső, Móricz Zsigmond. A laptulajdonos halálát követő években (1933, 1934, 1935) is 130–150 ezres példányszámot produkált (*Az Est*, 1935; Romsics, 2010). A harmincas évek második felében folyamatosan vesztett eredeti bulvárstílusából. Az egyre inkább szélsőjobboldalra tolódó Magyarország csökkenő türelemmel nézte a kormánnyal szemben kritikus hangokat felvállaló lapokat, köztük *Az Est*-korszern lapjait. A sajtókamara felállításával nehezítették az újságírók munkavégzését, majd a lap az elsorvadás útjára lépett, végül – az első és a második zsidótörvény jogszabályi segítségével – államosították.

A *Pesti Hírlap*, a már korábban is idézett Eckhardt Tibor szerint, a kormányzat és egyébként a karhatalom részéről is „figyelmet érdemlő, de nem destruktív” lap volt. A csendőrség belső, bizalmas rendelete szerint „eléggé objektív, de végeredményben zsidó” lapról van szó (Sipos, 2004. 96. o.). A lap a személyi változások miatt stílusváltáson is átesett, ennek egyik jelentős pillanata volt, mikor Rákosi Jenő, a korszak újságíróinak doyenje 1925 januárjában a *Budapesti Hírlapot* elhagyva – ahol huszonöt évig alkotott – a *Pesti Hírlap* főszerkesztőjévé vált. A lap a sikerét – 100 ezres példányszámát – leginkább a folyamatosan felszínen tartott revíziós politikának köszönhetette. 1921-től belső munkatárs lett Kosztolányi Dezső is (Romsics, 2010), valamint Heltai Jenő, Herczeg Ferenc.

Az *Uj Nemzedék* a Bangha Béla által alapított Katolikus Sajtóvállalat (KSV) keresztény (katolikus) nemzeti eszmeiséget hirdető időszakos lapja. Délben megjelenő, könnyedebb hangvétel jellemezte (Klestenitz, 2009). A terjesztési adatok alapján működése három terminusra osztható: a húszas évek elején élte első virágkorát, majd a húszas évek közepén válságba került és a harmadik évtizedfordulót követően élte második virágkorát (Fazekas és Klestenitz, 2015). A számítások szerint 77.000 (Buzinkay, Kókay és Murányi, 1994), Romsics Ignác (2010) és Klestenitz Tibor (2014) szerint 100 ezres példányszámot elérő újság kiadását a kormányzat a Központi Sajtóvállalaton (KSV) keresztül dotálta, ezért – bár 1932-ben a királykérdés eltérő megítélése miatt Gömbös ellenzékévé vált – óvatosan fogalmazott. A lap a harmincas évek első felében olyannyira sikeres volt, hogy Gömbös megpróbálkozott a bekebelezésével is, mely tervről végül le kellett mondani (Klestenitz, 2020). E lapban kezdett publikálni Szekfű Gyula.

Az *Uj Nemzedék* vezető szerkesztőinek – Milotay Istvánnak, Pethő Sándornak és Lendvai Istvánnak – a konfliktusa oda vezetett, hogy végül új lapot indítottak *Magyarság* néven, mely alapvetően jobboldali ellenzéki lapként a középrétegek képviselőit és a magyarosítást tűzte zászlajára. A harmincas évektől a náciizmus előretörése miatti aggodalom a szerkesztők között is ellentéteket szült: Milotay kilépett és *Új Magyarság* néven 1934-től kormánypárti fasisztanémbarát lapot indított, de ennek a példányszáma nem volt jelentős. Mint ahogy a *Magyarság* is a harmincas évekre identitásválságba került és a szerkesztőségen belüli viták példányszám-csökkenéshez vezettek.

Az 1896-ban alapított *Friss Újság* politikai napilapként definiálta magát, de szerkesztési elvei inkább a bulvárlapokéhoz közelítette, sőt bizonyos stílusjegyek szerint valójában bulvárlap volt. Hangzatos címeivel a hétköznapi embert kívánta megszólítani és olvasójává tenni.

Az *Esti Kurir* alapító-főszerkesztője Rassay Károly liberális képviselő volt. A kirekesztő

politika ellen folyamatosan protestáló lap megpróbált a harmincas évek második felében is talpon maradni. Rassay aktívan részt vett *Imrédy Béla* ellen zajló lejárató kampányban, melynek egyik célja a zsidótörvények elfogadásának megakadályozása volt. Imrédy megbuktatása ugyan sikerrel járt¹⁸, de a törvények elfogadását viszont nem sikerült meggátolnia. Belső munkatársak közé tartozott *Ignotus Pál*.

Az 1868-ban alapított *Néptanítók Lapja* a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos orgánusaként korszakokon átívelve tájékoztatta, képezte, művelte az ország tanítóit. *Eötvös József* a népoktatási törvény megvalósítását, a néptanítók kulturális és pedagógiai műveltségét kívánta elősegíteni a periodika megjelenésével. Az első időszakban hetente, majd kéthetente megjelenő szakmai lapot ingyen biztosították az elemi iskolák és a kisdédóvók vezetői részére. 1921-ben a fejlécben rögzített információk szerint „megkaphatja minden kisdédóvoda, elemi, felső nép- és polgáriskola, tanító- és kisdédóvóképző-intézet, az összes középfokú tanintézetek, jellegkülönbség nélkül, nemkülönben valamennyi egyházi főhatóság, tankerületi főigazgatóság, tanfelügyelőség és tanfelügyelői kirendeltség egy-egy példányban ingyen.” (*Néptanítók Lapja*, 1921. január 20. 1. o.) A VKM 358/1925. számú rendelete azonban megszüntette az ingyenességet, és egyben előírta az érintett oktatási intézmények számára, hogy a beíratási díjból fizessenek elő a lapra (*Néptanítók Lapja*, 1925. február 25. 1. o.). Főszerkesztői, szerkesztői az adott időszak szakmai potentátjai voltak. Első szerkesztője *Környei János*, őt *Gyertyánffy István*, *Benedek Elek*, *Körösi Henrik* követte. Kutatásom szempontjából releváns időszak elején *Körösi Henrik*, majd *Körösi* és *Petróczi István* közösen szerkesztették a lapot. A szakmai orgánus 1930. augusztus 17-én az első oldalán emlékezett meg korábbi szerkesztőjéről, a dualizmus korszakának kiemelkedő pedagógiai személyiségéről, iskolavezetőről, *Gyertyánffy István*ról. A búcsúbeszédet *Körösi Henrik* írta, majd a következő szám már *Körösi Henrik*nek állított emléket. 1931-ben és 1932-ben *Petróczi István* a felelős szerkesztő, *Berwaldszky Kálmán* és *Drozdy Gyula* lett a szerkesztő. 1933-ban *Petróczy* és *Drozdy* felelős szerkesztőként tevékenykedik, végül 1934-től 1943-ig *Drozdy* lett a felelős főszerkesztője a lapnak.

---

¹⁸ Imrédy Béla eltávolítása a politikai elit szándéka volt. Ehhez Imrédy dédanyjának zsidó származása biztosította a politikai alapot. A dokumentumok megszerzésében Rassay aktívan részt vett. A bemutatott iratok alapján Horthy és a Nemzetgyűlés megvonta a bizalmat Imrédytől.

III.3.2. Az elemzésre kiválasztott évek

A kijelölt intervallumban (1921–1938) a következő öt évet választom ki: 1921, 1926, 1930, 1935, 1938).

1921-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter *Vass József*. Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés utáni év gazdasági nehézségei és a költségvetés tanítóságot érintő sarokszámai mindenképpen figyelmet érdemelnek. Ezen túlmenően a menekült tanítók minél nagyobb számban történő álláshoz juttatása az anyaországban belső konfliktusokat eredményezett a tanítói praxisban. A forradalmi tevékenységben érintett tanítók megbízhatósági vizsgálata, állásvesztések is a tanítói szcena előtérbe kerülését okozta. Az 1920. évi XXV. törvény, az úgynevezett numerus clausus bevezetése a felsőoktatás területén, bár közvetlenül nem érintette a tanítói praxist, a közvéleményre, a közvélekedésre hatást gyakorolt. Nem mellesleg az eredeti terv szerint a középiskolákra is ki szeretnék volna terjeszteni a numerus clausus-t (*Dévényi, 2020. 92. o.*), mely jól érzékelteti az oktatási szegmenst is átható miliőt, mivel – a korszakot kutató történészek körében általánosan elfogadott nézőpont szerint – a Horthy-korszakban a zsidóellenesség a politikai kultúra immanens részévé vált (*Tomka, 2020. 29–32. o.*). 1920-ban a minisztérium a tanító(nő)képzők képzési idejét hat évben állapítja meg, mely szintén hatást gyakorolhat a tanítókról szóló tartalmakra. Mint ahogy az 1921. évi XXX. tc. elfogadása is, hiszen ezen szabályozás már a családokat is érinti az iskoláztatási kötelezettség teljesítése révén. 1921 tavasza: a népiskolákban és a középiskolákban bevezetik a szülői értekezletek rendszerét (*Mészáros, 1996*). Bethlen István miniszterelnöksége alatt elfogadott 10.501/1921. ME rendelet a kivételes sajtórendészeti ellenőrzést megszüntette. A mérsékelt sajtóliberalizáció miatt a sajtótartalmak pluralizálódása figyelhető meg, a lapok kritikai hangja felerősödött (*Klein, 2012*).

1926-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter *Klebelsberg Kuno*. A kultúrfőlény eszmeisége a tanítói praxisban erőteljesebbé válik, melyet tovább erősít a népiskola-építési törvény, mely tematizálja a szakmai és a politikai közbeszédet. 1923-ban ötévesre módosított tanító(nő)képzés diskurzusai is meghatározták a tanítókról szóló tartalmakat. Az 1925. 7000/M.E. sz. rendelet a közalkalmazottak státusát rendezte, melynek révén a kormányzat egységesíteni próbálta a jövedelmeket. Az 1926-os katolikus tanterv bevezetése szintén a szakmai diskurzust erősítette, illetve a reformpedagógia recepciójának erősödése, a nyolcosztályos népiskoláról szóló diskurzus is relevanciával bírt.

1930-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter Klebelsberg Kuno. A gazdasági világválság hatása egyértelműen jelen volt már az országban, bár különösen erőteljesen 1931-től érezhető. A kibontakozó recesszió miatt a tanítók egzisztenciális körülményei és az ebből fakadó megváltozott helyzetük érdeklődésre számot tarthat. A munkanélküli, illetve az állásukat veszített tanítók elhelyezkedési esélyei, megváltozott életkörülményeik az újságok állandó témái közé tartoztak. A helyzetet egy részről nehezítette, más részről árnyalta a tanítónői túltermelés problematikája, mely a feminizálódással-feminizációval együtt állandó disputát jelentett és egyben konfliktusforrássá is vált. A nemzetnevelés koncepciójának recepciója a népiskolai praxisban aktívan jelen volt, sőt egyre inkább eltolódott a tanítók tevékenységében a fókusz az oktatómunkáról a nevelésre.

1935-ben Hóman Bálint a miniszter. Az oktatáspolitikai változások sorában az 1934. évi XI. törvény, mely bár a középiskola szabályozásáról szólt, befolyásolta az oktatásról és a pedagógusokról szóló tartalmakat, továbbá az *1935. évi VI. tc., a „közoktatásügyi igazgatásról”* tematizálta a közbeszédet és egyben a szabályozók erőteljes hatást gyakoroltak a szakmai munkára. A gazdaság stabilizálódásának hatása a népoktatásra már érezhetővé vált, illetve ismételten intenzív diskurzusok zajlottak a nyolcosztályos elemi iskolák bevezetéséről. A feminizáció, a tanügyigazgatás reformja, a nemzetnevelés hatása a praxisban a sajtó visszatérő témája volt. 1934-ben kezdte meg működését az Oktatófilm Kirendeltség, mely a módszertani megújulást szem előtt tartva próbálta meg újszerű metodikával felvértezni a pedagógusokat, közte a tanítókat.

1938-ban vallás- és közoktatásügyi miniszter 1938. május 14-ig Hóman Bálint, majd Teleki Pál. 1937-ben a VKM kiadja a népiskola VII-VIII. osztályai számára az új tantervet és utasítást. Az év fajsúlyos oktatáspolitikai döntései közé tartozik az 1938. évi XIII. tc., mely a tanítóképzésről szóló XIV. tc.-kel együtt alapjaiban módosította az oktatási szegmenst. Az 1938. évi XV. tc. a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról erőteljes hatást gyakorolt az ország életére, mint ahogy külpolitikai téren bekövetkező Anschluss és az I. bécsi döntés is érezhetően megjelent – hatásként mindenképpen – a praxispedagógiában. Ugyanígy a Felvidék visszacsatolása mind rendszerszinten, mind a mindennapi kommunikációban erőteljesen éreztette hatását.

Az adatgyűjtés az Arcanum Digitális Tudománytárban elérhető a meghatározott évhez tartozó példányok feltárásával kezdődött. Keresőszavak a következők voltak: *tanító, tanítónő,*

tanerő, néptanító. Ezen keresőszavak kellő mennyiségben és releváns módon képesek felszínre hozni az elemi iskolai tanítóságról szóló tartalmakat.

évkör orgánium	keresőszavak	1921	1926	1930	1935	1938
<i>Az Est</i>	tanító	90	107	135	135	123
	tanítónő	24	34	74	55	39
	tanerő	21	13	35	9	19
	néptanító	4	4	3	7	1
<i>Pesti Hírlap</i>	tanító	167	543	711	626	433
	tanítónő	129	510	459	471	352
	tanerő	55	84	137	143	113
	néptanító	8	28	17	16	4
<i>Új Nemzedék</i>	tanító	125	255	162	145	240
	tanítónő	45	77	47	45	102
	tanerő	20	26	16	12	19
	néptanító	7	9	8	2	1
<i>Esti Kurír</i> ¹⁹	tanító	----	102	136	131	133
	tanítónő	----	29	27	62	45
	tanerő	----	20	13	15	19
	néptanító	----	6	3	4	1
<i>Friss Újság</i>	tanító	85	157	202	183	175
	tanítónő	18	22	48	65	59
	tanerő	7	8	10	11	14
	néptanító	4	5	3	3	2
<i>Magyarság</i>	tanító	226	812	711	539	366
	tanítónő	75	288	246	196	117
	tanerő	14	55	74	65	37
	néptanító	6	25	17	16	14

3. táblázat. A legnagyobb példányszámú lapokban a keresőszavak találatainak mennyisége ²⁰⁻²¹

¹⁹ Az *Esti Kurír* 1923. szeptember 16-án jelent meg. Alapító-főszerkesztője Rassay Károly liberális nemzetgyűlési képviselő volt.

²⁰ A táblázatban közölt adatok forrása az Arcanum Digitális Tudománytár. A táblázatot szerkesztette jelen tanulmány szerzője.

²¹ Utolsó adatszűrés időpontja: 2021. november 11.

Ezt követően a kialakult elsődleges forrásbázis redukcióját végeztem el. A következő sajtóműfajokat részesítettem előnyben: *vezércikk, tudósítás, riport, hír*. Az *adatkészlet* (korpusz) kialakításakor nem vettem figyelembe a következő sajtóműfajok elemeit: tanítói álláshirdetések (állást keres), intézmények álláshirdetése (állást kínál), reklámok, kulturális-irodalmi programajánlók, recenziók, a színházi élethez kapcsolódó tartalmak (színdarabajánló, szereposztás), sporttudósítások, sporthírek, valamint a járulékos és összefoglaló műfajcsoport tagjait: vers, karcolat, novella, folytatólagos regény, kritika, humoreszk, keresztretjvény. A döntés mögött az a koncepcionális megfontolás állt, hogy a kiválasztott műfajcsaládok alkalmasak leginkább megjeleníteni a vizsgált szakmai közeget, valamint ezen tartalmakon keresztül ismerhető meg leginkább az orgánumok attitűdje az elemi iskolai tanítósággal kapcsolatban, illetve ezen műfajok közvetlenül képesek az olvasók számára közvetíteni a tanítókat érintő, a tanítókról szóló információkat, vagyis ezek alkalmasak leginkább befolyásolni az olvasók szemléletét a tanítókkal kapcsolatban.

Következő lépésként az azonos tartalmakat szűrtem ki, hiszen a *tanító* és a *tanítónő* kifejezések gyakran egyazon sajtócikkben jelentek meg, szinte ikerszóként funkcionálva, nem pedig külön tartalmi üzenetet hordozva. Továbbá kiválogattam azon tartalmakat is, amelyben a 'tanító' kifejezés nem mint pedagógus-foglalkozás jelent meg, hanem például melléknévi igenévként funkcionált. Az így megmaradt *adatelemek* összessége az *adatkészlet* (korpusz). A kombinált kódolás folyamata során a meglévő kódlistába (deduktív kódolás) a felmerülő új kódok, alkódok beépítése zajlott. Az induktív kódolás során a szövegszegmensek alaposabb feltársa révén nem csak kódok, alkódok létesültek, hanem újabb főkédek is generálódtak. Egy-egy alkód több főkédek alá is szerveződhetett (nem volt jellemző), így egyre összetettebb rétegei tárultak fel a vizsgált témakörnek, témaköröknek. Többszintű strukturálás vált lehetővé. Az induktív és a deduktív kategória együttesen tette alkalmassá a minőségi feldolgozást (Braun és Clarke, 2006, 2012b). Graneheim és munkatársai (2017; 2020) szerint a kódolás során szükséges az expresszív kódok alkalmazása. Továbbá sajtóműfajok publicisztikai jellege miatt a tematikus elemzés ezen módszere lehetővé teszi az absztrakciók segítségével történő látens tartalmak feltárását is, mely a kutatás céljai között szerepel. A módszer lehetőséget nyújt számunkra a nyilvánvaló, a leíró tartalom és a látens, értelmező tartalom elemzésére. Tehát nemcsak az explicit feltárára törekedtem.

A kutatás során azzal a periodizációs dilemmával szembesültem, hogy a Horthy-korszakon belül a kiválasztott intervallumban (1921–1938) kijelölt időcsomópontok mentén, évenkénti bontásban (1921; 1926; 1930; 1935; 1938) mutassam be a néptanítókat érintő tartalmakat, témákat vagy a feltárt témákat külön vezesse végéig a fókuszidőpontokon? A történeti

feltárás bemutatásának klasszikus formája „*kívánja (...) a történelmet hosszabb és rövidebb »századokra« szabdaló*” (Romsics, 2006. 232. o.) történetírói attitűdöt. Ezzel szemben megjelent az a felismerés is, mely „*pusztán történelmi konvencióként tekint*” a kronológiát prioritásként kezelő munkára (Romsics, 2006. 232. o.). Ugyanezen dilemmával szembesült Peterecz Zoltán is a két világháború közötti Magyarországról született amerikai sajtótartalmak feltárását és bemutatását illetően. Ő a kategóriák mentén vélte megtalálni az ideális bemutatás-technikát. Mint ahogy az *Életreform* folyóirat feltárását Földesi (2020) is a tematikák mentén vezette végig. Mellette szóló érv volt, hogy néhány év sajtójának bemutatása történt, így az időrendnek nem volt jelentősége.

Jelen disszertációban végül a kronologikus bemutatás mellett döntöttem, melyet indokolttá tett, hogy az öt évkör 17 évet ölel fel és ezen bemutatástechnika jobban érzékelteti az adott évben megjelent tartalmakat és azok változásait, továbbá így lehetővé vált – az eredeti terveknek megfelelően – a megjelent tartalmak alapján a sajtóorgánumok évenkénti kvantitatív összehasonlítása.

IV. Történeti háttér

A sajtóélet bár kiszámíthatóan működött a Horthy-korszak nagyobb részében, az 1920-21. évi és az 1938. évi sajtórendelkezések alapvetően meghatározták a publikációs határokat, a lapkiadók, újságszerkesztők mozgásterét. A sajtótörvények megjelenése és az általa okozott represszió, illetve a sajtócenzúra, majd államosítás, illetve a II. világháború miatt kutatásunk kezdő évköre 1921, záró évköre 1938.

A korszak miniszterelnökeihez hasonlóan a vallás- és közoktatásügyi miniszterek is markáns személyiségek, kiforrott oktatási, nevelési koncepciót valló közgondolkodók voltak: *Klebelsberg Kuno* tíz éven át (1922–1931), *Hóman Bálint* két cikluson keresztül (1932–1938; 1939–1942) miniszterként a korszak megkerülhetetlen személyiségei voltak. Mindkét szakpolitikus az oktatás-nevelés prioritásként való kezelésében látta a magyar felemelkedés Trianon utáni útját, a revizionista politika megvalósításának esélyét, de eltérő koncepció mentén vélték megvalósítani azt (*Németh és Pukánszky, 1996; Ujváry, 2010*).

A vizsgált intervallumban a két fentebb említett prominens miniszteren kívül három miniszter rövidebb ideig vezette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot. *Vass József*²² 1920. december 16. és 1922. június 16. között, *Ernszt Sándor*²³ négy hónapon keresztül (1932. augusztus 24 – december 16.), *Teleki Pál*²⁴ 1938. május 14-től miniszter.

IV.1. Az 1920-as évek: Történelmi aspektus – statisztikai mutatók

A háborút megelőzően az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között működő gazdaságunk a birodalmi piac igényeihez és nyersanyagviszonyaihoz igazodott. A Monarchia szinte csaknem önálló gazdasági egység volt. A háborút követően kialakított, mesterségesen meghúzott

---

²² Vass József katolikus pap, kalocsai nagyprépost. 1920-ban a sárvári választási kerület nemzetgyűlési képviselője. A Teleki-kormányban 1920. augusztus 15. és 1921. április 14. között közlelmezési, 1920. december 16-tól 1921. április 14-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd Bethlen kormányában rövid ideig megtartotta a kultusztárcát, melyet Klebelsbergnek átadva 1922. június 16-tól haláláig (1930) népjóléti és munkaügyi miniszter és egyben miniszterelnök-helyettes. Haláláig hatalmas megbecsülésnek örvendett, de reputációját a halálát követően kirobbant, a minisztériumát és végül őt is érintő korrupciós ügyek alapvetően aláásták, lásd Dréhr-ügy (*Taschek, 2019*).

²³ Ernszt Sándor kanonok, miniszter. Vass József halálát követően 1930. szeptember 20–1931. december 16. között népjóléti és munkaügyi, 1931. augusztus 24–december 16. között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

²⁴ Teleki Pál földrajztudós, politikus, az Eötvös Collegium curatora (*Garai, 2016*), külügyminiszter, 1920. július 19–1921. április 14. között miniszterelnök, majd az Imrédy-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1939. február 16-tól második miniszterelnöki terminusát kezdi meg. 1941-ben öngyilkosságot követett el.

országhatárok közé szorított utódállamok azzal szembesültek, hogy a korábbi gazdasági mechanizmusok nem vagy csak elégségesen működnek, illetve az önálló gazdaság önálló pénzpolitika megalkotását, kialakítását is szükségessé tette. Az ehhez szükséges szakmai kompetencia és politikai felelősségvállalás gyakran konfrontálódott egymással: a pénzügypolitikai érdekeket felülírta a politikai érdek (*Pogány, 2018*).

Az I. világháborút követően az ország területének kétharmada a határon túlra került, az ország lakossága 18 millióról 7,5 millióra csökkent. 1918 őszén a birodalom „hét részre bomlott, mely önmagában véve is több évre szóló feladatot rótt az országra, hiszen az új feltételek közé került gazdaság nem élhetett kellő külkereskedelmi forgalom, önálló vámrendszer és saját pénz nélkül” (*Romsics, 2011a. 42. o.*). A gazdasági helyzetet, illetve a gazdaság állapotát jól szemlélteti, hogy 1920-ban a mezőgazdasági termelés a háború előtti szint 50–60%-át, az ipari termelés 35 százalékát érte el (*Benisch, 1920*). A gazdaság részletesebb vizsgálata további aránytalanságokra világít rá. A közismert adatokon túl a legnagyobb nehézséget a gazdaság, azon belül is a bányászati és ipari egységek eloszlásának területi aránytalansága okozta. A korábban faexportot bonyolító országból importra szorulóvá váltunk. A papíripar – az újság, tankönyvkiadás alapja is – az elcsatolt erdős területek miatt visszaesett, talpra állását tovább nehezítette, hogy fűrésztelepeink 89 százaléka is a határon túlra került. A bányavidékek elvesztése érzékeny területe gazdaságunknak: miközben vasérckészletünk 89 százalékát elvesztettük, a gépipar vesztesége „csak” 18 százalékos volt (*Tomka, 2018*), így a gyáripar nyersanyagigényét a háború alatt ellenségként, a háborút követően konkurensünkké vált országokkal megegyezve kellett biztosítani. Só-, arany-, ezüst-, réz-, mangánbányászatunk megszűnt. Szintén a határon túlra kerültek a jelentős kőolaj és földgáz-kutak. Nem mellesleg a lignitkészletünk harmadának elvesztése – a fűtés nyersanyaga – a közhangulatra is hatást gyakorolt. 1921 decemberétől a fellépő szénhiány miatt tanítási szünetet rendeltek el, és csak 1922 februárjában folytatódott az oktatás sok budapesti iskolában (*Mann, 2002b*).

Feldolgozóiparunk – Budapest-központtal – Magyarországon maradt. Az aránytalan gazdasági struktúrára jó példa a vasút- és járműipar, mely teljes egészében nálunk maradt, de a gyártáshoz szükséges nyersanyagbázis viszont az új határokon kívülre került. Bizonyos ágazatok jelentős importra szorultak, más területek pedig exportképesek voltak. Szintén érzékenyen érintette a mezőgazdaságból élőket az extenzív állattartás alapvető feltételének, a dús hegyi legelőknél a csökkenése. A hagyományos mezőgazdasági tevékenységek esetében a legjobb minőségű gabonaföldek szintén elkerültek tőlünk, mely a malomipar számára jelentett veszteséget: nagyjából 50 százalékos visszaesés történt. A mezőgazdasági termelés

1920-ban a háború előtti szint 50–60 százaléka volt (Romsics, 2011a). Természetesen a gazdaság ilyen nagyságú visszaesése magával rántotta a fizetőeszköz elértéktelenedését is. Az infláció következtében az országban nagymértékben romlott az életszínvonal. Élelmiszerhiány, munkanélküliség és a 350–400 ezer menekült (Szűts, 2010; Ujváry, 2012; Bruckner, 2017) érkezése nehezítette a gazdaság talpra állását. A szociális helyzet nehézségei, a depriváltak jelentős csoportjai fogékonyakká váltak a politikai szélsőségek iránt, melyet az 1918-19-es politikai fordulatok jól jeleztek. Korabeli számítások szerint „*a napszámosok életszínvonala 70, az ipari munkásoké 61–74, a katonatiszteké és tisztviselőké 82–87 százalékkal volt alacsonyabb mint a háborút megelőzően*” (Romsics, 2011a. 43. o.).

Magyarországnak ebben a gazdasági környezetben kellett a háború pusztításait kezelnie és a békeszerződés direktíváinak megfelelnie. „*A háborús adósságokat, a megszállás okozta károkat, a jóvátételi kiadásokat, a haditermelésből a béketermelésre való átállás költségeit, a közellátás biztosítását*” (Tomka, 2018. 64. o.) pénzkibocsátással fedezte a kormányzat. A szinte folyamatos fedezet nélküli kibocsátás hiperinflációt generált (Pogány, 2018). Nehezítette gazdaságunk helyzetét a forradalmi hullám következtében kialakult negatív nemzetközi megítélés is, melynek következtében a húszas évek elején jelentősebb külföldi kölcsön felvételére nem nyílt lehetőség (Romsics, 1996). Romsics Ignác (2011) véleménye szerint az I. világháborút követő években élte Magyarország a legnagyobb válságát mind politikai, mind gazdasági téren.

A Párizs környéki békék „*gazdasági következményeiről Magyarországon ekkor kialakult kép jórészt rögzült*” (Tomka, 2018. 52. o.) és alapjaiban határozta meg a korszak gazdaság- és társadalompolitikai diskurzusait, olyannyira, hogy a későbbi szaktudományi elemzések is ezen narratívák mentén értelmezték a korszakot (vö. Halkovics, 1996; Romsics, 2011a, o. 42; Tomka, 2018). Ezzel szemben a legújabb gazdaságtörténeti kutatások jelentősen árnyalják az új határok közé szorított ország esetében a gazdasági visszaesés okozójának kikiáltott Trianon-narratívát. Tomka Béla kutatásai során egyértelművé vált, hogy az I. világháborús hadi, tárgyi és humán erőforrás-veszteségek, valamint a gazdaság szerkezeti struktúrájának monarchiabeli igényeket kiszolgáló felépítése sokkal nagyobb hatást gyakorolt a két világháború közötti gazdaságfejlődésre, mint azt korábban vélelmezték (Tomka, 2018, 2020). További paradigmaváltást eredményezett az Alföld gazdasági szerepének gazdaságstatisztikai elemzése is. A kanonizált, az alföldi régió gazdasági potenciáljára vonatkozó nyugat–keleti lejtő relevanciája, illetve a trianoni döntés következményeként létrejövő új keleti határszakasz gazdaságromboló hatásának narratívája is megdőlni látszik. Az Alföld esetében egy heterogén mikro-gazdaságföldrajzi mintázat rajzolódik ki, több kisebb nagyobb

központtal, vonzáskörzettel, mint sem egy egyértelműen keleti irányban csökkenő gazdasági erőtereket és ezzel együtt társadalmi determinációt feltételező településhálózati mintázat. A trianoni új keleti határvonal szinte egybeesik a monarchiabeli perifériás gazdasági települések virtuális láncával, így joggal mondható, hogy a határon túl maradt települések jelentős része az Alföld gazdasági átlaga alatt teljesítettek, ezáltal – véli *Szilágyi Zsolt* – nemzetgazdasági hozzáadott értékük inkább negatív volt (*Szilágyi*, 2018, 2020). Természetesen a gazdasági elemzések új konklúziói semmivel sem csökkentik Trianon lelki károkozását, a határon túl maradt magyar anyanyelvű, magyar identitású közösség tagjainak fájdalmát, és az anyaországban élők politikai-lelki aggodalmát a határon túl maradtakkal kapcsolatosan.

Érdemes kitekintenünk Európa többi országára és kontextusba helyezni a hazai veszteségeket. A háború során a fizikai tőkét ért veszteség tekintetében Franciaország 59,6 százalékos, Olaszország 15,9 százalékos, Oroszország 14,3 százalékos, Nagy-Britannia 9,9 százalékos, az Osztrák-Magyar Monarchia 6,5 százalékos kárt szenvedett el (*Tomka*, 2018. 55. o.). A háború fokozta az országok közötti rivalizálást – mely nehezítette a konszolidációt – és erősítette a protekcionista gazdaságpolitikát. A háború utáni növekedés lassan, körülményesen zajlott, melynek egyik oka az európai országok egymással szembeni bizalmatlansága volt, ezért a vesztes országok eleve versenyhátrányba kerültek (*Pogány*, 2018; *Tomka*, 2018).

A válság leküzdésére sokféle koncepció körvonalazódott, de a vesztes háború miatti külpolitikai elszigetelődés miatt először az önerőre, a belső erőforrásokra támaszkodó stabilizációs törekvéseket fogantatosítottak. Ezek a próbálkozások a kezdeti sikereket követően a társadalompolitikai instabilitás veszélyei miatt kudarcba fulladtak, az infláció ismét emelkedett. Az 1921-ben kormányfőnek kinevezett *Bethlen István* miniszterelnök és kormánya többféle pénzügyi, gazdaságpolitikai technikával próbálkozott a gazdaság helyreállítása érdekében. Az állami alkalmazottak fizetését 30–60 százalékkal csökkentették, de sem ez a megoldás, sem az adóemelés nem hozta meg a kívánt államháztartási pozitívumot (*Romsics*, 2010). A *Hegedüs Lórántot* váltó *Kállay Tibor* pénzügyminiszter a gazdaság szanálásának egyik elemeként – az adóemelések és a védővámok alkalmazása mellett – az állami alkalmazottak körében bevezetett létszámstopot, majd annak elégtelen hatása miatt létszámcsökkentést vezetett be. Az első B-listázás során 11 ezer fővel csökkentették az állami alkalmazottak számát, mely érintette az állami elemi néptanítói réteget is. 1922-re egyértelművé vált a politikai elit és így Bethlen számára is, hogy külső segítség nélkül nem képes az ország kilábalni a gazdasági nehézségekből, és így hazánk 1923-ban – Ausztriához hasonlóan – népszövetségi kölcsönhöz folyamodott. Az állami alkalmazottak további

létszámcsökkentése két lépcsőben – 1924-ben és 1925-ben – valósult meg és 35 ezer ember elbocsájtását jelentette. Az 1924 nyarán folyósítani kezdett népszövetségi kölcsön, a továbbra is szigorú fiskális politika eredményeképpen „*az államháztartás egyensúlya már 1924 októberében helyreállt, majd az 1924/1925-ös költségvetés jelentős többlettel zárt*” (Romsics, 2019. 121. o.). A Népszövetség 1926 nyarán nyilvánította stabilnak az ország gazdasági helyzetét. Ennek közvetlen eredménye, hogy további jelentősebb nemzetközi hitelhez jutott az ország és elindulhattak a beruházások, melynek jelentős része bár „*improduktív kommunális és infrastrukturális jellegű volt*” (Romsics, 2019. 121. o.), de a közhangultra pozitívan hatott. Ezek közé tartozott az iskola- és lakásépítési program is. Természetesen pusztán az adóemelés – mint ahogy korábban sem – nem vezetett volna eredményre: a gazdaság restaurációja a nyugat-európai kölcsönök jelentős támogatásával volt sikeres, bár a terhek nagyobb részét a kisemberek fizették: mint ahogy *Royal Tyler* pénzügyi szakember 1926-ban megállapította: „*a költségvetés egyensúlya a névtelen adófizető műve*” (Romsics, 2011a. 46. o.). A külső állami források megteremtették a gazdaság stabilitását, melynek eredményeképpen – már nem állami, hanem – magánhitelek áramlottak az országba, ezzel is serkentve a gazdaság működését (Tomka, 2020a). Az ipari termelés „*1924 és 1929 között több mint 70 százalékkal emelkedett*” (Romsics, 2011c. 14. o.). Az évtized közepétől érezhető gazdasági fellendülés következtében szociálpolitikai reformok sora bontakozott ki: a társadalombiztosítás újjászervezése, a kötelező baleseti és betegségbiztosítás megjelenése, a benne részesülők körének kiterjesztése mind javította a közhangulatot, igaz a munkanélküli-biztosítás hiányzott a szociális ellátórendszer struktúrájából (Egresi, 2020. 43. o.). A lakás- és közegészségügy terén is jelentős javulás figyelhető meg. Ebben az évtizedben „*290 ezer új lakóház épült*” (Romsics, 2011c. 14. o.), a százezer lakosra jutó orvosok száma a duplájára nőtt, és ezzel összefüggésben a csecsemőhalandóság 19-ről 16 ezrelékre csökkent (Romsics, 2011c).

A gazdaság restaurációja 1926-ra befejeződött, az államháztartás – 1929-ig – évenként 200 millió pengős pozitívummal zárt, melyet iskolaépítésre, illetve kisebb részben a közszféra bérfejlesztésére fordították (Romsics, 2011a). A konszolidáció következő lépése az új fizetőeszköz, a pengő – 1927. január 1-jei – bevezetése volt. A húszas évek második felének fellendülésére bizonyíték, hogy 1929-re az egy főre jutó bruttó hazai össztermék 18 százalékkal haladta meg az 1913-as évek színvonalát. Nemzetközi összehasonlításban: Ausztria teljesítménye az 1913-as évhez képest 6,8 százalékos növekedést mutatott (Romsics, 1996; Tomka, 2018. 66. o.).

IV.2. Oktatáspolitikai és társadalmi közege a húszas években

A büntetőintézkedésekhez való mielőbbi alkalmazkodás elemi érdeke volt az országnak függetlenül attól, hogy a reváns politika a mindennapi diskurzus részévé vált, és alapvetően meghatározta a két világháború közötti politikai attitűdöt. Az ideológiák sorában megjelent a keresztény-nemzeti eszmény és mellé a kultúrfölény ideája. Az új ideológia nemcsak lelki kiutat, jövőképet mutatott a háborús veszteségek könnyebb elviseléséhez, hanem az oktatás struktúráján keresztül rendszerszinten konzerválta a dualizmus kori társadalmi szerkezetet (Palló, 2007; Romsics, 2011b). Ezzel az állásponttal szemben jelenik meg Klebelsberg mint a az országot az oktatás segítségével modernizálni szándékozó politikus (Németh, 2004), aki rendszerszinten képes megfogalmazni az elképzeléseit az elemi oktatás és az egyetemi képzés terén. Klebelsberg mellett szükséges megemlíteni az 1927–1931 között államtitkárként tevékenykedő *Kornis Gyulát*, aki a húszas–harcincas években elméleti és gyakorlati oldalról támogatta oktatás- és kultúrpolitikusként a minisztert (Somos, 2019) és főképpen a középiskola és tantervpolitika fő ideológusaként tekinthetünk rá (Nagy, 2005. 129. o.).

A forradalmi hullámot követően az érintett szakterület legfontosabb teendői közé tartozott az iskolaépületek rendbehozatala, a tanítószemélyzet viszonyainak tisztázása, a menekült tanítók elhelyezése, illetve, hogy a létszámcsökkenés ne okozzon nagyobb problémákat (Asztalos, 1928. 1278. o.).

Érdekes áttekinteni a háborút követő évek elemi népoktatásának statisztikai mutatóit, hogy láthatóvá váljon, milyen állapotok jellemezték az elemi népoktatást, közte a tanítókat. A társadalmi status quo fenntartásától függetlenül az oktatási kormányzat felismerte, hogy az Eötvös-féle alpműveltséget emelni szándékozó oktatáspolitikát – a kultúrfölény eszménye és a gazdasági versenyképesség érdekében – tovább kell fejleszteni. Ennek az oktatáspolitikai szemléletnek talán legfontosabb fundamentuma az elemi népiskolai oktatás társadalmi bázisának szélesítése, az alfabetizáció növelése, majd továbbfejlesztése volt. Szükséges megjegyezni, hogy az 1906–1910 között működő koalíciós kormányzat is – bár más okból – kiemelten kezelte az elemi oktatást (Szarka, 2007).

Ahhoz, hogy a vizsgált időszakban érvényesülhessenek az oktatáspolitikai óhajok, a Vallás- és Közoktatásügy Minisztérium költségvetésében számszerű növekményként kellett megjelenítenie az ehhez szükséges forrásoknak. Klebelsberg az oktatási programjának megvalósításához nyomást helyezett a társadalmi-politikai elitre: nemcsak anyagilag, hanem a

költségvetési szavazások során voksaikkal is szükséges támogatniuk a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium javaslatait (T. Kiss, 2013a). Viszonyítási pontként tekinthetünk az utolsó békeév VKM-költségvetésére, amikor is 5,54 százalékkal részesedett a tárca az összköltségvetésből. A Klebelsberg Kunó nevével fémjelzett oktatáspolitikai időszak (1922–1931) VKM-et érintő költségvetési főösszegei a következőképpen alakultak.

1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31
4,16%	4,54%	7,27%	9,15%	9,05%	9,3%	10,2%	10,5%	10,4%	10,2%

4. táblázat. A Vallás- Közoktatásügyi Minisztérium költségvetési részesedése 1921–1931 között (T. Kiss, 2013)

Mint látható, 1921-től kezdődően folyamatosan emelkedett a költségvetése a minisztériumnak. Nemcsak nominális mértékben, hanem arányait tekintve is az egyik legfajsúlyosabb minisztériummá vált a VKM. Bár a költségvetése emelkedett, 1923–1925 között forráshiány miatt nem épült új állami elemi iskola az országban (Kormányjelentés, 1928). A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium égisze alatt több olyan, például katonai oktatási intézmény működött, melyek a népszövetségi ellenőrök elöl lettek elrejtve, illetve amelyeknek létét a trianoni szerződés tiltotta. De ugyanígy a leventemozgalom kialakítása is az általános hadkötelezettség tiltását próbálta meg megkerülni, illetve az úgynevezett testnevelési törvény is (1921. LIII. törvénycikk) a VKM ernyője alatt látta el a fiatalok állóképességének fejlesztését, a fizikai felkészítést (Nagy, 2019), és ezen szegmensek kiadásai növelték a VKM költségvetését.

Az I. világháború és a forradalmi hullámok utáni erőteljes politikai stabilizációs szándék az oktatási alrendszer is érintette. Megkezdődött azon pedagógusok B-listázása, akik a Tanácsköztársaság mellett exponáltak magukat, a „nem megfelelő és nemzeti szempontból nem megbízható elemek kiszorultak a tanítók sorából” (Asztalos, 1928. 1284. o.). 1922 és 1923 között a tanítói létszámban is éreztette hatását a közszférát érintő létszámstop, majd leépítés, melyhez segítséget nyújtott a politikai alapú B-listázás. Az 1925-ös évtől lassú emelkedés tapasztalható a tanító(nő)k számában, melyet az 1926-ban indult iskolaépítési hullám tovább fokozott. A tanítói létszámot befolyásolta, illetve a tanítóihiányt csökkenteni tudta a határon túlról az anyaországba költöző menekült tanítók álláshoz juttatása: „a minisztérium a zsúfolt iskolák fenntartóit állandóan sürgette a szükséges új állások szervezésére s menekült tanítókkal való betöltésére” (Kormányjelentés, 1928; Benisch, 1930a. 8. o.). A trianoni határon túlról migráló magyarok jelentős része a korábbi állami

apparátus alkalmazottja volt, így például állami tanítóként joggal reménykedhettek az állam pénzügyi és politikai támogatásában (Kövér és Gyáni, 2006b). Ahhoz viszont, hogy ez megvalósulhasson szükséges volt a tanítóságon belüli létszámkapacitás átrendezése, melyhez a forradalmi szerepvállalás vizsgálata adta meg a lehetőséget. A tanítók megbízhatósági vizsgálata nem csak hogy elhúzódott, hanem nagyon sok – nem csak egyéni – érdeksérelmet okozott. „Pusztay Károly elemi iskolai igazgató kifejtette, hogy az 1190 B-listás tanerő közül csak 132 ellen merült föl panasz, a többit még fegyelmi eljárás alá sem lehetett vonni” (Pesti Napló, 1924. július 8. 7. o.). Visszatérő eleme volt a diskurzusnak, hogy az egytanítós iskolák esetében a B-listára helyezett tanítók kiesése igen komoly szakmai nehézséget okozott a kisebb településeken. Drozdy Győző képviselő körzetében két településen B-listázás következtében sem volt tanító. A B-listázással kapcsolatosan Klebelsberg Kuno álláspontja az volt, hogy alapvetően ne a tanszemélyzetet sújtsa a szigor, hanem – a politikai megbízhatóság szempontjából egyébként is szenzitív területen – az oktatás központi közigazgatására fókuszáljon. „Az oktató személyzetet azonban a legnagyobb fokig kíméltem, és a B-listára helyezettek túlnyomó része a tanügyi közigazgatási személyzetből és a központból került ki.” (Néptanítók Lapja, 1925. március 1. 26. o.) Ennek ellenére a B-listázott pedagógusok nagyobb része tanító volt.

Az Eötvös-féle népiskolai törvény elfogadása óta az alfabetizációs törekvések egyik sarokpontja az iskolakötelesek arányának növelése, a tankötelezett gyermekek iskolai jelenlétének erősítése volt. A családok a mezőgazdasági munkák időszakában előszeretettel vonták be a mindennapi munkákba a fiatalabb gyermekeiket, akár az iskolai jelenlét rovására. 1920–1921. évben az iskolába nem járó tanköteles 6–11 évesek aránya 17 százalék volt (MSÉ, 1925.). Az állam érdeke egyértelmű volt: növelni az iskolai jelenlétet, akár a mezőgazdasági munkából élő családok érdekeivel szemben is. Az 1921. évi XXX. tc., az iskoláztatási köteleesség teljesítésének biztosításáról az iskolakerülés dokumentálására a tanítókat jelölte ki: az iskolák „minden tanítója a tanév első két hónapjában hetenként, később kéthetenként kimutatást készítsen az igazolatlanul mulasztó gyermekekről” (1921. XXX.tc), mely feladat sok esetben a tanyai, falusi közegben tevékenykedő tanítóság ellen fordította a lakosságot. A valóság ennél árnyaltabb volt, mivel a tanítókra ruházott adminisztrációs kényszerrel szemben állt azon tanítói érdek, mely szerint a tanítói álláshelyek számát az iskolakötelezettek alapján állapították meg, nem pedig a jelen lévő diákok száma után. Az ellenérdekeltség abból is fakadt, hogy a tanyai, falusi közegben élők esetében az iskolakerülők főleg az alsóbb társadalmi rétegből kerültek ki, és megjelenésük az oktatásban rontotta volna az így is kritizált színvonalat. Így valójában a tanítók nem voltak érdekeltek a mulasztó diákok mindenáron

történő adminisztrálásban (Nagy, 2002).

A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. tc. rendelkezett az iskolaépítés új szabályairól. Hatalmas népiskola építési hullám vette kezdetét. A Nemzetgyűlés pénzügyi bizottsági felszólalásában *Egry Nagy János* minisztériumi felszólaló szerint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 14,4 százalékkal részesedik a tárcák közül az összköltségvetésből (Az *Est*, 1926. március 10. 12. o.). Azért azt fontos megjegyezni, hogy a kiemelkedően magas oktatási büdzsé egyik oka a leventemozgalom oktatási költségvetésbe ágyazott finanszírozása volt. A jelentős állami támogatás révén gomba mód szaporodtak főleg a kis tanyai iskolák az országban (Ujváry, 2012). Nagyságrendileg az 5000 felépült objektumból 402 tanyai iskola volt (T. Kiss, 2013a. 17. o.), továbbá a városi, külvárosi iskolák száma is emelkedett. Szinte minden évben száznál több iskolát adtak át, illetve a tanteremszám bővülése is jelentős volt a vizsgált időszakban, továbbá a tanítói lakások kialakítása is kiemelt feladat volt. Ennek fontosságára hívta fel a figyelmet Benisch Arthúr, amikor a *Néptanítók Lapjában* megjelent összegző cikkében megemlíti, hogy a tantermekhez hasonlóan a tanszemélyzet elhelyezése is fontos, „mert a tanítók lakást vagy egyáltalában nem, vagy csak olyat kaphattak, amely egy művelt, családos ember jogos igényeinek egyáltalában nem felel meg” (Benisch, 1930b. 3. o.). Ennek szellemében eljárva az építkezések során 1525 új tanítói lakás létesült. A jelentős költségvetési támogatás mellett az 1926. évi VII. törvénycikk révén megkezdett iskolaépítési program eredményeképpen folyamatosan emelkedett az elemi iskolák száma, mely kihatással volt a tanító-diák hányadosra is, valamint javult az alfabetizált lakosság aránya az országban. Természetesen a fejlesztés igen heterogén mintázatot jelez, és igen komoly regionalitásbeli különbségeket mutatott, hiszen szinte összehasonlíthatatlan viszonyokat találunk egy egytanítós, hatosztályú tanyai elemi iskola és egy budapesti osztott iskola között (Szabó, 2008; Romsics, 2010; Ujváry, 2012).

Ahhoz, hogy az évtized tanítókat érintő – főleg anyagi vonatkozású – sajtótartalmainak narratívája értelmezhető legyen, szükséges a vizsgált időszakot megelőző és az érintett évek tanítói javadalmazásának alakulását áttekintenünk: milyen szabályzók mentén kellett, kellett volna a tanítóknak járandóságukat megkapniuk. A századfordulótól egyre intenzívebben jelent meg azon tanítói óhaj, mely a különböző fenntartású iskolák tanítói és tanárai számára egységesebb javadalmazást kívánt volna, mivel a tanítói praxison belüli igen differenciált jövedelmi viszonyok feszültséget keltettek. Az egyébként is igen alacsony jövedelmek miatt az a szinte szokásjog alakult ki vidéken, hogy a felekezeti tanítók jövedelmük kiegészítése céljából kántortanítói, harangozói feladatokat is elvállaltak (Takács, 2014). A tanítói

szakmásodás egyik lényegi eleme a tanítói jövedelmek egységesítésének igénye volt. Ennek egyik első jele az 1907-ben elfogadott XXVI. és XXVII. tc. Utóbbiban, a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól, a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló törvény 2. §-ban rögzítették az eltérő településtípusokon élő tanítók esetében fizetendő járandóságok nagyságát és szerkezetét. Nem csak a fenntartói státusz különbözősége miatt, hanem azonos fenntartó, de két eltérő nagyságú településen tevékenykedő tanítók jövedelme között is lehetett eltérés, de ezt egyelőre nem orvosolta a törvény. Az egységesítés irányába tett következő lépés az 1913. évi XV. és XVI. tc. volt, amelyekben rögzítették, hogy a tanítók alapfizetése 1200 korona legyen. Természetesen ekkor is voltak kivételek: az egyesületi és magániskolák tanítóira nem vonatkozott az előírás. Az 1918. évi VIII. néptörvény az állami elemi népiskolai tanítókat százalékos arányban sorolta be a XI–VIII. fizetési osztályba, valamint kimondta, hogy tanítónak ugyanaz a fizetés, családi pótlék és lakáspénz jár, mint az állami tanítónak s erre a célra mindegyik iskolafenntartónak, tehát az addig államsegélyben nem részesülteknek is kilátásba helyezte az államsegélyt (*Kormányjelentés*, 1926. 147. o.), de a költségvetés helyzete nem tette lehetővé ennek megvalósítását. Ezt követően az 1920. évi I. tc. rendelkezett az előmenetel későbbi pontos meghatározásáról (*Kormányjelentés*, 1926).

A tanítók jövedelmi viszonyainak rendezésében a legnagyobb lépés a 700/1922. évi VKM-rendelet volt, mely előírta, hogy a nem állami elemi iskolai tanítókat, óvónőket ugyanolyan bérezés illeti meg, mint az államiakat (*Vallás- és Közoktatásügyi miniszter*, 1922). Következő lépés az 1923. októberi 6000/1923. M.E. sz. rendelet volt, mely megnyitotta az *állami tanítók* egyes csoportjai előtt a VII. fizetési osztályba történő előrelépés lehetőségét.²⁵ A következő évben az 1924. évi 73.000 számú rendelet szabályozta a nem állami elemi iskolai tanítók illetményeit, de mindenre kiterjedő megnyugvást ez sem hozott. Mint ahogy az 1924. évi 24.200 számú rendelet sem, melyben megnyitották a *nem állami elemi népiskolai tanítók* előtt – a létszám 10 százalékáig – az állami tanítókhoz hasonlóan a VII. fizetési osztályt (*Néptanítók Lapja*, 1924. 15–16. 29. o.). Az 1924–1925. évi költségvetési tervezet népiskolai rovatában is hangsúlyosan szerepelt, hogy nem tesz különbséget a fenntartó szerinti bérezés vonatkozásában, tehát az állami tanítókkal megegyező nagyságú jövedelmet kell biztosítani minden tanítónak (*Néptanítók Lapja*, 1925. 3–4. 11. o.).

---

²⁵ Érzékeltetve a fizetési osztályok közötti különbséget 1921-ben az V. fizetési osztályba tartoztak a következő királyi tanfelügyelők: Mosdóssy Imre, dr. Petri Mór, Kőrösi Henrik, Váró Béni. A VI. fizetési osztályba tartozó tanfelügyelők: Scossa Dezső (királyi tanácsos) és Gerényi Jakab. A VII. fizetési osztályba tartozott Schaller Flóris és Györffy Imre királyi tanfelügyelő. 1923-ban a tanítók esetében, ha betöltötték a tanítói munkakörben a 30. évüket, kinevezhetők voltak a VII. fizetési osztályba az összlétszám 10 százalékának erejéig.

A nem állami tanítók esetében a természetbeni járandóságok szerves részét képezték a jövedelemnek, de komoly egzisztenciális bizonytalanságot okozott annak számítási módja, illetve a búza árának piaci változása. A búzaértékegységet az 1923. évi 136.000 sz. VKM-rendelet szabályozta. A tanítók fizetési osztály és fokozatbesorolását a pályán töltött idő alapján határozták meg. A XI. fizetési osztály 3. fokozatába került elhelyezésre a frissen kinevezett állandó tanító. Fizetési fokozatban előrelépés először a negyedik évben történhetett. A gyakorlat szerint, amennyiben a fenntartó a tanítójának nem tudta biztosítani a törvényileg meghatározott jövedelmet, államsegélyt igényelhetett a különbözet finanszírozására. A konfliktust az is fokozta, hogy a tanítói jövedelmek generális rendezésének negligálásán kívül a minisztérium elvárta a tanítóktól, hogy a megszokott iskolai oktatáson túl a népművelésben is aktívan vegyenek részt, sőt irányítsák azt (*Néptanítók Lapja*, 1924. 7–8. 24. o.). Ezen aktivitás meglétével kötötte össze az előmeneteli rendszerben történő előrelépést, mivel nem csak 30 szolgálati évet, hanem a tanító érdemességét is feltételül szabta a magasabb fizetési osztály elérése érdekében. „Az érdemesség kérdésében – felekezeti tanítók esetében kikérve az egyházmegye véleményét – a királyi tanfelügyelő tesz javaslatot a miniszternek” (*Néptanítók Lapja*, 1924. 15–16. 19. o.). A VKM további feladatokat is kikényszerített. A miniszter leirata szerint (1924. évi 27.842 VIII. a) a korábbi szokásokkal ellentétben az egyenlő tanítói terhelés szempontjaira hivatkozva elvárta a felekezeti fenntartóktól is, hogy ismétlőiskolákat működtessenek, illetve azon településeken, ahol csak állami elemi iskola működött (és így csak állami ismétlőiskola volt), ott külön díjazás nélkül a felekezeti tanítók arányosan vegyenek részt az elemi oktatásban, ezzel is tehermentesítve az állami tanítókat (*Néptanítók Lapja*, 1924. 29–30. 17–18. o.). Nem mellékesen folyamatosan nemzeti sorskérdésként állították be a tanítóság szerepvállalásának fontosságát. Erről beszélt a kultuszminiszter a Történelmi Társaság közgyűlésének megnyitóján, amikor „rámutatott arra a veszedelemre, ha katonai leszerelésünket kulturális leszerelés is követné” (*Az Est*, 1923. december 29. 9. o.).

A *Néptanítók Lapja* 1925. november 15-én kivonatossan közölte a kormány 1925. évi 7000 M. E. sz. (XI. 26.) státuszrendeletét, mely nem csak a fizetéseket, a béren kívüli juttatások rendszerét, hanem a közalkalmazottak besorolását is újraszabályozta (1925). A teljes közalkalmazotti szféra status quoját megváltoztatva módosította a különböző fizetési osztályokban és fokozatokban elérhető fizetés nagyságát. Létrehozta az azonos fizetési osztályon belül az eltérő jövedelmet biztosító A és a B csoportokat és rögzítette a csoportokhoz tartozó létszámokat is. A rendelet értelmében B csoportból csak ugyanazon osztály A csoportjában történő üresedés esetén lehetséges az átsorolás. Az A és a B csoportok

közötti fizetékülönbségek is egyértelműen megjelentek. Egy adott osztály B csoportjának fizetése az eggyel alacsonyabb osztály A csoportjának legmagasabb fokozatának fizetésével egyezett meg. Továbbá a munkakörhöz, végzettséghez kapcsolódóan korlátozta az elérhető legmagasabb fizetési osztályokat is. A rendelet értelmében a VII. fizetési osztály eléréséhez 12, a VIII. fizetési osztály eléréséhez 8 évi munkaviszony szükséges és fokozatonként három év a várakozási idő (*Magyar Közigazgatás*, 1925. november 15. 2. o.). A rendelet megtartja a fővárosi közalkalmazottak részére juttatott közlekedési segélyt 170.000 korona értékben, de megszünteti a pedagógusoknál a korpótléket. A szabályozás visszanyúl az utolsó békeév fizetési nagyságához, amikor úgy rendelkezik, hogy „*az új fizetés az A) csoportnál az I–VIII. fizetési osztályban a békebeli fizetés 60–65%-a, a IX–XI. fizetési osztályban 70–95%; a B) csoportnál a IV–VII. fizetési osztályban 50–60%, a IX–XI. fizetési osztályban pedig 60–85%*” (*Magyar Közigazgatás*, 1925. 4. o.). Az 1925-ös státuszrendezés az utolsó békeévhez, az 1913. évihez igazította a juttatások rendszerét, de közben az eltelt nyolc év alatt jelentős drágulás volt az országban. Minden köztisztviselői csoportot érzékenyen érintett a változtatás. Így például a bírókat, a tanfelügyelőket, a tanítókat. A pedagógusok jövedelmének változásáról a *Magyar Tanítóképző* készített egy kalkulációt. Ennek értelmében egy 1913-ban VII. fizetési osztály 3. fokozatában lévő tanár 466 korona havi jövedelemre számíthatott, mely átszámítva, 1926-ban 6.766.570 papírkorona fizetést jelentett volna. Ezzel szemben az új státuszrendelet alapján már csak 3.750.000 korona illeti meg a tanárt. Látható, hogy jelentősen – közel 45 százalékkal – csökkent a tanári bér (1925. december). Az állami szerepvállalás kettősségét jól jelzi, hogy a felekezetek, községek esetében az állam felmérte a fenntartó vagyoni helyzetet és ennek alapján – főleg csökkentve – határozta meg az állami hozzájárulás mértékét az iskolák finanszírozásánál (*Rébay*, 2012).

A világháborút megelőzően a körülbelül 35 ezer fős tanítói közösség (*Donáth*, 2008) a háborús személyvesztés, a területcsökkentés és a forradalmi szerepvállalás következtében jelentősen redukálódott, illetve átalakult. Az utolsó, még a háború előtt született generáció 1921-ben kezdte meg az elemi iskolában a tanulmányait, így az akkori diáklétszám még meghaladta az 1 millió főt (*Asztalos*, 1928). Ebbe a létszámba beletartoznak az ismétlőiskolák diákja is (*Kormányjelentés*, 1926). A gyermeklétszám-változás a tanítók számának alakulását pregnánsan határozta meg a háború utáni években. A kiindulási évben, 1921-ben a 17.623 főt számláló tanítóság létszáma még emelkedett az utolsó, háború előtt született generáció iskolába lépése miatt. Az 1922-es tanítási évre vonatkozóan a Kormányjelentés szerint 18.328 tanító tevékenykedett az országban (1926. 343. o.). A népoktatásban tevékenykedő tanszemélyzet létszáma kisebb-nagyobb eltéréssel húszezer fő körül mozgott a vizsgált

dekádban. A tanítók nemi aránya is jelentősen megváltozott a századfordulótól vizsgálva: az 1900-as években a 20 százalékos tanítónői arány (Nagy, 2001b) szinte megkétszereződött két évtized alatt. A két világháború között minimális ingadozással stagnálás látható: az országos átlag tartotta a nő tanítók 42 százalékos, férfi tanítók 58 százalékos arányt. Az állami tanítók körében 1929-ben 52,2 százalék volt a női tanítók aránya, miközben az országos átlag 42 % volt. Budapesten a nem állami tanítónők aránya 70 százalék körüli (Benisch, 1930a. 10. o.). A tanítóságon belül a nemek arányát, illetve bizonyos szempontból aránytalanságát több tényező is befolyásolta: az egyik a 19. század végétől kimutatható demográfiai folyamat, mely szerint az európai átlagot meghaladó mértékű nőtöbblet alakult ki hazánkban (Koloh, 2018. 13. o.), továbbá a háborús férfiveszteség jelentősen befolyásolta a praxisban jelenlévők nemi arányát. Az aránytalanságot növelte az országon belüli földrajzi elhelyezkedés: a községi, külterületi, tanyai közegben működő iskolák esetében a fenntartók a férfi tanítók munkába állását részesítették előnyben; illetve az iskolafenntartó típusa is hatást gyakorolt a tanítók nemi arányára. A nők emancipációs törekvései is szerepet játszottak a tanítóságon belüli térfoglalásban (Pukánszky, 2006). 1920-ban a kereső nők országos átlaga a trianoni országra vetítve 30 százalék volt (Sárai Szabó, 2018. 262. o.), miközben a tanítói praxisban országos átlagban 40%-ot értek el. Benisch Arthur számításai szerint 1921-ben a tanítónők aránya 42,3 százalék volt (1930a. 10. o.).

IV.3. Az 1930-as évek: Történelmi aspektus – statisztikai mutatók

A gazdasági világválság Magyarországon is éreztette hatását. 1929-ben még 2,5 százalékkal emelkedett a GDP, ezt követő években már gyorsuló ütemű visszaesés mutatkozott. Az ipari termelés 20 százalékkal csökkent. Leginkább a mezőgazdaság sínylette meg a válságot. Önmagában a mezőgazdasági termelés volumene nem változott, de a túltermelés miatt kibontakozó árzuhanás (Romsics, 2011b), illetve az értékesítési nehézségek miatt a termelés értéke közel 60 százalékkal csökkent (Tomka, 2018). A lakosság jelentős részét közvetlenül érintette a válság, mivel a népesség több, mint 50 %-a élt a mezőgazdaságból. Súlyosbította a helyzetet, hogy 1929 előtt a könnyűipar támogatása miatt szorult háttérbe a mezőgazdaság, majd a pénzügyi szektor megroppanása szélesítette ki 1931-re válságot. A recesszió miatt az állami szférában ismét jelentős bércsökkenésre került sor, valamint a bankrendszer összeomlását elkerülendő háromnapos bankzár bevezetésére is sor került 1931. július 13-án.

Azonban Bethlen és kormánya számára tartós – politikai értelemben vett – túlélést ez a megoldás sem jelentett. A világválság olyan elemi erővel csapott le a társadalom szinte minden szegmensére, hogy esélytelennek tűnt a kormány politikai túlélése a kiábrándult, sok helyen éhező, munkanélküli százezrekkel a háttérben (Romsics, 1996).

A harmincas években az ország lakosságának több mint a fele továbbra is a mezőgazdasághoz kapcsolódott, így a gazdasági válság különösen érzékenyen érintette ezt a társadalmi réteget. A helyzetüket súlyosbította, hogy a Horthy-korszakban a nagyipari munkásságra kiterjedő betegségbiztosítás és az ipari munkásságra, valamint a kereskedelmi alkalmazottakra kiterjedő baleset-biztosítás már törvényileg szabályozott volt. Velük szemben a mezőgazdaságban tevékenykedőkre nem terjedt ki, sőt a „mezőgazdasági foglalkoztatottak szociális ellátásának részlegessége, illetve jelentős csoportjaik esetében annak teljes hiánya” figyelhető meg, továbbá „teljesen hiányzott a Nyugat-Európa számos országában ekkor már létező munkanélküli-biztosítás is” (Tomka, 2020a. 26. o.). Számítások szerint 1930-ban a GDP 5,2 százalékát tették ki a szociális biztonságra fordított összegek, melybe a társadalombiztosítás és az állami alkalmazottak – köztük az állami tanítók – nyugdíjkiadásai tartoztak bele (Tomka, 2020a. 27. o.). A szociálpolitikai hiányosságok fokozták a társadalmi elégedetlenséget és a különböző társadalmi rétegek közötti feszültséget.

A Bethlent követő Károlyi-kormány után Horthy Miklós kormányzó Bethlen honvédelmi miniszterét, vitéz Gömbös Gyulát bízta meg a kormányalakítással (1932–1936). A többféle politikai platformon is megforduló (MOVE, ABC, EP) Gömbös a lakosság körében kiemelkedő személyes támogatottsággal rendelkezett. Ezt a szimpátiát tovább erősítette származása is, hiszen szülei nem a politikai-társadalmi elit tagjai voltak: édesapja egyszerű falusi evangélikus tanító volt. A Bethlenhez képest radikálisabb nézeteket valló politikus alapjaiban kívánta átformálni a konszolidációs status quót: tekintélyuralmi állam kiépítésére tett lépéseket, továbbá jelentősen növelte a honvédelmi kiadásokat. Gömbös Gyula halálát követően – látva az 1935-ös választások rendjének megcsúfolását – többen reménykedtek abban, hogy sikerül megállítani a hatalom központosítását, a további jobbra tolódást, a szélsőséges nézetek, a nyilasmozgalom térnyerését. A konzervatív politikai elit abban hitt, hogy az új miniszterelnök, Darányi Kálmán az államigazgatási rutinjával megoldást talál visszaszorításukra (Püski, 1996). A belpolitikai megosztottság, a folytatódó radikalizálódás és a külpolitikai változások (Romsics, 2010. 244. o.), köztük az Anschluss merőben új helyzetet teremtett és ezáltal új koncepciót várt el mind a politikai pártok vezetőitől, mind Darányitól, aki Szálasi programjának egyes elemének kormányprogramba illesztésével és bizonyos pozíciók átengedésével próbálta meg alkotmányos keretek közé szorítani a nyilaskeresztes

mozgalmat. További problémaként jelentkezett, hogy a vezérkar is átpolitizálódott, és így a követendő külpolitikai irány tekintetében is megosztottá vált. Gyakorlatilag a politikai, kormányzati elit eltávolodása Darányitól 1938 elejére visszafordíthatatlannak tűnt, melyet a Győrben meghirdetett – Imrédy által kidolgozott – 1 milliárdos hadseregfejlesztési program sem tudott felülírni. 1938. május 14-én tette le az esküt *Imrédy Béla* és kormánya. A hadseregfejlesztés mögött azon kül- és katonapolitikai feltevés húzódott meg, hogy elkerülhetetlennek látszik egy háborús konfliktus (*Püski, 1996; Sipos, 1996*). Az 1938 novemberében megszületett I. bécsi döntés értelmében a Felvidék déli sávjával 11. 927 km² és több, mint 1 millió főnyi lakosság került vissza Magyarországhoz (*Romsics, 2010. 246. o.*).

Az 1938. évi XV. törvény (V. 29.), a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról volt hivatott keretet szabni az időszakai sajtó új működési rendjének. A szabályozás sajtó- és színművészeti kamara felállításáról döntött. Létszám- és jövedelemkorlátozás lépett életbe, mégpedig olyan formában, hogy – a vizsgálatunk szempontjából releváns sajtókamara esetében – a kamarai tagok húsz százalékáig lehetnek zsidók a tagjai (kamarai tagság nélkül munkaviszony nem létesíthető), valamint egy-egy lapkiadó (újság) esetében mind a létszám, mind a bérek nagysága tekintetében a 20 százalékos határt be kellett tartani.

IV.4. Oktatáspolitikai és társadalmi közege a harmincas években

A harmincas évek Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumának vezetője Hóman Bálint. A két cikluson keresztül miniszter Hóman hatása a saját korszakára hasonló Klebelsberg Kunóéhoz. Az oktatást nemzetpolitikai szempontból kiemelkedő fontosságúnak tartotta. Eszménye az *Imre Sándor* által a neveléstudományi kánonba beemelt nemzetnevelés volt (*Dévényi, 2012*). Az oktatási büdzsé a harmincas évek legelején is kiemelkedett a többi minisztérium költségvetése közül, igaz a gazdaság hanyatlása miatt folyamatosan csökkent a tárca költségvetési kerete, de arányait tekintve továbbra is kiemelten részesült a költségvetésből: 1932–1933-ban 13, 1934–1935-ben 12, 1937–1938-ban 11 százalékkal részesedett (*Romsics, 2010*). A csökkenő költségvetési keret ellenére – arányait tekintve – a VKM továbbra is privilegizált helyzetben maradt, hiszen a költségvetési keret 40 százalékos szűkülése ellenére „csak” 15–30 százalékos visszaesés érezhető a tárcánál. Azért a korábbi dinamikus fejlesztések már a múlté lettek a válság hatására. 1933-ban állami elemi iskola mindösszesen öt épült hat tanítói állással.

A harmadik évtized során a tanító(nő)k száma folyamatosan emelkedett. Az elemi iskolák tanszemélyzete 1931 és 1938 között a következőképpen alakult.

1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
19.299	19.407	19.423	19.458	19.625	19.741	19.814	20.149

5. táblázat. Az elemi iskolák tanszemélyzete 1931–1938 között (Asztalos, 1938)

Látható, hogy 1938-ban már meghaladta a húszezer főt a tanítóság létszáma, mely bővülés a Felvidék visszacsatolása miatt is jelentkezett. A tanítónők aránya országos viszonylatban 1934-ben 43,9 százalék, 1936-ban 43 százalék, 1938-ban 44 százalék volt.

A válság nem csak az elemi iskolai építések területén jelentkezett, hanem a tanítói jövedelmekben is meglátszódott, hiszen gyakran az iskolafenntartó hitfelekezetek nem tudták a csökkenő egyházi adóbevételek miatt teljes egészében kifizetni a tanítók helyi javadalmát és az államsegélyen felüli támogatást igényeltek. A válságot követően a kormányzat rendezni próbálta a tanítók helyzetét. 1938. július 1-től a helyettes tanítók addigi 10 hónapra vonatkozó 85 P fizetés helyett a teljes évre járó havi 100 P díjazásra lettek jogosultak (*Kormányjelentés*, 1939). Szintén a tanítói közérzet javítását célozta, hogy a nem állami iskolák esetében 300 rendes és 300 kiegészítő tanerő részére biztosítottak államsegélyt.

Az egyházi fenntartás alatt működő iskolák tanítói a bérük egy részét terményjárandóságban kapták, mely a válság hazai megjelenését követően nagy mértékben inflálódott. A fenntartói struktúrában meglévő kettősség is nehezítette a helyzetük rendezését, hiszen a kormányzat csak az állami fenntartású iskolák tanítói esetében vállalt bérfizetési garanciát, felelősséget (*Ujváry*, 2012). Az egyházi fenntartású iskolák pedagógusai irányába a politikai szándék ugyan tetten érhető volt a bérkifizetések rendezésére vonatkozóan, hiszen a tanítógyűléseken az oktatáspolitikai vezetők visszatérő narratívája volt a finanszírozási nehézségek megoldására vonatkozó kormányzati szándék kommunikálása, de tényleges beavatkozás elvétve történt.

A gazdasági válság, az állami költségvetés szűkössége a harmincas évekre tanítói munkanélküliséget generált a praxisban. Mint ahogy a dualizmus időszakában (*Donáth*, 2008. 41. o.), úgy a két világháború közötti időszakban is úgy vélték az oktatás irányítói, hogy a praxisban tevékenykedők 5 százaléka biztosíthatja a nyugdíjba vonulókat, elhunytakat, betegség miatt tartósan távollevőket pótlását (*Asztalos*, 1937). A „tanítószükségletnek” nevezhető

létszám (Donáth, 2008) és a frissen végzett tanítók számának összevetése megmutatja számunkra, valóban kialakulhatott-e tanító(női) „túltermelés”.

1. ábra. Tanítói szükséglet alakulása a kiadott oklevelek összevetésével (Asztalos, 1937)

Mint látható, 1922 és 1936 közötti időszak két részre bontható a frissen végzett tanító(nő)k és a tanítói szükséglet tükrében. Az első időegység 1922 és 1928 között figyelhető meg. A kiindulási évben a végzettek száma (1208) még felette van a tanítószükséglet 916 fős elméleti számának, majd drasztikus csökkenés történt, mely több tényezőnek köszönhető. Egyik a háború alatt született gyermekek alacsony létszáma miatt kialakult tanulólétszám-csökkenés, mely kevesebb tanító(nő)t igényelt a pályán, így az elemi iskolai fenntartók, melyek tanító(nő)képző intézmények fenntartójaként is jelen voltak, ehhez igazították tanítói létszámát. Továbbá a menekült tanítók álláshoz juttatása is csökkentette az alacsonyabb hazai képzési igényt, illetve a tanítóképzés időtartamának négy évről öt évre emelése is inkább negatívan hatott a hallgatói létszám alakulására: főleg a férfi képzőkkel szemben tapasztalható a csökkenő vonzerő.

A második időszak 1928-tól érzékelhető, amikor is öt éven keresztül drasztikusan emelkedik a tanító(nő)képzőben végzettek száma és elválnak egymástól az éves

tanítósükséglet és a frissen végzettek létszáma. 1935-ben 643 férfi és több mint kétszer annyi, 1301 tanítónő kapott tanítói oklevelet, mely összesen 1944 végzett tanító és tanítónőt jelent a vizsgált évben, mely nagyságrendről *Jánki Gyula* is megállapítja, hogy „*a túltermelés tehát a tanítónők körében öltött igen nagy méreteket*” (*Jánki*, 1938. 60. o.). Ennek magyarázata a tanító- és tanítónőképzők számának gyarapodása. Míg 1922-ben 43, melyből 20 férfi és 23 női (*MSE*, 1925), addig 1935-ben már 55 tanító- és tanítónőképző működött az országban, melyből már 36 női intézmény volt (*MSE*, 1936).

A túltermelés háttérében több okot vélelmezek. Az egyik a tanítónőképzőkben tananyagként megjelenő gyermeknevelési-gyermekápolási módszertan ismerete támogatást nyújthat azon nőknek, akik a családi életben velük megtalálni az önmegvalósítást és ezért jelentkeznek a tanítónőképzőkbe. A létszámnövekedés másik oka, hogy a családi létfenntartás egyre inkább igényelte a női családtagoktól is az önálló kereset meglétét és erre megfelelőnek mutatkozott a tanítónői életpálya, melyhez szorosán kapcsolódik azon női emancipációs törekvés, mely a munkaerőpiacon való alanyi jogú jelenlét irányába mutatott a nők esetében. Természetesen a korszakban is sejthető volt, hogy főleg a tanítónői végzettséget szerettek esetében jelentős számban találunk olyanokat, akik nem léptek a pályára. Továbbá 1931-től az iskolaépítés expanziója a válság miatt jelentősen veszített lendületéből, melyet a képzők létszáma nem követett. Tehát főleg tanítónői túltermelés tapasztalható a harmincas évek hajnalától az évtized második feléig, mely dinamikát *Neszt Judit* kalkulációja is megerősíti (*Neszt*, 2014). A statisztikai adatsort a korszakban *Asztalos József* árnyaltabban látta, szerinte ugyanis az állástalan tanítók és tanítónők egyesülete által kalkulált 9000 fős létszám valójában 5.800 fő, mely számadatok természetesen „*továbbra sem nyújtanak sokkal vigasztalóbb képet*” (*Asztalos*, 1937. 735. o.). A válságos helyzetet erősítette meg a belső-somogyi protestáns egyházmegye tanügyi bizottsági ülésén elhangzott felszólaló is, aki szerint „*az állástalan tanítók nagy száma elkeseredett kenyérharcra vezet*” (*Szabó*, 1935. 168. o.). Az állástalan tanítók jelentős része Budapesten próbált meg – akár tanítóként, akár pályaelhagyóként – álláshoz jutni, ezzel is növelve a fővárosi állástalanok számát. Tovább nehezítette a budapesti helyzetet, hogy az itt végzett tanítóképzős hallgatók, férfiak és nők egyáltalán nem kívánták elhagyni a fővárost egy vidéki, községi, tanyai tanítói állásért (*Neszt*, 2010).

Az oktatás jogszabályi környezetének bemutatásakor az 1938: XIII. és a XIV. törvény említése szükséges. Előbbi a gyakorlati irányú középiskolák új struktúráját jelentette, melynek értelmében a gimnázium mellett megjelent a gyakorlati irányú gazdasági középiskola, úgymint a mezőgazdasági középiskola, ipari középiskola és kereskedelmi középiskola,

továbbá a líceum. Utóbbi négy évfolyamos és igény esetén líceumi érettségi vizsgálattal zárul.

A XIV. törvény, a tanítóképzés átalakítására vonatkozik. A törvény értelmében a tanítóképző-akadémia csak líceummal együtt működtethető. A túlképzést akadályozandó a törvény 40 intézményben maximalta az országban a tanítóképző-akadémiák számát. A képzés centralizációját és kontrollját erősítette, hogy akadémiát csak líceummal, internátussal és gyakorló népiskolával együtt lehetett működtetni, mely intézménystrukturális változás egyben a tanítóképzők hallgatói rekrutációjára is hatást gyakorolt.

V. A sajtókutatás eredményei

V.1. 1921

„A kultuszminiszter úr teljesen átérzi, hogy mit jelent az, elhagyni – ha csak ideiglenesen is – azt a pályát, melyre valaki hivatottságot érez, melyen talán éveken át kiváló sikerrel és eredménnyel működött, melynek nehézségeit erős akarattal le tudta küzdeni, s melynek megnyugtató, ártatlan örömeit oly boldogság volt éreznie.” (NL, 1921. január 20. 16. o.)

„A nemzeti hadsereg mellett a tanítóság az a másik hadsereg, mely a keresztény nemzeti szellem védelmezésére és erősítésére legtöbbet tehet. Ennek a hadseregnek a gondozása tehát elsőrendű nemzeti érdek.” (NL, 1921. január 20. 19. o.)

A háborút idéző metafora sokat mondó, de a nagyobb témák kevésbé retorikus elemek köré szerveződtek: a tanítók élet- és munkakörülményei; politikai szerepvállalás - „megbízhatatlan elemek”; praxis; tanító- és tanítónőképzés; kriminalizálódás. A vizsgálatba bevont időszakos sajtótermékek *Az Est*, az *Uj Nemzedék* és a *Pesti Hirlap*.²⁶ A három lap 1921-ben a legolvasottabbak közé tartozott, a politikai platformjukon pedig piacvezetőnek számítottak (Sipos, 2004).

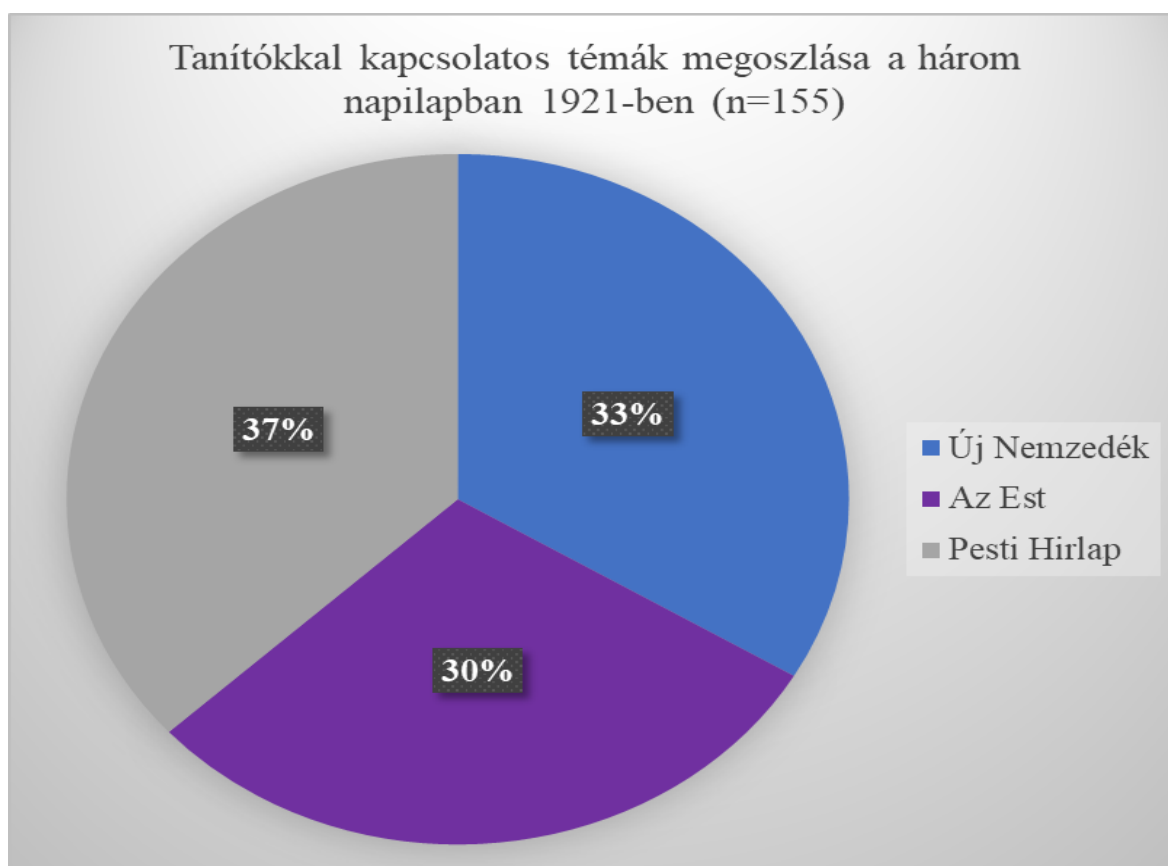
---

²⁶ A kutatás bemutatása során a lapok címei, szöveghű idézetei esetén megtartottam a korszak helyesírási szabályait, nem javítottam azokat.

V.1.1. Kvantitatív összegzés

1921-ben a három vizsgált lap az *Új Nemzedék*, a *Pesti Hírlap* és *Az Est* közel azonos arányban szerepeltetett tanítókról szóló tartalmakat. Legtöbbször a *Pesti Hírlap* (37%), majd az *Új Nemzedék* (33%), végül *Az Est* (30%). (1. diagram.)

1. diagram. A tanítókkal kapcsolatos témák megoszlása a három vizsgált lapban 1921-ben

A feltárt tartalmak redukcióját követően 155 kódolási egység jött létre: 5 főköddal és 30 kóddal, alkóddal.

A témák megoszlását vizsgálva (2. diagram) a tanítók élet- és munkakörülményei témakör 47 százalékos arányban jelent meg a lapokban, melyet a politikai szerepvállalás – „megbízhatatlan elemek” 23 százalékkal követ. A praxis témaköre 19 százalékkal vált telítetté. A tanító- és tanítónőképzőkről szóló tartalom 8 százalékot ért el és igen széttartó lett, nem adott koherens választ a tanítóképzőkkel, a tanítóképzéssel kapcsolatos sajtótartalmak elemzéséhez, ezért újrakódoltuk ezen tartalmakat. Hordoznak-e olyan információt, melyek

akár más kódhoz rendelve, azt tovább árnyalják, vagy új kód létrehozásával a minőségi feltárást erősíti. Az újrakódolás nem érte el a célját. Kutatói döntés alapján ennek ellenére megtartottuk az eredeti főkódot, mivel a szakirodalmi források alapján úgy ítéltük meg, hogy a későbbi évek során – a tanító(nő)képzőket érintő szakpolitikai változások miatt – relevánssá válhat. A kriminalizálódáson innen és túl tématerület szintén nem vált telítetté, de szintén a szakirodalmi források és korábbi kutatásaim (Frank, 2018, 2019a) alapján úgy ítélem meg, a későbbi időpontok esetében telítetté válhatnak, ezáltal összehasonlíthatók lesznek a további fókuszidőpontokkal.

2. diagram. A tanítókkal kapcsolatos témák megoszlása a három legolvasottabb lapban

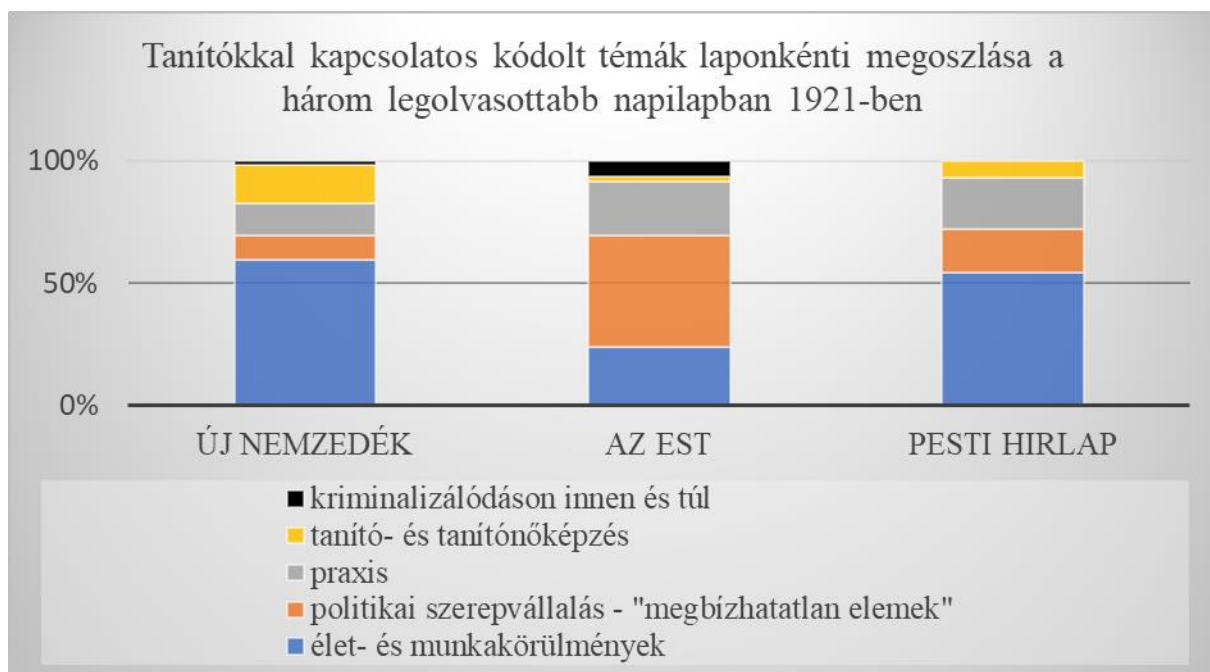
Az 1921. év feltárása és elemzése, valamint a Horthy-korszak sajtóéletének ismeretében (Sipos, 2004, 2012; Klestenitz, 2018) érdemesnek véltük összehasonlítani a vizsgált orgánumokat a tanítók reprezentációja szerint, mivel közel azonos arányban publikáltak tanítói témákat. Kimutatható-e mintázat az eltérő politikai orientációjú napilapok elemi oktatást végző szakembereit érintő tartalmak publikációs stratégiájában, szerkesztési elveiben? A lapok témaválasztásai szignifikánsan eltérnek-e egymástól a feltárt tartalmak tekintetében? Ezekre magyarázatul szolgálhat-e a lapkiadó politikai identitása, a lap jellege?

Az adatok kvantifikált eredményei alapján megállapítható, hogy a három vizsgált lap témaválasztási arányában jelentős eltérés látható. (3. diagram) A kvantifikáció jól szemlélteti a lapok hangsúlyeltolódásait. Egyértelműen rögzíthető, hogy a három lapból kettő leginkább a tanítók élet- és munkakörülményeit reprezentálta: *Új Nemzedék* (54%) és a *Pesti Hirlap* (59%). Az ő esetükben több, mint 50 százalékos arány látható. A két laphoz képest jelentősen alulreprezentált *Az Est*ben olvasható ilyen témájú cikkek aránya (24%).

A praxissal kapcsolatos tartalmak szintén mindhárom lapban megjelentek. Sorrendben: *Az Est* (22%), *Pesti Hirlap* (21%), *Új Nemzedék* (13%).

Az Est a tanítók *politikai szerepvállalása* – „megbízhatatlan elemek” témakörrel kapcsolatosan mutatott érzékenységet: dominánsan jelenítették meg a zsidó és a kommunista tevékenységgel gyanúsított tanítókról szóló tartalmakat, az őket ért atrocitásokat, diszkriminatív lépéseket (46%).

Az adatok további elemzése rámutatott arra, hogy a *Pesti Hirlap* szinte láthatatlanná tette a tanítókat érintő kriminalisztikai vonatkozású híreket, de az *Új Nemzedék* is került a témakör jelentősebb exponálását.

3. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák laponkénti megoszlása a három legolvasottabb napilapban 1921-ben

Jól látható, hogy a három orgánium témaválasztásai, publikációs, szerkesztési elvei komoly

differentiát mutatnak. Ennek okait többek között a következőkben találhatjuk: az *Uj Nemzedék* – 1920-ig a lap szerkesztője a szélsőjobboldali Milotay István – a Központi Sajtó Vállalat prominens tagjaként *Bangha Béla* érdekkörébe tartozott. A katolikus irányultságú lap helyenként a fajvédő mozgalom szellemiségének is teret adott, így talán nem meglepő, hogy a zsidó tanítók kiszorítását felvállaló – főleg fővárosi – döntéseket nem kritizálta, de nem is tájékoztatta olvasótáborát a diszkriminatív lépésekről. Ugyanígy nem számolt be a zsidó tanítók küzdelmeiről sem, mint ahogy a nemzetgyűlés zsidó tanítókat érintő témái sem kerültek a lap fókuszába. Ezzel szemben a tanítóság élet- és munkakörülményeit alaposan tárgyalta, jelentős terjedelemben szemlélte az ezzel kapcsolatos híreket, mely kormánykritikus szemléletét jól jelzi.

Az *Est* polgári-liberális sajtóorgánumként (Sipos, 2004) a sajtótartalmak vonatkozásában nagy hangsúlyt helyezett a diszkrimináció bemutatására, a zsidó tanítókat ért sérelmek feltárására. A bulvárlap alapvetően kormánykritikus álláspontot képviselt, éppen ezért meglepő, hogy 1921-ben viszonylag kis elemszámmal szerepeltek az egzisztenciális nehézségek az orgánumban. A *Pesti Hirlap* a polgári liberalizmus másik árnyalatát képviselte nemzeti szellemiségével (Sipos, 2004). *Kelemen Ágnes Katalin* szerint (2018. 16. o.) inkább „a Horthy-rendszer elitjéhez közel álló” kormánypárti sajtótermékként definiálhatjuk. A napilap kiemelkedően a tanítók élet- és munkakörülményeiről tájékoztatta olvasóit, valamint a három lap közül leginkább a nemzetgyűlési tudósítások domináltak a tanítói témák esetében. Az *Uj Nemzedék*hez hasonlóan a kommunista és zsidó tanítókat ért diszkriminatív lépésekről kevésbé tudósított.

V.1.2. Néptanítók reprezentációja a politikai lapokban

Élet- és munkakörülmények

Mindhárom orgánus kiemelten foglalkozott a tanítókat érintő minden olyan körülménnyel, problémával, melyek révén az olvasók betekintést nyerhettek a tanítók munkakörülményeibe, továbbá magánéletük is feltárult, és az olvasók számára transzparens módon jelenítették meg életüket, életkörülményeiket.

1921-ben kiemelt figyelmet kapott a *tanítók jövedelmi helyzete*, a fizetési kategóriák problémája, az előmenetel rendje. A megélhetési problémákkal küzdő tanítók – amennyiben

lehetőségük nyílt – szinte minden feladatot elvállaltak, „*egyik tanító a halottkém, a másik pedig temet*” (Uj Nemzedék, 1921. november 13. 4. o.) említette az 1795 főt számláló²⁷ település, Felsőpusztaszer pusztabírója, *Dékány András*. A tanítók jövedelme nem csak a fenntartótól, hanem az adott település gazdasági potenciáljától is függött. Már a Monarchia időszakában megjelent a tanítók kiegészítő, nem szorosan a szakmai tevékenységhez kapcsolódó jövedelemszerző tevékenysége (*Nóvik*, 2019b. 73–84. o.). A méhészet az I. világháború után is megmaradt a tanítóság egyes csoportjainál, de a válság elérte ezt a területet is: „*ezzel a mesterséggel leginkább a tanítók (...) foglalkoznak, [a válság miatt] nem képesek terményükön túladni, ami persze keserves baj rájuk nézve*” (*Pesti Hirlap*, 1921. 4. o.). A tanítók megélhetését alapvetően a főállásukból származó jövedelem biztosította.²⁸ A statisztikai adatsorok szerint a tanítók 9 százaléka rendelkezett mellékfoglalkozással (*Asztalos*, 1928. 1285. o.), mely leginkább az ingyenes munkavégzést jelentő tanonciskolai oktatásban való részvételt jelentette. Az alacsony jövedelem miatt különösen rá voltak szorulva egyéb bevételi forrásra. A fővárosban is komoly vita zajlott arról, hogy a fővárosi tanerők mekkora számban vállalnak másod-, harmadállásokat. Az álláshalmozás leginkább a magasabb státuszú szakemberekre volt jellemző, kevésbé a beosztott tanítókra. Ennek tisztázására *Szokolay Antal* a fővárosi közoktatási bizottság ülésén kimutatást kért azon „*tanerőkről, akik mindenféle állást egy személyben töltenek be, így elemi iskolai, ipariskolai igazgató és szakfelügyelő*” egy személyben (*Fővárosi Közlöny*, 1921, 252. o.). A Horthy-korszakban több ezres nagyságrendben regisztráltak magánoktatóként személyeket, többségében pedagógusokat (*Biró*, 2020). Ehhez érdemes hozzátenni, hogy ezen magántanítók jellemzően középiskolai pedagógusok voltak, illetve nyelvmesterek, amelyhez egy nyelvmesteri vizsga letételére volt szükség a tanárvizsgáló bizottság előtt.

Egy orosz hadifogságból hazatért tanító beszámolója szerint a havi tanítói jövedelme „*827 korona 60 fillér*” volt. A levélíró cinizmusa jelenik meg, amikor megjegyzi, hogy ennyi pénzből „*egy magyar tanítónak kell eszményi családi életet élni, hivatásszeretettől áthatva tanítani 30 napon keresztül*” (*Pesti Hirlap*, 1921. november 18. 6. o.). Az is egyértelműnek látszik, hogy 15–20 százalékkal magasabb havi jövedelem sem oldja meg a megélhetési problémákat: „*küzd és kínlódik, nyomorog és szenved itt tanító és diák. A tanítónők fizetése az Augusztá-telepi iskolában ezer korona!*” (*Pesti Hirlap*, 1921. november 23. 4. o.). Nem csak a tanítók szenvedtek az alacsony fizetések miatt, hanem a tanári közösség is megsínylette a

²⁷ <http://nepesseg.com/csongrad/pusztaszer>. Letöltés dátuma: 2021. február 18.

²⁸ Az infláció hatására értékét veszítő tanári jövedelmek is problémát okoztak az érintetteknek. Az alulfinanszírozottság a középiskolai tanárság esetében is akut probléma volt (*Garai*, 2015, 2018).

felpörgő infláció, majd hiperinfláció negatív hatását. *Sajó Sándor* a Kőbányai Állami Főgimnázium igazgatója, aki egyben lapszerkesztő, címzetes tankerületi igazgató is volt, panaszolta, hogy a tanárok jövedelme is csak egy-két napra elegendő forrást biztosít a megélhetésre.

Ahhoz hogy érdemben értelmezni tudjuk a jövedelmek nagyságát és a megélhetés nehézségét, érdemes áttekinteni néhány fogyasztási termék 1921. évi árát. Egy kilogrammos barna kenyér 21 korona, 1 kg burgonya 12 korona, tojás 10 korona/db, 1 liter tej 18 korona, 1 kg rizs 72 korona, 1 kg sertéshús 90 korona volt.²⁹ Egy kilogrammos kenyérliszt Budapesten 34, Győrben 27, Miskolcon 38 korona volt. A csirkehús Budapesten volt a legdrágább kilónként 105 korona és Győrben a legolcsóbb, 50 korona. Egy öt fős munkáscsalád havi élelmezésére 1921-ben átlag közel 4000 koronára volt szükség (*MKSH*, 1926). A ruházati termékek esetében az árak a következőképpen alakultak: férfi és női cipő 1500–1750 korona, blúz 450 korona körül volt.

Az elégedetlenség nem csak az infláció következtében elértéktelenedő jövedelmek miatt erősödött, hanem a tanítókat sújtó, a fizetési fokozatokban történő előrejutás terén megnyilvánuló diszkrimináció miatt is. Gyakorlatilag befagyasztották a fizetési osztályokban a letöltött évek alapján járó előlépési lehetőséget. 1921. június végén fogadták el visszamenőleg az 1920/21. évi költségvetési törvényt, valamint néhány nappal később az 1921/22. évi költségvetési törvényt, melyben „*státusrendezési, előléptetési újítások egyáltalában nem is szerepelhettek*” (*Magyary*, 1921. 1. o.). A problémát súlyosbította, hogy a menekült tanítókat támogató kormányzati politika révén gyakorta nagyobb odafigyelésben részesültek a határon túlról érkező tanítók. Ahogy *Magyary Zoltán* a *Néptanítók Lapja* vezércikkében is megfogalmazza: „*az állam az összes menekült alkalmazottaknak összes illetményeit továbbra is folyósította, még arra az időre is, amíg részükre ideiglenes beosztást adni sem tudott*” (*Néptanítók Lapja*, 1921. 2. o.). Nem csak az anyagi támogatás terén mutatkozott meg a menekült pedagógusok támogatása, hanem a munkalehetőséghez juttatás terén is érződött a politikai szándék. „*Nemcsak előléptettek, hanem tanfelügyelőket is neveztek ki, mintha nem volna annyi menekült tanfelügyelő, hogy egy-egy állásra három is jutna. Avagy azt gondolja a miniszter, hogy elég, ha a tanfelügyelőket fizeti jól?*” (*Pesti Hirlap*, 1921. november 15. 6. o.) A kormányzati szándék egyértelmű volt, a határon túlról érkező menekült tanfelügyelőknek eredeti munkakörükkel megegyező beosztást, életkörülményeket

---

²⁹ Bár a korábbi korszakok élet- és jövedelemviszonyainak összehasonlítása mindig problematikus, de az alapvető élelmiszerek árainak jelzésértékű közlése segíti láttatni a megélhetés körülményeit. Forrás:<https://artortenet.hu/dragulas-1914-es-1926-kozott/>. Letöltés ideje: 2021. február 18.

kívántak biztosítani (*Kormányjelentés*, 1926). A Magyarországra menekülők több százezres létszámában az értelmiség aránya felülreprezentált volt, így a konfliktus szinte kódolva volt a rendszerben (*Ujváry*, 2020).

A megélhetési körülmények, illetve az egymásnak feszülő érdekellentétek jól kirajzolódtak a tanítónőket érintő azon javaslatban is, mely szerint *„minden olyan tanítónőt, akinek férje ügyvéd, orvos vagy legalább a VIII. fizetési osztálynak megfelelő állású, el kell bocsátani”* (*Pesti Hirlap*, 1921. november 15. 6. o.), mert a megélhetés szempontjából még mindig könnyebb helyzetben van ezen család, mint az ennél alacsony jövedelemmel rendelkező tanító. A meglehetősen markáns vélemény mögött nem csak a tanítói fizetések alacsony volta, hanem a korszakban jelenlévő, a pedagógusnőkkel szembeni azon szakmai aggály is felfedezhető, mely szerint nem minden korosztály számára ideális szakmailag a női tanerő alkalmazása. *„A háború alatt a hiányokat szükségből női tanerőkkel pótoltuk, a gyakorlatban azonban nem vált be tanárnők alkalmazása fiú polgári iskoláknál”* – állította Gyulai Ágost polgári iskolai igazgató a vele készült riportban (*Uj Nemzedék*, 1921. december 2. 4. o.).

Nehéz körülmények közé kerültek a Pécsen dolgozó tanítók is. A várost megszállva tartó *„szerbek megvonták a fizetést, így adósságokból éltek”* a tanítók (*Uj Nemzedék*, 1921. október 19. 4.). A felszabadulást követően 1921 szeptemberében kiutalt 1000 korona gyorssegélyt nem követte az októberi fizetés. A helyzet kilátástalanságát jól szemlélteti, hogy *„a tanfelügyelőségénél azt mondták, még egy pár hónapig várhatnak a fizetségükre”* (*Uj Nemzedék*, 1921. október 19. 4.). A pedagógusokat, köztük a tanítókat sújtó áldatlan gazdasági helyzetre és körülményekre reagálva az American Relief Administration (ARA) budapesti fiókjának döntése értelmében *„kizárólag tanárokat, tanítókat, egyáltalán tanférfiakat fognak segélyezni, akik a nagy drágaságban erre valóban rászorultak”*³⁰ (*Pesti Hirlap*, 1921. április 29. 4. o.). A nagyobb felekezetek is szükségét érezték tanítóik támogatásának. A Veszprémi Református Egyházmegye is segélyalapot hozott létre számukra (*VRE Közgyűlése*, 1921. július 27.). A közoktatásban a pozícióhoz kapcsolódó juttatások rendszere élesen elválasztja egymástól a beosztott tanítókat az iskolaigazgatóktól. Utóbbiak juttatásai közé tartozhat az igazgatói lakás, az igazgatói jutalék, a tandíjkezelési percent és a magánvizsgák után járó legitim igazgatói mellékjövedelem, mely együttvéve több ezer koronára rúg (*Az Est*, 1921. szeptember 15.).

Természetesen a pénzbeli járandóságon kívül a természetbeni juttatások jelenthették azt a

---

³⁰ Glant, Juhász és Ablonczy (2018): Nemzetközi segély- és segítőakciók a volt Osztrák-Magyar Monarchia területén 1918–1923

plusz jövedelmet, mely a vidéki, nem városi tanítói munkaviszony vonzerejét emelhetnék. Például felekezeti tanítóhiány miatt a nemesleányfalusi evangélikus tanító a református temető kaszálási jogért cserébe vállalta a leányfalusi református gyermekek oktatását. Egy-egy felekezeti iskola megmaradásáért, a tanítványok megtartásáért a kényszerű felekezetközi együttműködések az ország különböző pontjain is előfordultak, mivel tanítóhiány miatt a felekezetek legkevesbé az államnak kívánták átadni intézményeiket. Az I. világháborút követően az állami kiadások felülvizsgálata elérte a kislétszámú iskolák fenntartóit is. A VKM egyre kevésbé kívánta finanszírozni ezen intézményeket, így amennyiben a felekezetek továbbra is működtetni kívánták azokat, saját forrásaikból kellett megoldaniuk (Rébay, 2014).

A tanítók javadalmazása miatt az országszerte erősödő elégedetlenség dominálta a tanítógyűlések témaválasztásait. A felekezeti tanítók bére sem volt megnyugtatóan rendezve, így nem meglepő, hogy az evangélikus felekezeti tanítógyűlésen arról döntöttek, felirat formájában fordulnak a kormányhoz a fizetési nehézségek miatt. A Veszprémi Református Egyházmegye beszámolója szerint Balatonkövesd református iskolájának felekezeti tanítója 1921-ben 1061 korona pénzbeli járandóságra volt jogosult. Az Állami Tanítók Országos Egyesülete választmányi ülésén is elhangzott az evangélikus tanítói egyletben már megfogalmazott óhaj, miszerint „a tanítóságot sorozzák a vele egyforma képzettségű állami tisztviselők státusába, s ezzel az állami tanítóság részére is megnyílnék a hetedik, illetve hatodik fizetési osztályba való eljutás lehetősége” (Pesti Hirlap, 1921. december 4. 7. o.).³¹ Továbbá szükségesnek látják az állami tanító-igazgatók juttatásainak emelését is. A nyomásgyakorlás fokozása érdekében két héttel később személyesen jelent meg a vezetőség dr. Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszternél, hogy az állami tanítók esetében az „előléptetéseket náluk is vigyék keresztül, s hogy az elemi iskolai igazgatói tiszteletdíjakat is száz százalékkal emeljék fel” (Pesti Hirlap, 1921, december 22. 2. o.). A fizetéseken kívül elhangzott az állami nyugdíjalap strukturális átszervezésének igénye is, melyre a miniszter pozitívan reagált.

A tanítók életkörülményeinek romlása és az ebből következő elvándorlás, illetve elbocsájtás az államigazgatás más területén megjelenő létszámhiány enyhítésére jelenthetett megoldást. A megélhetési nehézségekkel folyamatosan szembesülő tanítók átcsábításával próbálkozott a pénzügyőrőség (Pesti Hirlap, 1921. november 11.), továbbá a

---

³¹ Ez egy meglehetősen túlzó követelésnek tűnik, miután a tanítók így egy osztályba kerültek volna a középiskolai tanárokkal, igazgatókkal, tanárképző intézeti tanárokkal, igazgatókkal, minisztériumi osztálytanácsosokkal és a bírói kar egy jelentős részével. Az előbb felsorolt értelmiségi csoportok egyikének sem érték el a képzettségét a tanítók.

pénzügyminisztérium adóügyi tanfolyamot hirdetett számukra. A tanítói végzettséggel rendelkezők a háromhetes képzést követően a községi jegyzők mellé kerülhettek. A gazdasági szerkezetváltásra, illetve az igények megváltozására reflektált a főváros vezetése, mikor kereskedelmi képzést, mai kifejezéssel átképzést indított tanítók számára is.

Természetesen a politika aktorai is érzékelték a kilátástalannak tűnő gazdasági helyzetet. A Nemzetgyűlésben *Cseri József* felszólalásában megjelent a tanítóság jövedelmi helyzetének rendezése, amit megerősített *Csukás Endre* nemzetgyűlési képviselő is, amikor a felekezeti és a községi iskolákban tanító pedagógusok illetményeinek késői kiutalását kérte számon a minisztériumon. *Szilágyi Lajos* képviselő is a mellett érvelt, „*mondja ki a Ház, hogy az állami tanítókat, óvókat és óvónőket illetményeiket illetőleg az egyéb állami alkalmazottakkal egyenlő elbánásban kívánja részesíteni*” (*Pesti Hirlap*, 1921. június 10. 2. o.). Még ugyanezen a tárgyalási napon konkrét javaslattal állt elő *Budavári László* nemzetgyűlési képviselő: „*az állami, községi és hitfelekezeti tanítókat sorozzák be a velük egyenlő kvalifikációjú állami tisztviselők részére megállapított fizetési osztályokba*” (*Pesti Hirlap*, 1921. június 10. 2. o.).

A kormányzat elodázta a tanítói panaszok rendezését, így az elégedetlenség országos méreteket kezdett ölteni. 1921. december 28-án a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége gyűlésén mind *Hódossy Sándor*, miniszteri tanácsos, mind *Máthé József*, a szervezet elnöke a tanítókat nyugtatták a fizetésrendezés tárgyában.

A budapesti tanítóság is komoly megélhetési gondokkal küzdött. A fővárosi közgyűlésben visszatérő narratíva volt, illetve az oktatási bizottság ülésein is gyakran felszínre került a tanítói bérek rendezetlensége, valamint a fenntartók szerinti bérkülönbségek problémája: „*a főváros rendezze a tanszemélyzet fizetését, hogy az legalább elérje az állami fizetések magasságát*” (*Uj Nemzedék*, 1921. december 22. 7. o.) – hangzott el az üléseken. Mind a bértábla szerinti jövedelmek, mind a kiegészítő juttatások tekintetében az állami tanítók jelentették az elérendő szintet. Az óradíjak tekintetében is jelentős különbség mutatkozott: a főváros 3 koronát fizetett, az állami tanítóknak 12 korona járt. A székesfőváros által alkalmazott pedagógusok három csoportba tartoztak. A *helyettes tanítók és tanárok*, az *ideiglenes tanítók és tanárok* és a *beválasztott tanítók és tanárok* (*Uj Nemzedék*, 1921. október 20. 3. o.). Az első két csoport munkájáért óradíjban részesült. Munkajogilag csak utóbbiak voltak védett helyzetben. Az I. világháború, majd a forradalmi hullám miatt 1918-ban volt utoljára beválasztás Budapesten, így „*nagyon sokan vannak olyanok a fővárosnál, akik már hat év óta várják, hogy egyszer csak bejutnak a harmadik és egyben utolsó kategóriába*” (*Uj Nemzedék*, 1921. október 20. 3. o.). A fővárosi tanszemélyzet megnyugtatóására 1921 őszére ígérték a tanügyi választásokat, már csak azért is, mert „*kétszázötven állás vár betöltésre*” (*Uj*

Nemzedék, 1921. március 16. 3. o.). A tanács ezeket választás útján tölti be, „*de technikai akadályok miatt lehetetlen lesz a választást keresztül-forszirozni*” (*Az Est*, 1921. július 9. 2. o.). Az elkeseredett tanítók újabb megnyugtatóására már 370 megüresedett állásról tett említést a fővárosi ügyosztály illetékese, valamint további ideiglenes álláshelyek létesítése is szóba került. Nem véletlenül: „*ma a tanítók negyven százaléka ideiglenes jelleggel van alkalmazva. Ugyanez vonatkozik a polgári iskolai tanerőkre, sőt általában véve az igazgatókra is*” (*Uj Nemzedék*, 1921. május 15. 5. o.). A helyettes és az ideiglenes tanítói státuszban tevékenykedő tanítók komoly bizonytalanságban dolgoztak, mivel munkajogilag semmilyen védettséget nem élveztek, valamint a munkáltató bármikor átvezényelhette őket más oktatási intézménybe. A decemberi határidőre végül a 420 meghirdetett állásra közel ötször annyi, 2083 pályázat érkezett a tanügyi bizottsághoz: „*polgári iskolai tanítóira 531, elemi iskolaira 1198, a többi egyéb tanári munkakörre pedig 254*” (*Uj Nemzedék*, 1921. december 18. 3. o.)

További különbségként jelent meg, hogy az állami tanítók részesültek külterületi pótlékban, a fővárosi fenntartású iskolák tanítói nem. Gyakori konfliktusforrás volt, hogy a főváros közigazgatási személyzete és a főváros által fenntartott elemi iskolák tanszemélyzete nem egyenlő mértékben részesült a juttatásokban, melyet a tanítók szóvá is tettek: „*a tanítószemélyzet nem kapott karácsonyi segílyt, holott a főváros közigazgatási személyzete részesült ebben*” (*Az Est*, 1921. január 4. 5. o.) . A folyamatosan romló életkörülmények miatt a polgármesternél protestáló tanítói képviselő vezetője, *Száva János* arra panaszkodott, hogy az „*oktató személyzet kimaradt a missziók adományaiból, a karácsonyi nyúlból legfeljebb a fejét és a nyakat kapták*” (*Az Est*, 1921. január 4. 5. o.).

1921. november 15-én a kormány a XLVI. törvénycikkkel megalapította az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alapot (OTBA), melynek célja az *állami alkalmazottak* részére nyújtandó kedvezményes élelmiszer-, ruha- és gyógyszervásárlás támogatása mellett a szabad orvosválasztás megteremtésének lehetősége volt (*Denk*, 1939). A kodifikáció gyorsítására vonatkozó politikai nyomásgyakorlás azt eredményezte, hogy kidolgozatlan lett a törvényjavaslat. Nem volt egyértelmű, hogy kire is terjed ki a támogatás, illetve milyen formában érvényesíthetik az érintettek, köztük az *állami tanítók* a kedvezményre szóló jogosultságaikat. A bizonytalanságot fokozta, hogy a beharangozott törvényről pont az egyik érintett csoport, az egészségügyi szegmens prominens képviselői, a gyógyszerészek nem rendelkeztek elégséges információkkal: „*(...) a gyógyszert a tisztviselői receptekre ma még nem szolgáltatják ki*” a gyógyszertárak (*Uj Nemzedék*, 1921. november 17. 6. o.). Tomka Béla kutatásai szerint a két világháború közötti időszak elején megkezdődő jóléti rendszer kidolgozása erőteljes aránytalanságokat mutatott, melynek kedvezményezettjei közé tartoztak

az állami alkalmazottak, köztük az állami tanítók is (Tomka, 2020. 28. o.), de ők csak a negyedét jelentették a 17 ezer főt számláló tanítóságnak.

A tanítókat érintő *munkakörülmények*, hasonlóan a jövedelmi viszonyokhoz, igen differenciált képet mutattak. Ez a differenciáltság hasonlított a Monarchia időszakában tevékenykedő tanítók munkakörülményeinek differenciáltságához (Baska, 2011). A nagyon eltérő munkakörülmények érintették az *elhelyezés*, az *iskolai felszerelés*, a *megközelíthetőség*, a *komfort* és a szakmai munka minőségét alapvetően meghatározó *tantermi diáklétszámot*.

A tanítási körülmények, legfőképpen az iskolaépületek állapota kritikán aluliak voltak. A tanyai tantermek vizesek, dohosak voltak, veszélyeztették a tanítókat, a diákok egészségi állapotát. A legtöbb tanyai iskola vályogból épült. Hiába panaszkodtak az igazgatók, a tanítók, hogy „*nagyon szűk és egészségtelen a helyiség*”, a fenntartókat kevéssé érdekelte a gondjuk. Az iskolák épületének minősége és mennyisége Vass József miniszter nemzetgyűlésben elmondott beszédében is megjelenik, amikor azt említi, „*ne akarjanak palotákat építeni, hanem akár négy vályogfalból tákoljanak össze iskolát, mert magyar fiuknak írni-olvasni, hazát szeretni meg kell tanulni*” (Pesti Hirlap, 1921. június 10. 2. o.). Szintén a miniszter kritikai véleménye jelenik meg, amikor egy szélsőséges esetre rávilágítva kérte a tanítóság lojalitását a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége delegációjától: „*(...) bár olyanok a viszonyok, hogy sok helyen istállónak sem használt lokalitásban kell tanítania, ahonnét tanítás előtt a patkányokat kell kiűzni, legyen türelemmel!*” (Pesti Hirlap, 1921. december 29. 5. o.). A tanítás körülményei nem csak a tanyai, hanem a külterületi iskolák esetében is kirívóan rosszak voltak, de ezen állapotok ellenére, ha választási lehetőség egyáltalán fennállt, a növendékek és tanítóik még mindig inkább a helyi alacsony nivójú iskolát választották, mint a kilométerekre lévő másik iskolát (Lázár, 1921).

A háborút követő években az ország fűtőanyag-ellátása akadozott, gyakran kellett a fűtési nehézségek miatt a közintézményeknek zárva maradniuk. Ez vonatkozott az iskolákra is (Mann, 2002b). 1920 decemberében és 1921 első két hónapjában a rendkívüli hideg idő és a szénhiány miatt ismételen zárva maradtak az iskolák.³² A fűtőanyaghiány okozta iskolabezárások következtében kialakult elégedetlenség 1921 februárjára országos méretűvé duzzadt, de „*akármilyen szénínség van, az iskolák nem maradhatnak fűtőanyag nélkül. Ez*

---

³² Nem csak az elemi iskolákat és így a népoktatást érintette a szénhiány, hanem a reprezentatív középiskolákat is, valamint a Báró Eötvös József Collegiumot is, mely középiskolai tanárképző internátus volt főiskolai jellegű rangban (Garai, 2018).

mindennél fontosabb és döntőbb jelentőségű szükséglet” – fogalmazta meg vezércikkében a *Pesti Hirlap* (1921. február 11. 1. o.), melyhez csatlakozott Az *Est* 1921. február 22-ei vezércikke is, melyben a politikai felelősségvállalást hiányolta a főváros vezetőinél: „*Ez a nemzetmentés? A polgármester és a tanácsnokok jól tudják, hogy iskola kell. De szén nincs. Jó volna hitelesen megállapítani, kinek a mulasztásából*” (1. o.). Az időjárás megsegítette az oktatás ügyét. Az eredetileg 1921 áprilisára tervezett iskolanyitás a kedvező időjárás következtében már március 17-én megtörténhetett, igaz „*egyelőre naponként két-három órát tanítanak, lehetőleg a déli órákban*” (*Uj Nemzedék*, 1921. március 16. 3. o.). A nemzetgyűlés nyári ülészakán a vallás- és közoktatásügyi miniszter a költségvetési vitában ismételten kitért a színhelyzet rendezésére, mely alapvetően nehezítette meg a tanítók dolgát: „*a jövő tanévben szénhiány nem lesz, erre garanciákat kapott a pénzügyminisztertől és a szénkormánybiztostól*” (*Pesti Hirlap*, 1921. június 10. 2. o.). Az év vége felé ennek ellenére ismételten szénhiány lépett fel az országban és felrémlt az előző téli tömeges iskolabezárások időszaka. A tanítás körülményeit jelentősen befolyásolta ugyanis, hogy az „*egy-egy osztályokban nyolc-tíz fokos az átlagos hőmérséklet*” (1921. december 2. 6. o.).

A munka hatékonyságát meghatározta az egy tanítóra jutó tanulólétszám is. A statisztikai mutatók – bár egyre kedvezőbb képet festettek – nagy eltéréseket jeleztek mind régióként, mind a fenntartók tekintetében. A két világháború közötti időszakban még mindig domináns volt az egy- és két tanítós modell, mely az elemi iskolák háromnegyedét jelentette (*Asztalos*, 1928, 1938). A kultuskormányzat hatvan főben maximálta az egy osztályra/tanítóra jutó diákok számát, de az előírást csak a városi iskolák tantestületei tudták tartani. A tanyai elemi iskolák tanítószáma, illetve a tantermek hiánya, továbbá a tantermek állapota nem tette lehetővé a törvény betartását. A diákok létszáma „*néha meghaladja a százat is*” (*Pesti Hirlap*, 1921. szeptember 4. 9. o.), de nem volt egyedi eset, hogy egyes tanyai iskoláknak 352 tanköteles gyermekkel kell kalkulálnia és ehhez van egy tanterem és egy tanító. Az, hogy ezen számok mennyire nem túlzottak, jól szemlélteti *Benisch Alfréd* tanulmányosorozata a *Néptanítók Lapjában*. Kalkulációja szerint a 6415 elemi iskola 14,3 százalékában 80 diáknál több jut egy tanítóra. Kirívó helyzetek, de 28 iskola esetében 150 diáknál is több esik a tanszemélyzet egy-egy tagjára (*Benisch*, 1930a. 9. o.).

A tanítókat érintő munkakörülmények egy speciális szegmense, melyre egyébként a korszakban is kevesebb figyelem hárult, az osztálylétszám és az iskola higiénés állapotának kapcsolata. A lapok tartalmaiban hangsúlyosan megjelenik – mint előzőleg is láttuk –, hogy a tanyai közegben működő elemi iskolák esetében akár százas nagyságrendben lehettek

iskolaköteles gyermekek a tanteremben. A kis alapterületen összezsúfolódó diákok között gyorsan terjedtek a fertőzések, gyakran nem kímélve a tanítókat sem. „Nagy gondot okoz a beteg (...) tanulók kérdése. Azelőtt a tüdővész gyermekét könnyen elhelyezhettük valamelyik szanatóriumban vagy üdülőtelepen. Most ennek súlyos nehézségei vannak” (Uj Nemzedék, 1921a. 2. o.). Az iskolaegészségügy helyzete kettős volt: „1906-tól függetlenített iskolaorvosokat alkalmazhattak a népiskolákban” (Karácsony, 2018. 145. o.) de amíg Budapesten és a nagyobb városokban ehhez kellő humánerőforrás állt rendelkezésre, addig vidéken a szakképzett orvosok hiánya miatt szinte minimális esély volt arra, hogy az elemi iskolákban szakszerű egészségügyi ellátást, egészségügyi felvilágosítást nyújthassanak a diákoknak, tanítóknak. Ráadásul a legtöbb esetben eleve a tanítókra bízta ennek megoldását, de a felekezeti iskolák a felvilágosítástól való félelmük miatt gyakran ez elől is elzárkóztak (Tigyi Pusztafalvi, 2013). Nem csak a személyi feltételek, hanem az iskolaegészségügy infrastruktúrája is elhanyagolt volt: „Megnézzük az iskola orvosi rendelőjét is. Nyomorúságos hely. A kályha veti a vastag füstöt, mint valami szendergő kráter s a szomszédos hideg szobában üres fürdőkádak ásítognak.” (Lázár, 1921. 4. o.).

Az életkörülmények megjelenítésének egyik sarkalatos pontja volt a lakhatási viszony. A lakásviszonyok rendezése nem csak a háború okozta épületpusztulások, hanem a jelentős számú menekült miatt is egyre nehezebbé vált. Az 1920. április 28-án létrehozott Országos Menekültügyi Hivatal adatai szerint 1919-ben 230.000, 1920-ban 120.000, 1921-ben 26.000 regisztrált menekült érkezett az anyaországba. Az 1921-ben látható csökkenés oka, hogy a Menekültügyi Tanács vezetője, Bethlen István felmérte a korlátlan beáramlásban rejlő gazdasági-társadalmi konfliktus kockázatát és a szigorítás pártjára állt (Szűts, 2010; Bruckner, 2017). A hivatal 1924-ig megszűnéséig 350.000 főt regisztráltak (Szűts, 2010. 115. o.), melyből 198.035 személy a Romániához csatolt területekről migrált Magyarországra (Eördögh, 2000), a Felvidékről 90 ezer, a Délvidékről 60–80 ezer menekült érkezhetett (Bruckner, 2017). Minden bizonnyal a hivatalos, a regisztráltakat rögzítő statisztikákat meghaladó mértékű, Szűts István Gergely szerint közel fél milliós (Szűts, 2010. 114. o.), Bruckner Éva kutatása szerint 400-450 ezer fős bevándorlás zajlott ezekben az években hazánk felé (Bruckner, 2017. 243. o.), mely tovább nehezítette az egyébként is kritikus lakáshelyzet megoldását. A betelepülők egyértelműen a nagyvárosok és Budapest irányába vették az irányt, mely 1919-re egyébként megtelt. A lakáshelyzet kezelésére a nagyobb városokban lakáshivatalokat hoztak létre, de jelentős eredményt nem értek el.

A lakáshelyzettel kapcsolatosan ugyan explicit információk kis számban jelentek meg a

lapok hasábjain, gyakran csak egy-egy mondat, tagmondat jelezte, milyen körülmények között éltek 1921-ben a tanítók. Amíg a tanyai, községi tanítók járandóságai közé tartozott a fenntartó által biztosított szoba vagy lakás, addig a városi, nagyvárosi és a fővárosi tanítók esetében a megfelelő ingatlan megtalálása, fenntartása nagy nehézséget okozott. A bérlemény finanszírozása nagymértékben függött a tanító státuszától, jövedelmi helyzetétől, családi állapotától, az eltartottak számától. Az I. világháború alatt állami beavatkozásra volt szükség ahhoz, hogy a főbérlők, az ingatlantulajdonosok a hadba vonulók és így távol lévők esetében ne mondassák fel egyoldalúan a bérleti jogviszonyt (Sipos, 2014). Ennek ellenére a hirtelen megváltozó gazdasági körülmények következtében az önkéntesen kiköltözők miatt rövid időre lakástülkínálat lépett fel, mely a háború második felében a már előzőleg jelzett menekültek beáramlása és lakásigényei miatt – a kereslet fokozódása okán – a bérleti díjak emelkedéséhez vezetett (Oláh, 2010; Szűts, 2010). 1921. január 19-én a bérleti díjak emelkedésére reflektált a fővárosi közgyűlés törvényhatósági bizottsága rendes ülésén Szokolay Antal, és a kormány jogalkotói segítségét kérte a spekulatív lakáskiadások visszaszorítása érdekében (Fővárosi Közlöny, 1921). Igen gyakori volt, hogy családjukkal csak szobát tudtak bérelni a fővárosi, városi tanítók, mint ahogy Czárán Mártonné Erkel utcai öt szobás lakásában is két tanítónő bérelt egy közös szobát és egy állami tanítónő orvos testvérével bérelt egy másik helyiséget. A fővárosi ingatlankínálat szűkösségére világít rá a Magyar Tanító és Tanárok Nemzeti Szövetségének memoranduma, melyben „felhívja a főváros figyelmét a lakáshiányra, mely már a tanszemélyzet számára is elviselhetetlen és lakbérilletményt kér az ideiglenes pedagógusok számára” (Uj Nemzedék, 1921. december 22. o.).

Politikai szerepvállalás - „Megbízhatatlan elemek”

Kutatásunk során a tanítókat érintő diszkriminatív, politikai, társadalmi előítéletekkel terhelt sajtótartalmainak feltárása során, amíg a témák, altémák elnevezése, a tartalmakra utaló címadás problémamentes volt, addig a főkategória elnevezése nehézségekbe ütközött. Végül *in vivo* sikerült megtalálni. A „megbízhatatlan elemek” kifejezés mind elvont fogalomként, mind konkrétságában kellő erővel bír ahhoz, hogy főként funkcionáljon (Boyatzis, 1998).

A forradalmi hullámot követő Horthy-korszak a „kommunistákat,” a „zsidókat” és legfőképpen a „zsidó kommunistákat” kiáltotta ki egyetemlegesen bűnösnek a Tanácsköztársaság vétkeiért. Az új politikai berendezkedés jelentős részben épített az I.

világháborút megelőző társadalom-politikai rendszerre, a korábbi elit világmérete, de azon is túllépve alkotta meg az új típusú nemzetállami eszményt, melynek központi vezérfonala a kereszténynemzeti Magyarország víziója lett. 1920-tól a korábbi rövid forradalmi időszakok prominens képviselőit nyíltan negligáló, vagy éppen üldöző, terrorizáló szemlélet nyert teret, mely a rendszerszintű politikai hibáztatás gyakorlatán és politikai üzenetén túl a mindennapok terén is jelentősen változtatta meg a társadalmi csoportok egymáshoz való viszonyát. Az I. világháborúba sodródás, a háborús vereség, a forradalmi cselekmények önmagukban is komoly traumát okoztak, de a helyzetet nehezítették az 1920. június 4-én Versailles-ban aláírt és 1921-ben a XXXIII. törvény becikkelyezésével elfogadott békediktátum Magyarországot érintő határozatai, az elcsatolt területeken élő magyarajkúakat sújtó megtorló intézkedések és ezek lelki hatásai. Ezen problémahalmaz eredőjébe állították a zsidó felekezethez tartozó állampolgárokat, és megindult a bűnbakképzés, majd az elszámoltatás. A kirekesztés politikája már 1919-től egyértelműen detektálható a hazai közéletben (Ungváry, 2012; Romsics, 2013), de más megközelítés szerint az „összetorlódott társadalmi rendszerek” miatt gyakorlatilag folyamatosan jelen volt hazánkban az antiszemitizmus (Nagy, 2002. 120–122. o.). Miközben a hazai zsidóság asszimilációs törekvései egyértelműen jelezték a zsidók nemzeti kötődését, melyet magyar állampolgárokként gyakoroltak. Fontos hozzátenni, a „zsidóellenesség és a szélsőséges ideológiák a politikai kultúra fontos részévé váltak a Horthy-korszakban” (Tomka, 2020. 81. o.).

A tanítószággal kapcsolatosan a jelzett orgánumok egyik központi témája volt a tanszemélyzet politikai megbízhatóságának kérdésköre, mely először a „kommunista”, majd a „kommunista gyanús”³³, végül a „zsidó tanítókra” vetült fenyegető árnyékként.

Az időszak általános politikai felfogásával szemben fogalmazta meg a kommunista tanítókkal kapcsolatos álláspontját a nemzetgyűlési felszólalásában Cserty József, bár „a tanítók között sok kommunista érzelmű volt, azonban erre is tud mentséget, mert a tanítóknak az a része, amely a bolsevizmus szolgálatában állott, azért tette ezt, mert jobb jövőt és jobb helyzetet remélt” (Az Est, 1921. július 1. 8. o.). A fővárosi közigazgatási bizottság szeptemberi ülésén Csilléri András szólalt fel és jelezte, hogy „a főváros tanszemélyzetében még mindig vannak kommunisták, akik zavartalanul járnak be az iskolákba és ott tanítanak” (Az Est, 1921. szeptember 13. 8. o.).

A Tanácsköztársaság ideje alatt aktív tanítók esetében megjelent a felekezeti irányultság feltárása és vizsgálata. A politika részéről megnyilvánuló stigmatizáció első sorban a zsidókra

---

³³ A közművelődési tevékenység vizsgálata a tanárvizsgálati folyamatokban is megjelent, így a tanári professziót is érzékenyen érintette a forradalmi hullámban való tanári aktivitás (Garai, 2018. 124–127. o.).

terjedt ki. A bűnbakkeresés hatékonyságát növelte a számadatokkal történő érvelés. Magyary Zoltán 1921-ben megjelent tanulmányában rögzítette a vörösterroiban résztvevők vallási megoszlását. A közoktatásügyi népbiztosság szervezetének elemzésekor kitér a népbiztosok, csoportvezetők, osztályvezetők közötti zsidó származásúak számarányára és kiemeli, hogy a zsidó származású vezetők egy része a fővárosi tanszemélyzetből került ki (Magyary, 1921).³⁴ A statisztikai adatsorból egyértelműen kiviláglik, hogy a tanácsrendszer hibáiért, bűneiért a zsidó résztvevőkön keresztül a zsidóságot kárhoztatják.

A zsidósággal kapcsolatos negatív konnotáció jelenik meg 1921 februárjában Wolff Károly fővárosi képviselő felszólalásában, aki úgy véli, a főváros alkalmazásában álló pedagógusok esetében elfogadhatatlan viselkedés, ha egyéb munkaviszonyát előnyben részesíti, miközben a fővárostól jövedelemre tesz szert: „Nem lehet valaki a Múlt és Jövő szerkesztője, mikor a fővárosnál beteget jelent” fogalmazza meg egyértelműen diszkriminatív álláspontját. Az említett lap a zsidó irodalmi, kulturális hagyományok ápolásában jeleskedett (1921. február 6. 8. o.).

1921 áprilisában a fővárosi oktatásügyi bizottság ülésén Sajó Sándor kéri számon Zilahi Kiss Jenő oktatási tanácsnokot a fővárosi tanerők felekezeti megoszlásával kapcsolatban. E szerint az 5325 tanerőből 810 zsidó származású, 5 felekezetnélküli volt. Utóbbival kapcsolatban Sajó megjegyzi, „tűrhetetlennek tartja, hogy a tanerők felekezetnélküliek lehessenek”. Mosdóssy Imre tanfelügyelő véleménye szerint fegyelmi eljárás indítható már azon ok miatt is, hogy egy tanerő felekezetnélküli. Többször is exponálódik a kereskedelmi iskolákban tanító zsidó pedagógusok magas aránya (Pesti Hirlap, 1921. április 20. 6. o.; Uj Nemzedék, 1921. június 26. 5. o.) Nemcsak a beosztott tanítók, hanem az iskolaigazgatók esetében is erőteljes fellépést sürget Bieber Jenő: „az igazgatók között is sok a zsidó. Kéri ennek sürgős orvoslását” (Pesti Hirlap, 1921. április 20. 6. o.). 1921 nyarán a Pesti Hirlap tudósít a fővárosi közgyűlésről. A már a kommunisztázással exponált Csilléri András panaszolta, hogy a tankönyvek gyártása is „zsidó kézben” van, ezáltal a tartalom is a zsidóság befolyása alatt állhat. Slachta Margit képviselő az oktatás életre nevelő funkcióját kapcsolta össze azzal, hogy „most, amikor koldusország lettünk, különösen olyan munkára kell, hogy neveljünk, hogy a magyar faj kiállja a konkurenciát például a zsidósággal” (Pesti Hirlap, 1921. július 13. 4. o.) és ebben fokozott szerep hárul a tanítóságra. A jelzett közgyűlésen Petrovác Gyula felszólalásában is élesen megjelent a zsidó tanítókkal szembeni

---

³⁴ Magyary Zoltán a közigazgatás-tudomány nemzetközi híri szakembere. Vizsgált korszakunkban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezető beosztású alkalmazottja. „A jelenlegi uralkodó álláspont a szakirodalomban Magyart nem tekinti antiszemita-nak.” (Koi és Patyi, 2015)

antiszemitizmus, melyet a Tanácsköztársaságban tevékenyen résztvevő zsidó származásúak felemlegetésével erősített fel: „*semmi nem cáfolhatja meg azt a tényt, hogy a vörös forradalom kilencven százaléka a zsidóságból és a szabadkőművességből került ki*” (Pesti Hirlap, 1921. július 13. 4. o.). A képviselő meg is fogalmazza a tanítóságot érintő állítását, „*a fővárosi tanszemélyzetnek jelentős része ott volt a vörös uralomban*” (Pesti Hirlap, 1921. július 13. 4. o.). Felszólalásából, illetve a támogató bekiabálásokból is egyértelműen kirajzolódik a többség által követendő út: „*Nem kell zsidó tanítót egyetlen egyet sem tűrnünk meg az iskolákban. Most van mód a tisztogatásra!*” A közhangulatra reflektálva hangzik el ugyanekkor, „*keresztény polgárságnak nagy sérelme, hogy gyermekeinket zsidó tanítók és zsidó igazgatók nevelik*” (Pesti Hirlap, 1921. július 13. 4. o.). A következő napok során határozott állásfoglalás történt a főváros vezetése részéről. A közgyűlés egyértelművé tette a zsidó származású tanítók elbocsájtását, valamint további munkajogi döntéseket hozott: 23 zsidó igazgatót fokoztak le tanítóvá. Augusztus 6-án egy terjedelmes cikk keretében számolt be *Az Est* az igazgatókat ért sérelemről (4. o.). A sérelmet szenvedett igazgatók jogorvoslatért a belügyminiszterhez kívántak fordulni, amennyiben nem járnának sikerrel, akkor fordulnának a közigazgatási bírósághoz. A főváros eltökéltségét mi sem jelezte jobban, mint hogy felmondott további 163 szaktanítónak. Az ő esetükben kérdéses volt az eljárás jogszerűsége, melyet Budapest mint a munkáltatói jog gyakorlója is érzett, ezért az elbocsátottaknak kiutalt további járandóságot. Az érintett tanítók egyöntetűen úgy döntöttek, hogy a jogvita lezártáig nem veszik át juttatásaikat. A tanévkezdést követően, szeptemberben *Az Est* egyik cikke világított rá a döntés Janus-arcúságára, hiszen a tanítóvá visszaminősített iskolavezetők – amennyiben a szellemiségükkel volt az alapvető probléma – tanítóként még közelebb kerültek a diákjaikhoz a mindennapi tanítás során, így szemléletformáló és nevelőhatásuk inkább fokozódott, mintsem csökkent volna. A főváros tovább bővítette a visszaminősítésben érintettek körét. A „*zsidó kereskedelmi iskolai tanárokat polgári iskolai tanítókká süllyesztik le*” (*Az Est*, 1921. szeptember 4. 2. o.). A döntés politikai indoka egyértelmű volt, de komoly szakmai aggályok merültek fel azzal kapcsolatban, hogy a tanévkezdésre kellett-e időzíteni a döntés meghozatalát.

A képviselőtestület demokrata párti tagjai az elbocsájtott tanítók mellett szimpátiatüntetést szerveztek 1921. szeptember 12-re. Az utcai megmozdulás vezetője *Ugron Gábor*, demokratapárti képviselő, korábbi belügyminiszter volt. A politikai megmozdulás szónokai egyértelműen kiálltak a munkájuktól, és így az egzisztenciájuktól megfosztott 400 zsidó vallású tanító és óvónő mellett. A tanítókat, elemi iskolai igazgatókat ért drasztikus lépés miatt szervezett demonstrációról a *Friss Ujság* is beszámolt *Demokrata nagygyűlés az*

elbocsátott fővárosi tanerőkért címmel (*Friss Ujság*, 1921. szeptember 13. 2. o.). Az esemény után, szeptember 13-án viszont már csak egy rövid hír szólt a *Népszavában* arról, hogy utcai gyűlés keretében álltak ki a munkaviszonyuktól megfosztott tanítók mellett. A *Pesti Hirlap* szintén beszámolt a demonstrációról, érintve a tanítók konkrét óhaját. Legintenzívebben Az *Est* tartotta felszínen az érintettek ügyét. Szeptember 14-én a lap véleménycikkében Wolff Károlyt tette felelőssé a tanítókat ért döntésekért: „*Hiába is gyűléseznek, hiába tiltakoznak, összekötött kézzel-lábbal hiába is kapálódznak, Wolff Károly úr ítelt róluk*” (1921. szeptember 14. 6. o.). A lap a tüntetést követően hosszabb cikkben tudósított a felszólalók által elmondottakról, valamint riportot készítettek két lefokozott tanító-igazgatóval. A férfi igazgató nem tartózkodott otthon, felesége elmondásából a lakáskörülménye is feltárul: „*Egyelőre még benn lakunk az igazgatói lakásban, amíg az ügyünk a felső fórumoknál döntésre kerül*” (*Az Est*, 1921. szeptember 15. 4. o.). A lap megkereste a főváros korábbi egyetlen polgári iskolai igazgatónőjét is, aki nyolc évig vezette intézményét. A lefokozott igazgatónő rávilágított az egzisztenciális körülményeire és egyben hitet tett lojalitása mellett: „*ha magániskolát nyitnék, tízszer annyi jövedelmem lehetne, mint a fővárosnál*”. Az óraadók viszontagságos életéről adott számot egy elbocsájtott tanító: „*De mi, óradíjasok, máról-holnapra állás és kenyér nélkül maradtunk. (...) a legtöbbben minden remény és kilátás nélkül állnak szemben a jövővel és a közeledő téllel*” (*Az Est*, 1921. szeptember 15. 4. o.)

Év végén a Nemzetgyűlésben éles szóváltás alakult ki *Budavári László*, *Rassay Károly* és *Sándor Pál* képviselők között a zsidók közéletben betöltött szerepéről és lehetőségeiről. Míg *Budavári* harcos álláspontot képviselve negligálni próbálta a zsidókat ért diszkriminációt, addig *Rassay* és a szintén felszólaló *Sándor* mellett érvelt, hogy jelentős sérelmet szenvednek el a vallási megkülönböztetés miatt a nem keresztény felekezethez tartozó alkalmazottak, függetlenül attól, hogy eddig a zsidó felekezethez tartozók jelentős támogatást nyújtottak az országnak. A szócsata során említésre került a numerus clausus és a zsidó tanítók és igazgatók elüldözése a pedagógusi pályáról (*Az Est*, 1921. december 23. 4. o.). *Budavári* álláspontja azért is érdekes, mert 1920 és 1922 között az Állami Tanítók Országos Egyesületének elnökeként naprakész információkkal rendelkezett a tanítók problémáiról.

A zsidó vallásúak szerepvállalásával kapcsolatosan a polémia az év hátralévő napjaiban tovább folytatódott. *Bethlen István* miniszterelnöknek a *Pesti Hirlapban* megjelent karácsonyi cikkére reagálva *dr. Feleki Béla*, a pesti izraelita hitközség elnökhelyettese viszont válaszában megjegyzi, „*a zsidóság (...) legalább ígéretet kapott volna arra, hogy azt a sok sérelmet, amely rajta esett, orvosolják, hogy (...) a kultúra szolgálatában álló tanárok és tanítók, akik állásaikat csak azért veszítették el, mert zsidók voltak, visszatérhetnek ahhoz a nagy nemzeti*

munkához, amelyet eddig a magyarság érdekében kifejtettek” (1921. december 29. 2. o.).

Praxis

A tanítóság szakmai tevékenységével kapcsolatos sajtótartalmak minimális bepillantást engedtek a praxis valóságos mozzanataiba. Jellemzően egy idealizált képet közvetítettek az olvasók felé, kiemelve a munka fáradtságos, de lelkiileg felemelő voltát. Visszatérő narratíva az alulfizetett, a szakmai önmegvalósító, a szakmáját minden körülmények között gyakorló, áldozatkész tanító ethosza, akit az anyagi ellehetetlenülés ellenére szinte kárpótol a munkájáért kapott erkölcsi elismerés.

A szakmai munka alapja a tervezés. A *Néptanítók Lapjában* megjelent pályázat a Magyar Hiszekegy mintatanítását kérte a jelentkezőktől. A pályagyőztes tanítók férfiak voltak, és mind az állami, mind a felekezeti iskolákat képviselték – számolt be *Az Est*.

Visszatérő téma a neveletlen, nem motivált diákok fegyelmezési nehézsége. Hogyan lehet rávenni azon gyermekeket a tanulásra, akiknek szülei éjjel-nappal dolgoznak vagy rosszabb esetben munkanélküliként tengetik mindennapjaikat. „*A rossz gyermekekkel szemben pedig szinte fegyvertelenek maradtunk. Munkásszülők, kiket kenyérkeresetük egész napra elszólít otthonuktól, például nem tudják ellenőrizni, hogy gyermekeik csakugyan rendszeren eljárnak-e az iskolába*” (*Uj Nemzedék*, 1921. augusztus 10. 2. o.). A gyermekekkel, a fiatal növendékekkel kapcsolatos nevelési problémára, illetve nehézséggel kapcsolatosan több magyarázat is megjelent a lapok hasábjain. A háború borzalmi, az árvaságra, félárvaságra jutott fiatalok megküzdési nehézségei, a tanítók, tanárok pedagógiai hiányosságai mind felmerültek. Az egyik visszatérő észrevétel a kezelhetetlen gyermekek megregulázásának témájában a férfi és a nő tanító között feszülő szakmai és fellépésbeli különbségben gyökerezik. A „*férfi hang ereje*”, „*hiányzik az öblös, templomablakot rázó férfitorok, kisasszonyok végzik a teendőt*” (*Uj Nemzedék*, 1921. október 27. 3. o.) – hangoztak a tanítók nemi meghatározottságából fakadó, a szakmai munkát leggyakrabban minősítő stigmák.

Főképpen Budapesten okozott komoly problémát az iskolakerülő gyermekek magas száma. A számítások szerint 42.000 gyermekről van szó (*Fővárosi Közlöny*, 1921. február 18. 249. o.). A fővárosi bizottságokban is visszatérő vita tárgyát képezte, hogy mennyire valós adatokon nyugszik a magas szám, figyelembe véve a magántanulókat, valamint az ismétlőiskolások jelentős számát. Vass miniszter a nemzetgyűlési felszólalásában jelezte, hogy „*Budapesten például az utolsó esztendőben 30.000-re rúgott az iskolakerülők száma*” (*Pesti Hirlap*, 1921. június 14. 2. o.). A nemzetgyűlésben további felszólalók is jelezték, a

mezőgazdasági munkák időszakában jelentősen megemelkedik az iskolától távol maradó diákok száma, mely az oktatás hatékonyságát rontja, így a tanítók szakmai munkájára vet árnyékot. A problémára megoldásként szolgált az 1921. évi XXX. törvény, mely a kötelező iskolalátogatást szabályozta.

A konkrét tananyagra vonatkozóan egyedül *Gerencsér István* nemzetgyűlési felszólalásában jelent meg a háborús eseménytörténet tanításának óhaja, ezzel szemben visszatérő diskurzus tárgya volt a nevelés fontosságának hangsúlyozása. Az új típusú nevelési eszmének át kell hatnia a hitoktatást is és a tananyagban jelenjen meg a kézimunka, valamint a nevelés nemzeti jellege domináljon. A nemzetgyűlésben is többször elhangzott, hogy a 8 osztályos elemi iskola kialakítása lenne az üdvözítő a tanítás hatékonysága érdekében. Egyértelműen megjelent az elitista nevelés szükségessége is, mint ahogy *Vasadi-Balogh György* nemzetgyűlési felszólalásában visszaköszönt: „*Gazdasági osztályok szerint kell nevelni a gyermekeket; másként az arisztokrata nagybirtokos családok gyermekeit és másként a kisgazdák gyermekeit*” (Az Est, 1921. május 24. 8. o.).

A szénhiány a szakmai munkát is akadályozta – világított rá több nemzetgyűlési és fővárosi közgyűlési felszólaló. A hosszabb szünetek miatt jóval rövidebb tanév megnehezítette az előírt feladatok elvégzését, ezért Budapesten a tanítók felzárkóztató programot tartottak a lemaradó kisdiakoknak (*Uj Nemzedék*, 1921. augusztus 10. 2. o.). A tanítók szakmai kvalitásait kritizálta Vasadi-Balogh György képviselő. Meglátása szerint a legújabb elvárásoknak már kevésbé képes megfelelni a tanítói közösség, ezért számukra továbbképzés szervezése szükséges: „*Tanítóink nagyrésze nincs előkészítve arra, hogy megfelelő szellemi eszközökkel a gyakorlati élet céljaira nevelje a gyermekeket. Szükségesnek tartja ezért a tanítói kar nevelésének megreformálását*” (Az Est, 1921. május 24. 8. o.).

A tanítóképzés hat évesre emelése mellett az elemi iskolák nyolc osztályossá alakítása is a szakmai diskurzus részét képezte. A nemzetgyűlésben a felszólalók egységesen támogatták a tervet. *Draxler János* szerint a nyolcosztályossá bővítendő falusi népiskolák felső két évfolyamán a tanítóknak gazdasági ismereteket is tanítaniuk kellene (*Pesti Hirlap*, 1921. július 2. 2. o.).

V.1.3. Néptanítók reprezentációja a Néptanítók Lapjában

Praxis

Az év első számának iránycíkke *Kőrösi Henrik* tollából származik, aki egyértelműen megfogalmazza a tanítóság számára a követendő irányt: „*keresztény nemzeti szellemnek; keresztény nemzeti életnek*” kell jelen lennie a tanítói munkában. „*Benső vallásosságot és rendíthetetlen hazaszeretetet kell az új idők nevelésének-tanításának a tengelyévé tenni.*” (*Kőrösi*, 1921. 1–3. 1. o.) Ehhez viszont a tanítók által kiválasztott olvasmányokon keresztül vezet az út, és ebben jelentős szerep hárul a tanítóságra, de legfőképpen nem is az oktatómunka, hanem a nevelő, a nemzetnevelő tevékenység a tanító legfőbb feladata – véli *Kőrösi* (1921. 1–3. 1. o.). Vass József újonnan kinevezett kultuszminiszter az állami tanítóegyesület vezetőinek nála tett látogatása során úgy fogalmazott, hogy „*a nemzeti hadsereg mellett a tanítóság az a másik hadsereg, mely a keresztény nemzeti szellem védelmezésére és erősítésére legtöbbet tehet*” (1921. 1–3. 19–20. o.). Ennek a szellemiségnek az erősítését szolgálja a miniszter által 1921 márciusában kiadott körrendelet, melynek értelmében a tanítóság kiemelt feladatának „*az ifjúság és a lakosság hazafias érzésének ápolását, jellemének fejlesztését, erkölcsének javítását legelső kötelességének tartsa*” (*Vass*, 1920. 3. o.). A kijelentés, illetve a miniszteri elvárás hatása nem maradt el, ugyanis az állami tanítóegyesület új vezetése is kifejezetten arra kíván törekedni, hogy kiszűrje tagjai sorából a destruktív törekvéseket és a nemzetnevelő, vallásos lelkület legyen jelen a tagjai körében. A főváros viszont kifejezetten nehéz helyzetbe került emiatt, mivel a kommün alatti magatartás vizsgálatának következtében jelentős számban függesztettek fel munkavégzés alól tanítókat. A budapesti tanítók létszáma ezáltal csökkent, melyhez az öregségi kort elérők nyugdíjaztatása is hozzájárult. A létszámhiány enyhítésére *Sipőcz* polgármester a tanszemélyzet létszámának emelése mellett érvelt, mikor a VKM felé jelezte a státuszproblémákat.

A szakmai és a szervezőmunkára vonatkozó tartalmak néhány kulcsterületre fókuszáltak. Legfőképpen az 1921. évi XXX., az iskoláztatási kötelesség teljesítéséről szóló törvény tanítókat érintő adminisztrációs feladatait és azok konfliktusos voltát érintették. Főképpen azt említették, hogy az intenzív mezőgazdasági munkavégzés időszakában hiányzó diákok esetében a tanítók és az érintett családok között ellenérdekeltség keletkezik, mely a helyben élő tanítókat hátrányosan érinti.

Felmerült, hogy a falusi, tanyai tanítók gazdasági ismereteit – a nemzeti érdeket szem előtt

tartva – a vidék lakosságának felvilágosításába vonnák be. A szakmódszertani tartalmak – a tanítási tervezeteket nem véve figyelembe – alapvetően a magyar nyelv tanításához kapcsolódnak és a nevelés, a nemzeti szellemű nevelés kihívásait jeleníti meg. Az előbbire példa a fogalmazástanítás (Kollányi, 1921), a dőltírás (Kováts, 1921) vagy a helyesírás tanításának (Moravitz, 1921) metodikai bemutatása. A nevelés kihívásaira példa a munkaiskola, illetve az életre nevelés fontosságának szemléltetése, melynek központi eleme a gyermeki személyiség tisztelete és a fejlődéslélektani stációk ismerete (Kiss, 1921).

Élet- és munkakörülmények

A tanítóság anyagi lehetőségeinek javítása érdekében az állami tanítószervezet „*áru- és mezőgazdasági szövetkezetet kíván létrehozni*”, melyhez szakmai segítséget nyújtanának „*a magyar társadalom legkiválóbb vezetői*” (Néptanítók Lapja, 1921. 1–3. 19. o.). Vass miniszter jelezte, hogy támogatása mellett alapító tagként is jelen kíván lenni a szövetkezetben, ezzel is szimbolizálva az ügy melletti elkötelezettségét. A tanítók anyagi problémájára a Néptanítók Lapjában is találunk egyértelmű utalásokat. A fizetőeszköz elértéktelenedése miatt egyre több tanító a helyi járandóságait a korábban készpénzben kért fizetség helyett terményjárandóságban óhajtja. A feudális, középkori megoldásnak tartott terményjárandósághoz való visszatérés a fenntartóknál komoly nehézségeket okozott. Sőt korábban „*a református hitfelekezeti tanítóknál az egyetemes konvent a maga autonómiájából kifolyólag mindeniütt megváltatta a természetbeni járandóságokat*”, így a felekezet tanítóságát különösen hátrányosan érintette az infláció (Serényi, 1921. 1–3. 23–25. o.). Ráadásul a minisztérium el kívánta kerülni az egyedi kérések akceptálását, mert feszültséget okozott volna, éppen ezért a lapban részletes útmutató olvasható a jogszabályi keretről: ki és milyen formában kérvényezheti a fenntartónál a változtatást, illetve kik azok, akik – bármennyire is érthető lenne, de – nem kérhetnek módosítást. Továbbá nehézséget okozott és a nemzetgyűlésben is megjelent a tanítói illetmények lassú folyósítása, mellyel kapcsolatosan Vass minisztert interpellálták. Elismerte a minisztériumi apparátus hibáját is, de visszautalt a forradalmi időszak minden korábbi protokollt felrúgó intézményi döntéseire is, melynek káros hatása még 1921-ben is érződik. Elmondta azt is, elképzelhetőnek tartja a tanítói javadalmak esetében a további csúszásokat, melyet véleménye szerint a decentralizáció oldhatna meg. Az 1921/22. évi költségvetési vitában is elhangzott, hogy bár törvényi szinten egységes a felekezeti és az állami tanítóság javadalmazása, a valóság nem ezt mutatja, továbbá az állami

és a felekezeti nyugdíjak és a járulékok kezelése rendszerszintű problémával is küzd. A felekezeti tanítók javadalmazásának folyamatára világít rá az egyik hozzászóló, amikor bemutatta az utalványozás menetét: a tanítónak „*havonként el kell mennie a jegyzőhöz, a bíróhoz, a pénztárhoz. Hol az egyik, hol a másik nincs otthon, úgy, hogy sokszor heteken, néha egész hónapokon keresztül nem tud hozzájutni a fizetéséhez*” (*Néptanítók Lapja*, 1921. 26–29. 17. o.). A felekezeti tanítók mellett az idős, nyugdíjas tanítónők helyzete is igen reménytelennek látszott. Az ő érdekében gyűjtést kellett szervezni, melyről a *Néptanítók Lapja* többször is beszámolt. A nemzetgyűlési felszólalók egyértelműen jelezték, hogy a tanítók javadalmazásának rendezetlensége a szakmai munka rovására megy, és a 100–140 fős tantermekben tanítani lehetetlenség.

A szülők hozzáállása, a családok anyagi helyzete, a szociális és anyagi kényszerítő körülmények az iskolába járást megnehezítette. Ezt megerősítette a szombathelyi alesperesség egyik dokumentuma is. A körzetükben 3-4-5 tanítós községekben analfabéták nőnek föl tömegesen, mivel az iskolába járás kötelezettségét a szülők nem veszik komolyan, illetve a tanítási idő egyes területeken öt hónapra zsugorodott különböző okok miatt. A probléma jelentőségét jól jelzi, hogy 1921 nyarán a vallás- és közoktatásügyi miniszter személyes jelenlétében zajlott le a királyi tanfelügyelők ankétja. A miniszteri összefoglaló szerint két területen egyértelműen komoly problémák vannak: a dologi területek esetében, melybe az iskolaépületek állapota, a tantermek minősége és az oktatási eszközök megléte tartozik. A másik pedig a fenntartók igen komoly finanszírozási nehézségei, melyet ugyan a miniszter elismert, de az ország jelenlegi gazdasági lehetőségeit ismerve úgy reagált, hogy „*ma az államtól nagyobb támogatást ne várjon senki, mert a kincstár ezt nem bírja*” (*Néptanítók Lapja*, 1921. 18–23. 3. o.). A miniszteri zárszó egyértelmű felhatalmazást ad a vármegyei oktatási adminisztráció vezetőjének kezébe arra vonatkozóan, hogyan kell értelmezni azon tanítói hozzáállást, akik észrevételezik a nehézségeket és számonkérlik az elmaradásokat: „*Tanítóinknak meg kell érteniök, hogy méltatlan az közéjük, (...), aki nem tud áldozatot hozni, méltatlan az arra, hogy ennek a nemzetnek tagja legyen.*” (*Néptanítók Lapja*, 1921. 18–23. 3. o.) A miniszter nem titkolta, hogy azon tanerőket, legfőképpen tanítókat, aki nem hajlandók az ország gazdasági helyzetére tekintettel lenni, kizárja a tanítók sorából.

Az iskolaegészségügy és a szakmai munka kapcsolata visszaköszön a nyíregyházi ág. hitvallású evangélikus tantestület igazgatói beszámolójában, ugyanis a nyári iskolai takarítás elmaradása miatt olyan állapotok uralkodtak az intézményben, hogy felmerült – a nyomásgyakorlás eszközeként – a vezetőség lemondásának lehetősége is. Az

iskolaegészségügy javítása leginkább a falusi közegben jelentett komoly kihívást, mivel az egészséget, az egészségügyet nem tekintették közügynek, a magánszféra területét érinti, ezért nem hárult rá kellő figyelem. A szemléletváltás eléréséhez a tanítók fokozottabb munkájára lett volna szükség, melyhez a tanítók képzése, támogatása mellett az iskolaorvosi hálózat fejlesztése is kívánatos lenne. Javaslatként fogalmazódott meg, hogy a településeken alakítsanak egészségügyi bizottságokat, melyeknek alanyi jogon tagjai lennének a tanítók is. A szakmai munkát az egészségügyi állapotok mellett és azzal összefüggésben tovább nehezítették a családokat sújtó anyagi nehézségek, mely a gyermekek ruházódását is érintette: a cipő- és ruhahiány miatt gyakorlatilag nem jártak iskolába a gyerekek, így az alfabetizációs program lassan haladt.

A vizsgált három politikai lap és a *Néptanítók Lapja* vezető hírei között 1921-ben kevés átfedés, hasonlóság fedezhető fel. A VKM reprezentánsának iránycikkei a tanítók morális és szakmai feladatait, illetve a nemzetnevelésben betöltött szerepét állította a középpontba, míg a napilapok leginkább a tanítók anyagi helyzetével foglalkoztak. Utóbbi terület a *Néptanítók Lapja* vezető hírei közé először csak 1921 nyarán került, amikor a Nemzetgyűlésben a következő évi költségvetés kapcsán az oktatási kiadásokról bontakozott ki vita. Magyary Zoltán iránycíkkje – aki ekkor a költségvetési ügyosztály vezetője volt – az aktuális év egyenlegének nehézségeit mutatta be kellően cizelláltan és értelmezően ahhoz, hogy a laikus olvasók a költségvetés sarokszámainak egymáshoz való viszonyát nem ismerve is megérthessék a megszorítások okait. A lap szinte a teljes számot a költségvetést és azon belül is a VKM-et érintő adatok bemutatásának, értelmezésének szentelte, sőt Magyary egy további cikkel is jelentkezett, melyben a tanszemélyzet illetményei utalványozásának decentralizálását mutatta be. A következő lapokszámokban megint nem jelenik meg a politikai lapokban visszatérő, a fizetési anomáliákkal kapcsolatos problémakör. Mint ahogy egyáltalán nincs jelen a pedagógiai lapban a Tanácsköztársaságban érintett tanítókkal kapcsolatos eljárások sokasága és a B-listázás sem.

V.2. 1926

Klebensberg Kuno: „Többször hangoztattam már, hogy a kultusztárca elsősorban honvédelmi tárca, mert a műveltségéből meghatványozott erővel épült fel a magyar jövő.”

Cserty József: „Éhező tanítói karral nem lehet megnyerni azt a nagy kultúrháborút, amelyet a kultuszminiszter hangoztatott! Másfélmillió fizetést kap egy tanító, szóval a mindennapi kenyere sincs meg. Amikor 50.000 koronás napidíjából még újságot sem járathat a tanító, hogy lehet tőle kívánni, hogy lelkesedéssel végezze munkáját?”

(Nemzetgyűlési vita az iskolaépítési törvényről. *Pesti Napló*, 1926. február 12. 8. o.)

A vizsgálatba bevont időszaki sajtótermékek *Az Est*, a *Magyarság* és a *Pesti Hirlap*. A sajtómegjelenések a következő témák mentén artikulálódtak: *élet- és munkakörülmények; praxis; kriminalizálódáson innen és túl; politikai szerepvállalás, VKM-hatalomtechnika*. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és Klebensberg Kuno év közben megjelenő a szakmai és a politikai közbeszédet tematizáló *hatalmi megnyilvánulásait* vizsgálat tárgyává szükséges tenni. Ennek szellemében jelen évkörben jelzésértékkel mutatjuk be, majd az évkörök összehasonlítása fejezetben az implicit tartalmak bemutatásakor újabb megvilágításba helyezzük a hatalmi aspektust.

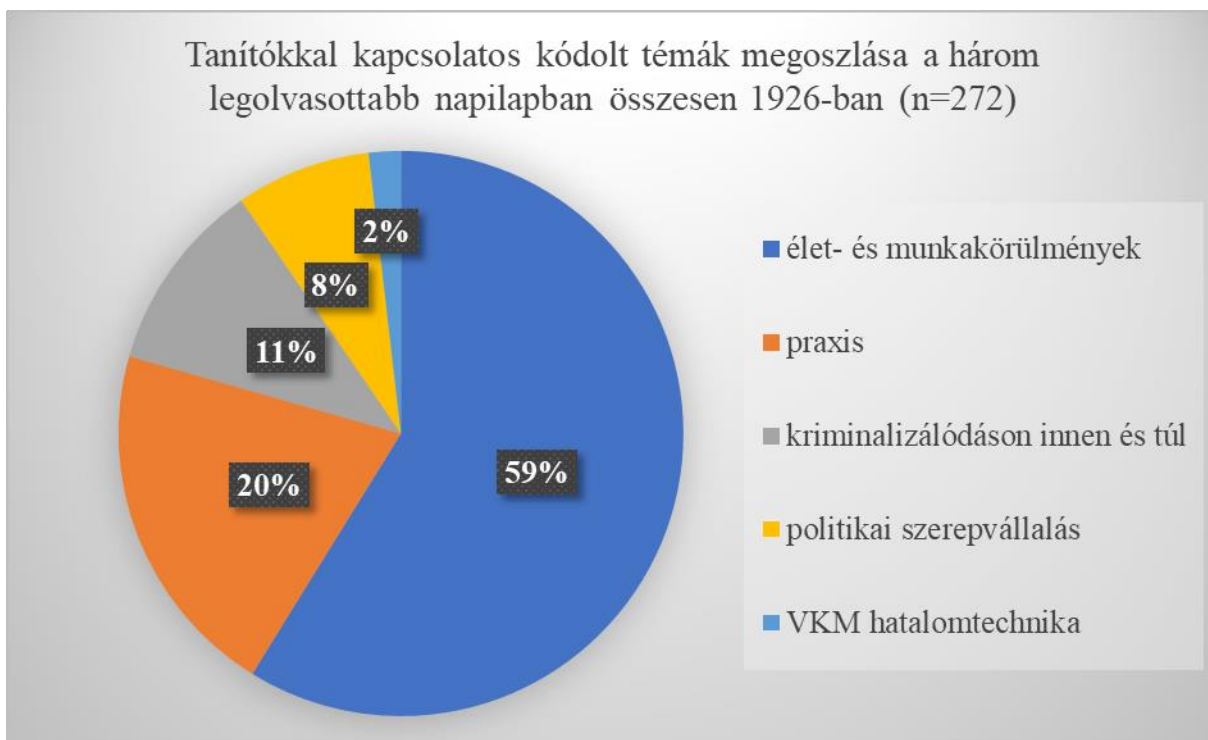
V.2.1. Kvantitatív összegzés

Az előző vizsgált évhez képest (1921) a tanítókat érintő tartalmak száma jelentősen bővült, a vizsgált korpuszt 272 kódolt egység képezte. Ismételten megvizsgáltuk a tanítókat érintő tartalmak orgánumonkénti arányát. (4. diagram) A három lap (*Az Est*, *Magyarság*, *Pesti Hirlap*) egymáshoz viszonyított aránya jelentősen eltér egymástól. A *Magyarságban* megjelent témák aránya több (59%), mint a másik két orgánumban együtt feltárt tartalom (24% és 17%). Legkevésbé *Az Est* tartotta fontosnak, hogy a tanítóságról szóló információkat közöljön olvasótáborával (17%).

4. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák előfordulásának megoszlása a három legolvasottabb napilapban 1926-ban

Szintén megvizsgáltuk a témák egymáshoz viszonyított megoszlását, hogy láthatóvá váljon az újságok együttes témaválasztási preferenciája. Világos és egyértelmű mintázat rajzolódott ki a három napilap esetében.

5. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák megoszlása a három legolvasottabb napilapban összesen 1926-ban

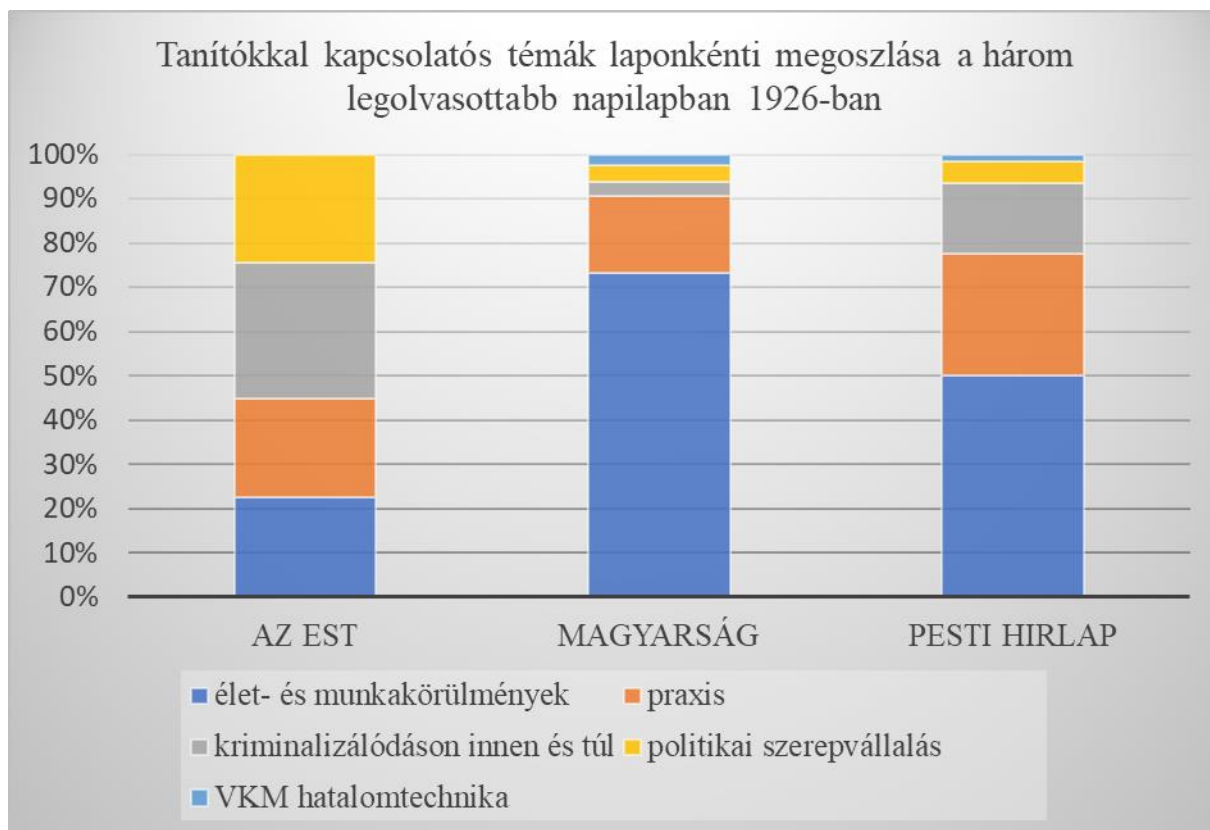
1926-ban a lapok által dominánsan jelen lévő téma ismételt az *élet- és munkakörülmények* (59%), azon belül is a státuszrendezéssel kapcsolatos tartalmak voltak. A kvantifikálás eredményeképpen láthatóvá vált, hogy a lapok jelentős arányban jelenítették meg olvasóik számára ezt a kérdéskört. Továbbra is jelen volt a praxissal kapcsolatos tartalom (20%) és a politikai szerepvállalás kérdésköre (8%). Jelentős változás viszont az 1921. évhez képest, hogy bővült a tanítók kriminalizálódása témában közölt cikkek, információk mennyisége, aránya a napilapok hasábjain (11%).

A vizsgált három orgánus témaválasztásaiban jelentős aránytalanságokat tapasztalhatunk. (6. diagram) Az élet- és munkakörülmények, a tanítók kriminalizálódása, a politikai szerepvállalás eltérő mértékben jelent meg a vizsgált három lapban. A státuszrendezéssel kapcsolatos sajtótartalmak reprezentációja – a három orgánus összehasonlításában – olyan nagymértékű differenciát mutat a *Magyarság* szerepvállalása tekintetében, hogy mindenképpen explikálni szükséges, húzódhat-e politikai indok vagy érdek az aránytalan sajtójelenlét háttérében?

Kiemelném, hogy az 1925 decemberében kirobbant frankhamisítási botrány következtében 1926 tavaszáig a kormányváltás lehetősége is felmerült, mivel egészen Bethlenig nyúltak a szálak (Ablonczy, 2008) és a belpolitikai nyomásgyakorláshoz az egyébként is konfliktusos

státuszrendezés szolgáltatott további muníciót az ellenzéki *Magyarság* által képviselt politikai köröknek. Véleményem szerint erősítheti ezt a narratívát, hogy a belpolitikai válság lecsengése és Bethlen miniszterelnöki pozíciójának megerősödése után, 1926 nyarától gyengült a *Magyarságban* a tanítók státuszrendezésével kapcsolatos tartalmak intenzitása, a megfogalmazott kritikák éle, mely szerkesztői döntés eredménye.

A *Pesti Hirlap* esetében is elmondható, hogy a tanítók életkörülményei bemutatásának jelentős teret szentelt (50%). Legkevesébé *Az Est* foglalkozott ezzel a témával (22%).

6. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák laponkénti megoszlása a három legolvasottabb napilapban 1926-ban

A *praxis* témakör sokkal kiegyensúlyozottabb publikációs mintázatot mutat, igaz sokkal kevesebb megjelenéssel: *Magyarság* (17%), *Az Est* (22%), *Pesti Hirlap* (27%). Az előző vizsgált évhez képest árnyaltabb képet kapunk a tanítók szakmai életéről. Legfőképpen a tanításon kívüli tevékenységek kerül a sajtó érdeklődésének homlokterébe. Ennek talán az egyik oka, hogy a státuszrendezéshez kapcsolódóan a foglalkoztatás mikéntje, a nem fizetett tevékenységek sorának bővülése és ennek hangsúlyozása, valamint a tanítók viszontagságos élet- és munkakörülményeinek diskurzusban tartása az olvasókban együttérzést, lojalitást kelthetett a népes szakmai közösség tagjai iránt, és ez a VKM-mel és

Klebelsberg Kuno miniszterrel szemben kibontakozó konfliktus idején eszköz lehetett.

Szükséges megjegyezni, hogy a hatalom oldaláról érkezett fenyegetés, mely egyértelműen és cáfolhatatlanul mind az érdekérvényesítést fontosnak tartó tanítóknak, mind a tanítószervezeteknek szólt, elérte célját. A politikai üzenet, nevezhetjük akár hadüzenetnek is, célba talált: a tanítók szervezetei látványosan visszavonultak.

Az *Est* bulvárlap jellegéből fakadóan 1926-ban már hangsúlyosabban jelenítette meg a tanítók esetében a kriminalizálódást (30%), valamint ebben a lapban válik ismételten erőteljes témává a tanítók politikai szerepvállalása (24%). Az újság – a három orgánomot egymáshoz hasonlítva – a legkiegyensúlyozottabb publikációs mintázatot mutatja.

A három lap közül a *Pesti Hirlap* a *Magyarsághoz* hasonlóan „egyoldalú” szerkesztési elvet követett: az élet- és munkakörülmények többségbe kerültek (50%). A fennmaradó részen osztozott a praxisról szóló tartalom (27%), a kriminalizálódás (16%), és a politikai szerepvállalás (5%), VKM-hatalomtechnika (2%).

V.2.2. Néptanítók reprezentációja a politikai lapokban

Élet- és munkakörülmények

Az 1921-es évhez hasonlóan ez a téma dominálta a tanítóságról megjelenő publicisztikákat. A tartalmak az *élet- és munkakörülmények* szegmenst érintették, azon belül is a *státuszrendezés* körüli szakmai, szakmapolitikai diskurzus került a fősodorbeli sajtóanyagokba. A tanítók oldaláról nézve az előmeneteli rendszer igazságtalanságairól, kormányzati oldalról nézve pedig előnyeiről szóltak a cikkek. A státuszrendezéssel kapcsolatos, olykor igen komoly viták, konfliktusok, érdekösszeütközések uralták a diskurzust, olyannyira, hogy az utókor számára különösen kiemelkedőnek és elismertnek számító 1926. évi VII. tc.-et, a népiskolaépítési törvényt is háttérbe szorította a vizsgált lapok oldalain. Ennek oka sokrétű, és nem is minden esetben lehetséges objektív magyarázatot adni arra, kinek, mikor és miben lehetett igaza, mi motiválta az oktatáspolitikai ágenseit, a vitákban résztvevőket. Gyakran a markánsan szembekerülő nézetek megjelenése során is megnyilvánultak olyan érzelmek, felsejlettek olyan korábbi sérelmek, melyek esetében nem is lehet felvállalni a döntőbírói szerepkört.

A felfokozott indulatokat jól jelzi, hogy a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége egyértelműen állást foglalt, hogy mindaddig a politikai diskurzusban szeretné tartani a státuszrendezést, míg a kormányzat nem változtat rajta, ehhez viszont segítségül hívja a sajtó és a Nemzetgyűlés képviselőit (*Magyarság*, 1926. január 6. 11. o.). A Katolikus Tanítóegyesületek Országos Bizottsága is csatlakozott a felhíváshoz, hangsúlyozva, hogy szinte minden politikai eszközt mozgósítani kell ügyük érdekében. Az oktatási kormányzat és a tanítószervezetek között kibontakozó, a státuszrendezésben érintett tanítók valós jövedelmére vonatkozó vita nagyon kevés konkrétummal zajlott. Üdítő kivétel a *Magyarságban* közölt olvasói levél, melyben egy 20 év gyakorlattal rendelkező tanító osztotta meg jövedelmének változását. 1925 decemberében a számára folyósított 2.934.000 korona helyett 1926 januárjában 2.918.000 korona jövedelem lett kiutalva, mely jövedelemcsökkenést jelez (*Magyarság*, 1926. január 9. 10. o.). A Keresztény Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége (KANSz) vezetőségének januári ülésén hangzott el *Ottó Károly* szakköri elnöktől, hogy „*a tanítók elkeseredése (...), bár akaratlanul is, de a népoktatásnál és különösen az annyira fontos iskolán kívüli népművelésnél is érezteti hatását*” (*Magyarság*, 1926. január 16. 10. o.). Az ominózus megjegyzésre, melyet Klebelsberg gyakorlatilag zsarolásént értelmezett, az év folyamán többször is visszatérnek a politikai szereplők.

A legnagyobb probléma abból fakadt, hogy a VKM végig azt hangsúlyozta, nem lesz jövedelemcsökkenés, szinte mindenki jobban fog járni. Ezzel szemben a tanítóóság 75 százaléka alacsonyabb osztályba került, mint korábban volt, és ez mindenképpen csökkenést eredményezett a jövedelmek tekintetében. Az állami tanítók esetében a jövedelemkülönbséget ugyan jóváírták, de „*a kormánynak most már igazán kötelessége volna, hogy a felekezeti és községi tanítók státuskülönbségének kiutalásáról haladéktalanul intézkedjék*” (*Magyarság*, 1926. február 23. 3. o.). A fővárost is érzékenyen érintette a státuszrendelet, de a február eleji közgyűlésen még csak politikai frázisokat hangoztattak a képviselők (*Az Est*, 1926. február 10. 4. o.), majd február végén felemásan intézkedtek a különbség rendezéséről: a tisztviselőik részére ugyanis kiutalták, a tanítók és tanárok részére nem. A döntés nyilvánosságra kerülését követően *Purébl Győző* oktatási tanácsnok utasította a szakterületet az utalások folyósítására.

A törvényi szabályozás egyértelművé teszi, hogy az állami tanítók jövedelmével megegyező nagyságú jövedelmet kell a felekezeti és a községi tanítóknak is biztosítani. A *Magyarság* beszámolója szerint a kormány elrendelte a községek és vallásfelekezetek által fizetett természetbeni járandóságok felértékelését. „*Vagyis újra számbavesznek minden darab tojást és minden kiló gabonaneműt, amit a falu polgárai a tanítónak adnak*” – olvasható a

kritikai éltől sem mentes tudósításban (*Magyarság*, 1926. február 28. 3. o.). Az eljárás a kormányzat részéről – finánciális oldalról tekintve – talán érthető lehet, de igencsak megkérdőjelezhető: főleg a tanyai, külterületi, községi tanítók esetében a természetbeni juttatások nagyságrendjének megítélése ingoványos terület, hiszen a termőföldek hozama évenként eltérően alakul, így kiszámíthatatlan. Ráadásul a kormányzat a századfordulós – gyakran téves adatokat tartalmazó – telekkönyvek alapján becsülné fel a várható tanítói természetbeni jövedelemrészt, melynek mértékével arányosan csökkentené az államsegélyt. A kántortanítók pedig azt sérelmezték, hogy a kántori javadalmakat beleszámították a tanítói bérbe, így az államsegély összegét ennyivel csökkentették. Tiltakozásuk alapja, hogy a kántori feladataik semmilyen formában nem ütköznek a tanítói tevékenységeikkel, ezért törvénytelen a két javadalmazás bármilyen szintű összevonása. A kántortanítók javadalmazása körül további konfliktus is kibontakozott, amikor családtagjaiktól megvonták a kedvezményes vasúti jegy vásárlásának lehetőségét. A felekezeti tanítóságot ért sérelmek miatt a Katolikus Tanítók Országos Szövetsége márciusban úgy döntött, felkeresik a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy személyesen jelezzék, a felekezeti tanítóságot ért eddigi változtatások a legsúlyosabbak és jogorvoslatot szeretnének (*Magyarság*, 1926. március 12. 9. o.). A küldöttséget *Petri Pál* államtitkár fogadta, akinek feltárták a nehézségeket és mielőbbi megoldást sürgettek, illetve felhívták az államtitkár figyelmét arra, hogy már hónapok óta késik a miniszteri utasítás a felekezeti tanítók státusrendezésének végrehajtása ügyében, és a pletykák súlyos differenciákat sejtetnek az állami tanítókkal összehasonlítva (*Magyarság*, 1926. március 13. 6. o.). A *Magyarság* szinte naponta számolt be arról, hogy a felekezeti tanítóságot legjobban érintő rendelet elfogadása és kihirdetése késik, legfőképpen a természetbeni juttatások egységértékének megállapítási nehézsége miatt.

Felmerült a politikai döntéshozók felelősségének kérdése is, hiszen „*az analfabéták egymillió néhányszázezernyi száma pedig kóros tünete annak a tanügyi politikának, amit eddig folytattak,*” és amelynek egyik következménye lehet – sejteti a *Magyarság* publicisztikája –, hogy az „*új tanítónemzedék meg fogja gondolni, vajon pályázzon-e a másfélmilliós jövedelmet nyújtó tanyai iskolák tanítói állására*” (*Magyarság*, 1926. március 30. 2. o.). Igen erőteljesen jelenítette meg álláspontját a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége is. Felhatalmazta az elnökséget, hogy „*haladéktalanul lépjen érintkezésbe az illető hatóságokkal a 7000/1925. M. E. számú rendelet 140. szakaszának sürgős végrehajtása és a kántortanítói javadalomnak kettéválasztása érdekében*” (*Magyarság*, 1926. március 31. 5. o.). A vezérlőbizottság nyomatékosan felhívja a figyelmet, hogy minden politikai eszközt igénybe kell venni az eredeti helyzet visszaállításáért, és a

következő kommunikációs stratégiát fogalmazták meg: „*a sérelmek megfelelő ismertetése végett a napi- és szaksajtóval szoros érintkezést tartson; keresse meg újból a Nemzetgyűlés tagjait, hogy a napirendre kerülő költségvetési vitában a tanítók és óvónők státuszrendezéssel sérelmeit, főleg pedig a lefokozást, minél többen tegyék szóvá*” (Magyarság, 1926. március 31. 5. o.). Az érdekképviselők felrótták a miniszternek, hogy a személyes egyeztetéseken mindent megígér a tanítósnak, főleg a felekezeti tanítóknak, aztán „*dacára a sok ígéretnek, még most sem kapják a hadipótlékot, a gyermekágyi segélyt, a kedvezményes orvosi gyógyszerellátást, családtagjaik részére a kedvezményes vasúti jegyet és méltánytalan fizetésükért kétféle funkciót kénytelenek ellátni, a kántorit és a tanítói munkát*” (Magyarság, március 31. 5. o.). A kormányzat részéről tapasztalható hitegetés, időhúzás miatt a Szövetség még intenzívebb nyomásgyakorláshoz folyamodott: a nemzetgyűlési képviselőknek és a kormánytagoknak eljuttatta a tanítósnak érintő sérelmeket tartalmazó memorandumát. Április legelején *Baltazár Dezső* a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke felkereste és tájékoztatta Horthy Miklós kormányzót a tanítói státuszrendelet sérelmezett pontjairól (*Pesti Hirlap*, 1926. április 2.). A *Magyarság* április 8-ai számában tudósított arról, hogy „*megjelent az 1926. évi 25.000 sz., a felekezeti tanítók státuszrendelete*”. A cikk rámutatott arra, hogy fél év csúszással adta ki a VKM a rendeletet és ennek komoly következményei vannak. Habár 1925. július 1-ig visszamenőlegesen az állami tanítók béréhez viszonyított különbözetet jóváírják a felekezeti tanítók javára, de az irreálisan megemelt búzaérték miatt (mázsánként 348.000 korona), mely a terményjárandóság része, összességében hátrányt szenvednek a felekezetiiek. A döntés a helyi társadalom gazdasági potenciálját is minősíti, hiszen a tanítói terményjárandóságok beszolgáltatásának gyakori elmaradása, illetve „*az adómorál általános meglazulása*” jelen volt az országban (Magyarság, 1926. április 8. 2. o.), mellyel szemben a tanítók tehetetlenek voltak. Nem mellesleg a felülértékelt búzaár mellett romlott a magyar gabona minősége is, valamint a lisztexport I. világháború utáni megtorpanása és szinte leállása jelentősen megnehezítette az értékesítést (Pogány, 2003).

A fővárosi pártok is elfogadhatatlannak tartották, hogy az állami tanszemélyzethez képest 10 százalékkal kevesebbet keressenek a fővárosi tanítók. Az is bérfeszültséget okozott a fővárosi tanítók körében, hogy a fővárosi tisztviselők „*XI. fizetési osztálynak megfelelő 2.200.000 koronás fizetésével szemben a tanítók ugyanezen osztályban mindössze 2.100.000 koronás fizetést élveznek*” (Magyarság, 1926. április 15. 7. o.). Az azonos osztályhoz tartozó tisztviselők és tanítók között jelentős bérkülönbséget állapít meg a fővárosi rendelet, és a szolgálati évek emelkedésével még inkább elválík egymástól a pedagógusi és a tisztviselői jövedelem. Akár 2 millió korona különbség is lehetséges a tanítók kárára, de a középiskolai

tanárok és a polgári iskolai tanárok, sőt a pedagógusképzésben érdekelt szervek bére is alacsonyabb³⁵, mint az ugyanolyan végzettségű tisztviselőké. Előbbiek esetében a legmagasabb elérhető bér 10.450.000 koronájával szemben a hasonló végzettségű tisztviselők 14–16 milliós bért vihetnek haza (*Magyarság*, 1926. április 18. 11. o.). *Havas István*, az Országos Polgár Iskolai Tanáregyesület vezetője is a nyomásgyakorláshoz nyúlt, amikor arról beszélt: „Attól tartok, hogy a tanárság kedvvesztése ki fog hatni az iskola munkájára is, amitől pedig Isten óvja a tanárságot s aminek elkerülésére mindent elkövetünk. De vajjon meddig tehetjük ezt?” – feszegeti a korábban már Ottó Károly KANSz-szakköri elnök által is megfogalmazott kérdéskört Havas (*Magyarság*, 1926. április 17. 4. o.). A református egyházmegye is felvállalta a státusrendezéssel szembeni kiállást. A Pesti Református Egyházmegye tanítógyűlésén a díjlevelek értékegység átszámítási módjának eltörlését, valamint az állami tanítóságnak juttatott kedvezmények mindenkre vonatkozó érvényesítését kérték.

1926 májusára már szinte egymást érték az országban a tanítógyűlések, ahol az érintettek kifejezték értetlenkedésüket a státusrendezés ügyében. Folyamatosan újabb és újabb problémák, igazságtalanságok kerültek a felszínre. A sérelmek alapvetően nem csak az állami-felekezeti szembenállásból fakadt, hanem a meghatározott, 348.000 koronás egységérték miatt is, mely összeg jóval magasabb, mint a valós piaci érték. Ez viszont azt jelenti, hogy a már visszamenőlegesen kiutalt államsegélyek miatt többlet keletkezett a tanítóknál, mely különbözeteket 1926. december elsejéig egyenlő részletekben levonják a tanítóktól.

A *Magyarság* hasábjain újfent megjelent az a narratíva, mely szerint a státusrendezés fiaskója komoly akadálya lehet a Klebelsberg által vágyott kulturális felemelkedésnek, hiszen így a „tanító munkája nem lehet és nem lesz olyan eredményes, mint azt az elemi népoktatás érdeke megkívánná (...) mert ha a mostani áldástalan helyzet továbbra is fennmarad, súlyos kihatással lesz a népoktatásunk ügyére” (*Magyarság*, 1926. május 9. 2. o.).

Két nappal később több hónapnyi hallgatás után a VKM reagált a Magyarországi Tanító Egyesületek Országos Szövetségének memorandumára. A válasz gyakorlatilag semmilyen tanítói kívánság, revízió jogosságát nem ismerte el, sőt a minisztériumi állásfoglalás szerint a tanítóság „újabb kívánságok hangoztatása helyett olyan munkát végezzen, amilyen munkát feltétlenül teljesítenie kell, ha érdemesnek akar bizonyulni arra a dotációra, amely részére a

---

³⁵ „A 7000/1925 miniszterelnöki rendelet egy költségvetési cím alá rendelte a budapesti tanárképző intézetet, illetve az Eötvös Collegiumot, amelynek nyomán az igazgató és a tanári kar tagjainak egy részét is alacsonyabb fizetési osztályba sorolták be.” (*Garai*, 2017. 15. o.)

mai nehéz helyzetben biztosítottot” (Magyarság, 1926. május 11. 6. o.). A minisztériumi reagálást nem véletlenül ekkorra időzítették. Másnap ugyanis a Nemzetgyűlésben Klebelsberg Kuno a költségvetési tárgyalás során szokatlanul kemény hangnemben fogalmazott, amikor arról beszélt, „szembeszáll minden terrorisztikus fellépéssel s azokat a tanítókat, akik azt hirdetik, hogy a mai fizetés mellett hivatásukat nem tudják teljesíteni, el fogja bocsátani állásukból, azokkal az egyesületekkel szemben pedig, amelyek szítják az elégedetlenséget, elmegy akár a felosztatásig is” (Magyarság, 1926. május 11. 3. o.). A Magyarság a másnapi nemzetgyűlési tudósításában is idézi Klebelsberg felszólalását, melyben már ugyan enyhébb hangot ütött meg a miniszter, de továbbra is egyértelműen fogalmazott: „Nem mondtam, hogy a tanítóknak nincsenek jogos sérelmeik, azt mondtam, hogy nem lehet kapcsolatba hozni a fizetések ügyét a kötelességteljesítéssel.” (1926. május 13. 4. o.) A további hozzászólások is békésebb stílusban hangzottak el, de érződött a felszólalók és Klebelsberg közötti feszültség. Több felszólaló is jelezte, a státusrendezés a felekezeti és a kántortanítókat különösen hátrányosan érinti, és ennek orvoslása mindenképpen szükséges.

A következő napokban a tanítószervezetek az őket ért támadásra határozott fellépéssel reagáltak az újságokban. Pontról pontra cáfolták az állításokat és reflektáltak azon miniszteri mondatra is, mely szerint a tanítókat *csak anyagi szempontok* vezetnék. Tiltakozásuk arra is kitért, melyet a minisztérium állított, hogy a tanítószervezetek kérései megalapozatlanok és az ország teherbíróképessége nem teszi lehetővé azok kielégítését. A tanítók szervezetei igazságtalannak vélik, hogy „szembeállítsanak bennünket a jóindulatú, adózó magyar nép millióival” (Magyarság, 1926. május 15. 6. o.). A Pesti Hirlap részletesen közölte a VKM álláspontját, mely cáfolata volt a tanítóegyesületek állításainak. A minisztérium véleménye szerint az állami tanítók az állami tisztviselőkkel megegyező elbírálásban részesülnek. A felekezeti tanítóknak 31 év után elérhetővé tették a VII. fizetési osztály 3. fokozatát, 37 év munkaviszony után pedig az 1. fokozatot. A VKM a hadipótlékok ügyét azzal háritotta el, hogy az az iskolafenntartók kompetenciájába tartozik. A természetbeni járandóságok számításának ügyében pedig azzal érvelt, hogy a korábban meghatározott 408.000 koronát leszállította 348.000 koronára, így ezzel gyakorlatilag gesztust gyakorolt a felekezeti tanítószám felé (Pesti Hirlap, 1926. május 15. 7. o.).

A következő hetekben megváltozott a sajtótartalmak stílusa. Május végére jelentősen csökkent a státusrendezéssel kapcsolatos tanítói aktivitás az orgánumban. A korábbi hónapokkal ellentétben szinte nem jelent meg a vizsgált orgánumban a téma, mintha megoldódott volna a tanítószám minden gondja. Konfliktuskerülőbbé váltak a tanítószervezetek. A Közzolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége vezetése kijelentette,

hogy „a tanítók és óvónők státuszrendezésének kérdését nem hozták összefüggésbe a kötelességteljesítéssel és sajnálatát fejezte ki, ha egyesek részéről ilyen kijelentés történt volna” (Pesti Hírlap, 1926. május 20. 13. o.). Rákos István, a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége elnöke is magyarázkodásra szorult, amikor a visszafogottabb megnyilvánulásait kérték rajta számon. Elismerte, hogy lesznek hangsúlyeltolódások a nyáron Hódmezővásárhelyen sorra kerülő országos tanítógyűlésen, mivel „nem fogunk a már feltárt és közismert sérelmek részletes tárgyalásába bocsátkozni” és hozzátette, „a miniszterrel szemben nem kívánjuk a helyzetet kiélezni” (Magyarság, 1926. június 15. 2. o.). Az óvatosabbá váló szervezeti kommunikáció eredményében a miniszter fenyegetését vélelmezték sokan. Ettől függetlenül jelentős várakozással tekintett mindenki az országos tanítógyűlés elé, hiszen megoldásra várt a felekezeti tanítók jövedelmi helyzetének rendezése, az egyforma iskolai végzettségű tanítók és tisztviselőosztály közötti bérkülönbség, a vasúti kedvezmények differenciáltsága, a természetbeni juttatások értékegység-számításának módja. Az országos gyűlést a református tanítók tanácskozása nyitotta meg, majd az országos egyesületek képviselői következtek. Egyértelműen megfogalmazódott, továbbra is megoldatlan a tanítók helyzete és vállalhatatlannak tartják a miniszteri fenyegetést. A képviseletek jogszerűen és erkölcsösen jártak el, és továbbra is fenntartják álláspontjukat – idézik a lapok a résztvevők lényegi mondandóit.

A nyári szünetben szinte eltűnt a lapok oldalairól a tanítótság életét alapvetően befolyásoló rendelet taglalása. 1926 őszén tartotta évi közgyűlését a Katolikus Tanítóegyesületek Országos Szövetsége. A szervezet vezetői a felszólalásaikban elismerték a jövedelmi viszonyok rendezetlenségét, de megjelent egy új szín, egy új kontextus is, mely leginkább *Glattfelder Gyula* csanádi megyéspüspök felszólalásában volt tetten érhető, amikor arról beszélt, „a sérelmek miatt támadt nyugtalanságot azonban nem lehet állandósítani” és el kell fogadnia a művelt tanítóknak, hogy „sajnos azonban egyszerre nem lehet valamennyi követelést teljesíteni, mert ahhoz megfelelő tőke kell, az állam pedig szegény” (Magyarság, 1926. október 12. 7. o.). Mind a katolikus, mind az állami tanítók egyesületei visszafogott nyilatkozatokat tettek, sőt az Állami Tanítók Országos Egyesülete októberi közgyűlésén *Galla Endre* elnök úgy fogalmazott, hogy „kívánatos volna, ha a tanítótság a közgyűlésen nem foglalkozna a fizetési sérelmekkel” – ezzel jelölve ki a felszólalók számára a követendő utat (Magyarság, 1926. október 12. 7. o.).

Az év vége közeledtével ismételten memorandum elfogadását javasolták a tanítószervezetek, de egyre inkább az az álláspont vált uralkodóvá, hogy a kormány évek óta mást sem tesz, mint a tanítószövetséget ígéretekkel elhalmozza. Mindent megígérnek,

azonban semmit se adnak – hangoztatták. November legvégén megtartott tanítóegyesületek vezérlőbizottsági ülésén és az állami tanítók gyűlésén ismételten felszólaltak a rendelet határozatai ellen, de egyre erélytelenebbül, valamint alternatívák megfogalmazása nélkül. Ezzel szemben a református tanítók még a decemberi gyűlésükön is egyértelműen jelezték, nem tudják elfogadni ebben a formában a rendeletet, és „*a tanítók azt kívánják, hogy a tehertételeket a tényleges kataszteri tiszta jövedelem után állapítsák meg*” (Pesti Hirlap, 1926. december 4. 10. o.).

Az élet- és munkakörülmények egy speciális, az oktatás minden résztvevőjére – így a tanítókra is – hatást gyakorló területe az iskolák egészségügyi, higiénés állapota. Az 1926-os iskolaépítési törvény eredményeképpen megépült tantermek enyhítették a diák-tanító hányadoson és így valamelyest javítottak az elhelyezés körülményein, de a tanítók egészségügyi szaktudása, az iskolaorvosok hiánya, a diákok higiénés viselkedését meghatározó szocio-kulturális háttér alapvetően meghatározta a közeg körülményeit, mely a tanítókra is komoly nyomásként nehezedett.

Az iskolaépületek paraméterei és így a tanítók munkakörülményeinek, munkaegészségügyi helyzetének javítása – főképpen *Fodor József* munkásságának köszönhetően (*Sanda, 2016*) – elméleti fundamentumként megfogalmazásra került (iskola alapterülete, tantermek belmagassága, diák/nm arány), de a századfordulót megelőzően és azt követő évtizedben az iskolaépítés terén az állami szerepvállalás politikai szempontok miatt főleg a később elcsatolt területekre koncentrált. A felekezeti népiskolaépítési kedvét viszont nem erősítette, hogy az állam iskolaépítési segély címén minimális támogatásban részesítette őket, így alapvetően a századfordulót megelőző évtizedekben épített és gyakran nem is iskolának szánt épületekben folyt a tanítás (*Benisch, 1928; Sanda, 2016*). A *Wlasics*- és a *Bárczi*-féle iskolaépítési program – bár tartalmazott a fentebbi előírásokból – Csonka-Magyarország szempontjából nem volt releváns, hiszen ahogy *Benisch Artúr* fogalmaz az állami elemi iskolák tekintetében: „*ha a topográfiai megoszlását gondos vizsgálat alá vesszük, az eredmény nem nagyon kedvező világot vet e korszak folytonosan tervezető, programokat készítő kultúrpolitikájára*” (1928. 101. o.). A háború alatt és azt követően pedig érthető okokból szinte nem épült új elemi iskola, sőt az iskolák jelentős részét főleg a fővárosban katonai komendáns feladatokra vették igénybe, és visszaadásuk lassan haladt, illetve a háborús sérülések miatt az épületek állapota eleve alkalmatlanná tette az iskolai funkcióra.

A Nemzetgyűlésben javaslatként fogalmazták meg, hogy havonta látogassa orvos az

iskolákat, valamint az 1926. évi VII. tc. tárgyalásánál hangzott el a tanyai iskolaorvosrendszer kialakítására tett javaslat (*Magyarság*, 1926. február 17. 4. o.). Nem véletlen ennek szükségessége. Az 1920-as években a tüdőtuberkulózis az egyik legmagasabb mortalitást mutató fertőzőbetegség volt Magyarországon. Az ország természetes halálozási mutatójában 20 százalékot tulajdonítottak ennek a fertőzésnek, mely a szegény néprétegek betegsége. Jelenléte és virulenciája a lakhatási és a szociális tér nagyságával és minőségével mutat szoros összefüggést (*Kiss*, 2015). A vidéki (tanyai, falusi, községi, külterületi) lakáskörülmények sok mindenre magyarázatul szolgálnak: kis alapterületű lakásokban, lakrészekben több generáció együttélése általános volt, de nem ritkán a háziállatokkal közös légtérben éltek a családok a mindennapjaikat, ezért a betegségek gócpontjaivá váltak a lakóingatlanok, és ez szinte párhuzamba állítható a 80–100 fős osztályokkal működő tanyai, községi iskolák higiénés körülményeivel. Az elavult, sok helyütt roskadozó, egészségtelen, sőt életveszélyes tantermek a tanítók számára is egészségügyi veszélyt jelentettek, valamint a tanítói lakások minősége sem sokban tért el az ugyanazon közegben lévő iskoláétól, mivel gyakran az iskola épületében élt a tanító és családja (*Benisch*, 1927. 37. o.). Nem véletlen tehát, hogy az 1926 októberi katolikus tanítógyűlés kiemelt feladatként határozta meg a tüdővész elleni iskolai küzdelmet (*Magyarság*, 1926. október 12. 7. o.).

A fővárosnál az iskolaorvosi rendszer kialakítása mellett (*Pesti Hirlap*, 1926. február 13.) még az iskolanővéri szolgálat fejlesztésében látták a követendő utat, mely annak tükrében válik érthetővé, hogy Budapesten 1921 és 1924 között világviszonylatban is kimagaslóan rossz volt a tbc-s halálozási index (*Parrasin*, 1927. 774–775. o.). Az 1926 márciusában Budapesten az iskolaorvosi szolgálat mellett működő iskolanővér feladatkörébe tartozott az intézményben felismert fertőző betegségek bejelentési kötelezettsége (*Városi Szemle*, 1927). A fertőzésekkel szembeni védekezés egyik sarkalatos pontja ugyanis a fertőzéssel diagnosztizált személy gyors elkülönítése (*Okolicsányi-Kuthy*, 1933). 1926 októberében a fővárosi tisztifőorvos szerint „*hastífusz 24, kanyaró 16, vörheny 72, vérhas 18*” esetben fordult elő (*Magyarság*, 1926. október 8. 6. o.). Bár a tisztifőorvos ősszel tagadta bármiféle járvány jelenlétét, a fővárosi tanítószervezet határozott lépéseket tett a tüdővészből érintett pedagógusok rehabilitációja érdekében: az ország megfelelő helyén tüdővész-szanatóriumot állítanak fel (*Pesti Hirlap*, 1926. október 2.). Novemberben pedig Budapest tanítói csatlakoztak a katolikus tanítók által meghirdetett tüdővész elleni küzdelemhez. Nem véletlen a fővárosi tanítók agilitása: év végén a budapesti iskolaorvosok néhány hét alatt 5319 tüdővésztesztet diagnosztizáltak (*Az Est*, 1926, december 16.). Leginkább a külterületi iskolák diákjai voltak érintve. Az iskola-egészségügyi hálózat fejlesztése, közte a falusi

védőnői szolgálat kialakítása az országos közegészségügyi és társadalompolitikai értekezleten is felmerült, melyről a *Pesti Hirlap* tudósított. A közegészségügy és részeként az iskolaegészségügy áldatlan helyzetére erőteljes cikkben reflektált *Az Est*, kiemelve, hogy a politikai felelősség alól nem bújhat ki a kormányzat, mivel a pénzügyi források előteremtése az egyik feladata. A VKM szakmapolitikai felelőssége is egyértelmű, mivel a korszakban már a szaktudományi diskurzus álláspontja egyértelmű volt arra vonatkozóan, hogy az oktatásnak és így a tanítóknak hangsúlyos szerepe van az egészségügyi népnevelésben (*Városi Szemle*, 1927; *Gergely*, 1933). Ennek ellenére a tanítók között az önfejlesztés, az ismeretek bővítésének szándéka kevésbé volt tetten érhető. Erre példa az országos fertőtlenítő tanfolyam elvégzésének lehetősége. A kevéssel több, mint 3 ezer tanfolyamot végzett közül mindösszesen 9 fő volt tanító, kántor, lelkész (*Székelyhidi Hammer*, 1927). Az iskolaegészségüggyel kapcsolatosan megjelent tartalmak nem utaltak az 1925-ben elfogadott új tanterv azon passzusára, mely szerint az egészségtan önálló tantárgy lett (*Karácsony*, 2018).

Az iskola-egészségügy és a tanítók szakmai munkájának egyik határterülete az alkoholizmus elleni küzdelem és az ezzel kapcsolatos pedagógiai alapú szemléletformálás, melyre a Magyarországi Abstinens Tanárok és Tanítók Egyesülete is felhívta a figyelmet (*Pesti Hirlap*, 1926. július 24. 15. o.). A túlzott alkoholfogyasztás nemcsak belgyógyászati problémák sokaságát okozta, hanem egyben mentális betegség is. A felvilágosítás, a szemléletformálás nem különleges módszertani elvárás a tanítóktól, hiszen a szaktudományi diskurzusban erőteljesen megjelent a tanító mintaadó, attitűdformáló szerepe, melyhez társul szaktudása, egészségügyi szakismerete, mely főleg a nagyvárosi életen túl, a vidék Magyarországon válik fontossá (*Gergely*, 1933). Nem újkeletű az absztinens életmód sem, hiszen a korszakban az életreformmozgalmak filozófiájában – sok más mellett – már a századforduló óta hazánkban is jelen volt (*Németh*, 2017).

Praxis

A vizsgált lapokban a *szakmai tevékenység* több területet érint. A *tankönyvválasztás*, a *tanterv*, a *nyolcosztályos iskola* működését többször is felemlítették az év során. A református konvent a tankönyvválasztással kapcsolatosan egyértelműen megfogalmazta igényét arra vonatkozóan, hogy a tanítók tankönyvválasztásait továbbra is szabályozni kívánja, hogy ezzel kontroll alatt tarthassa a műveltségterület formálását (*Az Est*, 1926.

május 27. 5. o.). A tankönyvek kiválasztásának módszere, szervezeti protokollja nem pusztán formális eljárásrend alapján zajlik, hanem a kánonépítés érdekében, mely egyben „önlegitimációs célt is szolgál” (Németh, 2014b. 31. o.). Minden korszak, minden kulturális szegmens nagy hangsúlyt fektetett az általa kanonizált tankönyvek használatára. A tankönyveket leginkább a gyatra minőségük miatt kritizálták, főleg az állami tankönyvek esetében. Az elemi iskolai tankönyvekkel, vezérfüggel kapcsolatosan egy esetben jelent meg újságcikk. Az Athenaeum ABC-s könyvének enyhén promóciós ízű írásából a mindennapok szakmai munkájába nyerünk betekintést. A szerző az iskolát kezdő diákokkal kapcsolatos neveléslélektani ismeretek fontosságát hangsúlyozza, kiemelve, hogy a motiváció nagyban függ a pedagógus személyétől, szaktudásától. Utóbbihoz jelentős segítséget nyújthat a megfelelő, jó minőségű tankönyv. A tanítói praxis egyik neuralgikus időszaka az olvasás előkészítése, majd a hang- és betűtanítás. Ehhez alapos módszertani ismeretekre van szükség és a cikkben bemutatott, a mai terminológiával homogén gátlás ismerete alapvető elvárás egy tanítótól (Az Est, 1926. szeptember 5.). A újságcikkben visszaköszön a tanítói praxisra oly jellemző szaknyelvi megformáltság, a metodikai kultúra ismerete, mely ekkorra már a tanítói tudáskánonba szervesen beépült (Németh, 2013). A tankönyvek minősítése nem nélkülözi a kritikai élt sem, akár politikai, akár szakmai észrevétel merült fel velük szemben.

A szakmai tartalmak érintették a nyolcosztályos iskolák tervét. A bevezetés nehézsége fogalmazódott meg azon megjegyzéskor, hogy „mit méltóztatik majd csinálni azokkal a tanítókkal, akiknek a tudománya négy osztályra elegendő, de nyolc osztályra már nem elegendő!” (Az Est, 1926. december 17. 9. o.). A tanítók szakmai képzését érintette az a nemzetgyűlési felszólalás is, mely szerint a tanító(nő)képzők tartalmi megújításának arra is ki kellene térnie, hogy tanyai vagy városi specializáción folyjon a képzés (Magyarország, 1926. február 17. 4. o.). A diskurzus egyértelműen szétválasztaná a tanító(nő)képzők tanrendjét aszerint, hogy városi vagy tanyai, falusi diákság oktatására készít fel.

A szakmaiság alapozását volt hivatott erősíteni az 1925-ben kiadott új népiskolai tanterv, melyben hangsúlyosan szerepelt a nemzetnevelés eszménye. A lapok beszámolóiban marginálisan érintették a tanítógyűléseken elhangzott azon témakört, hogy az új tanterv négy pillére a *vallásosság, az erkölcsi nevelés, a hazafias érzés és az értelmi készségek fejlesztése*. Az 1925. évi állami tanterv elfogadása és bevezetése – bár elismerést váltott ki a felekezetek részéről is – inspirálta a klérust saját tantervének felülvizsgálatára. 1926 kora őszén Mikes János szombathelyi püspök a tanítószakmai alázatosságára hívta fel a figyelmet főpásztori levelében és jelezte, „az 1926–1927. iskolai évre kötelezővé tette a katolikus iskolák számára átdolgozott tantervet és utasítást” (Magyarország, 1926. szeptember 1. 6. o.). A katolikusokhoz

hasonlóan a fővárosi tanítótestület is elkészítette őszre a tantervekhez kapcsolódó tanmeneteket, de jelezte, átmenetinek tekintik, hiszen a főváros „*továbbra is kitart a nyolcosztályú elemi népiskola felállításáért indított mozgalom mellett s mindent el fog követni, hogy célját el is érhesse*” (Magyarság, 1926. szeptember 14. 4. o.). Felmerült az osztrák elemi iskolai minta átvételének lehetősége is. E szerint az elemi első három osztályában nem lenne tan- és órarend „*hanem a tanító minden tanítás végén megmondja a tanulóknak, hogy másnap mikor kezdődik s meddig fog tartani az előadás*” (Magyarság, 1926. augusztus 3. 7. o.). Az újítások iránt a főváros tanügyi bizottsága is nyitott volt. Előterjesztés formájában tárgyalták és támogatták is az elemi iskolák 8 órai munkakezdését. Az innovatív oktatási szemlélet térnyerését mutatja a tehetséges gyermekek felkutatását, majd támogatását szolgáló program is. A pedagógusok, köztük a tanítók számára is célként fogalmazódott meg a tehetséges diákok felfedezése, támogatása, szükség szerint a Pedagógiai Szeminárium³⁶ segítségével történő továbbfejlesztése (Pesti Hirlap, 1926. július 20. 5. o.). A matematika tanításának megújítását vállalta fel Rappai Farkas nyugdíjas iskolaigazgató, aki a Pedagógiai Szemináriumban mutatta be legújabb taneszközét. A tanítógyűlések rendszeresen helyet adtak a módszertani bemutatóknak, de a lapok a híradásaikban nem tértek ki részletekbe menően a metodikai finomságokra. Ebben a szellemben tudósított a Magyarság a Pesti Református Egyházmegye tanítógyűléséről is. A felszólalók között Drozdy Gyula az írás-olvasás gyakorlati alkalmazásáról tájékoztatta a hallgatóságot, de részleteket nem közölt a lap. Ugyanezen a szakmai fórumon Quint József az új tantervről számolt be a jelenlévő tanítóknak.

Rákosi Jenő, a korszak egyik fajsúlyos publicistája *Iskola és népnevelés* című vezércikkében írt arról, hogy a korszak elemi iskoláinak új szemléletet kell képviselniük, mégpedig a gondolkozó, öntevékeny, a munka világában helytállni képes diákok oktatását. „*A tanuló megtanuljon tanulni, és látó szemmel lépjen ki utolsó és legfőbb iskolájába: az életbe.*” – olvasható a vezércikkben. Rákosi kritika tárgyává teszi az alfabetizációs programot és annak fokmérőjét, az alfabéták számának növekedését, mivel meglátása szerint „*mennyi hitvány,*

---

³⁶ Az 1912 januárjában Bárczy István javaslatára alapított Pedagógiai Szeminárium koncepcióját Weszely Ödön dolgozta ki, aki hat évig (1912–1918) igazgatóként vezette az intézményt. A fővárosi tanítószolgálat számára létrehozott elméleti és gyakorlati műhely a pályakezdő és a már néhány éves tapasztalattal rendelkező fővárosi tanítók továbbképzésére fókuszált. A tanfolyamoknak négy fajtája volt: kezdőtanítók és már működő tanítók számára továbbképző tanfolyam; nem kötelező tudományos előadások és laboratóriumi gyakorlatok és módszertani, művészeti és nyelvi gyakorlatok. A pályakezdő tanítók továbbképzése hospitálással kezdődött, majd néhány óra tanítás következett, melyet reflexió követett. Újdonság volt a hallgatók számára, hogy egy-egy vezetőtanító mellett, évfolyamokra bontott osztályokban képezhették magukat, mivel a tanító(nő)képzők gyakorlóiskolái osztatlanok voltak. A már működő tanítók számára szervezett továbbképzők szombatoként zajlottak és ekkor a vezetőtanítók tartották a bemutatóórákat, melyek rendkívül népszerűek voltak. (Keglevich, 2019.)

haszontalan, (...) ember tolong itt, aki (...) többet tud, mint egyszerűen írni és olvasni. Az írás és olvasás tudománya voltaképpen még csak az eszköz, amit az emberek kezébe adunk azért, hogy vele valamely műveltségre szert tegyen.” (Rákosi, 1926. február 26. 1. o.) – vélte, és ebben a munkában a tanítók kiemelt feladatot láttak el. Az új típusú iskolának feltétlenül megfelelő színvonalú tanítókra van szüksége (Rákosi, 1926. február 26. 1. o.). Az iskola szerepének és funkciójának kérdésköre a fővárosi tanügyi bizottságnál is megjelent. A diskurzus arról szólt, az iskola mennyire szolgálja az életre nevelést, és mennyire fókuszáljon pusztán a tananyag továbbadására. A bizottsági tagok a gyakorlatiasabb képzést részesítenék előnyben, és úgy vélték, ehhez a tanítók módszertani megújulása szükséges. Ehhez a pragmatikus szemlélethez kapcsolódik, hogy a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium vezető tanítói tantestületeknek tartottak bemutatóórákat a tantestületek által kiválasztott tananyagokból; az órákat a helyszínen szakmai diskurzus követte. Ennek a bemutatótanításnak az egyik legaktívabb tanító-személyisége *Stolmár László* volt, aki 1943-tól az intézmény igazgatója (Keglevich, 2019).

A tanügyigazgatás szakszerűsödésével, illetve átpolitizáltságával függ össze az az álláspont, mely áprilisban jelent meg a sajtóban. Az állami tanítók ismét megfogalmazták azon óhajukat, hogy a népiskolai tanfelügyeletet kizárólag szakemberek lássák el.

A tanítókkal kapcsolatos diskurzus visszatérő elemeként jelent meg a szakmai munkán, a tanításon kívül végzett tevékenységek hosszú sora. Bizonyos értelemben nehéz szétválasztani a szakmai teendőket az iskolán kívüli feladatoktól, mert a községi, falusi, külterületi, tanyai iskolák tanítói esetében – felekezethez kötötten – szinte egybemosódhatnak a tevékenységi körök, melyre a *Néptanítók Lapjában* közölt tanítói álláshirdetések is rávilágítanak (*Néptanítók Lapja*, 1926. 1–2. 33–35. o.; *Néptanítók Lapja*, 1926. 3–4. 33–35. o.). A kántortanítók esetében explicit elvárás, munkaköri előírás a tantermi tanításon túl az egyháztársadalmi munka ellátása, a kántorálás, mely jelentős időt és energiát igényelt. Napi munkarendjüket jól szemlélteti azon cikk, melyben egy érintett bemutatja napját: „*reggeli istentisztelet, tanítás, énekkarvezetés hetente többször, temetés, ismétlőiskolai tanítás, programok szervezése, iskolán kívüli népnevelési tanfolyamok vezetése, az analfabéta felnőtt lakosság télvíz idején történő tanítása*” (*Pesti Hírlap*, 1926. október 31. 5. o.; *Magyarság*, 1926. március 12. 8. o.). A felekezeti iskolai tanítók esetében nem kirívó eset a lelkész helyettesítése, sőt általános elvárásként fogalmazódott meg, vegyenek részt a felekezet közösségépítésében.

A VKM által elvárt tevékenységek – főleg a tanyai közegekben – állandó feladatot jelentett a tanítóknak. *Takács Zsuzsanna Mária* három falusi elemi iskolai néptanító visszaemlékezése

alapján a leggyakoribb iskolán kívüli tanítói tevékenységek, elfoglaltságok közé sorolta a dalárda szervezését, kirándulások vezetését, valamint „*azokon a településeken, ahol a lakosság kellő támogatását és lelkesedését is maguk mellett tudhatták, ott kisebb színi előadások*” rendezését is vállalhatták. A felnőtt színjátszócsoporthoz – diákokkal kiegészülve – vezetése nem csak időigényes feladat volt, hanem a falusi zárt közösség hierarchiájának tükré is, így a megfelelő szereposztás kialakítása alapvetően a tanító település- és emberismeretét feltételezte (Takács, 2017. 425–426. o.), mely szinte elképzelhetetlen volt megfelelő időráfordítás nélkül. A tanyai tanítók népismerete, kötődésük a településükhöz morális elvárásként fogalmazódott meg Drozdy Győző nemzetgyűlési felszólalásában is: „*a tanyai iskolákba olyan tanítók kerüljenek, akik ismerik az ottani életet (...)*”, így talán a tanórán kívüli tevékenységekben is nagyobb odaadással vennének részt (Pesti Hirlap, 1926. február 13. 6. o.).

A népművelés teendőin kívül az államigazgatási feladatokhoz kapcsolódóan alkalmanként előforduló tevékenységek jelenthettek még plusz munkát. Központi feladatként a választások alkalmával szavazatszámállóként voltak jelen, de felmerült a Nemzetgyűlésben, hogy a tanyai közegben az elemi iskolák mellett felállítandó napközitthonok létesítése és működtetése is feladatukká váljon, továbbá a postamesteri feladatok ellátása is megfogalmazódott. A VKM szemlélete, illetve a nemzetgyűlési javaslatok konfliktust generáltak, mivel a vidéki közegben tevékenykedő tanítók legtöbb esetben egyben kántorálási feladatokat is elláttak, így feladataik bőven adódtak. (A kántortanítók finanszírozásának problémáiról előzőleg már beszámoltunk.) A vidéki Magyarország esetében a jegyzők és tanítók, papok és orvosok és mindazok, akik hivatott vezetői a magyar falvaknak felelősek a gondjaikra bízott népességért. Ezt a szellemi vezetőszerpet erősíti a trianoni döntés hatodik évfordulójára, 1926. június 4-én 4 órára tervezett országos megemlékezés, melynek keretében „*a tanítók vezessék a megemlékezést a gyásznapról*” (Pesti Hirlap, 1926. június 3. 13. o.). A tanítók vidéki közegben betöltött kiemelkedő szerepét jól szemlélteti, amikor Bud János és Szabóky Alajos politikai korteskörútján a mohácsi választókerületbe érkezett, a község tanítója tolmácsolta a helyiek kívánságait. A közösség szellemi vezetésére aspiráló vagy a közösségi tevékenységük révén azzá váló tanítók egy jelentős része a leventemozgalomban is aktívan részt vett, sőt Klebelsberg részéről prioritásként fogalmazódott meg, hogy a leventeoktatás a népnevelés szerves részévé váljon, ezért az ebben résztvevők és szerepük szinte megkérdőjelezhetetlenné vált. „*Leventeoktatóként majdnem mindenütt a helybeli néptanítókat alkalmazzák*” – közölte Klebelsberg a Nemzetgyűlésben (Magyarság, 1926. február 25. 10. o.). A leventemozgalomban való tanítói részvétel kényszere csak implicit módon jelenik meg a

sajtóban. *Mikes János* szombathelyi püspök is utalt arra, hogy a tanítók leventeoktató tanfolyamokon való részvétele elvárt és kívánatos.

Kriminalizálódáson innen és túl

A tanítókat érintő bűnügyi hírek jelentős számban kerültek közlésre 1926-ban. A publikált tartalmak három nagyobb csoportot képeztek: 1. bűnügyekben elkövetőként érintett tanítók, a 2. csoport az áldozatként megjelenő tanítók, akiknek státuszát, foglalkozását közli az orgánium. A 3. csoport azokat a tanítókat és bűncselekményeiket tartalmazza, akik a szakmájukkal összefüggésben kerültek a lapok oldalaira, a munkavégzésük során követtek el bűncselekményeket.

Feltárva a sajtótartalmakat és ismerve a Horthy-korszak politikai történéseit egyet kell értenünk *Földes Béla* gondolatával, mely szerint „*a bűnügyi statisztika sem társadalometikai, sem igazságpolitikai tekintetben nem nyújthat teljes és tiszta képet*” (1936. 694. o.). Ennek oka többértű. Az egyik a Horthy-korszak nemzetpolitikájában és a kommunista restaurációtól való félelmében keresendő, melynek következtében a fennálló hatalom képviselőit kiemelkedő jogi védelemben részesítette. A másik: az I. világháborút követő új társadalomkép kialakítása, a technológiai fejlődés és az ehhez kapcsolódó jogszabályalkotás büntethetett olyan cselekményeket, melyet korábban elfogadott vagy megtűrt az államhatalom (*Földes*, 1932). Ide sorolhatjuk a gazdasági-egészségügyi-technikai fejlődés következtében normaszegéssé váló területeket is: közegészségügy, a munkásvédelem, a forgalomigazgatásügy, a deviza- és valutapolitikai intézkedések vagy a megnövekedett autóforgalom következtében megszorodott testi sértések esetét (*Földes*, 1936).

Érdeemes néhány adatsor segítségével áttekintenünk a bűncselekmények és az elmarasztaló ítéletek számának alakulását 1922 és 1926 között.

1922	1923	1924	1925	1926
300.000	319.000	322.000	258.000	246.000
46.000	58.000	59.000	48.000	40.000

6. táblázat. Bűncselekmények és az elmarasztaló ítéletek számának alakulás 1922–1926 között (Szabó, 1938).

Látható, hogy az elmarasztaló ítéletek aránya 15–20 százalékot ér el.

A rendőrségi razziák során előfordult, hogy körözött bűnözőket sikerült rabosítani, köztük súlyos bűncselekmények miatt rendőrségi eljárás alá vont tanítót: „Az előállított egyének között volt két veszedelmes, körözött ember”, az egyik, Szász Ferenc volt tanító (Az *Est*, 1926. január 31. 5. o.). A lopás, rablás, betörés, sikkasztás, erőszak – mind megjelent a bűnügyi hírekben, amikor tanítók voltak az elkövetők. Az *Est* június 2-án számolt be arról az esetről, ahol egy hónapi fogházra ítélték lopásért egy vidéki tanítót. A tudósítás révén betekintést nyerhetünk abba a szomorú tanítói világba, ahol egy havi fizetés eltulajdonítása is megváltással érhetett fel egyeseknek. A tanító, akiről egyébként orvosi szakvélemény is megállapította alkoholfüggőségét, és több ízben volt a szegedi elmeógyógyintézet lakója, felesége gyógykezelésére használta fel az ellopott összeget (Az *Est*, 1926. június 2. 2. o.). Elkövetőként került a lapok oldalaira az a tanító is, aki sétálás közben minden előzmény nélkül ütlegelni, fojtogatni kezdett egy járókelőt Budapesten. Elmebajt állapítottak meg nála. Egy nem mindennapi bűnesetről számolt be a *Pesti Hírlap*. Az egyik Miskolc közeli református község tanítója sárospataki tanítóképzései oklevelet hamisított magának, mellyel 36 éven át tanított a községben (*Pesti Hírlap*, április 30. 12. o.). Az eset több szempontból is jelzi a falusi tanítók szinte „megkérdőjelezhetetlen szaktudását” saját környezetükben. A képzés nélküli tanító vesztét a településre kinevezett új lelkész okozta, akinek feltűnt a tanító „primitív tanítási módszere”.

Az áldozattá válás kategóriája és így a bűnügyi hírek egyik speciális területe az öngyilkosságot elkövetők köre. Az öngyilkos tanítók egy része az új feladatvégzési helyre delegálás miatt döntött úgy, véget vet életének. Az, hogy ez mennyire valós indok egy öngyilkosághoz, a lapokból nem derül ki, de tény, nem egyedi esetről van szó: „Már Endre tanítót vidékre akarták helyezni, elkeseredésében (...) veronállal megmérgezte magát” (Az *Est*, 1926. január 3. 9. o.). A fővárosban kimagasló az öngyilkosságot elkövetők száma, közöttük tanítók és tanítónők is előfordulnak. Leggyakoribb ok: válás, ezt követi az anyagi ellehetetlenülés, a harmadik pedig a szerelmi bánat miatti öngyilkosság vagy öngyilkossági kísérlet (Balla, 1925). Az öngyilkosságok háttéréről konkrét információkkal – egy-két esetet nem számítva – nem rendelkezünk, így a tanítók, tanítónők társadalmi helyzetével kapcsolatos általános érvényű magyarázatokkal szolgálhatok, illetve Budapest speciális helyzete jelenik meg, amikor az öngyilkosságok mögöttes indokait keresem. Az egyéni krízisek egyik oka az

anyagi megbecsülés hiánya, mely együtt járt a társadalmi megbecsültség hiányával is. A tanítók nem tartoztak a középosztály-középpolgárság tagjai közé, melynek oka a végzettségben és az elérhető fizetés nagyságában keresendő (Kövér és Gyáni, 2006. 281. o.). A gazdasági lecsúszás, a megélhetési nehézségek frusztráló erővel bírtak. Továbbá a tanítókkal szemben a forradalmi időkben betöltött szerep miatt indított megbízhatósági vizsgálatok, büntetés esetén a pályáról történő száműzetés a kiszámítható életpályába vetett hitet kérdőjelezte meg. A numerus clausus, illetve az antiszemitizmus a politikai kultúra fontos részévé vált (Tomka, 2020. 31. o.), mely egy újabb bizonytalansági faktor lett az érintett tanítók körében. Másik aspektusból is érdemes megvizsgálnunk az önmaguk ellen forduló tanító(nő)k esetét. Az 1920-as évek második felében a szolgáltató szektorban megjelenő női munkavállalók aránya az országos átlag 30 százalékához képest az elemi népiskolai tanítóság esetében 40 százalék volt, sőt Budapesten a nem állami tanítók közel 70 százaléka nő volt (Kiss, 1929. 51. o.). A nőtlen/hajadon, párkapcsolat nélküli élet a tanítók, tanítónők esetében a pálya egyik neuralgikus pontjává válhatott. A nők térfoglalásának egyik sarkalatos területe – ahogy Gyáni Gábor fogalmaz – „*egy sajátos női cölibátus*” megjelenése, hiszen a hajadon tanítónők aránya a húszas–harmincas években 54,5–60 százalék között mozgott (Kiss, 1929. 62. o.; Gyáni, 1987. 377. o.; Takács, 2017. 153. o.). A házassági, párvalasztási nehézséget fokozta a tanító(nő)k alacsony társadalmi presztízse, és ez főleg a nagyvárosokban jelentett a társadalmi érintkezés, az ismerkedés esetén nehézséget. A falusi, tanyai közegben dolgozó tanítónők esetében pedig fordítva: a mikrotársadalmi közeg alacsonyabb képzettségi-társadalmi szintje hathatott frusztrálóan a párkereső tanítókra. Továbbá az egyéni aspirációk tekintetében érdemes kiemelni, hogy a húszas évek második felétől jelent meg erőteljesebben és a közbeszédben is vita tárgyát képezte a „tanítónői túltermelés”. 1927/1928. évben a tanítónőjelöltek aránya 57,7 százalék volt (Kiss, 1929), mely ekkor még az iskolaépítési hullám miatt nem okozott tömegesen elhelyezkedési és így egzisztenciális nehézséget a női végzettek számára, de a tendencia, a túlképzés jól nyomon követhető. Továbbá a Budapesten végzettek és így a Budapesten elhelyezkedni szándékozók esetében a vidéki fenntartók sem kínáltak vágyott jövőképet. Az állami beosztás elnyeréséért viszont áldozatot kellett hozni, akár egy vidéki tanítói állás elfogadásával vagy kockázatot vállalni a visszautasítással. Fontos kiemelni, hogy a vizsgált időszakban az öngyilkosságok száma Budapesten európai viszonylatban is kiemelkedően magas volt. 1920–1925 között 5050 öngyilkosság történt a fővárosban. A kétszer nagyobb lélekszámú Béccsel, az ötször nagyobb lélekszámú Párizssal megegyező a Budapesten elkövetett öngyilkosságok száma (Balla, 1925. 2. o.). Mind a tendenciára, mind az újságok „publikációs kényszerére” a politika

is reagálni kényszerült, mivel úgy ítélték meg, a nagy publicitás fokozza a maguk ellen forduló emberek számát (Sipos, 2020). Nem csak az olvasókra gyakorolt hatást egyértelműsítik, hanem a többi sajtótermék számára is követendővé válhat, ezáltal tematizálhatja a közbeszédet egy-egy sajtóreprezentáns által reflektorfénybe állított eset, téma (Yip, Chen és Chen, 2011).

Az első világháborút követő bűncselekmény-emelkedés és az egyre agresszívebb bűnelkövetés a hadi cselekmények traumájából is fakadhatott (Gyáni, 2005b). A súlyos bűncselekményeket sok esetben a háború után illegálisan a lakosságnál maradt lőfegyverekkel követték el, mely így extrémítása miatt szinte kívánczolt a lapok oldalaira.

Az oktató-nevelő munka hatalmi jellegéből fakadóan a tanulók kiszolgáltatottsága, a szubmisszív jelleg jelen volt a hétköznapi pedagógiai gyakorlatában: a testi fenytések különböző formái a jogszabályi szigorítások ellenére továbbéltek a mindennapokban (Frank, 2018, 2019; Pornó, 2019. 48. o.). A tanító az érzelmek, a szexualitás terén is éreztethette hatalmát, melyet felerősített a tanító és neveltje közötti jelentős kor- és műveltségbeli, bizonyos esetekben társadalmi különbség is. A normalitás–abnormalitás skálája mentén értelmezett praxistevékenység a diákkal létesített szexuális kapcsolatot egyértelműen elítélte, normaszegő, üldözendő cselekedetnek tekintette. Bár nem volt jellemző a bűnügyi tartalmú cikkek rengetegében, de a társadalmi felháborodás, illetve a normaszegés súlyossága okán szükséges láttatnunk ezen tartalmakat is. Megjegyeznénk, hogy az újságok által bemutatott bűnesetek valószínűsíthetően magas látenciáról tanúskodnak.

A praxissal összefüggésben, a tanító szakmai tevékenysége folytán került rendőrkézre az a vállalhatatlan tettet elkövető tanító, aki agyonlőtte tizennégyéves szerelmét, majd magával is végzett (Az Est, 1926. május 5. 7. o.). 1926. január első napján számolt be a *Pesti Hírlap* egy fonyódi tanító által elkövetett szexuális bűncselekmény-sorozatról: „a tanító borzalmasan visszaélt a nevelésére bízott fejletlen apró leánykák tudatlanságával”, a tanítót „példátlan hidegvérrel és állatias ösztönnel végrehajtott bűnhalmazattal vádolnak” (*Pesti Hírlap*, 1926. január 1. 14. o.). A vádlottat öt év fegyházra ítélte a kaposvári bíróság.

Politikai szerepvállalás

1926 decemberében nemzetgyűlési választásokra került sor Magyarországon. A választáson elsőprő többséget szerzett a kormánypárt (84%). Az utólagos elemzések egyértelműen mutatják, hogy elsősorban a nyílt szavazású választókörzetek biztosították ezt a jelentős

győzelmi arányt. Az MSZDP és a liberális pártok kivétel nélkül csak a titkos szavazású kerületekben tudtak nyerni, de így is jelentős mandátumvesztést szenvedtek el az előző választáshoz képest (*Turbucz és Nagy, é. n.*).

A Nemzetgyűlésben többször is visszatérő téma volt az iskolákban zajló politikai agitáció, a politikai véleménynyilvánítás, a tanórai vagy az iskolai programokon megnyilvánuló politizálás, továbbá a pedagógusok szerepvállalásának kérdésköre. A politika ágensei – kormánypárti és ellenzéki képviselők – egymást hibáztatták azért, mert folyamatosan érkeztek olyan hírek, hogy az oktatási intézmények falai között az igazgatók, a pedagógusok a kormány mellett vagy éppen ellene szólaltak fel, illetve a helyi jelöltek mellett vagy ellenében mekkora mértékben és milyen formában nyilvánultak meg. Gyakran az is feszültséget okozott, amikor az iskola távol kívánta tartani magát az aktuálpolitikai ügyektől. Az ellenzéki képviselők felrötták a miniszternek, hogy engedékeny, sőt kifejezetten megengedő a kormányt támogató propaganda iskolai jelenléte esetében. *Fábián Béla*, a Nemzeti Demokrata Párt képviselője szerint „*az iskola az izgatás fészke*” és ebben komoly felelősség terheli a minisztert, aki hagyja az oktatási intézményeket a mindennapi politika részévé válni (*Az Est* 1926. május 13. 9. o.). Ezzel szemben Vasadi-Balogh György úgy véli, a „kommunisták” vitték be a politikát az iskola falai közé, és először ők törekedtek a tanítóság megnyerésére, a szakma átpolitizálására. Az évvégi választáshoz közeledve az országban a mindennapi diskurzus részévé vált az induló jelöltek programjának és személyének megítélése, mellyel kapcsolatosan egy triviális esetet mutat be *Az Est*. A monori választási kerülethez tartozó elemi iskola tanítónője a diákjaival mimetizálta a helyi jelöltek versenyét, és a játék végén az osztály választott a két politikus közül. Ezt követően a tanító megjutalmazta a kormánypárti jelöltre szavazó diákokat, akik egyébként kisebbségbe kerültek a „voksoláson”. A monori képviselőjelöltek egyike a regnáló ellenzéki *Pakots József* (Nemzeti Demokrata Párt) volt, aki egyébként az 1922. évi választáson győzedelmeskedett. Pakots a főváros közoktatásügyi bizottságban exponálta az iskolai propaganda megjelenését. Tudomása szerint az előző évben kipattant frankhamisítási ügyet³⁷ egyes tanítók hazafias akcióként kommunikálják az iskolában. Az iskolában zajló – főleg kormányzati – propaganda szinte általános jelenség, ugyanis Rassay Károly szegedi programbeszédében is kitért arra, hogy „*a tanyákon a tanítók nyíltan agitálnak az egységes párt mellett és a tantermek falára plakátokat aggasztanak*” (*Az Est*, 1926. november 30. 5. o.). Budapesten is problematikus volt a politikai agitációk iskolai megjelenése. A helyzet annyira általánossá válhatott, illetve visszás volt, hogy a szakmai

---

³⁷ A témában lásd: Ablonczy (2008): A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések.

munka biztosítása érdekében *Purébl Győző* oktatási tanácsnok bejelentette, „*levélben szólította fel a tantestület tagjait, hogy ne foglalkozzanak politikával*” (*Pesti Hirlap*, 1926. február 14. 13. o.). Az Állami Tanítók Országos Egyesülete is sérelmezte, hogy a kormányzat kevésbé kíséri figyelemmel az iskolai helyi hatóságok tevékenységét. Nyilatkozatukban jelezték, hogy a tanerők, köztük a tanítók ki vannak téve a helyi politikai erők küzdelmeinek, gyakorta beavatkoznak az iskola belső életébe, beleszólást kívánnak a praxisfeladatokba. Az állami tanítók között is jelenlévő elégedetlenséget – melyet a statusrendezést kísérő ellenállás alapjaiban meghatározott – a vezetőség ősszel is érzékelt, ezért az októberi nagygyűlés előkészítésekor *Galla Endre* elnök külön kérte, hogy aktuálpolitikai megnyilvánulások ne jelenjenek meg a felszólalók beszédeiben. Az állam térfoglalásának és az egyházi autonómia sérelmének minősítette *Raffay Sándor* evangélikus püspök, hogy a most létesülő tanyai iskoláknál első ízben az állam nevezi ki a tanítókat. A VKM pontosította, illetve jelezte, mely szempontok szerint zajlik majd a kinevezés. Ennek értelmében többek között – bár a minisztériumé a végső szó – a felekezeti iskoláknál a fenntartó felekezettel megegyező vallású tanítót neveznek majd ki. Más fenntartású iskolák esetében a tanulók többségének vallását tekinti mérvadónak a minisztérium (*Pesti Hirlap*, 1926. október 9. 8. o.).

Az év első hónapjában a fővárosi demokrata blokk kezdeményezte a húszas évek első felében politikai és vallási okokból meghurcolt – fegyelmi eljárás alá vont – tanítók és tanárok reparálását. A fővárosi képviselők egyöntetűen úgy vélték, hogy „*a fegyelmi eljárások során történtek igazságtalanságok*” (*Az Est*, 1926. január 31. 4. o.). Három érintetti körnek kívántak utólagos kárpótlást nyújtani: a fegyelmivel elbocsájtott tanerőknek, a B-listára helyezetteknek és „*végül pedig a szabadkőműves és a zsidó igazgatóknak tanítókká és tanárokká való degradálása*” esetében. Budapesten nagyságrendileg 700 tanító ellen indult korábban eljárás és zárult súlyos büntetéssel az ügye. A főváros képviselői között az az álláspont alakult ki, hogy a korábbi tanügyi osztályvezetőnek, *Zilahi-Kiss Jenőnek*³⁸ „*a döntései esetében bizony igen sok ítéletet ma már a legszélsőbb jobboldali körök sem írnák alá*” (*Az Est*, 1926. január 31. 4. o.). Első körben 15 tanító és tanár kezdeményezte az újrafelvételét. Decemberre az eljárások már abba a szakaszba értek, hogy 35 tanító és tanerő esetében megszületett a támogató döntés, melyet segített azon szempont is, hogy sokuk kiemelkedő szaktudású tanerő. Mivel „*a főváros úgyis foglalkozik a tanítás modernizálásával és fejlesztésével, ezeket a munkaerőket alkalomadtán szintén be fogja állítani a főváros tanügyi gépezetébe*” (*Az Est*,

---

³⁸ Nem szándékom *Zilahi Kiss Jenő* munkásságának megítélése, de szükséges megjegyezni, hogy a korábbi fővárosi tanügyi vezető tevékenységével kapcsolatosan saját korszakában igen sok kritika fogalmazódott meg, melyekre a legtöbb esetben sajtóperrel reagált. *Zilahi Kiss Jenő* sajtópöre *Feleký Géza* ellen (*Az Est*, 1922. nov. 5.); „*Korunk legnagyobb embere.*” (8 *Órai Ujság*, 1924. március 2.)

1926. december 25. 4. o.). Nem volt ennyire egyértelmű a fegyelmeivel elbocsátott tanerők visszavételének támogatottsága. A *Magyarság* cikke szerint a kormány az újrafelvételi kérelem benyújtására megszabott határidőtől többször is eltekintett, mely mögött a főváros hadjárátát érzékelték, „amelyet a radikális ellenzék a városházán keresztül vezetett a kommün alatt kompromittált tanítók érdekében” (*Magyarság*, 1926. március 10. 3. o.). Drozdy Győző nemzetgyűlési képviselő is felrótta a fővárosnak a tanítókkal szemben megindított korábbi eljárásokat. Felszólalásaiban erőteljesen megkérdőjelezte az előző tanügyi vezetők szakmai és emberi magatartását. Úgy vélte, hogy a tanítók korábban a fővárosi tanügyi vezetés utasításai szerint jártak el, majd „ugyanaz a tanács a kommün bukása után nem tesz egyebet, mint irtóhadjáratot folytat azok ellen, akik az ő rendeletét komolyan vették” (*Az Est*, 1926. február 7. 6. o.). Drozdy ellen a Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetség megvádolt vezetői, *Cserni József* (halálát követően özvegye), továbbá *Ekamp Nándor* és *Vándori Dezső* sajtóperert indított. A sajtóperrel kapcsolatosan megjelent terjedelmes cikk szerint a tanítóság esetében két szervezet rendelkezett tényleges és elismert képviseleti joggal: a Magyarországi Tanítók Országos Szövetsége és a Budapesti Tanítótestület. Drozdy szerint nem csak ő véli úgy, hogy megnevezettek nem legitim képviselői a tanítóságnak, hiszen „megindulásakor a tanítóképző tanárok nyíltan kijelentették, hogy nem kaphatók embervadászatra, nem ismerik el a Tanítók Nemzeti Szövetségét a magyar tanítók és tanárok képviseletének” (*Az Est*, 1926. február 7. 6. o.). De nem csak Drozdy ellen indult az inkriminált témában sajtóper. *Lázár Miklós* 1925. december 5-én a főváros közoktatásügyi bizottsági ülésén felemlegette *Keressy György*, a Veres Pálné utcai iskola igazgatójának korábbi kettős szerepét. A tárgyaláson Lázár védője bizonyítani kívánta Keressy politikai múltjának változékonyságát. Tanúk tömegének meghallgatását indítványozta abból a célból, hogy bizonyítsa, a Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége, amelynek Keressy alelnöke volt, törvényellenesen működött a tanárok és tanítók felfüggesztése körül. (*Az Est*, 1926. április 15. 2. o.). Év végén – az előzőhöz hasonló – politikai színezetű bírósági ügy került a lapok oldalaira, mely szintén a tanerők forradalom utáni politikai alapú elbocsájtását feszegette. *Gárdonyi Jenő* hírlapíró *Zilahi Kiss Jenő* alpolgármesterrel kapcsolatosan fogalmazta meg azon állítását, mely szerint a húszas évek elején politikai alapú tisztogatás zajlott a fővárosi tanerők között. Zilahi szerint jogos lépés volt az igazgatók tanárokká, tanítókká degradálása, a beosztott tanítók elbocsájtása, mivel „a háború előtt sok tanító olyan mozgalomban vett részt, amelynek célja a vallásoktatásnak az iskolákból való kiküszöbölése volt” (*Az Est*, 1926. november 24. 5. o.).

V.2.3. Néptanítók reprezentációja a Néptanítók Lapjában

Praxis

A tanítói szakmások mindennapi feladatait érintette Petri Pál államtitkár, mikor az év eleji publikációjában visszautalt a pedagógiai eszköztár régmúlt elveire és összehasonlítva a jelennel, megállapította, hogy 1926-ban már nem csak a tantárgyi tudás mindenhatósága, hanem a gyermekek érzelmi életének, erkölcsi szintjének fejlesztése is központi szerepet tölt be a tanítók munkájában (Petri, 1926. 1–2. 3–5. o.). A tanítók tevékenységének tantermen kívüli része a népművelés. Az ezzel kapcsolatos szakmai munka – bár igen fáradságos – fontos szerepet játszik az életükben, és a VKM számára is kiemelt jelentőséggel bírt. A minisztérium nem tekinthetett el a tanítók ez irányú tevékenységétől, sőt folyamatos szakmai tudásbővítés zajlott a minél hatékonyabb népművelésért. Hübner József népművelési államtitkár júniusi publicisztikájában is egyértelművé tette, hogy meghaladott azon gondolat, mely szerint a tanító feladata és tevékenysége befejeződik az iskola kapujánál. A népművelésre úgy kell tekinteni mint nemzetművelésre, és ebben a tevékenységben a tanító nem engedheti el a nép kezét, sőt kezdeményezőnek kell lennie. Ez az egymásra utaltság (tanító és közösség) alapozza meg a tanító tekintélyét is (Hübner, 1926. 21–29. 39–40. o.). A tanítók számára a népművelés terén Szekeres Bónis is iránymutatással szolgál. Véleménye szerint a vallásosság, a tanító hite a kiindulópontja a tevékenységnek, mely a falusi lakosság jobb megértésével folytatódik: a tanító akarja megismerni a rá bízott közösség lelkét, szellemiségét. A cél, nem a falusi, tanyai lakosság kiemelése a közegeből, hanem a boldogulásuk segítése, támogatás helyben maradásuk érdekében (Szekeres, 1926. 1–2. 5–10. o.). A vallásos lelkület alapfeltétel a minőségi munkához. Ehhez a gondolatkörhöz csatlakozott Hanauer A. István váci megyéspüspök is, aki szeptemberi tanítóknak szóló körlevelében emlékeztette a praxis képviselőit, hogy a keresztényi nevelőmunka mindennél fontosabb feladat és nélküle oktatói munka sem létezhet (Hanauer, 1926. 35. 21. o.). Az oktató-nevelőmunka szakmai sokszínűségét mutatta be – Eötvös szellemiségére alapozva – az állampolgári nevelés témakörében Kornis Gyula. Egyik a jelenre és a jövőre vonatkozó intelme, hogy a nevelés során nem csak az egyéni, hanem az osztályérdek is jelen van, de ezen felül, amit a tanítóknak szem előtt kell tartaniuk, az az állam érdekének fontossága, melyet bele kell plántálniuk az ifjúság lelkébe (Kornis, 1926. 9–10. 1–4. o.). A gyermeki

személyiség fejlesztésének egyik pillére a tanító személyisége, példamutató magatartása, életvitele és életmódja. A személyiségfejlesztés másik pillére azon könyvek, olvasnivalók bemutatása, mely jól szemlélteti a kívánt célt, az elérendő magatartásformát, melynek egyik forrása a nemzeti irodalom és azok használata a mindennapi oktató-nevelőmunkában. Kőrösi Henrik nagy ívű cikkben fejti ki az ideális tanító jellemzőit. Véleménye szerint a didaktikai szaktudás mellett a lelkiület válik a tanító erényévé, szakmai elismerésének alapjává. A tanító tudásának fejlesztése viszont elképzelhetetlen – véli Kőrösi – a magasabb tudomány segítségével, és ebben kiemelkedő szerepet szán az egyetemi neveléstudományi elitnek: „*tegyék elméjük tárgyává a népiskolai módszertan kérdéseit és gyakoroljanak rájuk irányító befolyást*”(Kőrösi, 1926. 37–38. 2. o.).

A szakmai cikkek további része a tanítóképzéshez kapcsolódik. 1923-ban 6 évfolyamosra bővülő képzési idő lehetőséget teremtett a mélyebb tananyagfeldolgozásra. Ennek része lett a pedagógiai tárgyak elmélyült alapozása, melynek fontosságára hívta fel a figyelmet *Frank Antal* (1926, 5–6. 2–4). Ezáltal 1926-ban is hangsúlyt kapnak a szakmódszertani cikkek. Ebbe a sorba illeszkedik Quint József: A fogalmazás tanítása című tanulmánya, mely részletesen bemutatja a fogalmazástanítás tantervi elméletének alakulását 1926-ig. Több tartalom is foglalkozik az oktatófilmek felhasználásának lehetőségével, melyek a tanítók számára új módszertani eszközként jelentek meg. Szakmai dilemma, hogy milyen keretek között érdemes alkalmazni ezt a technikát, illetve milyen gyakorisággal hatékony. Szintén a szakmai megújulás, a módszertani újdonságok sorába illeszkedik a fogalmazás-, a helyesírás-, a rajz- és az énektanítással kapcsolatos tartalmak sokasága.

Élet- és munkakörülmények

A tanítóság anyagi körülményeivel kapcsolatosan 1926 áprilisáig nem jelent meg releváns publikáció a szaklapban. Az április 16-ai számban a tanítók, óvónők lakáspénzei számításának rendjét osztották meg az olvasóközönséggel. De ennél is fontosabb információ, hogy az 1925. évi 7.000 sz. M.E. rendelet (státuszrendelet) és az azt kiegészítő 1926. évi 25.000 számú rendelet részletesen megjelent. 1926. május 17-ei számban közölte a lap – a *Budapesti Hirlaptól* átvéve a hírt – Klebelsberg nemzetgyűlési felszólalásának azon gondolatát, mely a költségvetés tárgyalása során hangozott el: „*mindazokkal szemben, akik a fizetésemelést juktunba hozzák munkateljesséjükkel, a legszigorúbban jár el*” (1926. 19–20. 20. o.). A szaklap a következő hetekben részletesen beszámolt a költségvetési vita lényeges

felszólalásairól. *Strausz István* képviselő határozati javaslata a következőket kéri: minden tanító, tanítónő és óvónő előléptetése esetén a várakozási idő ne lehessen nagyobb, mint a 7.000/1925. évi M.E. rendelet kiadása előtt volt, a felekezeti tanítók családtagjai is részesüljenek vasúti kedvezményben, a helyettes tanítók éveit is számítsák be a várakozási időbe, hadipótlékra a felekezeti tanítók is jogosultak legyenek, a kántortanítói javadalmak összevonása a tanítói javadalmakkal megszüntetésre kerüljön és a természetbeni járandóságok megváltásának egységesítése kerüljön elfogadásra (1926. 19–20. 21–22. o.).

A június 1-jei számban részletesen közlik Klebelsberg felszólalásának azon mozzanatait, melyek vészjóslóan hangoztak a túlzottan kritikus tanítók számára. Mint megjegyezte a miniszter, azokat a tanítókat, akik az alacsony fizetés vagy az elégedetlenség miatt nem hajlandók minőségi munkát végezni, el fogja bocsájtani állásukból. A miniszter tovább ment, mert a képviselőknek is egyértelművé tette, hogy „*méltóztassanak megjegyezni, hogy amennyire hozzáférhető vagyok minden kapacitációnak, annyira kérlelhetetlenül szemben fog találni magával minden terrorisztikus fellépés*” (1926. 21–22. 6. o.). *Eöri-Szabó Dezső* számon kérte a minisztert a tanítókat ért általánosítás miatt, mivel úgy véli, hogy a tanítósággal szemben nem tisztességes ez a miniszteri álláspont.

A költségvetési vita tárgyalásának tanítói szakaszát – különböző aspektusokból – jelentős terjedelemben közölte a lap a 21–22. számban. A 23–24. számban is kellő teret kapott a költségvetési vita. *Sokorópátkai Szabó István* felszólalását, melyben a kántortanítók hányatott helyzetét részletesen ecseteli, teljes terjedelmében közli a lap. A képviselő gondolatmenetének központi üzenete és egyben a VKM felé szóló kritika, hogy „*sok esetben kell látnunk, tapasztalnunk, hogy a tanítók tekintélytisztelete nem alulról, hanem felülről van kitéve, illetőleg megcsorbítva*” (1926. 23–24. 19. o.).

1926 nyarán Hómezővásárhelyen rendezett országos tanítógyűlésről szóló cikk fennkölt hangvétele negligálta a felszólalások tartalmi bemutatását. A program helyszínének méltatása mellett szinte semmilyen konkrét információról nem lehetett olvasni a pedagógiai lapban.

A politikai lapok és a pedagógiai orgánum összehasonlítása az 1921-es évhez viszonyítva változást jelez. Bár március közepéig a *Néptanítók Lapja* nem tűzi zászlajára az érdekképviselők által felvetett egzisztenciális problémákat, vagy a státuszrendezés végrehajtási utasításának hiányát, március 15-én egy szerző nélküli cikkben mutatják be a költségvetés VKM-t érintő számait, majd áprilisától aktívabban jelenik meg a lap hasábjain is a tanítóság jelentős részéről elutasított rendelet és annak minisztériumi magyarázata. Nem

kerülik ki Klebelsberg radikális hangvételű nemzetgyűlési felszólalásának ismertetését sem, sőt a korábbi évekkel szemben nagyobb terjedelemben tudósítanak a költségvetés tárgyalásáról. Júliusban Klebelsberg még egyszer visszatér a tanítók memorandumához, de ezt követően már nem publikálnak ezzel kapcsolatosan irány- és véleménycikket.

V.3. 1930

„Nem találunk fontosabb munkát a tanítók apostoli munkájánál, és meg kell győzni mindenkit, oda kell formálni a közvéleményt, hogy iskoláink fejlesztése és a tanítók munkája nélkül a magyar jövőt biztosítani nem lehet.” (Pesti Hirlap, 1930. április 16. 6. o.)

Az 1930. év elemzésének sajtókorpuszát három kiválasztott lap alkotta: *Az Est*, a *Pesti Hirlap* és ismételten az *Uj Nemzedék*.

A sajtómegjelenések a következő témák mentén artikulálódtak: *élet- és munkakörülmények; praxis; kriminalizálódás*, és ismételten a *hatalom megnyilvánulásai*.

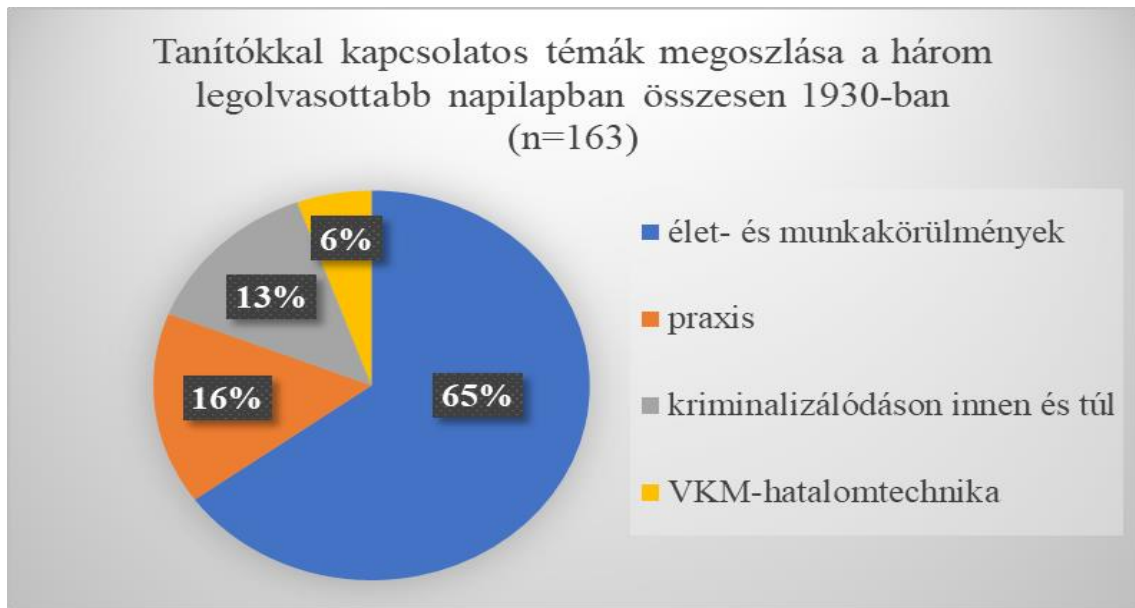
V.3.1. Kvantitatív összegzés

1930-ban a három sajtóorgánumban, az *Uj Nemzedék*, *Az Est* és a *Pesti Hirlap* tanítókat érintő témaválasztásainak aránytalansága egyértelműen látható. Az összes téma közel felét a *Pesti Hirlap* jelenítette meg (48%). Az *Uj Nemzedék* 35 százalékot, *Az Est* 17 százalékot ért el.

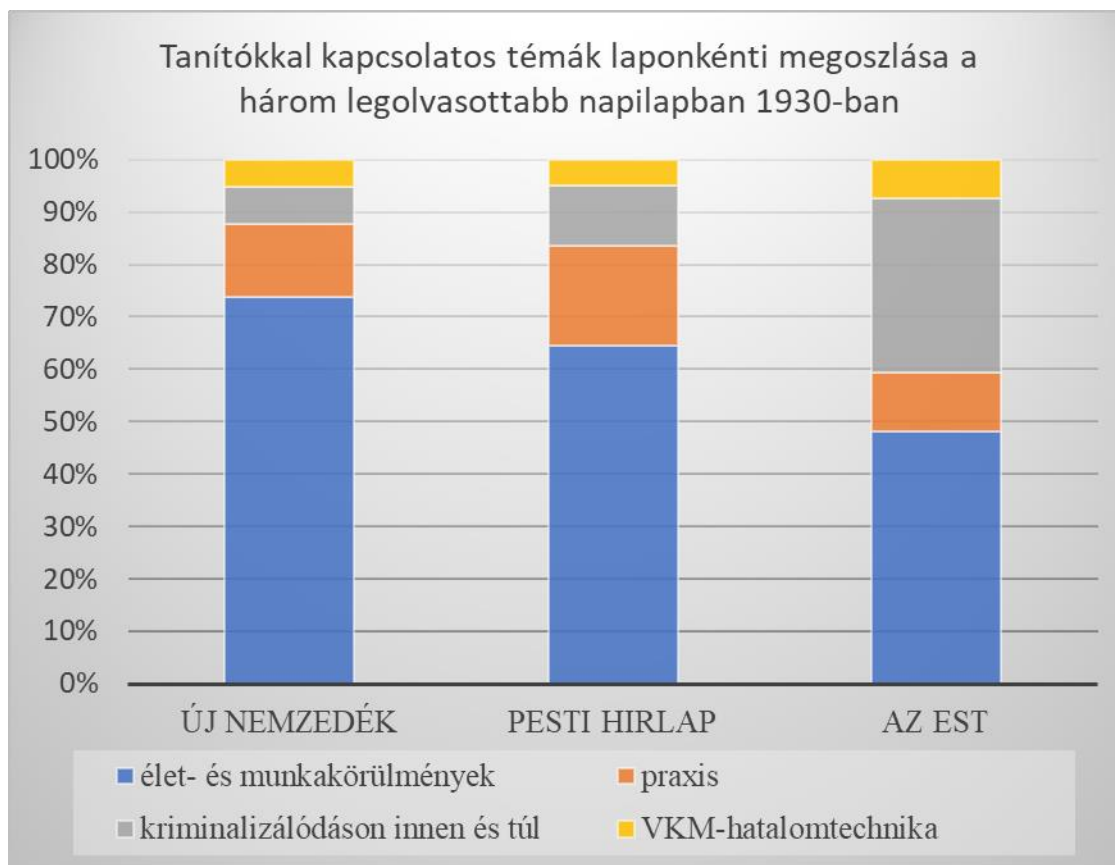
7. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák összes előfordulásának megoszlása a három legolvasottabb napilapban 1930-ban

A 163 kódolt tartalom négy téma és további hat altéma köré koncentrálódik. (8. diagram) Ismételen kiemelkedően magas a tanítók élet- és munkakörülményeivel foglalkozó sajtótartalom: az összes téma közel kétharmada foglalkozik ezzel a területtel (65%). Ennek oka a gazdasági válság begyűrűzése a mindennapi életbe, az infláció hatása a tanítói jövedelmekre, mely tematizálta a közbeszédet. A következő a praxissal kapcsolatos tartalom (16%), majd a tanítók kriminalizálódása következett (13%). A hatalom megnyilvánulásait, a VKM nyomásgyakorlásának megjelenését jelző 6 százalék az élet- és munkakörülményekhez képest nem markáns számadat, de lényegi. A hatalmi megnyilvánulások elemzését az évkörök után mutatom be.

8. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák megoszlása a három legolvasottabb napilapban összesen 1930-ban

Megvizsgáltam a lapok témaválasztásain belüli arányokat is. (9. diagram.) Mindhárom lap mind a négy témakört megjelenítette, nincs olyan tanítói téma, melyet csak egy-egy újság karolt volna fel. Az élet- és munkakörülmények témakört az *Uj Nemzedék*, a *Pesti Hirlap* és *Az Est* is kiemelten kezelte. Mindhárom lapban dominálta a tanítói témákat. Kiemelendő, bár mindhárom orgánus fontosnak vélte a tájékoztatást, de így is közel 25 százaléknyi különbség figyelhető meg az *Uj Nemzedék* (73%) és *Az Est* (48%) között. A praxissal kapcsolatos tartalmak 20 százalékot sem értek el a vizsgálatba bevont három újságban: *Uj Nemzedék* (14%), *Pesti Hirlap* (18%) *Az Est* (11%). A kriminalizálódáson innen és túl témakör fordított mintázatot mutat, mint az élet- és munkakörülmények témakör. *Az Est* bulvárlap jellegéből fakadóan a tanítókat érintő bűncselekményekről szóló tájékoztatás terén közel kétszerannyi publikációt osztott meg az olvasókkal (33%), mint a másik két lap együttvéve (18%). Másképpen is jellemezve az arányokat: az *Uj Nemzedék* ötödannyi, a *Pesti Hirlap* harmadannyi tartalmat publikált, mint *Az Est* a kriminalisztika tárgyában. Egyedül a hatalommal kapcsolatos megnyilvánulások megjelentetése mutat arányaiban megegyezést a három vizsgált lapban: 5-5-7 százalék.

9. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák laponkénti megoszlása a három legolvasottabb napilapban 1930-ban

V.3.2. Néptanítók reprezentációja a politikai lapokban

Élet- és munkakörülmények

A tanítók jövedelmi helyzetének pontos meghatározása nehézkes, mivel az ország különböző területein eltérő nagyságú és szerkezetű javadalmazásban részesültek a tanítók, mely differenciáltságot leginkább a jövedelem természetbeni része okozott. A *Néptanítók Lapjában* megjelenő álláshirdetések, álláspályázatok mutatnak rá erre leginkább.³⁹ Néhány példával illusztrálva. A nyírbaktai megüresedett kántortanítói állás esetében a javadalom a következőkből állt: háromszobás lakás kerttel, párbér, stóla, hét katasztrális hold föld,

³⁹ A kutatás során sem a politikai lapok, sem a Néptanítók Lapja álláshirdetései nem kerültek elemzésre. Jelen néhány hirdetés bemutatása pusztán csak a jövedelmek differenciáltságát hivatott szemléltetni.

államsegély, 15 értékegység javadalom az uradalomtól. Ezzel szemben a zalkodi kántortanítói álláshelyre szóló felhívásban 10 százalékos fenntartói önrész és államsegély, modern, új lakás szerepel. Az ártándi református egyház orgonista-kántortanítójának a következőket biztosítja: háromszobás, előszobás lakás nagy kerttel, 13 katasztrális hold, 575 négyszögöl szántóföld haszonélvezete, melynek adóját az egyház fizeti, négy darab legeltetési jog, 20 köből búza, 20 köből rozs. Nagykutas község másodtanítójának lakbérpótlás és kertváltás, *bútorozott szoba* és államsegély a járandósága. Ókéske községi tanítója törvény szerinti fizetésre lenne jogosult és lakhatása az iskolától 3 kilométerre lenne megoldható (*Néptanítók Lapja*, 1930. 1–2. 47–49. o.).

Az 1930. év tanítóságot érintő sajtómegjelenéseit újfent dominálta a jövedelmek alacsony volta, a megélhetési nehézségek bemutatása. Az évet a tanítószervezetek Horthy Miklós kormányzónál tett látogatása nyitotta meg és egyben tematizálta is a közbeszéd tanítókat érintő részét. A terményjárandóságban részesülő tanítók és a kántortanítók helyzete tűnt a legnehezebbnek (*Pesti Hirlap*, 1930. január 25. 3. o.), melyről tájékoztatták a kormányzót is. Egységes álláspont bontakozott ki a kormányzónál tett látogatás során arra vonatkozóan, melyek a legégetőbb problémák a tanítóság soraiban és melyek rendezése nem tűr halasztást.

A Nemzetgyűlésben a felszólalók egyöntetűen jelezték, hogy a kántortanítók jövedelemrendezését nem lehet tovább halasztani és a terményjárandóság újragondolása alapvető fontosságú ahhoz, hogy a tanítók nemzetnemesítő munkája folytatódjék. Az 1931-es választások miatt 1930-ban a politikai pártok folyamatosan hangoztatták, hogy „*tűrhetetlennek tartják, hogy a nemzet egyik legértékesebb rétege ilyen helyzetben sínylődjék*” (*Uj Nemzedék*, 1930. december 18. 2. o.). A politikai pártok képviselői előszeretettel szólaltak fel a tanítók mellett: *Gaál Gaszton*, *Wolff Károly*, *Ötvös Lajos*, *Pintér László*.⁴⁰

Az év során folyamatosan megjelent a kántortanítók bérrendezésének és kiszolgáltatottságának kérdésköre. A szakma úgy vélte, kettős feladatkört látnak el, ezáltal igen igazságtalan, hogy a jövedelmüket folyamatosan csökkenti a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, és nem ismeri el, hogy munkakörük jellegéből adódóan nem keveredik a tanítói és a kántorálási tevékenység, így mindenképpen legalább jövedelemkiegészítés illetné meg a kántortanítókat, de optimális esetben mindkét járandóság járna számukra. Értelemszerűen a felekezeti tanítógyűlések visszatérő témája volt a probléma, így mind a református, mind a katolikus tanítógyűléseken előszeretettel tűzték a napirendi pontok közé a kántorálásért járó

---

⁴⁰ Gaál Gaszton az Agrárpárt képviselője, a Pénzügyi és a Zárszámadvizsgáló Bizottság tagja. Wolff Károly a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt képviselője, a Közigazgatási Bizottság tagja. Ötvös Lajos dr. a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt képviselője, a Földművelésügyi Bizottság tagja. Pintér László az Egységspárt képviselője, a Közoktatásügyi, a Közegészségügyi és a Naplóbíró Bizottság tagja. (*Deák*, 1927)

díj összevonását a tanítói jövedelemmel.⁴¹

Továbbá a fizetési fokozatokban történő előbbre lépés nehézségei is hangot kaptak. A VKM ugyan megnyitotta a VII. fizetési fokozatot (az állami és nem állami tanítók 10 százalékának erejéig), melyhez 30 évnyi kifogástalan tanítói munka szükséges, de a gazdasági helyzetre hivatkozva ebbe a fokozatba valójában nem történtek előléptetések vagy minimális létszámban léptettek csak elő tanítókat. Az előléptetéseken és a kántortanítók ügyén kívül további országos jelentőségű konfliktus a terményjárandóság problémája volt. A vita abból fakadt, hogy a központilag meghatározott 27,84 pengős búzaértékegység helyett „a valóságban csak 17–18 pengőért tudják értékesíteni a búzát” (*Uj Nemzedék*, 1930. április 10. 6. o.). A Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetségének gyűlésén konkrétan megfogalmazódott, hogy métermázsánként 14 pengő lenne az optimális beszámítási ár. A közel 50 százalékos értékvesztés a tanítókat súlyosan érintette. Gaál Gaston képviselőházi felszólalása a tanítók jövedelmének védelmében fogalmazódott meg, véleménye szerint felhárító, hogy 25–30 hold jövedelemből kell megélnie egy tanítónak vidéken (*Az Est*, 1930. május 1. 5. o.)

A pálya vonzerejét az is csökkentette, hogy a kezdő tanítók helyettesként kezdik működésüket, mely négy, öt évig tart és ekkor a fizetésük 115 pengő, mely a megélhetési minimumnak tartott 200 pengős fizetést meg sem közelíti, mely összeg egyébként a középosztálybeli életszínvonal minimumának tekinthető, de a magasabb értelmiségi csoportok, így a középiskolai tanárok sem érték el pályájuk nagyobb részében ezt az összeget ebben az időszakban (*Gyáni*, 2006. 277–290. o.). A tanítógyűlésen elhangzott: „Azt kívánják, hogy fél éves helyettesítés után véglegesítsék a tanítókat.” (*Uj Nemzedék*, 1930. április 16. 2. o.) A tanítóegyesület ismét a politikai nyomásgyakorlás eszközéhez nyúlt és az országos tanítógyűlés után felkeresték Petri Pál államtitkárt, aki egyértelműen leszögezte, a költségvetés helyzete nem teszi lehetővé a terményjárandóság módosítását, a fizetési fokozatba történő nagyobb létszámú besorolás megvalósítását és a helyettes tanítók korábbi véglegesítését.⁴²

Nemcsak a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége szólalt meg, hanem a Keresztény Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége is kampányolt a bérrendezés mellett, kiemelve, úgy látják, sokan nem is becsülik a tanítói munkát, nem kívánják elismerni annak

---

⁴¹ Egy fordított folyamat is megfigyelhető: a kis- és törpeiskolák VKM részéről történő radikális finanszírozáscsökkentése miatt a református egyház a lelkészei számára írta elő a kötelező tanítói munkát mindaddig, míg nem tudnak képesített lelkésztanítót alkalmazni (*Rébay*, 2014).

⁴² A középiskolai tanárok esetében is évek teltek el, míg helyettes tanári beosztásból kinevezett tanárok lettek. A helyettes tanár jövedelme nem sokkal volt több, mint a hasonló „beosztású” tanítóé (*Garai*, 2015).

nemzetépítésben betöltött kiemelkedő szerepét. A szervezet összekapcsolta a tanítók alacsony jövedelmét a társadalmi megbecsülés gyenge nivójával és előbbiben vélte megtalálni a probléma origóját.

A romló gazdasági helyzet eredményeképpen egyre nehezebb körülmények között élő tanítók helyzetét Klebelsberg sem rejtegette. Elismerte, hogy a válság idején különösen nagy áldozatvállalásra lesz szükség a részükről: „*A tanítók helyzete nagyon szomorú. A mai gazdasági helyzetben a készpénzfizetés van előtérben*” – fogalmazta meg a miniszter a nemzetgyűlésben (*Pesti Hirlap*, 1930. június 4. 6. o.). Ígéretet tett arra, hogy a kormányzat az 1931. évi költségvetésben lépéseket tesz a búzaérték megváltoztatására.

A mezőgazdasági termelést sújtó agrárválság ellensúlyozására a nemzetgyűlés megszavazta az 1930. évi XXII. tc-et, az egyes gabonaneműek értékesítése érdekében szükséges intézkedésekről, az úgynevezett boletta-törvényt, mely szabályozta, de főleg támogatta a földbirtokosokat, mezőgazdasági külkereskedőket. A törvényi szabályozás hátrányosan érintette a földjárandósággal rendelkező tanítókat, mivel a boletta ellenértéke a bérlőt illeti és a tanítók jelentős része megmunkálásra bérbe adta a járandóságként kapott földjét. „*Nemcsak a termelőt, a kis- és nagybirtokost, de az egyházat, a lelkészeket és a tanítókat is az intézkedés folytán méltánytalanság éri*” (*Az Est*, 1930. október 22. 3. o.). A Tanítóegyesületek Szövetsége is reagált a törvényre és lépéseket sürgetett a hátrányos szabályozás megszüntetésére (*Pesti Hirlap*, 1930. szeptember 12. 10. o.).

A fővárost mint munkáltatót is érzékenyen érintette a gazdasági visszaesés, a hanyatlás. A februárban meghirdetett 148 tanítói álláshelyre 2000 pályázat érkezett, melyet be is töltöttek. Az ideiglenes tanerők magas száma viszont költségvetési deficitet okozott, ezért, mint *Az Est* hangzatos címe is jelzi: „*Hetven ideiglenes tanerőt bocsát el a főváros. Az elbocsátás oka: nincs pénz*” (1930. február 9. 6. o.). Az *Est*-cikkekre rácáfolva március 18-án az *Uj Nemzedék*ben közvetlenül Purébl Győzöt szólaltatták meg, aki kategorikusan kijelentette, nem lesz elbocsátás, pusztán a másod-, harmadállásokat kívánja – az igazságosság jegyében – megszüntetni. Szintén a romló gazdasági helyzetre világít rá a főváros döntése, melynek értelmében azon tanítónőknek az állását, akiknek férjei 600 pengőnél nagyobb jövedelemre tesznek szert, megszünteti. Ez meg is valósult 1930. szeptember végére: 50 tanítónőt bocsájtott el a főváros (*Uj Nemzedék*, 1930. szeptember 24. 3. o.). Az állami tanítók körében is felmerült a – a fővárosi megoldással rokon – azon megoldás, mely szerint a kiemelkedő keresettel rendelkező házaspárok esetében korlátozni szükséges a tanítónőként dolgozó feleségek munkavállalását (*Pesti Hirlap*, 1930. szeptember 21. 13. o.). Visszatérve a fővároshoz: Purébl álláspontja szerint a családfenntartók állásvesztését kívánják leginkább

megakadályozni a férfitanítók védelmével (*Uj Nemzedék*, 1930. szeptember 24. 3. o.). A főváros döntéseire reagálva egy olvasói levél árnyalja Purébl állításait azzal kapcsolatosan, hogy valóban sikerült-e minden családfenntartónak megtartania az állását: „*tizenegyen vagyunk férfitanítók, és családfenntartók, akik a fővárosnál eltöltött 1–3 évi helyettes tanítói működés után nem kaptunk beosztást*” (*Uj Nemzedék*, 1930. szeptember 28. 8. o.). Az olvasói levél egy szakmai szempontot is megjelenített. Véleménye szerint a korszerű tanítás nem valósítható meg 40–56 fős osztálylétszámmal, így amennyiben a főváros a szakmai szempontokat valóban fontosnak tartaná, akkor nem leépítene, hanem státuszokat tartana meg. A fővárosi tanítók életnehézségei azon momentumból is láthatóvá válik, hogy 1930 decemberében a karácsonyi pénz kiutalását sürgették a fővárosi politikai pártok, amely mellett azzal érveltek, hogy a juttatások a kereskedelem forgalomnövekedését generálja, és így áttételesen a kereskedelemből élő családoknak is komoly segítséget jelentene.

Az állami tanítókat is sújtotta a kirobbant válság. Az *Est* beszámolója szerint az állami tanítók is tartanak attól, hogy létszám- és jövedelemcsökkentés következik. Az országos gyűlésen elhangzottak szerint nem támogatják a fizetéscsökkentést, még a válságra hivatkozva sem, illetve kérésük, hogy a tanítók gyermekei előnyt élvezhessenek a tanítóképző intézetbe történő jelentkezésükkor, továbbá a tanítói álláshelyek betöltésénél is előnynek számítson, ha valaki tanítócsaládból érkezve pályázik tanítói állásra (1930. november 26. 7. o.).

Az év vége felé közeledve a tanítóegyesület úgy vélte, hogy a lakosság körében nem érzékelhető társadalmi elfogadás, megértés a föld- és terményjárandóságban érintett tanítói réteg nehézségeivel kapcsolatosan. A közvélemény sok esetben úgy vélte, hogy igazságtalan jövedelemrendezés óhaja áll a tanítók aktivitása mögött. Éppen ezért a tanítószervezetek nyílt levelet fogalmaztak meg, melyben bemutatták, elmagyarázták a sérelmeiket, melyek egészen 1927-ig nyúlnak vissza. Az akkor megállapított búzánkénti ár még megfelelt a piaci helyzetnek, de a válságtól kezdődően elszakadt a valós ártól, és igen jelentős veszteséget okozott a tényleges és a megállapított gabonánkénti ár a tanítóknak – áll a *Pesti Hirlap* egyik részletes cikkében. A közvélemény felvilágosítása, illetve megnyerése érdekében az újság – a többi laphoz képest – több számában is teret adott az értelmező, magyarázó tartalmaknak (*Pesti Hirlap*, 1930. december 14. 18. o.; *Pesti Hirlap*, 1930. december 16. 6. o.).

Az évet lezárva 1930. december legvégén a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége rendkívüli szövetségtalálkozót tartott, melyen konstatálták, továbbra sem rendezte a VKM a terményjárandóság és a kántortanítók helyzetét, anyagi problémáit. Ennek ellenére politikai sikernek tartják a pénzügyminiszternek a parlament előtt tett nyilatkozatát, „*hogy*

még az idei költségvetésben gondoskodni kíván a föld- és terményjárandóságos tanítókat ért sérelmek bizonyos mértékű orvoslásáról” (Pesti Hirlap, 1930. december 31. 6. o.). Bár a szövetség optimistán állt a helyzet rendezéséhez, *Az Estben* megjelent olvasói levél jelentősen árnyalja a sérelmet szenvedő tanítók nehézségeit, a megoldásra törekvés esélyeit és a tanítók motivációját. A szerző a jövőjéért aggódó tanítók általános szempontját érzékelteti: „*a létért és a családjáért való folytonos küzdés közepette felzilált lelkiállapotomban lehet-e eredményesen tanítani?*” (Az Est, 1930. december 14. 8. o.).

A sajtótartalmak feltárása során ismételten megjelent az iskolaegészségügy helyzete. A cikkek betekintést engednek a szakmai munka egy speciális részterületébe, az iskolai egészségügy helyzetébe, melyben nem csak pedagógusként értelmezhetjük szerepüket, hanem érintettként, a fertőzések hordozójaként, betegként, az egészségügyi helyzet áldozataként is. „*2200 trachomás beteg van Szegeden. Felmerült, hogy tanítókat okítanának ki a megelőzés, kezelés területére. Nem tetszett az ötlet az oktatási vezetőknek.*” (Az Est, 1930. augusztus 13. 8. o.) Fontos megjegyezni, hogy a trachoma, vagy más néven szemcsés kötőhártya-gyulladás kialakulása az elégtelen higiénés viszonyokra vezethető vissza. Kórokozója igen virulens, így talán nem meglepő a szegedi pedagógus kar ellenállása, mivel úgy vélték, ez már egészségügyi terület, nem kívánnak részt venni az orvosi feladatokban. A magas fertőzöttség miatt – Szegedhez hasonlóan – Zalamegyében mozgó műtő került kialakításra, melynek az volt a feladata, hogy településről településre járva diagnosztizálja a diákokat, tanítókat, felnőtteket és műtéti beavatkozással segítsen a súlyos betegeken.

1929-ben közel 100.000 tüdővésztes megbetegedést rögzítettek hazánkban (*Uj Budapest*, 1929. augusztus 24. 4. o.). Ezen túlmenően a szakpolitika és a praxis művelői tisztában voltak azzal, hogy a túlszűfolt osztálytermek, az egészségtelen higiénés körülmények, a hiányos és egyoldalú táplálkozás következtében emelkedik a tüdővészből érintettek köre, és ez alól az elemi iskolai oktatásban részt vevők sem kivételek (*Felsőruttkai Ruttkay*, 1929). A tüdővész leküzdésére indított tájékoztatósi, figyelemfelhívó kampány részeként meghirdetett pályázat 1929-ben jelent meg. A pályázat kiírásának oka, hogy 25 százalékkal emelkedett a tüdővészből megfertőződött diákok száma az előző évekhez képest. A Magyar Iskolaszanaszatórium Egyesület kezdeményezésére kiírt pályázat célja a pedagógia eszköztár lehetőségeinek bemutatása a megelőzés terén. Az eredményhirdetésre 1930 januárjában került sor és az *Uj Nemzedék* közölte az elismerést kapó férfi tanerők névsorát. Az iskolai közösségekre jellemző fertőzéstípusok és a fertőzöttek magas száma ráirányította ismételten a figyelmet az iskolaorvosok, az iskolaorvosi szolgálat fontosságára. Az 1906. évi 14.532 sz.

rendelettel (II.17.) határoztak az iskolaorvosi hálózat kiépítéséről. Az eltelt két és fél évtized alatt Budapest és Gödöllő kivételével nem került kialakításra az iskolaorvosi szolgálat, így a harmincas években is áldatlan állapotok uralkodtak főleg a tanyai, külterületi iskolákban. Erről tettek említést a képviselőházban *Schandl Károly* és *Turi Béla* képviselők, akik szerint a „*Dunántúlon a tanyai elemi iskolák helyzete kétségbeejtő*” (*Pesti Hirlap*, 1930. április 9. 4. o.). A diftéria is az egyik leginkább fertőző betegség volt az időszakban, mely falusi, tanyai közegben élő diákokat, tanítókat is veszélyeztette, de Budapesten is terjedt és emiatt a főváros iskoláiban elkezdődött a diftéria elleni védőoltás adása.

Az 1926. évi VII. tc. és az azt követő igényfelmérések következtében az iskolaépítési program 8562 új objektum megépítését kívánta elérni 1931-re (*Benisch*, 1928. 109. o.). A programnak nem része Budapesten iskolaépítés. Az építkezések során a kormányzat ellenőrizte a – már korábban említett – pedagógiai-iskolaegészségügyi szempontok érvényesülését. Belterületi iskola esetében 600–800 négyszögöles telken, külterületi iskola esetében a tanítók számához viszonyítva határozta meg a szükséges telekméretet, melyről az iskolafenntartónak kellett gondoskodnia. A VKM ragaszkodott ahhoz is, hogy a kiválasztott telkeket ellenőrizhesse, mivel gyakori volt, hogy egynémely iskolafenntartó korábban – pénzügyi okokból – olcsó, de építkezésre alkalmatlan telekre épített iskolát, mely ezáltal rövid időn belül alkalmatlanná vált oktatásra. Nem csak a telek ellenőrzését vonta magához a minisztérium, hanem az iskolaépület terveit is szabványosította és központosította; attól eltérni csak kivételes esetekben lehetett, továbbá egészségügyi és statikai okokból az épület anyagát is meghatározta: csak szilárd anyagból épülhetett iskolaépület. A program folyamatában megjelent a fenntartók azon igénye is, hogy helyreállításra is igénybe kívánnák venni az állami forrásokat. Ettől a megoldástól a VKM elzárkózott, mivel alapvetése volt, hogy a fenntartási költségek teljes egészében a fenntartókat terhelik és ilyen célra az O.N.É.A. támogatást nem nyújt (*Benisch*, 1928. 110–115. o.).

Az iskolaépületek állapota jelentősen meghatározza a tanítók egészségügyi helyzetét, közérzetét. Az iskolaépítési hullám során felépült közel 5000 objektum egy része tanítói lakás volt, mely alapvetően a tanyai, külterületi közeg vonzerejét növelte, mert egyébként a munka jellege, a járandóságok folyamatos értékvesztése miatt kevés érv szólt a tanyai, külterületi tanítói állás mellett. Nemcsak a tanyai, falusi közegben tevékenykedő tanítók számára jelentett problémát az elhelyezés, hanem Budapest közelségében is komoly gondok adódtak: Újpesten a Béla utcai iskola épülete istállóból lett kialakítva, és a gyermekek, tanítók legnagyobb része tüdővész. „*Sem közegészségügyi, sem pedagógiai szempontból nem*

alkalmas iskola céljaira s az igazgató is pincelakásban tartja irodáját.” (Pesti Hirlap, 1930. december 12. 9. o.)

Az iskolai egészségügy egy speciális, a szeged környéki tanyavilágban élő családok szocio-kulturális hátterét megvilágító területe a mákonyos teák itatásának szokása. A gyerekek nyugtatására szolgáló máktea-itatás kihatással van a gyermekek, diákok tanulmányi eredményeire is, melyet jeleztek a tanítók a tanfelügyelőségnek. Az érintett körzet tanítóihoz – a közvetlen tapasztalattal rendelkező tanítóktól kapott információkat felhasználva – *Gombkötő Antal* tanfelügyelő felhívással fordult, amelyben informálta a tanítóságot a mákony káros hatásairól, és kérte a tanítókat, törekedjenek a szülőket érintő felvilágosító munka fokozására (*Uj Nemzedék*, 1930. február 8. 7. o.).

Kriminalitáson innen és túl

A tanítóság kriminalizálódása a lapok cikkeiben igen sokféle módon jelent meg. A tanító, de akár a hozzátartozója is a lapok fókuszába kerülhetett. A bűncselekmények elkövetésével vádolt tanítók és tanítónők szinte minden bűncselekménytípust megvalósítottak és áldozatokként is olvashattunk róluk.

Utóbbira példa *Az Est* 1930. január 26-ai számában megjelent bűnügyi hír: „szerelemfélétség miatt gyilkosság áldozata lett a 60 éves tanító”. A gyilkosság áldozatává váló meglelt korú tanító esete minden napilap címlapjára felkerült. (*8 Órai Ujság*, 1930. január 26. 2. o.; *Friss Ujság*, 1930. január 26. 10. o.) Hasonló bűncselekmény foglalkoztatta az olvasókat 1930 tavaszán, mégpedig visszatérően. Egy gyilkossági ügy borzolta a hírfogyasztók kedélyét: 1930. május 28-án „áll bíróság elé az öcsödi tanítóné, aki elégette férjét” (*Az Est*, 1930. május 28. 5. o.). A háttérben szintén szerelemfélétség állhatott, mely konfliktust a fiatal feleség és az idősebb tanító nem tudta kezelni: a tanítóné rázárta a férjére a szobát, mely késő éjjel kigyulladt, a tanító pedig bent égett a házban. A nyomozás során egyértelművé vált a gyújtogatás.

Bár bűnügyi esemény kategóriába sorolható, de politikai színezete van *Az Est* 1930. április 11-ei számában megjelent hírnek, miszerint „Elítélték a nógrádi sasokat - Kucsera tanító bicskás támadói a bíróság előtt” (*Az Est*, 1930. április 11. 5. o.). Az Ébredő Magyarok Egyesület fiókszervezetének tagjai Nógrádon ülészttek. A kántortanító bűne az volt, hogy „személye szálla volt a nógrádi sasok szemében, mert zsidóbarátnak tartották őt”, és ezért a vasútállomáson tettelegességig fajuló számonkérés zajlott, melyben a tanító megsérült (*Az Est*,

1930. április 11. 5. o.). Szintén az áldozat szakmája miatt kíváncsozhatott *Az Est* oldalára a következő hír: „*öngyilkos lett a pásztói tanítónő. Óráját rendben megtartotta, jegyben járt egy cementgyárossal*”. A tudósítás implicit üzenete az öngyilkosság értelmezhetetlenségén túl, hogy a tanítónő választotta egy magasabb társadalmi státuszú férfi, így még érthetlenebb az élet eldobása (*Az Est*, 1930. szeptember 27. 9. o.). Az áldozattá válás kategóriájába tartozik azon eset is, amikor a nyugalmazott tanító a télies időjárásban – a szőlőskertjéből – hazafelé tartva megfagyott.

A tanítók társadalmi presztízsének alakulását jól jelzi az az eset, mely Pécstől 15 kilométerre található Szalántán történt 1930 márciusában. A kistelepülés lakóit megdöbbenetette egy kettős gyilkosság. Az 1116 lelket számláló településen a nyomozás során minden diszkréciót félretéve a település szellemi vezetőit, a tanítót és a segédjegyzőt számoltatták el először a detektívek: ujjlenyomatot vettek tőlük a postahivatalban, ezzel is felerősítve a rendőri gyanút a tanító és társa ellen. A nyomozás során azonban kiderült, hogy a tanító és a segédjegyző megdönthetetlen alibivel rendelkezett (*Uj Nemzedék*, 1930. március 9. 5. o.).

A tanítók megélhetési nehézsége és a kriminalitás kapcsolódik össze akkor, amikor az *Uj Nemzedék* egy tanító és társa tiltott vadászatának tragikus végkimenetéről számol be. A vadászásra felfigyelő és intézkedni kívánó csendőrőrmestert fegyverrel megsebesítették, majd a tettesek elmenekültek a helyszínről. A cikk hűvös tárgyilagossággal mutatja be az eseményt, semmiféle együttérzésre nincs lehetőség. A nyomozás során letartóztatásba kerültek mindketten, a tanítót gyanúsítják a lövéssel (*Uj Nemzedék*, 1930. november 16. 3. o.).

A tanítókat érintő köztörvényes ügyek közül kiemelkedett és hetekig dominálta a politikai és a bulvársajtót *Ottó Károly*, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elnöki osztályán dolgozó iskolaigazgató korrupciós ügye. Az időszak közoktatásának gazdasági-társadalmi hátterét, a szinte mindenkit sújtó anyagi ellehetetlenülést jól jellemzi a bűneset: „*Ottó Károly iskolaigazgató-tanító megvesztegetési ügyében több kihallgatást tartanak. 5000 pengőt kért a már kinevezett Kovács Mihályné Surányi Mária tanítótól*”. Mivel Ottó a VKM azon osztályán dolgozott, ahol közvetlenül rálátott a megüresedett státuszokra és a pályázók körére, a nyomozóhatóság meg akarja állapítani, „*hogy nem zsarolt-e meg kinevezett tanítókat*” (*Az Est*, 1930. április 27. 4. o.). Az ügy súlyosságára tekintettel a táblabíróság letartóztatásban tartotta az igazgatót, aki többször is fellebbezett. A bulvárlap 1930. július 27-ei vezércikkében foglalkozott a vesztegetési üggyel és összekapcsolta a tanítóság helyzetével, kiemelve a gazdasági nehézségeket, mely lassan már a kiemelt beosztásban dolgozókat sem kíméli, és ebben a politikai felelősségvállalás is felmerül. Szintén a köztörvényes cselekmények sorába

illik a sikkasztás miatt őrizetbe vett nemesnádudvari tanító, aki mellékfoglalkozásként egy pénzintézet üzletszerzője volt és elspekulálta a rá bízott 70.000 pengőt.

A bűncselekmények és a pedagógiai gyakorlat kapcsolata jelenik meg az iskolai testi fenyték esetében. Szabályozása országonként eltérő: *Boreczky Ágnes* tanulmányából egyértelműen kiderül, hogy a századfordulóra Európa legtöbb országában már szigorúan tiltották az iskolai testi fenyték alkalmazását. Legkorábban Lengyelországban törölték el, majd – a teljesség igénye nélkül – Hollandiában, Olaszországban, Ausztriában, Franciaországban (*Boreczky, 1999*). Hazánkban az eötvösi szemlélet törölte el a testi fenyték alkalmazását, de nem lett törvénybe foglalva a tiltás, illetve a fenntartói korlátozások ellenére a mindennapi nevelési szemlélet életben tartotta. Az iskolai testi fenytések jelenléte és megítélése szorosan összefügg az adott korszak gyermekképével. A társadalmi rendszer immanens részeként az oktatás nem vonhatja ki magát a normaközvetítésből, sőt egyértelműen normaképző, de nem az egyetlen nevelő – említi *Imre Sándor* a *Neveléstan* című tanítói vezérkönyvében (*Imre, 1928*). Ennek ellenére az iskolai testi fenyték jelen volt a hazai oktatási szcénában. „*Furcsa dolgok az Angoluccai elemiben; Büki Béla tanító megverte az egyik osztályába járó diákot. Elnézést kért, de a cselekmény folytatódott más gyermekkel*” (*Az Est, 1930. március 30. 4. o.*). A pedagógiai kánon változását jól szemlélteti az igazgató reagálása, amikor megtudta, a szülő panaszra kíván menni dr. Purébl Gyöző fővárosi oktatásügyi tanácsnokhoz: „*Az igazgató és a tanító kérni kezdték Ungár Ignácot (az apát), álljon el szándékától, a jövőben hasonló eset a fiával nem fog megtörténni.*” (*Az Est, 1930. március 30. 4. o.*) A *Pesti Hirlap* számolt be arról, amikor több feljelentés érkezett Purébl Gyözőhöz, hogy a Váci úti iskola egyik tanítója veri a gyerekeket. Mivel nem egyedi esetről volt szó a tanácsnok körlevélben fordult a tanítókhoz, melyben kategorikusan leszögezte, hogy „*testi fenytéket alkalmazni nem szabad*” (*Az Est, 1930. január 26. 11. o.*). A fenyték alkalmazása jelent meg egy kőszegi elemi iskolai tanító esetében. A gondjaira bízott tanítványa belehalt az ütlegelésbe – olvasható a hangzatos indítás a tudósítás elején. A bíróság nem látta bizonyítottnak a tettegesség és a gyermekhalál kapcsolatát (diftéria okozta szívbénulást állapítottak meg a halál okaként), ezért a tanítót felmentette a gyilkosság vádja alól, de „*hivatalos hatalommal való visszaélés*” miatt újabb vádat emeltek a tanító ellen, amelyet már bizonyítottság hiányában ejtett a bíróság (*Pesti Hirlap, 1930. január 14. 19. o.*).

Az iskolai testi fenytést elkövető tanítók és védők a büntetőjogi eljárás során gyakran arra hivatkoztak, hogy a tanítót megilleti a házi fegyelmi jog és így a cselekmény nem büntethető. A bírói érvelés szerint viszont a házi fegyelmi jog egyedül az atyát, a gyámot, esetleg a

gazdát, vagy a kenyéradó iparosmestert illeti meg, a tanítót nem. Ettől függetlenül a pedagógusok részéről a házi fegyelmezési jog rájuk történő átszármaztatása – a legtöbb nyilvánosságra került esetben – előkerült mint jogi mentség.⁴³ A vizsgált időszakra a néptanítói szaktudás már alapvetően tartalmazta – többek között – a gyermeki jogokkal kapcsolatos ismereteket is (Baska, 2011). A huszadik század első harmadában a testi fenyíték, az iskolai testi büntetés alkalmazásának megítélése nem volt konzisztens: amennyiben a gyermek magatartása renitens volt, akkor a bíróság enyhítő körülményként értékelte a tanító cselekedetét a büntetés kiszabásakor. A fizikai büntetés alkalmazásának hátterében erősen gyanítható a Trianon utáni útkeresés, a társadalmi normák változása, viszont az is egyértelmű, hogy a pedagógiai praxis művelői között már nem tekinthető általánosnak és támogatottnak. A fenyíték alkalmazásának okai között sejthetjük – bár egyedisége miatt mindegyik testi fenyítés eltérő – a tanítók végzettségéből fakadó konfliktust is: a többségében érettségivel nem rendelkező tanítók gyakran szembesültek középiskolai vagy magasabb végzettséggel rendelkező szülők kritikájával, mely egynémely esetben tekintélyromboló is lehetett. Szintén a presztízsz problémák okai közé sorolható, hogy a Horthy-korszak társadalmi szerkezetében a tanítók nem tartoztak a középosztályhoz, társadalmi elismertségük alacsony volt. Ehhez társult még a tanítói szakma feminizálódása is, mely szintén erodálhatta szakmai reputációjukat a kor társadalmi szemlélete miatt (Kövér és Gyáni, 2006). Továbbá az I. világháborút követően kormányzati cselekvéssé vált a tartalékos tisztek tanítói állásba történő helyezése, ezáltal joggal feltételezhetjük, hogy az így tanítói praxisba kerülők esetében szaktudásbeli hiányosságok mutatkoztak. Nem utolsó sorban a gazdasági válság miatt a gyakran elmaradozó, ki nem fizetett bérek kikezdték egynémely tanító türelmét. Nem feledkezhetünk meg a pedagógusok munkakörülményeiről sem, hiszen főleg a községi és a tanyai iskolák esetében az igen magas osztálylétszámok szinte megvalósíthatatlan tananyagkövetítést tettek szükségessé és a nevelés terén is igen komoly kihívások elé állították a tanítókat.

Salgótarjánban óriási méretű felháborodás söpört végig. A leányiskolai igazgatóról derültek ki olyan információk, melyek alapjaiban rengették meg a belévetett bizalmat: *„kényszerítette a diáklányokat, ruhájukat vessék le; hogy csak az a növendék kaphat magaviseletből egyest, akit megvizsgál”*. A leánykák szerint minden egyes esetben az igazgató

---

⁴³ Az 1877. gyámügyi törvény szerint „a kiskorúak a szülők (...) iránt tartozó engedelmségre (...) »házi fegyelem« útján szoríthatók.” (1877. évi gyámügyi törvény) Joggal merülhet fel, hogy a fegyelmezési jog milyen nagyságú „erőszakot enged meg” a szülőnek, a gyámnak. Erről az 1878. évi Büntetőtörvénykönyv rendelkezett: „házi fegyelemre jogosított személy” által elkövetett könnyű testi sértés miatt büntetésnek nem volt helye. Így a szülőknek igen tág fegyelmezési keretet biztosított a jogszabály, melyre vonatkozóan a tanítók egy része hivatkozott is a saját védelmük érdekében.

megfenyegette őket, hogy ne merjenek a történekről odahaza árva szót is szólni. Az egész oldalas tudósítás részletesen kitér a gimnáziumi igazgató személyére is, aki a botrány kirobbanás után a balassagyarmati tanfelügyelőnél járt kihallgatáson. Védekezése: „*amit tett, azért nem kárhoyzathatható, mert mindent a leányok nevelése szempontjából cselekedett*” (Az *Est*, 1930. február 25. 3. o.).

„*A jobbágyi tanító feleségének pöre az esperes-plébános ellen*” – olvasható a figyelemfelhívó cím Az *Est* 1930. március 12-én megjelent számában. A település tanítóját szemérem elleni vétséggel gyanúsították meg. Jobbágyi esperese a pozícióját felhasználva a szószékről tájékoztatta a település lakosait a tanító elleni büntetőeljárásról, melyet a tanító felesége zokon vett, és tettlegességig fajuló szóváltás alakult ki közöttük. A tanítóné – miután férjét felmentették – tovább folytatta az esperes elleni fellépést (Az *Est*, 1930. március 12. 6. o.).

A hatalommal való visszaélés különösen extrém példájáról számolt be a *Pesti Hirlap*, amikor az újságolvasókat arról tájékoztatta, hogy kétévi fegyházra ítélték a harsányi elemi iskolai tanító-igazgatót, aki szemérem elleni vétséget követett el (*Pesti Hirlap*, 1930. március 8. 8. o.).

Praxis

A lapok témaválasztásai során kevésbé tértek ki a tanítók konkrét szakmai munkájának láttatására. A különböző, a tanítói praxissal összefüggő sajtótartalmak sporadikusan jelentek meg a három vizsgált lapban.

A tanítószervezeteknek és legfőképpen a budapesti tanítószervezetnek fájó pontja, hogy a törvényhatóságban nincs képviselote, miközben minden platformon – ameddig a szónoklatok szintjén kell megnyilvánulni – elismeréssel szólnak a munkájukról. Ezt a mellőzöttséget nehezen lehet elfogadni és üzenetértékű: a megbecsülés teljes hiányát jelenti. Szintén a megbecsülés, a szakmai munka elismerését jelentené, ha népoktatási kérdésekben kikérnék a praxis képviselőinek véleményét (*Uj Nemzedék*, 1930. április 30. 3. o.).

A férfi és nőtanítók elhelyezkedési esélyeit nem csak a korszak társadalmi normái befolyásolták, hanem a fenntartók szakmai szemlélete is. Az iskolaszékek előszeretettel alkalmaztak inkább férfi tanerőket, melynek hangot is adtak, illetve az álláspályázatoknál nyíltan vissza is köszön ez az elvárás. A csongrádmegyei közigazgatási bizottság is egyértelműen megfogalmazta a VKM felé óhaját, hogy „*az alföldi tanyai iskolákhoz a*

különleges helyzetre való tekintettel kizárólag férfitanerőket nevezzen ki”. A miniszteri leírat ellenállt a kérésnek, egyáltalán nem támogatja a kérést, sőt „*a tanítói megélhetés biztosítása tesz szükségessé például azt, hogy egynél több tanerős külterületi iskoláknál tanítópárok kapjon alkalmazást*” (Pesti Hírlap, 1930. december 12. 11. o.).

A gyermekismeret szükségessége mint a modern néptanítói szaktudás egyik eleme a Horthy-korszakra már egyértelműen jelen volt (Németh, 2013, 2019). Magyarországon Nagy László nyomdokain haladva egyre inkább előtérbe kerültek a gyerekközpontú, a gyermeki adottságokra, a motiváció fontosságára építő pedagógiai irányzatok. A magas tandíjaik miatt főleg a polgári középosztály gyermekei számára elérhető reformiskolák, bár nem jelentős számban voltak jelen a hazai oktatási kínálatban, egyre erőteljesebb hatást gyakoroltak – a külföldi pedagógiai eredményekkel megerősítve (Horne, 1929) – a hazai tanítói praxisra. A reformpedagógia kiemelkedő személyisége, Maria Montessori és az ő pedagógiája a harmincas évek hazai napisajtójában visszatérő szereplő, többször is járt hazánkban. „*Maria Montessori Bécsből érkezett Budapestre s itt a ménesiúti Eötvös-kollégium vendége*” (Pesti Napló, 1930. december 20. 5. o.) Szakmai tartalmú cikket jelentetett meg a Pesti Hírlap Kiss József tollából, aki a Néptanítók Lapjában is publikált Montessori témájában. A politikai napilap publikációs gyakorlatától eltérően alapos bemutatását olvashatjuk a módszer lényegének: a termek berendezési tárgyainak funkcionális elhelyezését, a gyermekszemlélet fundamentumait mutatja be. A gyermek aktivitását középpontba állító szemlélet, mely egy új típusú tanítói szerepet vár el a résztvevő pedagógusoktól (Kiss, 1930. december 18. 12. o.). Az olvasók számára is közérthető, Montessori szakmai felfogását hűen tükröző publikáció a módszer jó értelemben vett reklámjának is tekinthető.

A megjelent témák egyike az egységes, új tankönyvek kiadásának óhaja volt, mely a tanítógyűlések felszólalói által jelent meg: elavultnak tartották a megszokott tankönyveket.

1930-ban vezették be az ország összes elemi iskolájában a kötelező jellegű anyák napi ünnepség szervezését. A miniszteri rendelet a szervezésért és a lebonyolításért felelős személyeknek a tanítókat jelölte ki. Az ünnepség keretében fogadalmat tesznek a gyermekek. Az előírás azt is szabályozta, hogy lehetőleg – ha időjárás engedi – kültéren kell megtartani az ünnepet (Uj Nemzedék, 1930. május 11. 8. o.).

A technológia fejlődése is hatást gyakorolt az oktató-nevelő munka tartalmára. A motorizáció fejlődése nem csak a zajszennyezés miatt lett központi téma, hanem egyre több közúti balesetben lett érintett kisdíák. A harmincas évek elején kevesebb, mint 30.000 gépjármű (16.000 autó és 11.000 motorkerékpár) közlekedett az utakon. A közúti balesetek számának rohamos emelkedése felvetette az állami beavatkozás szükségességét (Vedó, 2018).

A megnövekedett gépjárműforgalom elleni ellenszenvét sok gyermek az autók megdobálásával fejezte ki. Éppen ennek csökkentése érdekében felhívták a tanítók figyelmét arra, fokozzák a felvilágosító munkát a diákok körében. Felmerült a közlekedési szabályok tanításának fontossága is (*Uj Nemzedék*, 1930. május 11. 8. o.).

1930 áprilisában a Vasmegyei Tanító Egyesület arra tett javaslatot a kormánynak, hogy rendelje el a Himnusznak a tanítás megkezdése előtt való eléneklését. A szervezet elkötelezettségét jól jelzi, hogy a megye iskoláiban már életbe is léptette a protokollt (*Uj Nemzedék*, 1930. április 6. 8. o.). A Himnusz éneklésének fontossága, illetve nemzeti identitásformáló hatása jelenik meg akkor is, mikor német cserediákokat tanítottak meg magyar tanítóik itt tartózkodásuk alatt a Himnuszra.

A szakmai munka hatékonyságát befolyásolja a tanév hossza. Visszatérően megjelenő diskurzus a tanév kezdetének és végének időpontja, illetve a tanévközi szünetek hossza. A Balaton környéki települések a mellett érveltek, hogy mind turisztikai, mind egészségügyi, mind művelődéspolitikai okok miatt június elejétől szeptember első hetéig tartson az iskolai szünet. Javaslataink szerint a tanítók és tanárok a „*Balaton népének tarthatnának előadásokat, ami nagy kultúrhatással volna*” (*Uj Nemzedék*, 1930. június 4. 2. o.).

V.3.3. Néptanítók reprezentációja a Néptanítók Lapjában

Praxis

A tanító szellemiségét, a praxissal kapcsolatos viselkedést exponálja az a cikk, mely tanító és tanított lelki közösségére utal. Szükséges megtalálni azt a kommunikációs stílust, mely a hatékony tanítást segíti. A gyermekek életkori sajátosságának megfelelő beszéd- és tanításmódor is hozzájárul ahhoz, hogy a diákok motiváltak legyenek az iskolában (*Missik*, 1930). Ezt a belülről fakadó gyermeki motiváltságot még előbbre szükséges helyezni, melyhez a nevelőszellem igen magas szintje szükségeltetik. A tanítói önfejlesztés, a módszertani sokszínűség elengedhetetlen ehhez a munkához. Megkerülhetetlen a tanítók esetében a tehetség és a szaktudás együttes jelenléte. Mindkettőre szüksége van a munka során, de míg az előbbi velünk született, utóbbi tanulható. Ideális esetben a tanítók mindkettővel rendelkeznek. A tanítóképzésnek törekednie kell arra, hogy megnyerje magának a gyermekekkel könnyedén kapcsolatot teremteni képes jelölteket, és ezen hallgatókat a képzésük során a lehető legmagasabb szintre juttassa el a pedagógiai kultúra elsajátításában. A szakmai munka a falusi tanítók esetében több rétegű és külön nehézsége, hogy mindenki

szeme láttára zajlik. A falusi tanító a tanításon kívül a falu egyéb problémái iránt is nyitottságot kell, hogy mutasson. Nem zárhatja el magát a segítséget kérők elől. Szükséges, hogy beilleszkedjen az adott közösségbe. A közéleti szerepvállalás elvárt a falusi tanítóktól, hiszen ezzel a munkásságukkal is erősítik a kultúra iránti fogékonyságot a felnőtt társadalom tagjaiban, mert ez növeli a munka hatékonyságát. „*A falusi tanítónak olyannak kell lenni, aki mindenképp fölé helyezi az otthonát, szereti szülőföldjét, a vidéket, a természetet, az egészséges életet és a mozgás gyönyörűségét.*” (Kőrösi, 1930a)

A tanítók esetében a közélet és magánélet; a közéleti és magánéleti becsület is felmerült, méghozzá egy megtévedt oktatási tisztviselő korrupciós ügye kapcsán. A lenézéssel dacoló, az anyagi elhagyatottságában magára hagyott tanítóság számára szinte egyetlen érték a becsületessége, mely ha elveszik, szinte semmije sem marad (Kőrösi, 1930b).

A szakmai munka, az önfejlesztés területéhez kapcsolódik Montessori pedagógiájának hazai recepciója, melynek teret adott a pedagógiai lap. Nemcsak a módszer bemutatása, hanem Maria Montessori személyes életújának jelzésértékű vázolója is motiváló a tanítók számára.

A metodikai megújulás részeként az írástanítás reformját is előszeretettel exponálták a lap hasábjain: a Luttor-féle betűvetés kiemelt terjedelemben jelent meg (Luttor, 1930). Mellette a tanterv végrehajtásának elméleti és gyakorlati fejtegetései, a természettudományi tantárgyak, azon belül is kiemelten a matematikatantervhez kapcsolódó módszertani útmutatók jelentek meg, valamint a tanórai nyelvi magyarázatok kerültek fókuszba.

A hatalmi ágencia és a praxis kapcsolata jelenik meg a tanítók kinevezésének érzékeny területén. A miniszterelnöki állásfoglalás magyarázatot kíván adni arra a törvényjavaslatra, mely elveszi a fővárostól a saját fenntartású iskolák esetében a tanítók kinevezésének jogát és helyette a kultuszminisztert ruházza fel ezzel. Az állami szerepvállalás növekedését Bethlen egy részről evidensnek, szinte történelmileg kikerülhetetlennek tartja, más részről – véleménye szerint – a fővárosi tanítói kinevezések túlzottan átpolitizáltak, mely szakmapolitikai szempontból megengedhetetlen, így a VKM az objektíven zajló kinevezések igazi letéteményese (*Néptanítók Lapja*, 1930. 1–2. 40. o.). Nem csak a fővárosi kinevezések esetében merült fel az állami térfoglalás növelése iránti szándék. Az Országos Református Tanítóegyesület is úgy vélte, Bethlen és kormányának egyértelmű szándéka a népoktatást az állami rendszer irányába elmozdítani (*Néptanítók Lapja*, 1930. 1–2. 33. o.).

Élet- és munkakörülmények

Az 1930/31. évi költségvetés nemzetgyűlési vitájában a minisztérium álláspontját védte Petri Pál államtitkár. Meglátása szerint a költségvetés 70 százaléka személyi jellegű és csak 30 százaléka dologi kiadás, melynek jelentős része törvényileg meghatározott előirányzat: egyetemi és népiskolai építkezések. Ettől függetlenül több területen is érezhető a redukció. A katolikus elemi iskolák 220.000 koronával, a református elemi iskolák 100.000 koronával, az ág. hitvallású evangélikusok 24.000 koronával kevesebb fizetéskiegészítést kaptak, mint előző évben. A gazdasági helyzet miatt a kántortanítók esetében a kántori és a tanítói tevékenység díjazása továbbra is összevonásra került, melyet – a minisztérium szerint is – jogosan sérelmez a kántortanítói közösség. A kántortanítók javadalmának emelését a VKM egyelőre nem látja biztosítottnak. Annak ellenére ragaszkodott a VKM ehhez a megoldáshoz, hogy elismerték, tisztában vannak azzal, hogy a kántortanítók a javadalmuk legalább harmadát egyébként is elvesztették és a terményjárandóságban részesülő tanítók is jelentős hátrányt szenvednek el az elértéktelenedés következtében (*Néptanítók Lapja*, 1930. 47–48. 32. o.). A gazdasági nehézségek orvoslására létrehozott boletta-rendszer hátrányosan érintette azon tanítókat, akik az illetményföldjeiket búzabérért adták bérbe, ezért a tanítószövetség kérelmezte a kormánynál, hogy ezen tanítók ne legyenek kötelesek bolettát fizetni a bérlőnek. A tanítószövetség ismételten jelezte a kormányt képviselő Petri államtitkárnak, hogy a terményjárandóságot élvező tanítók jelentős hátrányt szenvednek a készpénzfizetésben részesülő tanítókhoz képest. Az államtitkár elismerte, hogy a differencia jelentős, melynek megoldása sürgős, és a kormány a búzaérték újbóli megállapításra törekszik.

Benisch Artúr tollából egy igen átfogó elemzés olvasható az elemi oktatás fejlődéséről 1919 és 1930 között. Az öt közlemény statisztikai adatsorok segítségével magyarázza, értelmezi az elemi oktatásban érintettek helyzetét. A kisközségi és a tanyai tanítócsaládok érdekét szolgálta, illetve ezen tanítók helybeni továbbszolgálatát biztosította azon rendelet, mely a tanítók gyermekeinek internátusi elhelyezését támogatta (*Benisch*, 1930. 33–34. 19–20. o.). A döntés háttérében azon egyszerű magyarázat áll, hogy így a tanítók nem hagyják el szolgálati helyeiket, ahol az évek alatt kiépített kapcsolatrendszerük, szakmai és emberi hitelük révén a kultúra bástyáiként funkcionálnak és egyben a népműveltség fokozásának letéteményesei. 1930. november 8-án megtartott állami tanítók összejövetelén is elhangzott, hogy a tanítók anyagi helyzete példátlanul kritikus, de ennek ellenére a helyükön vannak és megtesznek mindent annak érdekében, hogy a rábízott fiatalok és családtagjaik kulturális fejlesztését a legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint végezzék.

A *Néptanítók Lapja* egyre hangsúlyosabban jelenítette meg a tanítóktól elvárt magatartásformákat, a morálisan követendő tanítóképet, de mellette megjelenik a politikai és bulvárlapokban állandóan jelenlévő téma, az alulfizetett tanító problémája is. Legfőképpen a kántortanítók helyzetét jeleníti meg a pedagógiai szaklap. Ebben hasonlóságot mutat a napisajtóval, hisz azokban is kiemelten jelent meg az olvasók számára a kántortanítók javadalmazásának igazságtalansága. A *Néptanítók Lapjában* ezzel szemben továbbra sem érzékelhető a tanítók kriminalizálódásával kapcsolatos tartalom, mely a napilapokban markáns szegmens. Mindegyik sajtóorgánumban előszeretettel foglalkoztak Maria Montessori hazai jelenlétével; értelemszerűen a pedagógiai orgánumban hangsúlyt helyezett a módszertan részletesebb bemutatására is. Mind a személye, mind a szakmai programja jelentős terjedelmet kapott a lapokban. Közkedvelt témának tekinthető.

V.4. 1935

„A nemzetet nevelni kell nemcsak a tanítónak, tanárnak és egyetemi professzornak, de nevelnie kell minden jóérzésű magyar embernek a nemzeti összefogás gondolatára.” (Hóman, 1935. 4. o.)

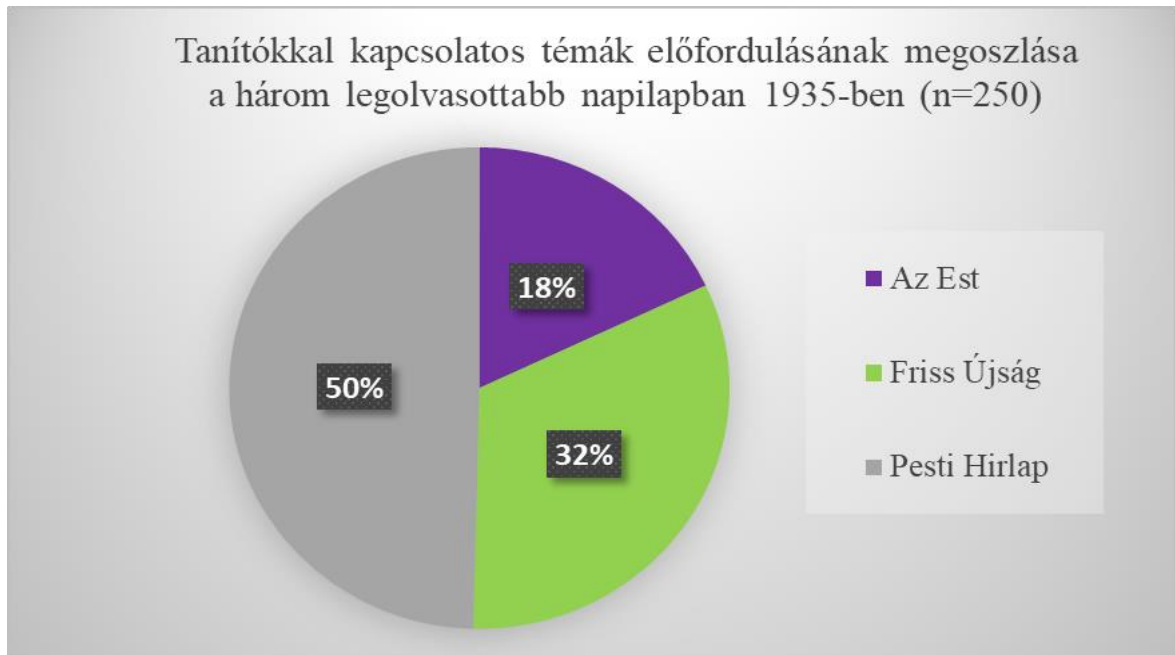
Az 1935. évre vonatkozólag a jelentős olvasótáborral rendelkező *Pesti Hírlap*, *Az Est* és a *Friss Ujság* került kiválasztásra. Utóbbi orgánumban a sokszínű témaválasztást, az egyszerű kifejezésmódot előtérbe helyező lap, tömegigényeket elégített ki.

Ismét a leggyakoribb a *tanítók élet- és munkakörülményeiről* tudósító tartalmak voltak. Ezt követik a tanítóság szakmai munkáját bemutató, azokra reflektáló publikációk, a *praxis* témája. A harmadik a „*kriminalitáson innen és túl*”, majd a *tanító- és tanítónőképzéssel* kapcsolatos tartalmak jelentek meg, mely igen széttartó volt Végül a tanítók *politikai szerepvállalása* témakör telítődött.

V.4.1. Kvantitatív összegzés

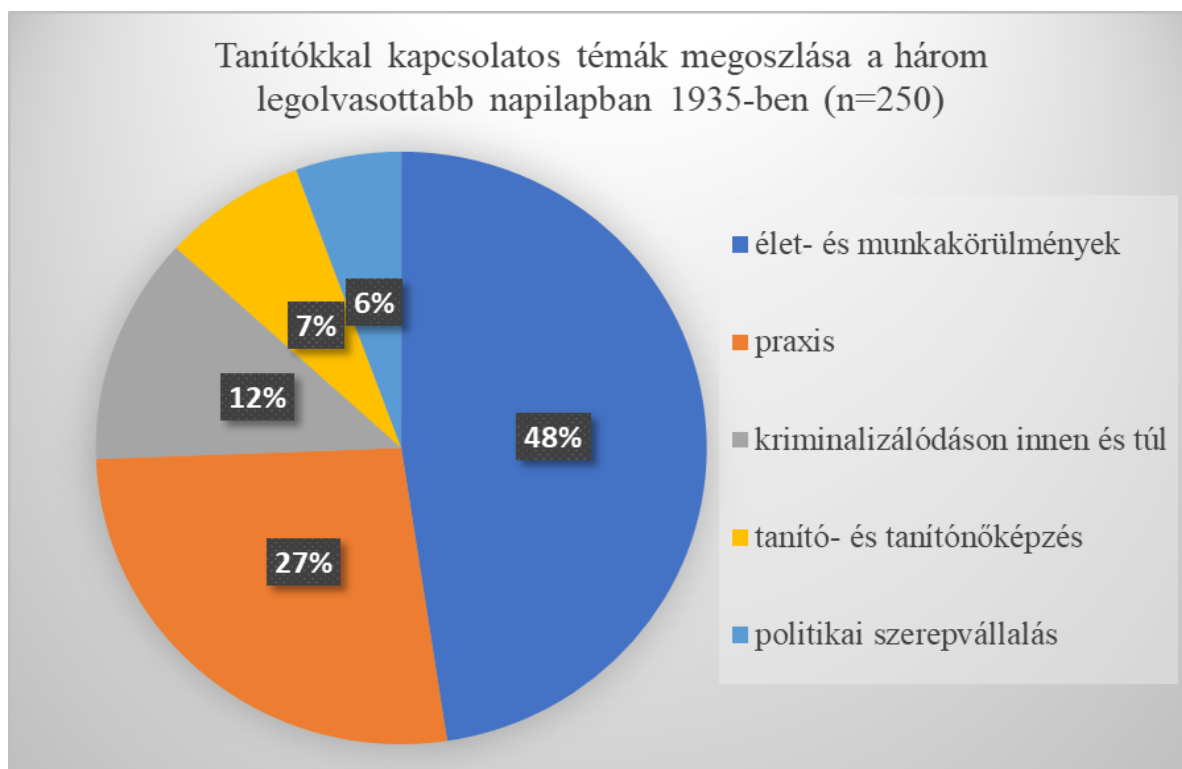
1935-ben a redukált tartalmak megoszlása a három lap esetében ismételt aránytalanságot mutat. (10. diagram) A *Pesti Hirlap* 50 százalékos arányához képest a *Friss Újság* (32%) és *Az Est* (18%) jelentősen kevesebb tanítókról szóló témát érintett. Más megközelítésben a *Friss Újság* és *Az Est* együttvéve közölt annyi információt, mint a *Pesti Hirlap*, vagy *Az Est*hez képest a *Pesti Hirlap* háromszor annyi témát osztott meg újságolvasóival.

10. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák összes előfordulásának megoszlása a három legolvasottabb napilapban 1935-ben

Az újságcikkek legnagyobb számban és terjedelemben ismét a tanítók élet- és munkakörülményeiről, azon belül is az egzisztenciális viszonyaikról adtak hírt az újságolvasók számára. A helyettes tanítók áldatlan helyzete, a terményjárandóság valóságtól eltávolodó valorizálása képezte az anyagi problémákról szóló diskurzus gerincét. (11. diagram) A téma a feltárt tartalmak közel 50 százalékát jelenti. Ezt követi ismételt a tanítók szakmai munkájának bemutatása (27%). Ennek gerincét a nemzetnevelés és az ehhez szorosan kapcsolódó 1935. évi VI. tc. képezte, mely a közoktatásügy új struktúráját volt hivatott megalapozni. A Hóman-féle törvény az oktató-nevelő munkát több oldalról kívánta megalapozni: elvi elvárások, tantervi utasítások, a tanügyigazgatás szervezeti-ellenőrzési rendszere terén. A feltárt témák sorát a tanítókat érintő bűnügyi tartalom (12%) követte, és

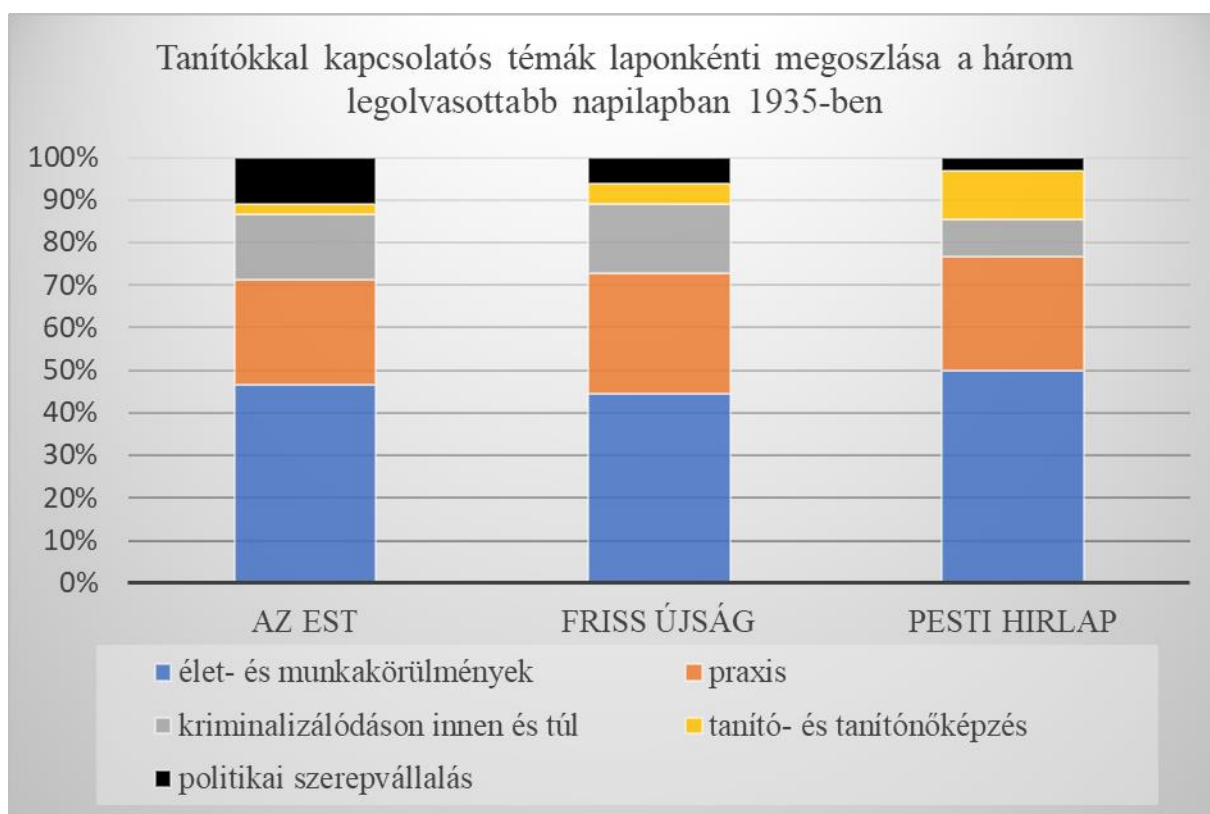
közel azonos nagyságrendben a tanító- és tanítónőképzés (7%) és a tanítók politikai szerepvállalása témakör (6%) jelent meg ebben az évben.

11. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák megoszlása a három legolvasottabb napilapban összesen 1935-ben

Az öt azonosított témakör kvantifikálása jól szemlélteti a lapok eltérő témaválasztásait, hangsúlyeltolódásait. (12. diagram) Az élet- és munkakörülmények, a praxis, a kriminalizálódáson innen és túl képezi a vezető témákat. A tanító- és tanítónőképzés, valamint a politikai szerepvállalás – bár mindhárom lapban jelen van – nem konzisztens tartalmú, és leginkább a tanítók képzésével kapcsolatos tartalmak voltak sporadikusak. Az élet- és munkakörülmények közel megegyező mértékben jelent meg a lapokban: *Pesti Hirlap* (50%), *Az Est* (46%), *Friss Ujság* (44%). Szintén kiegyensúlyozott arányt mutat a praxis területe: *Friss Ujság* (28%), *Pesti Hirlap* (26%), *Az Est* (24%). Az újságok témaválasztásainak aránya a bűnügyi témájú híreknél válik el markánsan egymástól, mutatva, hogy a vizsgált lapok műfaji jellegzetessége milyen témákat preferál. Mind *Az Est*, mind a *Friss Ujság* 16-16 százalékban jelentetett meg ilyen témákat, míg a *Pesti Hirlap* esetében 8 százalékot ért el a tanítókat érintő bűnügyi szegmens. Szintén aránybeli eltérés detektálható a tanítóság

képzésével kapcsolatosan. Bár összességében alacsony elemszámmal találkoztunk, ezt a témakört a *Pesti Hirlap* kétszer nagyobb számban jelenítette meg, mint a két politikai bulvárlap együttvéve. A diagramot elemezve úgy is vélhetjük, hogy *Az Est* a két százaléknyi tartalommal szinte negligálta, láthatatlanná tette a témát. A politikai szerepvállalás esetében fordított publikációs mintázat figyelhető meg: *Az Est* (11%) tűzte inkább zászlajára a tanítókat érintő, a tanítókról szóló ezen témát, miközben a *Pesti Hirlap* oldalain szinte láthatatlan volt (3%).

12. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák összes előfordulásának megoszlása a három legolvasottabb napilapban 1935-ben

Nem célunk sajtótörténeti elemzést folytatni, de *Az Est* esetében szükséges megemlíteni, hogy a lap tulajdonos-főszerkesztője Miklós Andor 1933-ban elhunyt és a lap vezetését felesége vette át, aki nem rendelkezett lapszerkesztői, lapkiadói gyakorlattal, tehát ez állhat *Az Est* esetében a korábbi évkörökből nem következő változások mögött.

V.4.2. Néptanítók reprezentációja a politikai lapokban

Élet- és munkakörülmények

Leggyakrabban a tanítók élet- és munkakörülményeiről, anyagi helyzetéről tudósító tartalmak jelentek meg az olvasóközönség számára. A tanítók anyagi megbecsültségéről szóló narratíva gyakran eltért a VKM és a különböző fenntartók interpretációjában. Míg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a tanítók javadalmazását kisebb problémáktól eltekintve megfelelőnek vélte, addig – különösen a kántortanítók, lelkésztanítók, helyettes tanítók esetében – mind az érintett tanítók, mind az iskolafenntartók visszásnak és sérelmesnek tartották azt. A felekezetek és az állam kapcsolata, legalábbis az iskolafenntartás vonatkozásában neuralgikus pontnak tűnt, hiszen a finanszírozás kérdésköre ellenérdekelte a két felet. Ezt erősítette meg a mezőföldi református egyházmegye közgyűlésén megfogalmazott esperesi jelentés is, mely szerint az állammal szembeni viszonyban problémának tekinthető *„a kántortanító-fizetések kántori részének fizetésbe beszámítása, valamint a terményjárandóságok magas értékelése folytán az államsegély leszállítása”* (1935. 6. o.). A nagy gazdasági világválság következtében az állami támogatásokat jelentősen leszűkítették, és ahol lehetett ott csökkentette az állam a kiadásait. Tény, hogy a válságból történő kilábalást követően emelkedett az egyházaknak folyósított támogatás nagysága, de nem érte el a válság előtti mértéket (Rébay, 2014). A tanítói jövedelmek értékállóságának problémájára több fórumon is felhívták a figyelmet. Az evangélikus tanítóegyesület békéscsabai ülésén Mendelényi János elnök is arra panaszkodott, hogy *„először a törvényhatóságokon keresztül próbálkoztunk az értékes föld- és búzajárandóságot élvező mondhatnám szenvedő tanító helyzetén segíteni”*, de eredményre nem vezetett az akció (Mendelényi, 1934. 347. o.). Az Őrségi Református Egyházmegye Tanítóegyesületének közgyűlésén Székely József elnök iróniától sem mentesen jegyezte meg előadásában, hogy bárcsak örömmel jelenthetné, hogy megnyílt a VIII. fizetési osztály, vagy a terményjárandóság esetén a helyi gabonaárak alapján számolhatnak, továbbá a kántortanítóknak sem kell már csökkentett javadalomból élniük és vasúton is megilleti a felekezeteket az állami támogatás (Székely, 1935. 44. o.), de mindezen célok elérése váratott magára.

De nem csak a református egyház esetében volt ellenérzés az állami szubvenciók nagyságát illetően. A katolikusok is – mint a legnagyobb iskolafenntartók – nehezményezték az állami támogatások csökkenését, a terményjárandóságban részesülő tanítók nehéz

helyzetét. Sikert abban az értelemben viszont fel tudtak mutatni, hogy a hitfelekezetek kérvényezhették az általuk fizetendő pénzbeli járandóságok Központi Illetményhivatalon keresztül történő finanszírozását (Rébay, 2012).

A tavaszig terjedő időszak legfontosabb eseménye az 1935. április 16-án megrendezésre kerülő IX. Egyetemes Tanítógyűlés volt, melynek központi témái a felekezeti és a helyettes tanítók helyzete, a terményjárandóság problémája, a középiskolai érettségire épülő tanítóképzés, a nyolcosztályos elemi iskola kiépítése, az iskolafelügyelet kérdése, továbbá a tanítók érdekvégyesítésének erősítése.

A református egyetemes konvent felszólította a kormányt, „*hogy az egyház iskoláiban nagyon sok tanító hátralekosen sem kapja meg a fizetését és kéri a kultuszminisztert, hogy a nyomorúságos helyzetre való tekintettel végre fizessék ki a tanítókat*” (Friss Ujság, 1935. május 3. 7. o.). A felekezetek az év során többször is jelezték, hogy iskolafenntartói kötelezettségeiknek egyre nehezebben tudnak eleget tenni és a kormányzat segítségét kérik. Az Országos Református Tanítóegyesület, *Ormós Lajossal* az élén is jelezte, hogy a felekezeti tanítók esetében komoly mértékű járandóságbeli elmaradások vannak az ország egész területén. Ezt a helyzetet exponálta egy Duna menti településen élő felekezeti tanító olvasói levele, melyben rámutatott a mindennapok gyakorlatára, a felekezeti tanítók kiszolgáltatottságára: tavasszal hiába kérik terményjárandóságukat, üres a felekezeti magtár, „*de a község sem tudja kifizetni, mert az adófizetés szünetel, sem egyházi, sem községi adó nem folyik be a pénztárba*”. A levélíró szomorú életképpel zárja sorait: „*odáig jutottunk, hogy se magunkat, sem élettársunkat ruházni nem tudjuk, a kultúrára sem telik*” (Pesti Hirlap, 1935. április 16. 9. o.). A sajtóban visszaköszönt egy ennél is általánosabb probléma, mely a gazdasági válság óta égetően nyomasztotta a terményjárandóságban érintett tanítói réteget. Nem csak a felekezeti tanítógyűlések, hanem az Egyetemes Tanítószövetség elnöksége is foglalkozott azzal, hogy a kormány korábban kötelezettséget vállalt arra, hogy a 21 pengőben meghatározott búza métermázsáját a piaci árhoz igazítja, de a gazdasági helyzetre hivatkozva nem változtatott az összegben.

A gazdasági problémák és a fenntartók elmaradásai arra ösztönözték a kormányt, hogy megoldást találjon a közel húszezer fős tanítótság egy része számára a jövedelmek rendezésére, ezért úgy döntöttek, hogy 1935. július 1-től a községi tanítók fizetését is az állam fogja folyósítani az *Illetmény Hivatalon* keresztül.⁴⁴ Az 1935. július 1-vel bevezetett

---

⁴⁴ A felekezeti fenntartású intézmények tanítói esetében már 1934. október 1-től lehetőség nyílt rá.

támogatási rendszer a lakáspénzek kifizetésének területén visszaélésekre is lehetőséget teremtett. Gyakori probléma volt, hogy a természetbeni lakást nem tudja biztosítani a fenntartó, ilyen esetben lakáspénzt kellene a házipénztárából kiutalni a tanítók részére. A válság miatt utóbbit sem tudta a legtöbb iskolafenntartó finanszírozni, így egyedi esetekben az Illetmény Hivatalhoz lehetett fordulni segítségért. A sajtótartalmakban megjelent azon visszás elem, „*hogy egyesek csak azért kérték a természetbeni lakás helyett lakáspénzt, mert a rendelet kedvező és feltétlenül pontos utalványozási rendjét még további vagyoni előnyök forrásául akarták kihasználni*” (*Pesti Hirlap*, 1935. július 20. 11. o.).

A tanítói javadalmak jelentős számban és mértékben maradtak kifizetetlenül, komoly feszültséget keltve a tanítóóság soraiban, mely a Nemzetgyűlésben is vitát generált. Mind a képviselők, mind a kormányzati felszólalók egyértelműen állást foglaltak az elmaradások rendezését követelve, utóbbi esetben politikai nyomást helyezve leginkább a felekezeti fenntartókra. Nem egyszer – a korábbi évekhez hasonlóan – a nemzetgyűlési képviselő saját választókerületének tanítója érdekében interpellált az elmaradt bér rendezése tárgyában (*Friss Ujság*, 1935. június 27. 6. o.). További visszatérő polémia volt a törvényhozásban a tanítók alacsony jövedelme, a minőségi munkavégzés elvárása, valamint a politikai kiszolgáltatottság közötti kapcsolat. *Kéthly Anna* felszólalásában egyértelművé tette, hogy csakis akkor lehet elvárni a tanítóktól, hogy hivatásként tekintsenek munkájukra, ha megfelelően vannak honorálva. Ez a szemlélet többször is visszaköszönt a lapok oldalain (*Friss Ujság*, 1935. május 10. 3. o.). Az anyagi gondok nem csak a szakmai munkavégzést befolyásolják, hanem fokozzák a tanítók – politikai – függőségét. A függőség kérdése másik aspektusból is megjelent: a IX. egyetemes tanítógyűlésen felszólaló *Tasnádi-Nagy András* VKM-államtitkár kiemelte, hogy a tanítóóság mindig is támogatója volt a nemzetépítésnek és erre a tevékenységükre, elkötelezettségükre továbbra is kiemelten épít a kormányzat, de nem szeretnék, ha politikai ágensként tevékenykednének.

Természetesen az oktatáspolitikai érdeke egyértelműen az volt, hogy csillapítsa a kedélyeket, és ennek egyik megoldása az évek óta halogatott VII. fizetési osztályba történő kinevezések valós meglépése. A 151 nem állami és 104 állami tanító kinevezése ebbe az osztályba az Egyetemes Tanítószövetség szerint is megnyugvást hozhat.

Az állami tanítók helyzete – a sajtómegjelenések alapján – sokkal kedvezőbbnek tűnik a felekezeti tanítókhöz képest, ettől függetlenül saját problémáikat az év végén sorra kerülő közgyűlésükön megfogalmazták a minisztériumi képviselő felé. Leginkább gyermekeik oktatásával kapcsolatos nehézségeiket említették, internátusi támogatást kérve, valamint a VKM jelen lévő képviselőjétől, *Boreczky Elemér* miniszteri osztálytanácsostól vártak

segítséget arra vonatkozóan, hogy a tanítók gyermekei esetében a tanítói pályára történő elsőbbségi belépést a minisztérium támogassa.

A Magyar Tanítóegyesületek Országos Szövetsége óhaja, hogy a tanyai tanítók gyermekeinek községi, városi iskolában történő oktatásához a minisztérium nyújtson anyagi támogatást. Az állami ígéretekben nem volt hiány: a kedélyek csillapítását szolgálta azon terv is, mely szerint a következő évben 300 helyettes tanítót kíván a miniszter segédtanítóvá kinevezni (*Pesti Hirlap*, 1935. november 17. 5. o.).

A fenntartók nem minden esetben támogatták, segítették tanítóik előrehaladását az előmeneteli rendszerben, mivel plusz anyagi terhet jelentett egy-egy újabb átsorolás. Az obstrukciót úgy alkalmazták, hogy késedelmesen nyújtották be a tanítók véglegesítése iránti felterjesztéseket és ezzel jelentős károkat okoztak a tanítóknak. A VKM érzékelve az iskolafenntartók ellenérdekeltségét előírásokat fogalmazott meg az előmenetelek dokumentálásával, a segédtanítói felterjesztésekkel kapcsolatosan, ezzel is kényszerítve az iskolaszékeket az együttműködésre, illetve hogy a tanítói érdekek szem előtt tartására serkentse őket. A rendelet anyagilag is az iskolaszékeket tette felelőssé, amennyiben a késedelem miatt a tanító juttatása késik vagy elmarad.

Általánosságban elmondható, hogy bár a sajtótartalmak gyakran kitérnek a helyettes- és a segédtanítók nehéz helyzetére, az olvasók számára magyarázat nem szolgál arra vonatkozóan, hogy mi okozza a tanítóságon belül a differenciát és miben nyilvánul meg. A helyettes tanítóság helyzetének, problémáinak ismerete nem evidens az újságolvasók számára, hiszen a hírlapolvasók tájékozatlanok voltak a különböző státuszú tanítók közötti jövedelmekkel, a munkajogi differenciákkal kapcsolatban. A *Pesti Hirlap* május 29-ei cikke vázolja az előmeneteli rendszer neuralgikus pontjait: „*legjobb esetben is két évet állás nélkül, öt-hat évet ideiglenes minőségben, mint helyettes tölt el, s csak azután nevezik ki segédtanítóvá, majd újabb három év után rendes tanítóvá*” (*Pesti Hirlap*, 1935. május 29. 9. o.). A probléma abból fakad, hogy a két gyakornoki beosztás (helyettes és segédtanító) jövedelem szempontjából nem, munkajogilag viszont eltér egymástól, mivel a helyettes tanítók gyakorlatilag bármikor elbocsájtathatók, így a kiszolgáltatottságuk miatt igen komoly nyomás nehezedik rájuk, függőségük egyértelmű (*Pesti Hirlap*, 1935. május 29. 9. o.). A tanítóságon belül a helyettes tanítók életkörülményeinek nehézségei miatt a tanítószervezetek egységesen a helyettes tanítói rendszer átgondolását javasolták a kormánynak. A Pestvármegyei Tanítóegyesület év elején még diplomatikusan jelezte a „*helyettes tanítók ezreinek megrendítő helyzetét, amelynek elodázhatatlan rendezését a kormány komoly és jóakarató figyelmébe ajánlják*” (*Pesti Hirlap* 1935. február 17. 4. o.). Tavaszra az állami tanítók tavaszi közgyűlésén is

egyértelműen állást foglaltak a helyettes tanítói rendszer kivezetése mellett, majd a Pestvármegyei Általános Tanítóegyesület decemberi gyűlésén már konkrét és radikális javaslat öltött formát: „*a helyettes tanítói állásokat és a havi 80 pengős fizetéseket szüntessék meg és e helyett a legfeljebb félévi helyettesi működés után a fiatal tanítókat végleges állásba nevezzék ki*” (Pesti Hirlap, 1935. december 6. 16. o.).

A tanítók kiszolgáltatottságának egyik vetülete – a jövedelmi és munkajogi helyzeten túl – az átvezényelhetőségük lehetősége. A határszáron kiemelkedő szakmai munkát végző tanítók közül többet elismerésképpen a nagyobb városokba helyeztek át, de ezzel az addig felépített szakmai munkát tette kockára a VKM, illetve olyan tanerőket helyezett a határszélre vagy tanyai közegbe, akik pont a VKM szempontjából legfajsúlyosabb régiókban a meghatározott szakmai szerepet nem tudták vagy nem akarták betölteni. A tanítók érdekvédelme, személyes sorsuk alakítása a katolikus tanítóság esetében is megjelent: a Pécsi Egyházmegye katolikus tanítógyűlésén bontakozott ki éles vita arról, hogy a katolikus tanítókat ezentúl ne válasszák, hanem a püspök nevezze ki, valamint hogy „*a tanítóknak meglegyen az a lehetőségük, hogy saját kérelmükre áthelyezhetőek legyenek*” (Friss Ujság, 1935. június 6. 4. o.). A javaslatok körül kialakuló eltérő álláspontok nem közeledtek, ekkor még nem került sor a vita eldöntésére. A hónap végére egyértelművé váltak az erőviszonyok, és püspökkari határozat született arról, hogy a megüresedő felekezeti tanítói álláshelyek esetében a pályázatokat milyen protokoll szerint kell bonyolítani ezzel is csökkentve a személyes, helyi kapcsolatok erejét és növelve az egyházi hatóságok által gyakorolt kontrollt. Az új szabályozás eltörölte a korábbi, a pályázat nélküli álláshely elnyerésének lehetőségét és minden esetben pályázat kiírását tartja szükségesnek (Pesti Hirlap, 1935. június 26. 10. o.).

Az 1926. évi iskolaépítési törvény eredményeképpen az évtizedfordulóig évenként adtak át százaz nagyságrendben iskolákat, új tantermeket, tanítói lakásokat (Asztalos, 1938b). 1931/32. tanévben érte el a diáklétszám a csúcspontját, a több mint 1 millió főt, mely létszám a harmincas évek közepéig stagnált. Bár az elemi iskolákban az országos diákátlag 49 diák/osztály volt (Asztalos, 1938), az 1935/36. évi közoktatásügyi költségvetéskor egyértelműen megfogalmazódott, hogy „*iskoláink egy része annyira túlszűfolt, hogy száznál több tanuló jut egy tanítóra*” (NL, 1935. 11. 439. o.). Az 1921. évi XXX. törvény szigora (Nagy, 2005), illetve Budapest nagyvárossá válásának következtében folyamatosan magas osztálylétszámokkal zajlott a tanítás a főváros nagy részén is, mely a szakmai-nevelő munkára komoly hatást gyakorolt. „*Pestszenterzsébeten (...) ötven-hatvan tanuló van egy-egy osztályban*” – közli a Friss Ujság január 13-ai száma (Simonyi, 1935. január 13. 10. o.), de a

Vecséshez közeli Ganz-telepi iskolában is osztályonként 70 diák zsúfolódik össze és a hatosztályos iskolának négy tanterem áll rendelkezésére, így folyamatos – délelőtti, délutáni – rendszerben működik az oktatás, mellyel kapcsolatban az újság megjegyzi, hogy „*a tanítók hiába áldozzák tehetségüknek, igyekezetüknek legjavát, ilyen zsúfoltság mellett minden igyekezetük kárba vész*” (*Friss Ujság*, 1935. június 22. 6. o.). Szintén a fővároshoz közeli Albertfalva diákjainak elemi oktatása és a tanítók munkája válik kritika tárgyává, mikor az oktatás körülményeinek bemutatásakor a lap megemlíti, hogy 1934-ben 92, 1935-ös tanévben 78 első osztályossal indult a tanítás. A tanerők védelmében a *Friss Ujság* ismét megfogalmazza, hogy a tanítóknak „*szinte emberfölötti küzdelmükbe kerül, hogy megbirkózzanak a túlzású osztályok miatt rájuk nehezedő feladatokkal*” (1935. szeptember 19. 2. o.). Két héttel később részletesebb területi adatokkal is szolgál a lap, amikor közli, hogy Budapesten már közelít az ideálisnak vélt tanár/diák hányadoshoz a létszám, mely 22 fő. Ezzel szemben Kecskeméten 69, Debrecenben és Pécsen 50, Sopronban 53 diák jut egy tanítóra (*Friss Ujság*, 1935. január 25. 10. o.). Hóman Bálint sem volt elégedett az egy-egy tanítóra jutó tanulólétszámokkal, így az iskolaépítési program folytatását ígérte, „*mert rossz épületekben, zsúfolt tantermekben tanítani nem lehet*”, és „*az országban nem lesz többé olyan tanterem, ahol száznál több tanuló lesz egy tanító keze alatt*” – hangzott el nemzetgyűlési felszólalásában (*Friss Ujság*, 1935. június 4. 7. o.).

A munkakörülmények nehezebbé válását jól jelzi az a tendencia, mely a tanerőket, azon belül is tanítókat sújtotta leginkább. A gazdasági válság, a megélhetési nehézségek, a családi tragédiák okozta frusztrációk beszűrődtek az iskola falai közé is, és ennek hatása alól nem tudták kivonni magukat a tanítók sem. Egyre több olyan eset látott napvilágot, amikor szülők elégedetlensége odáig fajult, hogy a pedagógiai munkát végző tanítókat megfenyegették, agresszíven kritizálták, támadólag léptek fel velük szemben vélt vagy valós problémáik miatt. Mindenütt előforduló jelenségről beszélhetünk, mely a szakmai diskurzusban is megoldást sürgetett, mivel szélsőséges esetek is előfordultak: „*egyik-másik belátás nélküli lelkületű szülőtől bántalmazásban részesül*” a tanító (*Békefi*, 1935. 551. o.), mely jelentősen erodálja a tanítói tekintélyt. A tanítók reakciója, illetve a megoldás nehézsége abban állt, hogy a legtöbb esetben nem köztörvényes esetekről van szó, így az eljárás nem a bíróság kompetenciájába tartozik, ellenben a vármegyénként rendelkezésre álló iskolai rendvédelméről szóló szabályok lehetővé teszik az elkövetők büntetését. A szakma, a tanítók presztízse is láthatóvá válik ezekben a néhol tettelegességig fajuló vitákban, hiszen nem csak a számonkérés, a kritika, hanem annak módja is jelzi a tanítói szakma alacsony megbecsültségét, presztízst.

„Megtámadta egy anya fia tanítónőjét az iskolában” – olvasható a hangzatos bulvárcím, melyből kiderül, hogy egy elégedetlen szülő próbált meg fenyegetőleg fellépni gyermeke nem megfelelő bizonyítványa miatt és kérte számon a tanítót (*Az Est*, 1935. november 14. 4. o.). Hasonló problémákról tettek említést az Angyalföldön oktató tanítók is. A szülők gyakorta követelődnek, és „ha nem kapnak elég támogatást, akkor fenyegetődznek” állította az angyalföldi külterületi iskola igazgató-tanítója *Az Est* cikkében (1935. január 23. 11. o.).

A tanítók életkörülményeinek bemutatása elképzelhetetlen az állástalan vagy állástalanná vált tanítók exponálása nélkül, hiszen a korabeli sajtóorgánumok is nagy számban közöltek olyan híreket, tudósításokat, melyek érintették az állástalan tanítók helyzetét, életkörülményeit, pályára kerülésük esélyeit. A gazdasági világválság a munkahelyteremtő és -megtartó képesség terén is jelentős változásokat hozott. Nem kivétel ez alól a tanítói szcéna sem. A tanító- és tanítónők elhelyezkedési esélyei, illetve a pálya telítettségének kérdésköre a harmincas évek hajnalától intenzív disputa tárgyává vált.

Az állástalan tanítók esélyeit növelhette, ha valamilyen formában az elemi oktatás közelében maradtak, és a kiterjedt intézményhálózati rendszer segítségével olyan feladatokat vállalnak el, mellyel szem előtt lehetnek egy későbbi álláspályázat esetében vagy bennfentes információk birtokában helyzeti előnyüket az állás elnyerésére fordíthatják. További lehetőség volt számukra, ha pályaelhagyóként a munkaerőpiac egyéb szegmenseiben próbálnak megragadni, munkát vállalni, ezzel biztosítva maguk és családjuk szükségleteit. Utóbbira példa a Hajdúságban működtetett ínségkonyhák egyikében dolgozó tanító végzettségű szakács, aki maximális odafigyeléssel, szorgalommal végzi feladatát. De láthatóvá válik az is, hogy a létfenntartás érdekében akár napszámosi munkákat is elvállaltak az állástalan tanítók, és volt olyan, akit sikerrel helyezett el a Diplomások Önségítő Szövetkezete egy budapesti gyárban. Néhol az időjárás is segítette a rászoruló tanítókat: hómunkásként próbáltak meg jövedelemhez jutni. A *Friss Ujság* beszámolója szerint „a 18–20 éves tanítónők háztartási alkalmazottaknak szegődnek el, mert kilátásuk sincs arra, hogy álláshoz jussanak” (1935. április 17. 6. o.). Az állástalan tanítók rettenetes helyzetére – az újságcikkekből értesülve – néhány újságot olvasó adománygyűjtést kezdeményezett részükre. Az állástalan tanítók elhelyezkedési esélyeinek növelése érdekében ismét felmerült az a megoldás, mely szerint azon házas tanítónők helyett, akiknek férjeik állami alkalmazottak, férfi tanítót vegyenek állásba, mert akkor „azok megnősülve három új családot tudnának alapítani” és eltartani (*Az Est*, 1935. március 14. 9. o.). Nem egyedi az olvasói levél meglátása. A nyíregyházi tanítók, tanárok egy része a miniszterelnöktől kért pénzügyi és morális támogatást a létfeltételeik javítása érdekében, és a memorandumukban javaslatokkal

is szolgáltak, közte a házas pedagógusnők elbocsájtását és férfi tanítókkal történő pótlásukat tartanák ideálisnak, valamint az álláshalmozás tiltását is a miniszterelnök figyelmébe ajánlják (Az *Est*, 1935. április 26. 9. o.). A téma aktualitása miatt folyamatosan az újságok oldalain szerepelt. Az *Est* megosztotta egy igen tájékozott olvasója ötleteit a tanítók álláshelyeinek megőrzése, bővítése tárgyában. A levélíró szerint a jogszabályban rögzített 60 fős osztálylétszámokat betartva az e feletti létszámmal működő osztályok bontásával 217 új tanítói státuszt létesíthetnének. További hasonló nagyságrendű állás hozható létre az elemi iskola 7. és 8. osztályainak kötelező megnyitásával is, de a levélíró a VKM-állományában is találna helyet a tanítóknak: „*A jogászok helyett itt is jöjjenek a szakemberek, akkor nem lesz annyi félszeg intézkedés az iskolatügyek terén, mint most van*” (Ez *Est*, 1935. március 23. 9. o.).

Az állástalanság, a kiúttalanság, a teljes nyomor fenyegetettségében egyéni tragédiák is jelezték, igen komoly személyes és társadalmi probléma a tanítói állástalanság. „*Szegény tanító csak a sósavtól remélt segítséget*” – olvasható, mely mögött egy család tragédiája áll (Az *Est*, 1935. július 27. 2. o.). Voltak, akik más kiutat kerestek a megélhetési nehézségek áthidalására: „*rekordevőnek ajánlkozik egy nyomorgó kétdiplomás fiatalember*” (Az *Est*, 1935. augusztus 8. 13.o.). A cikk groteszk címe ellenére egy tragikus életkörülményről kapunk tájékoztatást, mely hasonló megélhetési nehézséget takar, mint az élet kilátástalansága miatt sósavval öngyilkosságot elkövető tanítóé. A vállalt feladat meglepő és egyben bemutatása tükröt tart a tanító kortársainak olyannyira, hogy Az *Est* vezércikkben is megemlíti az éhező tanító esetét és arra jut, milyen szinten devalválódik egy tanítói végzettség, ha idáig juthat vele a birtokosa (Az *Est*, 1935. augusztus 9. 1. o.).

A politika is reagált a folyamatosan növekvő tanítói állástalanság társadalmi problémájára, hiszen jelenleg is több „*mint tízezer állástalan tanító és tanítónő van az országban, akiknek a száma az idei tanév végén 1500-zal fog emelkedni*” – olvasható a *Friss Ujságban* a IX. egyetemes tanítógyűléshez kapcsolódó cikkben (1935. április 17. 6. o.). A probléma enyhítése céljából a kormányzat rendeletben tiltotta meg azon községekben, városokban az állásban lévő zenetanároknak a magánoktatást, ahol állástalan tanító vagy állástalan zenetanár él (Az *Est*, 1935. szeptember 26. 9. o.). A kodifikáció nem spontán ötlet eredménye. A két világháború között virágzott az oktatási szegmensben az árnyékoktatás, melyre a napilapok álláshirdetési rovatai is utalnak. A hirdetések elemzése rámutat arra, hogy mellékjövedelmet keresők legalább 5 százaléka (2020. 102. o.) a zenei fejlesztés, tehetséggondozás területén keresett magának mellék- vagy főállást vagy egyszerűen csak így próbált meg kisebb bevételhez jutni.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által meghirdetett álláshelyekre sokszoros a túljelentkezés. A budapesti tanítótestület májusi gyűlésén *Szendy Károly* polgármester azzal nyugtatta a fővárosi tanszemélyzetet és az állástalanokat, hogy újabb álláshelyeket nyitnak meg a tanítók számára, de erre konkrét határidőt nem tudott közölni, csak reményének adott hangot. Néhány hónappal később viszont már olyan információk láttak napvilágot, hogy valójában nem újabb álláshelyek létesítésével valósítja meg a főváros az álláshoz juttatást, hanem 200 tanerő *kényszernyugdíjazásával* teremt munkát az addig állástalan tanítóknak. Az érintetté vált pedagógusok, köztük tanítók minősítési eljárás eredményeképpen kerülnek végelbánás alá, de a *Friss Ujság* információja szerint főleg azon házas tanítónők az érintettek, akiknek keresettel rendelkező férjük van (1935. november 14. 6. o.). 1935 novemberében a főváros végül kiírt különböző, köztük tanító álláspályázatokat. A 201 helyre annak ellenére tízszeres túljelentkezés volt (*Az Est*, 1935. december 25. 12. o.), hogy a pályázató egyértelműen megfogalmazta, olyanokat várnak, akik már alkalmazásban voltak a fővárosnál mint helyettes tanítók vagy óradíjasok (*Pesti Hirlap*, 1935. november 8. 18. o.). Nem csak a főváros és a minisztérium próbált meg politikai támogatáson túl egyéb segítséget nyújtani az állástalan tanítóknak. Zala vármegyében kevéssel több, mint 300.000 fő élt. Területén több olyan település található, amely nem tudott fenntartani elemi iskolát és iskolaépülettel sem rendelkezett, de igény volt a népművelésre, az iskolán kívüli oktató-nevelő munkára, illetve a kevéske kisgyermek oktatására. Erre a feladatra Zala vármegye közigazgatása összefogva a tanügyi hatósággal 17 tanítót vett fel (*Pesti Hirlap*, 1935. január 19. 11. o.).

A munkakörülmények közé tartozik az iskolai egészségügy, az iskola higiénés állapota, mely nem vonatkoztatható el az iskolai környezet infrastrukturális adottságaitól, de szorosan összefügg a családok otthoni életvitelével, higiénés kultúrájával, az ország közegészségügyi helyzetével. „*Közel nyolcszáz ezer házat lerombolni és újjáépíteni, hogy egészséges legyen az ország, ahol levegőhöz, napfényhez hozzájuthat a nép minden fia.*” – vonta le a konklúziót az 1935-ben megrendezett országos népegészségügyi kiállítás egyik előadója (*Ujvári*, 1935. 896. o.). A Gömbös Gyula nevéhez köthető Nemzeti Munkaterv XII. részének 94., 95. pontján belül olvasható az iskolaegészségüggyel kapcsolatos azon elképzelés, mely a VKM-mel közös iskolaorvosi és iskolanővéri szolgálat kiépítése mellett érvel (*Téglássy*, 1933), mivel például 350.000 ember szenved a „nemzeti betegségként” aposztrófált tuberkulózisban. 1934-ben több mint 13 ezren hunytak el benne (*Ujvári*, 1935). A kialakítandó iskolaegészségügyi rendszer fontosságát mi sem szemlélteti jobban, mint a dr. *Neuber Ede* vezetésével Debrecenben elvégzett iskolai orvosi szűrés, melynek során feltárult az elemi iskola első osztályát kezdő gyermekek egészségügyi állapota. A debreceni kisdíákok 2,2 százaléka

vérhaj, közel 30 százaléka tuberkulózis jeleit mutatta, 23 százaléka bélférges volt. A megvizsgált lányok 28 százaléka ápolatlanság miatt súlyosan fertőzött volt (Gausser, 1934). A néhol tragikus körülmények ellenére az 1925-ben felállított Országos Közegészségügyi Intézet, az elkötelezett orvosszakmai közösség, a tanítók felvilágosító munkája hatására és az iskolaépületek, a tanteremszám bővülése és a higiénia kultúra lassú változása révén látszódtott az eredményt: az elhunyt betegek száma csökkent (Szél, 1940). A higiénias kultúra fejlődéseként már „mindenütt külön poharakból isznak a gyermekek és az ivóvíz ellátás is kifogástalan” (Fejes, 1935. 24. o.), de az illemhelyek továbbra is minősíthetetlenek – fogalmazta meg Fejes Gábor, egyházmegyei tanügyi elnök az Őrségi Református Tanügyi Bizottság beszámolójában. Az illemhelyek higiénés állapota magyarázatul szolgál a debreceni kislányok altesti fertőzöttségére is. Az iskolák nem csak a pedagógiai alapú megelőzésben játszanak szerepet, hanem mint ahogy Dziobek László írja „a fertőző betegségek terjedésében, illetve járványok keletkezésében, vagy tovaterjedésében elsőrangú fontossággal bírnak” (Dziobek, 1936. 63. o.), hiszen az iskolai magas osztálylétszámok a cseppfertőzéssel terjedő betegségek gócpontjai voltak.

1935 tavaszán a „dühöngő” influenzajárvány miatt bezárták Székesfehérváron az elemi iskolák egy részét, mert nemcsak a diákok, hanem a tanítók is nagy számban betegedtek meg. Nem csak Székesfehérváron volt jelen a fertőzés, hanem Kecskeméten is iskolabezárásokkal védekeztek az influenza terjedése ellen. A tanítók figyelmét külön felhívták a tanyai elemisták esetében az iskoláig vezető hosszú út egészségügyi kockázataira. A pedagógusok, köztük a tanítók egészségügyi helyzetéről, életkilátásairól olvasható információ *Az Est*ben. A számadatokban bővelkedő cikkből kiderül, hogy 1926–1930 között – kifejezetten közösségben terjedő – tüdőbajban 57 tanító hunyt el (*Az Est*, 1935. augusztus 3. 8. o.). A VKM vezetője, Hóman Bálint is tisztában volt az iskolaegészségügy áldatlan helyzetével, legfőképpen a vidéki, tanyai, külterületi iskolák esetében, és éppen ezért a nemzetgyűlési felszólalásában közölte, hogy „ki akarja építeni az iskolaorvosi intézményt, mert a falvakban még mindig szörnyűséges állapotok uralkodnak” (*Friss Ujság*, június 4. 1935. 7. o.). A tanítók felvilágosító, népművelő tevékenységének az egészségügyi katasztrófa megelőzésében is kulcsszerep jut: 1935 őszén a diftéria-fertőzés elleni szérummal 750 000 gyermeket sikerült beoltani. Mivel újkeletű az oltási program, szükséges, „hogy a nép körében népszerűsítsék, tanítsák a fontosságát” és ebben a tanítók aktív szerepet vállaltak (*Friss Ujság*, 1935. október 9. 4. o.). Az egészségügyi felvilágosító munka nehezen tör át az évtizedes berögződéseken: a falusi iskolákban a tanulók közös pohárból isznak, amelyet közös vödörből merítenek. A tanítók feladata, meggyőzni a tanítványokat a láthatatlan fertőzések leküzdésének egyszerű

módszereiről. A tantermek szellőztetése, a külön pohár használata már önmagában jelentősen lassítaná az iskolai fertőzések terjedésének sebességét. Ezen egyszerű módszerek minden tanító szakmai repertoárjának részét képezi, a néptanítói egészségügyi tudás része – állítja egy szakértő levélíró a *Pesti Hirlap* november 30-ai számában (11. o.).

Praxis

A tanítók szakmai tevékenységével kapcsolatos sajtótartalmak alapvetően a következő témák köré csoportosíthatók. Az egyik a tanítás mindennapi szakmai kihívásaihoz, a szakmai morálhoz kapcsolódó cikkek, tudósítások, beszámolók. Megjelent a tanítók tantermi oktatómunkáján kívüli tevékenységek megjelenítése is. Milyen feladatok hárulnak rájuk. További terület a tanítók képzése, a tanító(nő)képzés, illetve továbbképzésük, mely egyben egy erős identifikációs törekvés is számukra. Végül az 1935. évi VI. tc.-hez kapcsolódó vélemények, tanítói álláspontok artikulálása.

Az IX. Egyetemes Tanítógyűlés egyik fontos javaslata, hogy „*a népiskolák vezetői közül egy vagy több hivatalból tagja legyen a községi (városi) képviselőtestületnek, Budapest székesfőváros törvényhatóságának pedig a Budapesti Tanítóegyesület elnöke*” (*Pesti Hirlap*, 1935. április 17. 5. o.).

Hóman Bálint nevével fémjelzett nemzetnevelés ideológiája az oktató-nevelő munkában is megjelent. Nem csak elvi, hanem a pragmatika szintjén is. Az egységes elvárásrendet a tanügyigazgatási törvény foglalja keretbe. A nemzetgyűlési felszólalások visszatérő narratívája volt a tanítók nemzetnevelő tevékenységének óhaja, az ebben való feladatok kiemelése, de legfőképpen a nemzetnevelésben aktív tanítók személyiségjegyeinek kidomborítása jelent meg az olvasók számára. A tanerőkérdés tekintetében a kultuszminiszternek határozott tanítóképe volt és a nemzetgyűlés júniusi ülészakán közölte is az egybegyűltekkal, hogy az általa áhított tanító legfőképpen *erős jellemű* (*Friss Ujság*, 1935. június 4. 7. o.). Ezzel szemben Kéthly Anna aggodalmát fejezte ki, hogy a nemzetnevelés leple alatt „birkanyáj-szellemű” oktatás fog zajlani, melyre a miniszter annyit reagált, hogy nem híve az uniformizált oktatásnak, „*bátor, független gondolkozású embereket akar neveltetni*” (*Friss Ujság*, 1935. május 10. 3. o.). A tanítógyűléseknek is vezérfonala volt a nemzetnevelés terén betöltendő ideális, a politika által elvárt tanítói szerep, a követendő tanítóethosz meghatározása. A IX. Egyetemes Tanítógyűlésen felszólaló Tasnádi-Nagy András államtitkár is kiemelte a tanítók mindennapi szakmai tevékenységei sorából, hogy „*ki*

kell fejleszteni a serdülő gyermek lelkében szunnyadó erkölcsi erőket, hazafias, becsületes magyar embereket kell nevelni belőlük” (Pesti Hirlap, 1935. április 17. 5. o.), melynek megvalósítása elképzelhetetlen hasonló kvalitásokkal rendelkező pedagógusok nélkül. Az államtitkár szavaival csengett egybe a pestvármegyei tanítógyűlésen is megfogalmazott tanítói feladat: az iskolákban honos ismeret-kultusszal szemben az erkölcsi nevelés fontossága legyen a tanító egyik kiemelt feladata. És semmiképpen se érezzék úgy, hogy ez kevésbé fontosabb a tantermi oktatás ismeretátadásánál, sőt a miniszter még egyértelműbben fogalmazott, amikor azt mondta: „*A nemzetnevelés feladatait korántsem lehet befejezetteknek tekinteni az iskola falainál. Ezért szándékozik az iskolán kívüli népművelést egy átfogó törvény keretében megoldani.*” (Pesti Hirlap, 1935. június 4. 3. o.)

A szakmai feladatok, kihívások egyik területe a nehezen kezelhető gyermekek, a lassabb haladást igénylő diákok oktatása. A nemzetnevelés rendpártisága, a tanórai fegyelemnek való megfelelés, az idősebbek, a tanítók által megfogalmazott elvárások evidenciaként való elfogadása nem minden társadalmi csoportban, családban volt elfogadott, melyhez a társadalmi lecsúszás, a gazdasági válság lélekromboló hatása is társult (Az Est, 1935. május 16. 10. o.). A gyengébb képességű diákokkal foglalkozó pedagógusok helyzete nem volt könnyű. A szülői támogatás hiánya nehezítette a munkájukat és sok pedagógus úgy érezte, egyre nehezebb a szakmai előrehaladás. Az angyalföldi fiú- és lányiskola pedagógusai is megfogalmazták: „*az értelmi színvonal itt alacsonyabb*” mint más iskolákban (Az Est, 1935. január 23. 11. o.). Az igen gyenge képességű elemisták létszáma évről évre bővült, így komoly szakmai feladat volt az érintett diákokat eljuttatni az írás-olvasás terén az elvárt szintre. Szakmai körökben felmerült egy olyan intézmény létrehozása, ahol a nevelhetetlen, az iskolai munkára alkalmatlan, az iskolai élet szabályait elfogadni nem képes diákokkal foglalkoznának. A szakmai közbeszéd az egyre nehezebben kezelhető gyermekek számának emelkedését a gazdasági helyzet okozta társadalmi változásokkal, a gyorsuló elszegényedéssel hozta összefüggésbe, és kiemelte a tanítókra nehezedő, kihívásokkal teli nyomást azon kezelhetetlen, nevelhetetlen gyermekek esetében, akiknél semmiféle szülői támogatás nem érzékelhető (Friss Ujság, 1935. május 16. 6. o.). Az iskolai fegyelem fenntartásában még mindig a nádpálca az egyik eszköz a tanítók kezében, „*Dinnyés Ferenc tanító magyarázza nekik a tudás, meg a hittan alapelemeit. Kezében a nádpálca, hogy rend legyen*” (Friss Ujság, 1935. augusztus 6. 1. o.). főleg, ha olyan társadalmi réteg oktatásáról van szó, akikkel szemben a társadalmi előítéletek erősen élnek.

A tanítók metodikai kultúráján kívül a tantermi nevelőmunka is szerves része a mindennapok tevékenységének. Több sajtóorgánumban megjelent, hogy a szakpolitikai

vezetők és a felekezeti fenntartású iskolák irányítói kiemelten szeretnék kezelni a családi életre nevelést, mely tevékenységnél prominens szereplőként tekintenek a tanítóságra, sőt ebben a témakörben proaktivitásuk kifejezetten kívánatos lenne. Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök a szegedi tanítói szeminárium keretében beszélt az elvárásairól, közte a tanítók családi életre nevelés terén betöltött felvilágosító szerepéről és hangsúlyozta, hogy „*a tanítóknak és tanítónőknek feladata az, hogy kapcsolatokat keressenek a szülőkkel és megtanítsák őket a gyermekkel való bánásmódra*” (Pesti Hirlap, 1935. február 19. 5. o.). A tanévkezdésre időzítette a váci megyéspüspök főpásztori intelmét, melyben hangsúlyosan szerepel a családvédelemben betöltött tanítói szerep. A tanítók nem kerülhetik ki a feladatukat, sőt, mint ahogy Hanauer A. István fogalmaz, a családoknak kifejezett szükséglete a gyermekismeretben, a gyermeki lélek rejtelmeiben jártas tanító segítségnyújtása. A szakmai iránymutatás nem állhat meg a tantermi nevelőmunkánál, az iskola kapujánál, hanem amennyiben szükséges akár „*közvetlenül hatnak a szülőkre. Az egykori tanító ép úgy, mint az egykori lelkipásztor, mindig megengedhet magának egy atyai, komoly figyelmeztető szót a szülőkhöz is*” (Pesti Hirlap, 1935. szeptember 3. 11. o.).

A technológia fejlődése magával hozta az oktató-nevelő munka hatékonyságának javulását (McClusky, 1935). Az amerikai egyesült államokbeli és nyugat-európai oktatástechnikai módszertan fejlődése a hazai innovációra is motiválóan hatott. A VKM elköteleződését az oktatófilmek használata iránt mi sem jelzi jobban, mint hogy a minisztérium égisze alatt 1934-ben létrehozták az Oktatófilm-Kirendeltséget és a mellette működő pedagógiai szakértői bizottságot (Néptanítók Lapja, 1934. 22. 872. o.), melyben helyet kapott sok iskolaigazgató és tanár, valamint dr. Bárczi Gusztáv is. A modern kor vívmányainak beemelése a tanítói és a tanári szcénába újkeletű kezdeményezés volt hazánkban és mint Geszti Lajos a Földrajzi Társaság ülésén elmondta, „*a magyar iskolákban a tanítói és tanártársadalom rendkívül nagy örömmel fogadja*” (Pesti Hirlap, 1935. február 22. 8. o.) ezeket a filmeket. A Pedagógia-filmgyárban az oktatófilmek készítői a tervezés során az életkori sajátosságok szem előtt tartására törekedtek. Az alapvetően a természettudományos tantárgyak tananyagához kapcsolódó filmek készítői ügyeltek arra, hogy a didaktikai elveknek megfelelően többféle is készüljön, ezzel is segítve, támogatva a tanítókat, tanárokat. „*Lesznek osztályfilmek, melyek egy-egy anyagrészlet feldolgozását segítik, valamint összefoglaló és a tudományos haladást bemutató filmek. A felvilágosításról, a kisgyermeknevelésről, a babaápolásról is készült film*” (Az Est, 1935. június 23. 7. o.).

A technika vívmányai nem csak oktatástechnológiai eszközök révén befolyásolják a tanítók praxistevékenységét, hanem például a gépjármű, az autósforgalom terjedése és az

ezzel összefüggő közlekedési szabályok ismerete is szükségessé vált a harmincas évek elejétől, így az új tanterv része lesz a helyes gyalogos közlekedés szabályainak tanulása, valamint a gépjárművek menettulajdonságaival való ismerkedés is. Utóbbi fontosságára egyetlen adat: 1935-ben 3.682 közúti kihágás miatt intézkedett a csendőrség speciális egysége, mely kétszers növekedés három év alatt (Vedó, 2018. 171. o.). Dilemmaként jelent meg a sajtóban, hogy rendőrtisztek tartás-e az előadásokat vagy a tanítókat okítsák ki a részletekről (Az Est, 1935. szeptember 4. 11. o.).

A tanítói munka nem csak a tantermi oktatást jelenti. A tanyai, falusi közegekben munkálkodó tanítók iskolán kívüli életének szerves részét képezi a népművelés, a színjátszókör szervezése, a dalárda vezetése, de hozzájuk hasonlóan a városi, nagyvárosi tanítóktól is elvárják, hogy főleg az állam által delegált egyes feladatokat javadalmazás nélkül elvégezzék. Ezek közé tartozik a népszámláson összeíróként való részvétel, mely messze nem könnyű feladat, hiszen nemcsak lakásokba, hanem hajléktalanok menhelyeire, tömegszállásokra, kórházakba, valamint a dunai uszályokat felkeresve kell teljesíteniük a feladatot.

A Hóman Bálint nevével fémjelzett 1935. évi VI. törvénycikkről (a közoktatásügyi igazgatásról) szóló vita is megjelent a vizsgált orgánumban. Szinyei Merse Jenő a VKM-előadója a törvénytervezet képviselőházi expozéjában kiemelte, hogy sok egyéb erénye mellett a javaslat egységesíteni kívánja a rendszert. Fenntartói jellegtől függetlenül erős kritika jelent meg a lapokban, néhány javaslati ponttal szemben egyértelmű ellenvélemény fogalmazódott meg, más esetben a különböző szakmai érdekcsoportok szerették volna álláspontjaikat érvényesíteni. Az Állami Tanítók és Óvónők Országos Egyesülete februárban egyértelműen megfogalmazta, hogy sérelmesnek tartják a törvénytervezet azon passzusát, mely szerint az elemi népiskolák felügyeletében tanító elenyésző mértékben vesz részt. A tanítószervezet a törvényjavaslat inkriminált passzusainak megváltoztatása céljából ismét igénybe kívánja venni a politikai nyomásgyakorlás eszközét: cél, az érintett képviselők megnyerése (Friss Ujság, 1935. február 10. 8. o.). Februárban a IX. Egyetemes Tanítógyűlés előkészítő bizottsága is foglalkozott a törvénytervezet tanítókat érintő részével és arra a megállapításra jutott, „*hogy ez a javaslat egyáltalában nem foglalkozik a népiskola szakszerű felügyeletének megvalósításával, hanem csak a tanügyi közigazgatás egyszerűsítésével*” és kifejezetten fájjalják, hogy nem kérték ki a tanítók véleményét a törvénytervezet előkészítésekor (Pesti Hirlap, 1935. február 17. 4. o.). 1935. május 5-én az Egyetemes Tanítószövetség elnöksége már abbéli örömeinek adott hangot, hogy az iskolafelügyelői állások megszervezésével a tanítószövetség régi óhaja teljesül (Pesti Hirlap, 1935. május 5. 13. o.).

1935. május 9-én fogadták el az iskolafelügyeleti törvényjavaslatot. A törvényjavaslathoz kapcsolódó nemzetgyűlési vita során a tanítókat érintő passzusok közül Drozdy Győző és hozzá hasonlóan *Törs Tibor* is a körzeti iskolafelügyelők szerepét emelte ki és mindketten hangsúlyozták, fontosnak tartják az ő esetükben a pedagógia gyakorlat, a szakmai tapasztalat meglétét. A másnapi kultuszminiszteri záróbeszédben egyértelművé vált, hogy a törvénnyel „*a tanerők céltudatos irányítását, felügyeletét és állandó ellenőrzését kívánja elérni*” a VKM (*Friss Ujság*, 1935. május 10. 3. o.). A miniszter reflektált Drozdy és a tanítószervezetek azon kritikájára is, mely az iskolafelügyelők, illetve a tankerületekben munkálkodó szakemberek esetében az elvárható pedagógiai szakmai múlt meglétét hiányolta. A miniszter egyértelművé tette, hogy a tankerületi munka jellegénél fogva szükséges, hogy az „*igazgatási státusban ne csupán tanári és tanítói szaktisztviselők, hanem jogi képesítésű tisztviselők is legyenek*” (*Pesti Hirlap*, 1935. május 10. 2. o.). Néhány nappal a törvény elfogadását követően az egyetemes tanítószövetség felirattal fordult a kultuszminiszterhez és módosítást kezdeményezett. Óhajuk szerint a körzeti iskolafelügyelők jogköre bővülne és a szövetség ismételten felhívta a miniszter figyelmét arra, hogy „*a gyakorló iskolai tanítókon kívül csak azokat a szaktanárokat nevezzék ki iskolafelügyelőkké, akik pedagógiai tárgykörök előadóí*” (*Pesti Hirlap*, 1935. május 18. 9. o.). A *Pesti Hirlap* közölte azt a hírt, mely szerint az Állami Tanítók és Óvónők Országos Egyesülete központi választmánya júniusi összejevetelén is a törvény módosítását kéri a gondnokságok pusztán anyagi ügyekre szorítkozó feladatköre és az iskolaigazgatók hatásköre vonatkozásában, továbbá, hogy betekintést nyerhessenek a végrehajtási utasítás tervezetébe (*Pesti Hirlap*, 1935. június 28. 18. o.). A nemzetgyűlés júniusi ülészakán ismét felszólalt Hóman és megerősítette, hogy a kormányzat részéről az új felügyeleti rendszer egy átgondolt stratégia része, nem elhamarkodott döntés. Az *Est* 1935. július 6-án közölt egy egész oldalas interjút a miniszterrel, melyben Hóman kitért az átszervezések folytán szükségesnek ítélt és a törvényben előírt nyugdíjazások megítélésére is: „*távozásuk egyáltalán nem jelenti szolgálati teljesítményük bírálását, személyük ártértékelését*” (1935. július 6. 3. o.). Év végére a pestvármegyei tanítók közgyűlésén már a törvény teljes támogatása volt napirenden. Véleményük szerint a jogszabály a „*nevelés-oktatás helyi irányítását az egész népoktatási hálózatban a legkiválóbb tanítókra bizza*” (*Pesti Hirlap*, 1935. december 3. 13. o.), így biztosított a minőségi oktató-nevelő munka az országban, és ez hatalmas potenciállal bír a nemzetnevelés terén. A *Pesti Hirlap* december 7-én részletes cikkben számol be a törvény végrehajtási utasításáról, kiemelve, hogy a körzeti iskolafelügyelők kinevezésével befejeződött a struktúra kialakítása és a „*kultuszminiszter kiválogatta a tanítóóság köréből azokat az érdekes pedagógusokat, akiknek feladatuk lesz a körzetükbe eső elemi iskolák*

nevelési és tanulmányi életét ellenőrizni és irányítani.” (Pesti Hirlap, 1935. december 7. 9. o.)
A miniszter által kiadott iskolafelügyelői utasítás segítségével a „legkisebb falu s a legtávolabbi tanyai iskola tanítója is tájékozódik majd azokról a szempontokról, amelyek őt (...) nemzetnevelési munkájában vezérelik” (Pesti Hirlap, 1935. december 7. 9. o.).

Tanító- és tanítónőképzés

Értelemszerűen a IX. egyetemes tanítógyűlés ideális terepe volt a tanítók szakmai önvizsgálatának: miben kell, miben lehet fejlődniük, hogy minél hasznosabb tagjai legyenek az országnak, és minél inkább növekedjen a presztízszük. A tanítógyűlésen egyértelműen megfogalmazódott, hogy a nyolcosztályos népoktatásban látják az oktatás további fejlődését, a kitörési lehetőséget. Személyes szakmai reputációjuk emelkedését pedig „a középiskolai bizonyítványon alapuló tanítóképzéstől várják” – olvasható Az Est tudósításában (1935. április 17. 4. o.). Hasonlóan vélekedett a Borsod-Miskolci Általános Tanítóegyesület, ők is a középiskolai érettségiben látják azt a lehetőséget, mely a társadalmi elismertség fokozását szolgálja. A Pesti Hirlap beszámolója szerint a tanítógyűlésen „kéri a főiskolai jellegű tanítóképző bevezetését” is (1935. április 17. 5. o.). Az Állami Tanítók és Óvónők Országos Választmánya is a főiskolai képzést támogatta 1935 tavaszán, melyet megerősítettek a júniusi Balatonbogláron megrendezett gyűlésükön is. A lapok hasábjain többször is megjelent, hogy a tanítók identifikációs törekvéseinek jegyében önképzést tartanak Budapesten: megszervezték a tanítók szabadegyetemét. A fővárosi elképzelést követte Pécs, Debrecen, Sopron is. A tanítóképzés fejlesztése, a korszak igényeinek teljesítése miatt felmerült, hogy „a képzést a városi és falusi szükségletnek megfelelően meg lehetne osztani” (Pesti Hirlap, 1935. február 2. 4. o.). Nem újkeletű a javaslat, mivel már 1930-ban is megjelent a tanítóképzés tanyai és városi „specializációra” történő szétválasztása. Hóman Bálint kultuszminiszter is úgy vélte, hogy szükséges a tanítóképzés reformja, mert egyre kevésbé szolgálja a tanítók érdekét az évtizedekkel lemaradó tanítóintézeti módszertan és a modern metodikai szakismeret megkívánja a tanítóképzőkben oktatott elmélet és gyakorlat frissítését. A metodikai megújulás részeként a testnevelés tantárgy legújabb lépéseit, módszertanát sajátíthatták el a már végzett tanítók a Testnevelési Főiskola oktatói segítségével, akik a modern gimnasztika és a ritmikus zenés torna alapjaival, a szabadtéri testgyakorlatok fontosságával ismertették meg a résztvevőket, valamint a hallgatók betekintést nyertek az

iskolajátékok alkalmazásának módszertanába is (*Pesti Hirlap*, 1936. június 14. 20. o.).

Kriminalitáson innen és túl

„A bűnözés a társadalmi életnek normális jelensége; kiküszöbölése az utópiák sorába tartozik” – állítja *Hacker Ervin* a Horthy-korszak bűnözési statisztikáit bemutató tanulmányában (*Hacker*, 1937. 741. o.). A 100.000 főre vetített bűnözési arányszám változása egyértelműen jelzi a tendenciát: 1930–1934 között 5 százalékkal nőtt az ítéletek száma, melynek bűncselekménytípus szerinti megoszlása jól mutatja a gazdasági helyzet változását. A személy elleni erőszak csökkenő, a vagyon elleni deliktumok emelkedő tendenciát jeleznek, melynek eredőjében a gazdasági válság hatása érzékelhető. Továbbá az is jól látható a statisztikai adatsorokból, hogy a vagyontalan elkövetők aránya növekedett. Kutatásunk szempontjából további releváns adat, hogy a közszolgálatban foglalkoztatottak esetében 1925–1934 között emelkedett az elítéltek arányszáma (*Hacker*, 1937).

A tanítók anyagi helyzetéről tudósító tartalmak gyakran jelentek meg az olvasóközönség számára a kriminalitás köntösében. Budapesti albérletét fizetni nem tudó tanító ellen a tulajdonos kilakoltatást kezdeményezett, melyet az érintett tanító úgy próbált meg semmissé tenni, hogy betört a járásbíróság irattárába, hogy magához vegye az ellene indított eljárás dokumentumait (*Az Est*, 1935. október 31. 5. o.). A lapok bűnügyi oldalain egy gyilkosság előzménye, az elkövetés körülményei és a nyomozás alakulása többször is megjelent. Az újságok cikkeiből kibontakozó mikrotörténet révén mind a településen élők élete, mind az érintett tanító életútja, életvitele, kisebb közösségének értékrendje feltárul. Szíhalom egy 3128 lelket számláló település Mezőkövesd és Füzesabony között. Tisztázatlan körülmények között hunyt el a község tanítója barátokkal történt borozgatás közben. A három jelenlévő, köztük az elhunyt tanító, egy fegyverrel játszadozott, mely elsült a tanító kezében, aki a helyszínen életét vesztette. Az eseménysort csak a két jelen lévő tanú elmondásából ismerhette meg a nyomozóhatóság (*Az Est*, 1935. április 26. 5. o.). A pedagógus családi körülményei a *Friss Ujság* cikkéből tárul fel, miután kiderül, hogy az áldozat egyik hozzátartozója magasan kvalifikált egészségügyi szakember, mentőorvos, és az ő feljelentésére indították meg – a korábban balesetnek minősített ügyben – a nyomozást (*Friss Ujság*, 1935. április 25. 6. o.).

A tanítók mentális állapota is visszatérő témája a bulvársajtónak. Előszertetettel közöltek meghökkentő, a normalitás határát feszegető vagy azt túl is lépő pedagógusokról híreket (*Az*

Est, 1935. június 6. 9. o.). Pestszentlőrincen egy frissen nyugdíjba vonult tanító egy családi viszály nyomán fiára és menyére támadt. A családfő és fia közötti nézeteltérés anyagi okokra vezethető vissza. A cselekmény elkövetését követően a teljesen zavart nyugdíjas tanító nem tudott magyarázattal szolgálni tettére. Az egzisztenciális lecsúszás, a kilátástalan életkörülmények tragikus végkifejletet is hordozhatnak magukban. Az élet eldobása, az öngyilkosság a tanítóság körében is előfordult. A kalocsai kántortanító vízbefúlása is értelmezhetetlen öngyilkosság kategóriájába tartozik; hátrahagyott búcsúlevelében sem adott magyarázatot tettére. Szintén egy megmagyarázhatatlan, nyilvános indok nélküli öngyilkosság volt a *Vay-család* tanítójának öngyilkossága szülei celldömölki házában. Öngyilkos lett egy református kántortanító is, aki az Országos Központi Hitelszövetkezet gombai fiókjának könyvelőjeként éveken keresztül sikkasztotta az intézet pénzét (*Pesti Hirlap*, 1935. március 19. 16. o.). A vagyon elleni bűncselekmények arra is rávilágítanak, hogy a tanítók egy szűk rétege mellékállás vállalásával próbált meg anyagi biztonságot teremteni, mivel főállása erre nem nyújtott egyedüli megoldást. A sósavval öngyilkosságot elkövető budapesti tanító esete a sajtóban is nagyobb teret kapott az igazán fájdalmas elkövetési mód miatt. A tanító lakhatási körülményei is rávilágítottak arra, hogy a munkanélküliség, főleg, ha több éve tartó állapot, milyen vállalhatatlan körülmények közé taszíthat bárkit: „*Két méter hosszú és másfél méter széles spájzban lakik feleségével és öt éves tüdőbeteg gyermekével*” (*Az Est*, 1935. július 27. 2. o.). Még ugyanaznap véleménycikk keretében teszi fel a *Friss Ujság* szerkesztősége a kérdést (1935. július 27. 6. o.), hogy ki a felelős az évekig tartó munkakeresés sikertelenségéért? Vállal-e a politika, a társadalmi elit felelősséget a támogatásra szoruló rétegekért, köztük az állástalan tanítókért? Rablás, sikkasztás, lopás – szinte minden bűntípus fellelhető a tanítók által elkövetett bűncselekmények sorában. A megélhetési nehézségekre hivatkozott azon B-listás tanító is, aki Berettyóújfalu templomát fosztotta ki.

A köztörvényes bűnök és a praxis közvetlen kapcsolata is megjelenik: ezek közül kiemelkedik a szemérem elleni bűncselekmények elkövetésével vádolt tanítók esete, mely szinte minden évben megjelenik a sajtó hasábjain. A tetétleni tanító ellen a szülők tettek panaszt, mely megalapozottnak tűnt, ezért előzetes letartóztatásba helyezték a megvádolt pedagógust (*Friss Ujság*, 1935. június 8. 4. o.). *Wagner Károly* volt tanító „*Budapestről autóval megszőkített két kisleányt, akiket kifosztott és Szombathelyen magukra hagyott*” (*Pesti Hirlap*, 1935. augusztus 18. 20. o.). Hajdúnánás életét egy iskolai testi fenyegetés-sorozat zaklatta fel. A településen működő igazgató, *Váczy József* ellen bűnvádi feljelentést tettek. A terjedelmes helyszíni tudósítás címe: „*Bevallom, vertem a diákjaimat!*” A riporternek sikerült

megszólaltatnia az intézmény vezetőjét, aki elismerte ugyan a pálcázást, de egyben felmentette magát a tett alól, mivel meglátása szerint egy nevelhetetlen fiatalról volt szó. Az iskolavezető a pedagógiai hitvallását is megosztotta az újságíróval: „Az nem elég, ha csak szigorú az ember, de egy ilyen parasztvárosban a szülők és a diákok érdekében testi fenyítést is kell alkalmazni.” (Bakos, 1935. június 6. 13. o.) Az eset nyilvánosságra kerülése nagyban köszönhető egy tantestületi konfliktusnak. A cikk explicit üzenetén túl (testi fenyítés) felsejlik egy mélyebb konfliktus is: az igazgató álláshalmazása komoly tantestületi feszültséget generált, mivel az iskola vezetője egyben a Hajdúnánási Takarékpénztár ügyvezető igazgatója is volt. Az ország gazdasági helyzete miatt a közhangulat az álláshalmazók ellen fordult, és egyre többen fogalmazták meg azon igényüket, hogy a tanítók, tanárok esetében is az államnak szabályoznia kellene a kérdést. Az *Est* témaérzékenysége túl az is a publicitás értékét növelhette, hogy Váczy az Egységes Párt hajdúnánási elnöke volt.

A politikai szerepvállalás és a kriminalitás határterülete a választásokon előforduló (bűn)cselekmények kategóriája. Egy-egy közösségben a tanítók akár vezetőszerpet, véleményformáló pozíciót is betölthettek, melyet a politika kritikusan szemlélt. A politikai pártok szinte egyöntetűen elleneztek a tanítóság aktuálpolitikai szerepvállalását. Nemzetgyűlési felszólalásában Dinnyés Lajos is „kifogásolta, hogy a tanítók és tanárok napi politikával foglalkoznak” (Friss Ujság, 1935. június 4. 7. o.). A felekezeti vezetők is óvatosan viszonyultak a politika tantermi megjelenéséhez, és kifejezetten óva intették tanítóikat a politikai szerepvállalástól, a politikai véleménynyilvánítástól. A Keresztény Tanügyi Bizottság ülésén ennél is határozottabban foglalt állást Urbányi C. József, mikor úgy fogalmazott, hogy „nem tanítópolitikusokra van szükség a kultúrélet fejlesztéséhez, hanem tanügypolitikusokra” (1935. március 12. 10. o.).

„Egy tanító ellen szociálpolitikai röpiratának egyik-másik kitétele miatt nemzetrágalmazás miatt eljárást indítottak”. A bírósági tárgyalásokon egymásnak ellentmondó büntetések születtek: az alsóbíróság felfüggesztett börtönre, a Kúria letöltendő börtönbüntetésre ítélte a tanítót arra hivatkozva, hogy a „vádlott magyar állam polgár, sőt a magyar állam szolgálatában is áll és a hivatása az, hogy mint néptanító a magyar nemzet gyermeknemzedékét elsősorban hazafiságra és a nemzet megbecsülésére tanítsa” (Pesti Hirlap, 1935. szeptember 13. 20. o.). 1935 tavaszán képviselőházi választás zajlott hazánkban, mely Gömbös Gyula regnáló miniszterelnök elvárásainak megfelelően alakult. „Az eredmény kialakításában a szokásos választási csalások és kormányprivilegiumok felhasználása jelentős szerepet játszott” (Püski, 1996). Az *Est* és a *Friss Ujság* is beszámolt

arról az esetről, ahol a politika útvesztőjében tévedt el és bűncselekmény elkövetésével vádolták meg a bátmonostori szavazatszedő bizottság elnökét. *Major Sándor* tanító nem engedte az ellenzéki jelöltre szavazóknak a voksaikat leadni (1935. szeptember 13. 8. o.). A tanítót a bíróságon előzetes letartóztatásba helyezték, mivel más választási bűncselekmény is köthető a nevéhez. Az *Est* felszínen tartotta a bátmonostori tanító ügyét. Az októberi bírósági tárgyalást elhalasztották, mivel a megvádolt tanító szerint „*a bíróság székhelye túl közel van a választókerülethez és a kerületben a tárgyalás nyomán rendkívül izgalmas a hangulat*” (Az *Est*, 1935. október 2. 15. o.). Bátmonostor hullámain a választási csalások ügye tovább duzzadt. Október 27-én a *Friss Ujságban* megjelent, hogy a pártok egymást kölcsönösen feljelentve próbálják meg érvényteleníteni a különböző helyi eredményeket választási csalásra hivatkozva, melybe tanítók is belesodrótak. A szigetvári választás esetében *gróf Festetics Domonkos* a tanítót fenyegette meg, mivel úgy érezte, hogy az ellenzéki jelöltnek kampányol. Az 1125 lelket számláló Hács községben is bűncselekmény gyanúja merült fel a választás lebonyolításával kapcsolatosan. A szavazatszedő küldöttség vezetői itt is tanítók voltak (Az *Est*, 1935. december 6. 11. o.).

V.4.3. Néptanítók reprezentációja a Néptanítók Lapjában

Praxis

Drozdy Gyula íráscikke Hóman-gondolatát idézi, mikor a miniszter nemzetgyűlési felszólalásának apropóján a tanítóság lelki magaslatairól beszél. A nehéz körülmények ellenére a hazai tanítóság minden körülmények között kitartott munkája és a munkájából fakadó lelkeség mellett. A tanító – írja Drozdy – nem csak tanító, hanem nevelő, katona, lelket formáló eszmény is egyben (Drozdy, 1935. 13. 1–2. o.). A tanítóknak nincs okuk csüggedni, hiszen még akkor is tud odaadón dolgozni a tanítóság, ha a sors anyagi nehézségek, nélkülözések elé állítja. „*Ez a lelki sajátossága haza- és hivatásszeretetéből fakad*” (Drozdy 1935. 15. 1–2. o.).

Az új törvény indoklásakor elhangzott, hogy jelenleg 11 különféle iskolafelügyeleti szerv között oszlanak meg a feladatok, amelyeknek működési köre igen szűk területre korlátozódik, mely gátolja mind a hatékony szervezeti munkát, mind a nemzetnevelés elvárásainak való egységes megfelelést. Ezen okok miatt a tankerületi királyi főigazgatóságok létrehozásával kívánja a VKM feloldani a konfliktust (*Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, 1935.

10. 398. o.). Korábban a miniszter a hatósága alatt működő népoktatás ellenőrzéséért felelős vármegyei királyi tanfelügyelő is a tankerületi királyi főigazgató hatósága alá kerül. A törvényjavaslat egyik legfontosabb és egyben legtöbbet támadott pontja a kettős funkció – igazgatási és a pedagógiai – együttes jelenléte a főigazgatóságok működésében. A fogalmazói személyzet az igazgatási feladatok ellátásáért felel, a közvetlen felügyeleti teendők ellátása (...) *a körzeti iskolafelügyelők feladata lesz, akik emellett nem szakadnak el a nevelőmunkától*”. (Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató, 1935. 10. 398. o.) Az év elején kiszivárogtatott tanügyi törvénytervezet két területen érinti a tanítókat. Az egyik a tanügyi fogalmazói létszám terhére polgári, illetőleg népiskolai tanítók kinevezése valósulna meg, illetve az iskolafelügyeletbe a tanítóság legjobbjai is bekerülhetnének és ők szabhatnának irányt kollégáiknak (Petri, 1935). A törvénytervezet megfogalmazása nem oszlatta el a kétségeket arra vonatkozóan, hogy teljesen szétválasztható-e a két funkció ellátása egy tankerületen belül, hiszen „*a tanügyi fogalmazói személyzet feladatköre részben igazgatási, részben pedagógiai természetű lévén, ennek megfelelően kell gondoskodni a személyzet képzéséről is.*” (Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató, 1935. 10. 399. o.). A regnáló elemi iskolai tanfelügyelők 35 százaléka tanítói képzéssel is rendelkezik (Kósa, 1935), az új törvény a körzeti iskolafelügyelők kinevezéséhez 10 év tanítói tapasztalatot és tanítói oklevelet ír elő, valamint lehetővé teszi, hogy a tanügyi fogalmazói szegmens létszámkeretének 15 százalékáig tanítói oklevéllel és iskolafelügyelői tapasztalattal rendelkezőket is kinevezzenek. A felekezeti fenntartású iskolák autonómiáját tiszteletben tartja a tervezet, de a szükséges intézkedések megtételét elvárja tőlük.

A szakmai munka támogatásához kapcsolódó konkrét tantárgyi segítségnél a technológia ismételtelen megjelent. A fényképezés eszközként való alkalmazása a korábbi években kibontakozó az oktatófilmek alkalmazhatóságáról szóló szakmai diskurzussal mutat hasonlóságot. A tanítás metodikáját érintő tartalmak a helyesírást, a természettudományi tárgyak tanítását, az olvasás- és írástanítást, a testnevelés- és a rajztanítást érintették.

A munkakörülmények változásának egyik kevésbé óhajtott szegmense a tanítókat ért atrocitások emelkedő száma. Az elégedetlen szülők a tanítási órákat megzavarva, a tanítókat számon kérve, gyakran a tettelegességig elmenve óhajtották igazukat érvényesíteni, amellyel a tanítók reputációját sértették. Erre a helyzetre nyújt jogszabályi segítséget Békefi cikke (1935, 68. 14.).

A Tanácsköztársaság alatt megadott általános választójog (mely később visszavonásra került), illetve a választójog változásai a jövő nemzedék politikai nevelésének szükségességét is felveti és ebben a tanítóknak kitüntetett szerepe lenne. Az államnak megfelelő

műveltséggel, tájékozottsággal rendelkező „választópolgárra” van szüksége, aki képes eligazodni a gazdasági viszonyokban, a váltakozó értékesítési módok és lehetőségek kérdésében, a hitel- és kamatügyekben és ebben a felvilágosító munkában a magyar tanítóságra döntő szerep hárul (Petri, 1935). A felvilágosító munka annak fényében különösen fontos, hogy a képviselőházi választásokat sok helyen támadták meg választási csalás címén. A helyi közegben elismert, nagy presztízzsel bíró tanítók is érintetté váltak, egyes esetekben elmarasztalta őket a bíróság.

Élet- és munkakörülmények

1935-ben egy további írány cikk tesz említést arról, hogy az oktatási kormányzat rendezte a terményjárandóságban részesülő tanítók helyzetét és a tanítók gyermekeinek internátusi elhelyezését is támogatja (*Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, 1935. 1. 1–2. o.). Szintén írány cikkben, szerző nélkül számol be a lap arról, hogy a nyár folyamán 81 helyettes tanítót segédtanítóvá, 151 felekezeti és 104 állami tanítót a VII. fizetési fokozatba neveztek ki. Ezen döntések jelzik, hogy a tanítóságra – a gazdasági helyzet javulása után – fokozottabb figyelemmel tekint a VKM. A megélhetési nehézségek enyhítését szolgálta a tanügyigazgatási törvény azon lehetősége, mely a legkiválóbb pedagógusok számára lehetővé teszi, hogy körzeti iskolafelügyelőként, szakmai iránytűként tevékenykedjenek, ráadásul plusz jövedelemhez segítve őket, ezzel erősítve lojalitásukat a rendszer iránt. A kiszámítható munkakörülmények, illetve a hosszú távú szakmai elköteleződés sarokpontja a nyugdíj ügye. A nyugdíjellátás szempontjából a tanítóság négy csoportra osztható: állami tanítók, akik az államkincstártól kapják ellátásukat; nem állami tanítók, akik a Nem Állami Tanszemélyzet Országos Nyugdíjintézetéhez tartoznak; a székesfővárosi tanítóság tagjai, akiknek a járandósága Budapest közpénztárát terhelik és végül az államvasúti és vasgyári tanítók, akik a M. Kir. Államvasutak Nyugdíjintézetéhez tartoznak. A nyugdíjszámítás alapja a beszámítható szolgálati idő és az utolsó tényleges fizetés nagysága, illetve az államsegéllyel kiegészített alapjavadalom alapján jár. Bár állandó ellátáshoz már 9 év 6 hónap és 1 nap is elégséges lehet, a szabályozás sok olyan kitételt tartalmaz, mely bár tanítóként eltöltött idő, mégsem számít bele a szolgálati évekbe. Ilyen például a helyettes tanítók megítélésének eltérése az állami, a felekezeti vagy a székesfővárosi alkalmazás esetében. Míg előbbi munkáltatónál beleszámít, a felekezeti esetében már csak korlátozottan, a fővárosi alkalmazás esetében pedig már egyáltalán nem számít bele a szolgálati időbe. A nyugdíj jogosultság elérését

nehezíti, hogy az egyes szolgálatok között 30 napnál hosszabb szünet nem lehet (*Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, 1935. 14. 555–558.).

Ahogy a politikai napilapok sajtótartalmaiban is megjelent, úgy a pedagógiai lap hasábjain is visszaköszönt az iskolaegészségügy helyzetének javítása, melyet – többek között – ismételten a tanítók feladatává tettek. Mind az iskolai keretek között végzett preventív munka, mind az iskolán kívüli népművelésre fokozottabban szükséges figyelni. Annál is inkább ez a munka egyik fókusza, mivel az 5000 főnél kisebb lélekszámú településeken él az ország lakosságának több, mint 40 százaléka. A vidéki népességre jutó születések száma magasabb a városi népességhez képest, de az egy éves koruk előtt elhunyt gyermekek száma továbbra is magas vidéken, mely ismételten a felvilágosító munka szükségességét emeli ki. Ennek tükrében a néptanítók közreműködését legsürgősebben és minden áron biztosítani kell a falusi egészségügy megjavítását célzó elvárásrendben (*Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató* 1935. 23. 903–905.).

A vizsgált lapok esetében publikációs metszet alapvetően a IX. Egyetemes Tanítógyűlés volt (1935. április 16.). Mind a politikai lapok, mind a szaklap a beharangozó cikkeiben kiemelte a tanítógyűlés fontosságát, illetve a tanítóság szerepét az ország művelődésében. Továbbá a felügyeleti rendszerről szóló és a VKM költségvetését taglaló tartalmak mutatnak még témaegyezőséget. Ezen túlmenően viszont a két laptípus publikációs mintázata jelentős differenciát mutat. A VKM lapja továbbra is az iránycikkein keresztül lelkesítette és kitartásra buzdította a tanítókat. Hóman Bálint miniszter szakmai koncepciója és ismételten Eötvös szellemisége köszön vissza a szakmódszertani cikkek mellett. Utóbbinak a tanterv módosítása is részét képezte, melyről viszont a politikai lapok nem tettek említést, pedig 1925 után, tíz év regnálás után módosították a harmincas évek szemléletének megfelelően a népiskolai tantervet. Ismételten ignorálta a pedagógiai orgánus a tanítókkal kapcsolatos bűnügyi területet és a tanítók politikai szerepvállalásáról sem jelentek meg információk az olvasók számára, így az elemi oktatás alsó szintjét elfoglaló specialisták a szaklapból – olvasóként – nem nyerhettek tájékoztatást a vidéki tanítóságot ért kihívásokra vonatkozóan sem.

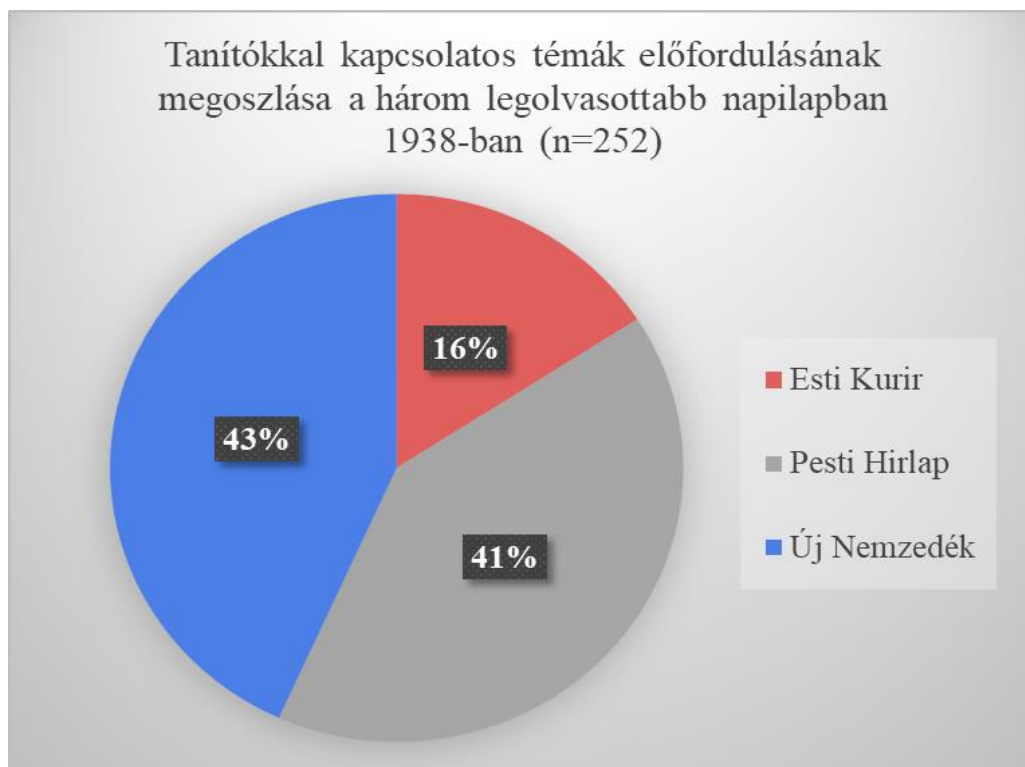
V.5. 1938

„Nincs más út, sem az egyén, sem az összesség számára; a gyógyulást, a szociálist éppen úgy, mint a klinikait, a mélyben kell kezdeni, s egy tanító többet tehet egy körzet egészségéért, mint egy körorvos, akit már csak a reménytelen lelethez hívnak el, fanyalogva.” (Márai, 1938. 6. o.)

Az 1938-as év elemzésekor a *Pesti Hirlap*, az *Esti Kurir* és az *Uj Nemzedék* került be a vizsgált lapok körébe. A felszínre került témák: élet- és munkakörülmények, praxis, tanító- és tanítónőképzés, politikai szerepvállalás, Felvidék és a tanítóság, valamint a kriminalizálódáson innen és túl.

V.5.1. Kvantitatív összegzés

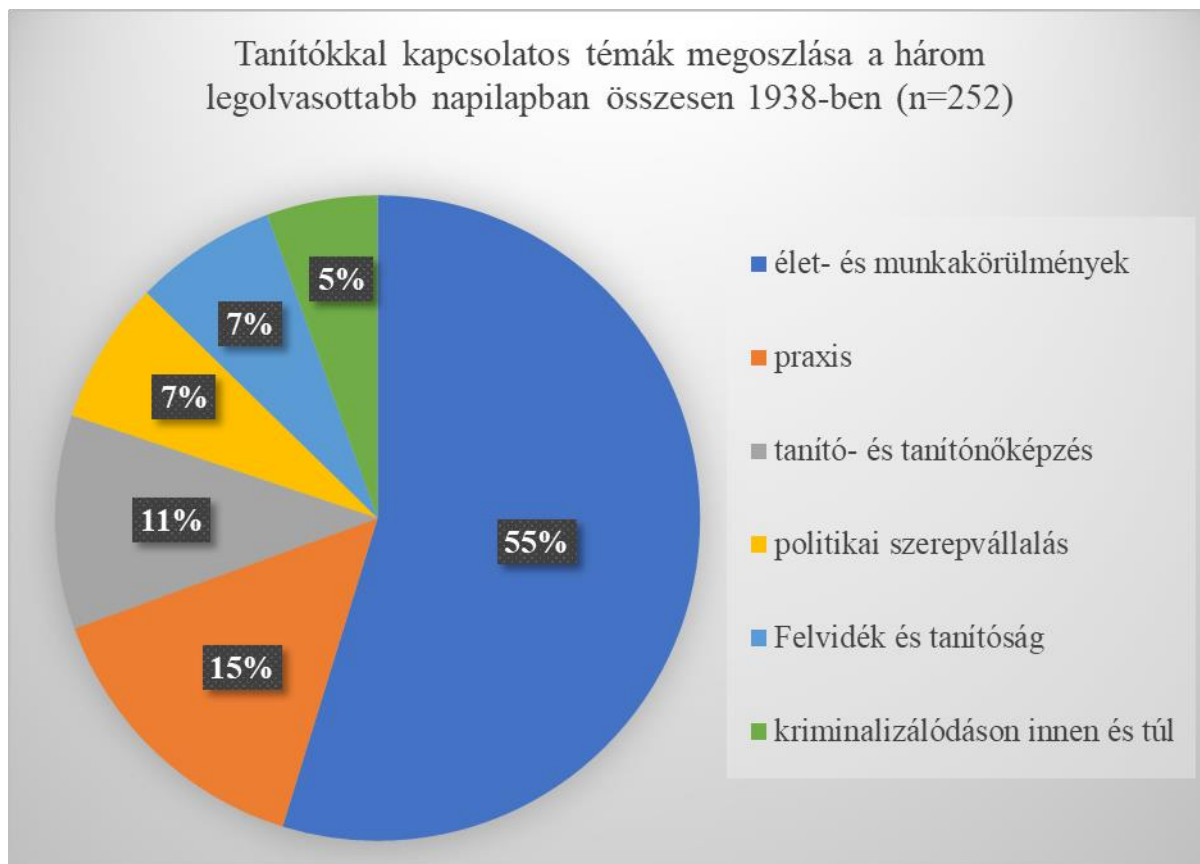
A kvantifikált eredmények jól jelzik, hogy a *Pesti Hirlap* és az *Uj Nemzedék* – politikai és világnézeti preferenciától függetlenül 40 százalék körüli arányt képviselnek, míg az *Esti Kurir* jóval alacsonyabb arányban közölt tanítóságot érintő tartalmakat (16%). (13. diagram.) Látható, hogy az *Esti Kurir* 63 százalékkal kevesebb tanítói témát osztott meg a lap olvasóival, mint az *Uj Nemzedék*.

13. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák előfordulásának megoszlása a három legolvasottabb napilapban 1938-ban

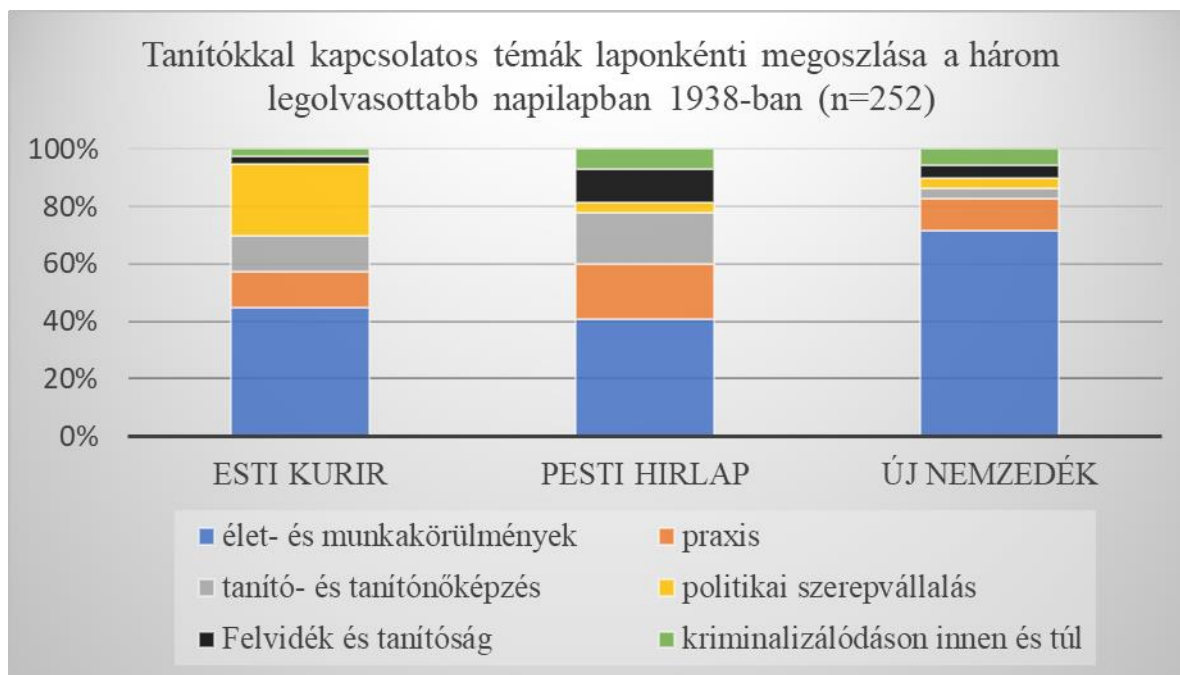
A kódolt adatok összesített kvantifikált eredményei 252 kódolt elemet mutatnak. Ezek arányát az alábbi kördiagram szemlélteti. (14. diagram) Az évkör heterogén, sokszínű témaválasztását jól jelzi a hat telítetté vált témakör. A témakörök ismételt jelentős egyenletlenséget mutatnak, hiszen az élet- és munkakörülmények 55 százalékban jelent meg a három lapban, tehát ismét kiemelkedő arányban. A praxis 15 százalékot, a tanítóképzést érintő cikkek 11 százalékot, a politikai szerepvállalást taglalók 7 százalékot értek el. Az év harmadik harmadától igen intenzíven felfutó, a Felvidék visszacsatolását követő tanítói narratíva szintén 7 százalékban jelenítette meg a tanítókat érintő információkat. A bűnügyi tartalom 5 százalékban jelent meg. Utóbbi – az 1921. évhez hasonlóan – alacsony érték az újságok műfajának tulajdonítható, hiszen klasszikus bulvárlap a vizsgált évkörben nem került az elemzett lapok köré, mivel olvasótáboruk jelentősen csökkent, illetve a politikai klíma miatt a lapkiadás törvényi szigorításának előszele már érezhető volt. Továbbá egyes bűncselekmények politikai színezetet kapva nem a kriminalitáson innen és túl, hanem a politikai szerepvállalás kategóriájába került. Ennek magyarázata, hogy úgy vélem, bár a választások alkalmával jogi értelemben bűncselekmények történtek, de az egyes tanítókkal

szemben támasztott politikai elvárások és a megvalósított cselekményeik az időszak miliójét tükrözik.

14. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák megoszlása a három legolvasottabb napilapban összesen 1938-ben

Ebben az évkörben is érdemesnek tartottam megvizsgálni a tanítókat érintő témák, témacsoportok megoszlását a vizsgálatba bevont lapokban. Mutat-e mintázatot az eltérő stílusú lapok témaválasztása? Látható-e a lapoknál, hogy egy-egy téma jelentős mennyiségben jelenik meg, dominál, vagy éppen ellenkezőleg, a szerkesztőség, a lapkiadó a „hallgatást” választja az érintett témában? (15. diagram)

15. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák laponkénti megoszlása a három legolvasottabb napilapban 1938-ban

A kvantitatív eredmények egyértelműen mutatják, hogy a lapok témaválasztásai jelentős eltérést mutatnak egymással összehasonlítva. Megállapíthatjuk, hogy mind a hat témakör megjelent mindhárom lapban, de aránytalanul. Az *élet- és munkakörülmények*, közte a tanítók anyagi viszonyai, az előmeneteli rendszer nehézségei a *Pesti Hirlap* és az *Esti Kurir* olvasói számára közel azonos mértékben jelent meg (40%-45%), az *Uj Nemzedék*ben pedig kiemelkedően magas arányt ért el (71%). Olyannyira magas arányban informálták olvasóikat ezen tanítói témáról, hogy a többi tartalom nem is jelent meg erőteljesen a lap oldalain: praxis 11%, kriminalizálódás 5,5%, Felvidék és tanítóság 4,5%, a politikai szerepvállalás és a tanító- és a tanítónőképzés 3,6%-3,6%.

A *Pesti Hirlap* kiemelten foglalkozott – az élet- és munkakörülmények után – a tanítók szakmásodásával (20%), a tanítás metodikájával, a tanítók mindennapi szakmai gyakorlatával, nevelési kihívásaival. Erre magyarázatul szolgálhat, hogy a pedagógiával, a neveléstudománnyal foglalkozó tartalmak egynémelyikéhez az újságíró részéről szakismeretre van szükség, mellyel nem minden szerkesztőség rendelkezik, tehát a szerkesztési elveket nem csak a kiadóvállalat érdekei vezérlik, hanem a szerkesztőség szakmai kompetenciája is. A másik aspektus az újságolvasói attitűd: mennyire érdekelheti az adott lap olvasóit a közölt cikk? A lapszerkesztési elvek, a reflektív lapvezetés igazodik vagy legalábbis megpróbál megfelelni egy feltételezett újságolvasói igényhez, és talán joggal vélelmezhetem, hogy a

tanítói praxis finomságai, az írás-olvasástanítás algoritmusának nehézségei kevés olvasó számára érdekfeszítő, releváns információ.

Hasonló terület a *tanító(nő)képzéssel* és annak átalakításával foglalkozó tartalom is. Ezen szegmenst is a *Pesti Hirlap* tárja leggyakrabban olvasói elé (17%). A tanítók politikai szerepvállalása 3,8%, illetve kriminalizálódás 6,7%.

Az *Esti Kurír* második legtöbbet exponált tartalma a politikai szerepvállalás (25%). Ennek magyarázata triviálisnak tűnik: a lap főszerkesztője a liberális gondolkodású, antifasiszta nézeteket valló politikus, Rassay Károly volt, aki pályafutása alatt küzdött a politikai, vallási, társadalmi kirekesztés ellen. Az *Uj Nemzedék* és a *Pesti Hirlap* szinte „elhallgatja” a problémát.

A Felvidék visszacsatolása az év utolsó két hónapjában tematizálta a közbeszédet. Az elemi oktatással kapcsolatosan a három politikai lap között ismét a *Pesti Hirlap* volt a legaktívabb (12%), az *Esti Kurír* a legpasszívabb információközlő orgánus (2,5%).

V.5.2. Néptanítók reprezentációja a politikai lapokban

Élet- és munkakörülmények

Ismét erőteljesen jelent meg a tanítók nehéz, olykor ínséges élete. A helyzetet egyértelműen jelzi, hogy az év első napjaiban és év végén is arról cikkeztek a napilapok, szinte keretbe foglalva az évet, hogy a tanítók – a tisztviselőkkel ellentétben – nem kaptak karácsonyi segínyt. A felekezeti karácsonyi segélyezés hiányát bemutató januári cikk után egy *állami tanító* enyhén ironikus olvasói levele arról számol be, hogy „*Mi azt kaptuk minden évben, ami a számtanban nem szoroz és nem oszt, vagyis, nagy nullát, magyarul semmit!*” A levél hangvétele egyértelműen mutatja a kiábrándultságot, mely nem egyedi jelenség a tanítóság soraiban (*Uj Nemzedék*, 1938. december 23. 4. o.) A tanítók anyagi ellehetetlenülése, anyagi kiszolgáltatottsága egyértelműen látszik a konkrét fizetések nagyságából is, hiszen a helyettes tanítók havi 85 pengőt, a segédtanítók 105 pengőt vihetnek haza, mely a megélhetésüket nem biztosítja (*Uj Nemzedék*, 1938. január 20. 4. o.). Még ez az alacsony jövedelem is megmentheti egy-egy család életét, és elkerülhető az éhezés. A mindenáron tanítói beosztáshoz való jutásért vívott harc szinte vállalhatatlan egyezségeket is eredményezett. Az *Uj Nemzedék* számolt be arról az esetről, amikor Sarkadon az egyik újonnan kinevezett

tanítónő 80 pengős jövedelmének felét felajánlotta – kényszerből – az egyik kollégájának, csak hogy megkaphassa a tanítói állást (*Uj Nemzedék*, 1938. május 12. 10. o.). Az óraadó tanítók esetében nem ritka – mivel óraelszámolásúak –, hogy 45 pengőt keresnek havonta. Szintén a nyári fizetések hiányára világít rá egy óraadó tanító olvasói levele: óraadóként nyáron nem jogosult fizetésre, és bár négyévnyi óraadói munkakör után véglegesítenie kellene őt a minisztériumnak, nem tették meg sem vele, sem sorstársaival (*Uj Nemzedék*, 1938. október 2. 5. o.). Hajdusámsonon az iskolaszolgai állást két tanító végzettségű tölti be a meglévő tanítói munkakörük mellett, mert annyira alacsony a javadalmazásuk, hogy erre a szerény „pótlékra” is rá vannak szorulva. Az állami tanítók esetében is – bár a kifizetések rendben zajlanak – probléma, hogy okleveles tanítók helyettes tanítói beosztásban vannak, így nem csak alacsonyabb bért kapnak, hanem a nyári időszakban jövedelem nélkül élnek (*Pesti Hirlap*, 1938. március 20. 11. o.). Nem csak a helyettes, hanem a segédtanítók javadalmazása is neuralgikus pontja a tanítói fizetéseknek.

A tanyai közegben tevékenykedő tanítók különösen kiszolgáltatott helyzetben vannak, amelyre a képviselőházban többször is felhívták a VKM jelen lévő delegáltjának figyelmét. Erre reagált – a tanítói javadalmakra vonatkozóan – Hóman, amikor úgy nyilatkozott, „*mintha a tanítók a faluban a koldusok után következénnék*” (*Esti Kurir*, 1938. március 22. 3. o.). A miniszteri kijelentés több jelenlévőből cinikus mosolyt váltott ki, köztük *Esztergályos János*ból is, aki a helyettes tanítók javadalmazására utalva csak annyit mondott a miniszternek: „*Havi nyolcvan pengőt a koldusok is keresnek*” (*Esti Kurir*, 1938. március 22. 3. o.). A felsőházban is vitát generált a helyzet: *Finkey Ferenc* koronaügyész is a tanítói jövedelmek rendezéséért szállt síkra, mint ahogy *Horváth Győző* felszentelt püspök is a hitfelekezeti tanítók fizetésének rendezését sürgette (*Uj Nemzedék*, 1938. június 24. 9. o.). A képviselőházban *Apponyi György*, *Árvátfalvi Nagy István*, *Schandl Károly*, *Petrovác Gyula*, *Reibl Mihály* is a fizetésesökkentés hatályon kívül helyezését és a béremelést tartotta üdvözlendőnek. Utóbbi felszólaló összekötötte a bérrendezés óhaját a magasabb képzési szinttel, mivel meglátása szerint a tanítók várható főiskolai végzettsége magasabb jövedelmet eredményezne számukra. A jövedelmek rendezetlensége, illetve az állami szerepvállalás még erőteljesebb jelenléte érdekében *Horváth Győző* képviselőházi javaslatában azt kérte, hogy a felekezeti tanítók esetében az államsegély rendszere helyett az „*állami fizetés rendszerét*” vezessék be (*Esti Kurir*, 1938. június 24. 12. o.).

Az Egyetemes Tanítószövetség, az Állami Tanítók és Óvónők Szövetsége és a Budapesti Tanítótestület egyöntetűen kérte a kormányt, hogy a fizetésesökkentésről szóló döntését a gazdasági helyzet stabilizálódása miatt vonja vissza (*Pesti Hirlap*, 1938. április 13. 9. o.).

Júniusban az egyetemes tanítógyűlésen a kultuszminiszter jelezte, hogy látva a gazdaság teljesítményét és érzékelve a tanítóság helyzetét, az előléptetések körében cselekvésre szánta el magát a minisztérium. Közel 900 tanító és segédtanító kinevezésével helyzetük javul majd, valamint 350 új tanítói állást is elérhetővé tesznek. A VII. fizetési osztályba 136 tanítót javasolnak előléptetni (*Pesti Hirlap*, 1938. július 6. 6. o.). A kinevezések dömpingszerű kihirdetése kedvező az érintett tanítók számára, de a fenntartók a korábbi évek gyakorlatát alkalmazva gyakran késve terjesztik fel a minisztériumba a fizetési osztály- és fokozatváltásról szóló dokumentációt, mely így jelentős veszteséget okoz az érintetteknek. Éppen ezért a VKM felhívta a fenntartók figyelmét, amennyiben „*a késlekedés a tanítónak anyagi kárt okoz, a késedelmeskedő a felelős*” (*Pesti Hirlap*, 1938. szeptember 17. 15. o.). Nem mellesleg a felekezeti tanítók fizetésének rendezetlensége visszatérő probléma, mivel előfordul, hogy az Illetmény Hivatal hónapokig nem utalja az újonnan kinevezett tanítók járandóságait, illetőleg, mint ahogy egy panaszos levélből kiderül, egyéb körülmények is okot adhatnak a nincstelenségre, a pénzhányra: „*dacára, hogy megválasztása napjától dolgozik (szept. 5), (...), az eskütétel napjától számítódik a fizetése (szept. 25.) és így egy hónapig ingyen tanított*” (*Uj Nemzedék*, 1938. december 2. 4. o.). A politikai pártok is a fizetések ügyében érzékenyen reagáltak. A NEP Országos Tanügyi Szervezetének Tiszántúli kerületében történt összejöveten *Usetty Béla* képviselő jelenlétében tették egyértelművé a tanszemélyzet, közte a tanítók anyagi nehézségeit és a VKM segítségét kérték.

Teleki Pál kultuszminiszter képviselőházi felszólalásában jelezte, hogy az ország anyagi helyzetét szem előtt tartva – bármennyire is a tanítóság rendjéhez tartozónak tartja magát – ígérni nem tud. Meglátása szerint a két legfontosabb feladat az elemi oktatásban: a felekezeti tanítóság számára elérhetővé tenni az OTBA-t, és a kántortanítók ügye (*Pesti Hirlap*, 1938. június 12. 4. o.). 1921-ig az állami tisztviselők semmiféle egészségügyi ellátásban nem részesültek. Az Országos Tisztviselői Betegápolási Alap (OTBA) létrehozásáról 1923-ban Vass József népjóléti miniszter határozott, figyelembe véve a korábbi évek előzményeit, melyek egészen *Bernolák Nándor* népjóléti miniszter idejéig nyúlnak vissza. Az eredetileg pusztán műtéti segélyt folyósító elődszervezet az évek során kiterjedt támogatást végző alappá változott: temetkezési és gyermekágyi segélyt, orvosi kezelést, recepteket és gyógyüdültetést is finanszírozott. Az állami tanítók számára tagdíjfizetési kötelezettséggel járó egészségbiztosítás a felekezeti tanítók számára nem volt elérhető (*Denk*, 1939b).

A Református Egyetemes Konventen *Ravasz László* püspök jelezte, hogy kérni fogják, hogy az OTBA-ba vegyék fel a református tanítókat és tanárokat. (*Pesti Hirlap*, 1938. április

29. 7. o.). 1938 júniusában képviselőházi felszólalásában Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter egyértelművé tette, hogy szükségesnek tartja a nem állami tanítók bekapcsolását az OTBA-ba és a kormányzat lépéseket tesz ez irányba (*Pesti Hirlap*, 1938. június 12. 4. o.). Bár a kormányzati szándékról már nyilatkozott a miniszter, de nyárig nem született meg a felekezeti tanítók számára is előnyös egészségügyi ellátást biztosító OTBA-törvény, így továbbra is önköltségi alapon kellett finanszírozniuk saját vagy családtagjaik orvosi ellátását, melyet a felekezeti tanítóság egyértelmű diszkriminációként élt meg (*Uj Nemzedék*, 1938. július 2. 4. o.). Kora ősszel sem rendeződött a felekezeti tanítók egészségügyi ellátása. Állandó panaszként fogalmazódott meg, hogy csak akkor részesülhetnek modern klinikai kivizsgálásban, kórházi ellátásban, gyógykezelésben, gyógyszeres terápiában, ha a „*díját saját zsebükből meg tudnánk fizetni*” (*Uj Nemzedék*, 1938. október 9. 4. o.).

A tanítók lakhatási és lakáskörülményei, mely gyakran az iskolaépületen belül került kialakításra, ismét megjelentek az újságok oldalain. Az ártándi kántortanítói lakás, melyről az orvosi szakvélemény is azt állapította meg, hogy alkalmatlan lakóépületnek, siralmas állapotban van. A település anyagi helyzete nem teszi lehetővé banki hitel igénylését, a VKM a segítségkérésre pedig nem reagál (*Uj Nemzedék*, 1938. március 31. 4. o.). A Vác és Göd vonzáskörzetében elhelyezkedő, de sokkal rosszabb gazdasági potenciállal rendelkező Vácrátót – Ártándhoz hasonlóan – szintén anyagi nehézségekkel küzd. Sem a tanító természetben kapott lakását, sem az iskola kerítését nem tudják pénzhiány miatt elkészíteni, illetve befejezni. A Sárbogárdtól 8 kilométerre található Felsőkörtvélyes-pusztai tanítója is egy paraszt-szobában tanítja növendékeit, mely szintén jelzi a tanítók gyakran áldatlan elhelyezési körülményeit. Szintén a tanyai tanítók munkakörülményeiről számol be az *Uj Nemzedék* Kötönypusztáról. A Prónaifalva nagyközséghez tartozó településrész iskolája „*útszéli vályogház*”, „*négy lépés széles, öt lépés hosszú, újságlap ablaknyi sötét helyiség*” (*Uj Nemzedék*, 1938. augusztus 12. 4. o.), a tanító „*még mindig ugyanabban a kis odúban lakik, amit elődje tyúkólként használt*” és az intézményt csak „*istálló-iskolaként*” hívják a helybeliek (*Uj Nemzedék*, 1938. március 31. 4. o.). A Somogy megyei Koppányszántón pedig bezárták a düledező iskolát, mivel életveszélyesnek ítélték (*Uj Nemzedék*, 1938. december 24. 4. o.). A Zala megyei Nagypáli község tanítója is hasonló nehézségek közepette küzd az analfabetizmus ellen. A tanítói lakás nem csak lélekromboló, hanem egészségkárosító adottságai miatt kevés esélyt nyújt a minőségi szakmai felkészülésre: „*Az ajtótokok elkorhadnak a nedvességtől, padlójában térdig süllyed az ember és kosárszámra terem benne a gomba. Az ilyen lakás a tudóvész melegágya.*” (*Uj Nemzedék*, 1938. június 10. 4. o.)

Gyakorlatilag az ország minden szegletében megtalálhatóak, láthatóak voltak az áldatlan állapotok. A Tiszántúli Református Egyházkerület közgyűlésén is elhangzott, hogy meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, melynek keretében „*egy-egy szűk, kicsi, rozszant teremben*” zajlik az oktatás (*Esti Kurir*, 1938. november 23. 5. o.). A vándortanítók esetében is előfordul, hogy „*dohánysimitó pajtáiban, üres cselédlakásokban, magtárban*” rendezik be az iskolai „tantermüket”, melynek „*egyik sarka szolgált tanítói lakásul. Enni azt ettek, amit a többi szabolcsi magyar: kenyeret, szalonnát, tejet, krumplit, amit maguk főztek, de kitarítottak*” (*Uj Nemzedék*, 1938. július 27. 4. o.).

Az osztálylétszámok alakulása is visszatérő eleme a tanítószolgálat küzdelmes életének. Ennek alakulását a kormányjelentés árnyaltan fogalmazza meg, mivel az országos átlag egy tanítóra ugyan 47,6 diák, de „*vármegyei és városi törvényhatóságok, valamint az iskolák jellege szerint természetesen e tekintetben is nagyobb különbségek észlelhetők*” (*Kormányjelentés*, 1940. 234. o.) Továbbra is találni az országban nem kevés olyan elemi iskolát, ahol 100–120 diák zsúfolódik össze a tanító óráin (*Esti Kurir*, 1938. november 23. 5. o.). Hajdúsámson sem kivétel ez alól. A 7000 fős településen 800 tanköteles gyermek él, rájuk nyolc tanító jut. Ideális esetben „*minden tanítónak jut legkevesebb 101 tanköteles*”, de a pedagógusok megbetegedése esetén akár emelkedhet is az osztálylétszám (*Uj Nemzedék*, 1938. április 1. 4. o.). Szabolcs megyében és a Kiskunság területén is magas osztálylétszámmal működnek a falusi iskolák, melyek alkalmanként zsúfolásig megtelnek. A csólyosi iskolában például 140 diák tanul (*Uj Nemzedék*, 1938. február 24. 9. o.). Ezzel szemben egyes tanyaközpontokban 20–40 fővel zajlik az oktatás. Balassagyarmat esetében is rendelkezünk autentikus információval. *Straub Alajos* tíz évig kutatta a település iskoláinak gyakorlatát és tapasztalata szerint 60–80 iskolaköteles volt egy-egy osztályban (*Uj Nemzedék*, 1938. december 29. 3. o.). A VKM is úgy vélte, további építkezésekkel szükséges javítani a tanító diák hányadost, de nem csak az arány javítása, hanem az elhelyezési körülmények miatt is szükséges az iskola- és tanteremépítés folytatása és a tanítói lakások számának bővítése. A költségvetés készítésekor kiemelt szempontnak tekintették „*az iskolák zsúfoltságának enyhítését és a teljesen használhatatlanná vált iskolaépületek kicserélését*” (*Pesti Hírlap*, 1938. április 24. 7. o.). A miniszter nyári megnyilatkozásai során megemlítette, hogy folytatni kívánja a tanterembővítési programot, melynek keretében kétezerrel szaporítja a tantermek számát az elkövetkező öt évben.

Az iskolaegészségügy helyzete szorosan összefügg az otthoni, a családi és individuális higiénés felfogással. Az ország higiénés állapota – Budapest kiváltságos helyzete miatt –

kettősséget mutat, mivel a vidéken élők küzdelme az egzisztenciális fennmaradásért a legkevésbé fontos tényezővé tette a rendszeres tisztálkodást (Czingel, 2014. 218. o.). Éppen ezért az 1927-ben létrehozott zöldkeresztes szolgálat a vidék, főképpen a falu közegészségügyi fejlesztését szolgálta. A harmincas évek közepétől országossá bővítése megindult. Ennek eredményeképpen „1938-ban a szolgálat másfél millió ember körzetében ténykedett” (Kövér és Gyáni, 2006. 373. o.). Az országban állandóan jelenlévő, szinte népbetegségnek számító tbc kezelése nem hozta a várt eredményeket. Budapesten 10, vidéken 77 tüdőbeteg-gondozó volt (i.m.), mely nem rendelkezett elegendő kapacitással ahhoz, hogy igazán hatékony lehessen a preventív és a gyógyító munkában. Hozzá kell tenni, hogy a húszas évekkel összehasonlítva érezhető javulás tapasztalható az egészségügy terén, hiszen például az anyaországban a diftériás megbetegedések száma 25 százalékkal csökkent. Viszont újabb nehézséget okozott, hogy a visszacsatolt felvidéki területeken a cseh katonaság elszállította az orvosi szűrőállomások technikai eszközeit, továbbá az alacsony oltottság „a typhus és diphtheria nagyobb mérvű terjedését vonta maga után, de különösen nagy gondot okozott a malaria” (Vámosy, 1940. 74. o.).

A különböző fertőzések az ország területein eltérő formában és kiterjedéssel jelentek meg. Zala megyében a Mura folyó vidékén, Zajkon a szegénység mellett a malária veszélyezteti a gyermekek és tanítójuk életét. Az anyagi nehézségek miatt orvosi ellátásra nincs lehetőség, hiszen „kenyérre sem telik”. Közép-Magyarországon, a Kiskunság községeiben a tüdővész és a trachoma volt jelen (Uj Nemzedék, 1938. március 31. 4. o.). Békés vármegyében, Orosházán a tbc-fertőzésre való hajlandóság 13 százalékos, Mezőberényben a tbc inklinációja 40 százalékos és a tanítók is fertőzötté váltak (Uj Nemzedék, 1938. április 6. 7.), mely nem meglepő annak tükrében, hogy néhol a tanyai tanítói lakásban kritikus állapotok voltak. A már korábban említett Kötöny község iskolaépületében a Pest vármegyei tiszti főorvos csak egy évre engedélyezte a tanítást, de az elhelyezési nehézségek miatt 1938-ban is ott zajlott az oktató-nevelő munka. Az Uj Nemzedékben a kötönyi körülményeket bemutató tudósítás, még ha újságírói túlzásnak tűnő megfogalmazással élt is, így fogalmazott: „A kötönyi iskola ma nem az ismeretek tárháza, hanem a halál kaszája” (Uj Nemzedék, 1938. augusztus 12. 4. o.). A tanítók veszélyeztetettséget fokozza, hogy a „szegény tanyai cselédgyermekek nagy része hónapszám nem mosdott, nem fésülködött, minek következtében elférgesedtek” (Uj Nemzedék, 1938. július 27. 4. o.). A téli hónapokban a fertőző betegségek terjedését jelentősen gyorsította a tantermek állapota, a termek alacsony hőmérséklete, melyek részben anyagi okokkal magyarázhatók, részben műszaki hiányosságokra vezethetők vissza: gyakorta nem volt kályha a tantermekben. A fertőző betegségek megelőzésének egyik legegyszerűbb

módjának tekintették a megfelelő kézmosást. A korszakban már egészségügyi evidenciának tekintett higiéniai protokollal kapcsolatosan egy kritikai hang is megjelent az *Esti Kurír* februári számában. A szerző – ismerve az iskolai élet dinamikáját – úgy véli, hogy nem ideális megoldás az iskolai kézmosás erőltetése, mivel nincsen megfelelő számú kézmosócsap, a szünet kevés rá és elegendő törölköző sem áll rendelkezésre, így az a javaslata, hogy „*tessék a tízórait zsirpapirba csomagolni otthon s megtanítani a gyermeket, hogy az ételhez kézzel ne nyúljon*” (B. Vargha, 1938. 8. o.). Érdekes aspektusát villantja fel *Meskó Zoltán* tábornok-orvos, a felsőház tagja, aki úgy véli, a tanítóknak nem csak az egészséges életmódról, a higiéniaról szükséges szaktudással rendelkezniük, hanem személyes példamutatásukkal kell az élen járniuk, így – javaslata értelmében – csak egészséges tanítók oktathassanak az iskolákban (*Esti Kurir*, 1938. április 9. 6. o.). Az iskolaegészségügy intézményi helyzetére vonatkozóan év elején Hóman Bálint kultuszminiszter elmondta, hogy „*az iskolaorvosi szervezetet kiépítik*” (*Pesti Hirlap*, 1938. április 27. 8. o.). A *Pesti Hirlap* május 6-ai számában *Márai Sándor* véleménycikkében arról elmélkedett, hogy az iskolai egészségnevelés terén a tanító a legfontosabb és egyben a legértékesebb láncszem, és tevékenysége szükségszerűen túl nyúlik az iskola kapuján, elér egészen a családig. A tanító a megfelelő pedagógiai szaktudás esetén – a diákokon keresztül – szemléletváltást érhet el a családoknál is (*Márai*, 1938).

Az állástalan tanítók és tanítónők elhelyezkedési nehézségei, a státusz elnyeréséért folytatott harc kurrens téma volt a lapokban. Ezt jól szemlélteti, hogy jelentős számban fordultak elő publicisztikák a vizsgált orgánumban.

1937-ben 1794 tanítói oklevelet adtak ki, melynek 63 százaléka tanítónői, 37 százaléka tanítói volt (*Jánki*, 1938). A végzettek száma messze felülmúlja a több mint húszezer fős tanítóságra számított tanítói szükségletet, mely a szakmai konszenzus alapján (4–5 százalékkal kalkulálva) 1000 tanító(nő) számára tudna évente munkát biztosítani a nyugdíjazások, a tartós betegségek, az elhalálozások miatt.

Az állástalan tanítónőkről vita bontakozott ki az év során a képviselőházban. Schandl Károly képviselő azt javasolta, hogy az állás nélküli tanítónőket az egészségügyi pálya felé kell terelni, mert ott nagyobb szükség lenne rájuk (*Esti Kurir*, 1938. március 18. 4. o.) és ezzel jelentősen csökkenthető lenne az állástalanság a tanítóságon soraiban. Májusban zajlott Magyarországon az Eucharisztikus Kongresszus, melyre munkavégzés céljára állástalan tanítókat és tanítónőket kerestek. Nem csak a tanítói egyesület foglalkozott fokozottan az állástalan tanítók ügyével. A HONSZ január második felében Hóman Bálint

kultuszminiszternél tett látogatása során segítséget kért ahhoz, hogy mielőbb álláshoz jussanak a szellemi tevékenységet végző hadirokkantak, hadiárvák (*Pesti Hirlap*, 1938. január 20. 8. o.). Budapest polgármestere, Szendy Károly 114 álláshelyre írt ki pályázatot. A tartós állástalanság miatt olyanok is nagy számban nyújtottak be pályázatot, akik évek óta állás nélkül vannak, vagy más fenntartó által működtetett iskolában tanítanak. A probléma abból fakadt, hogy a pályázatokat alapvetően a főváros állományához tartozó helyettes tanítóknak szánták. A pályázaton egyébként közel tizenötszörös volt a túljelentkezés (*Esti Kurir*, 1938. március 9. 6. o.). A Tiszántúli Református Egyházkerület közgyűlésén hangzott el, hogy érthetetlen az a jelenség, mely szerint tanítók ezrei vannak állás nélkül, miközben 100–120 diák tanul egy-egy tanító keze alatt (*Esti Kurir*, 1938. november 23. 5. o.). A tanítók szakmán kívüli elhelyezkedésének egyik legnagyobb esélye a kormány által indított átképzési program, melynek keretében például tanítók számára „Szabolcs megyében (...) szeszgyárvezetői tanfolyamot szervezett a Tanács. Az átképzés alatt havi 100 pengő segélyben részesülnek az érintettek” (*Pesti Hirlap*, 1938. július 29. 3. o.). A munkanélküli tanítóknak az anyagi ellehetetlenülés megállítása érdekében szinte bármilyen munkakört el kell vállalniuk. Jellemző az is, hogy tanítók ingyen végeznek helyettesítést, amiatt, mert így talán egy későbbi helyi álláshirdetésre nagyobb eséllyel pályázhatnak (*Uj Nemzedék*, 1938. április 1. 4. o.). Erről tesz említést egy munkanélküli tanító, aki egy jövőbeli állásért díjazás nélküli három évig tanított, majd végül pályaelhagyóként – azért, hogy édesanyját és magát eltarthassa – a közeli kendergyárban vállalt napszámosi munkát. Újpesten „okleveles tanítók is heti 12 pengőért söpörnek a vámőrbódékban”, mely havi fizetésként az 50 pengőt sem éri el (*Uj Nemzedék*, 1938. június 10. 7. o.). A tanítók munkavállalási lehetőségét a kényszer is befolyásolta, illetve az ipari fejlődés is teremtett újabb munkalehetőségeket. A zalai olajmezők feltárásához kiépített olajkutaknál dolgozó munkások adminisztrációját korábban állástalan tanítók végzik (*Uj Nemzedék*, 1938. november 5. 4. o.). A VKM az előző évekhez hasonlóan korlátozni kívánta az állásban lévők esetében a magántanítások vállalását, hogy ezzel is munkalehetőséget teremtsen a munkanélküli tanítóknak, tanároknak. Egy debreceni levélíró üdvözítőnek tartja a szabályozást, mert egy részről morálisan aggályos, hogy a diák aktuális pedagógusa iskolán kívül, plusz javadalmazásért oktatja növendékét, más részről pedig amiatt, mert így bevételhez juthatnak az állás nélküli tanítók és tanárok. A magántanításokat szabályozó rendelet betartásáért elvileg az igazgatók felelnének, de túl nagy ambícióval nem végzik ezt a feladatukat – véli a levélíró (*Uj Nemzedék*, 1938. július 9. 4. o.). De nem csak Debrecenben, hanem Győrött is konfliktusos a szellemi munkanélküliek álláshoz juttatása, köztük az állástalan tanítóké. A választói névjegyzék összeállítására

eredetileg ebben a körben lévők számára szerettek volna jövedelmet biztosítani, de a program félresiklott, és a városban nagy számban olyanok is munkához jutottak a program keretén belül, akik nem rászorulók. A reménytelenség vezette levélírára azt a tanítót, aki már 26 pályázatot nyújtott be különböző állásokra, de mindezidáig nem nyerte el egyiket sem. Panaszos levelében megfogalmazta, hogy háborús veteránként, háborús sebesültként a jogszabályok értelmében előnyt kellene élveznie a pályázatok elbírálásakor. Kétségbeesésében a Belügyminisztériumba is benyújtott pályázatot díjnoki pozícióra. Meglátása szerint már nincs esélye tanítói munkára, a rendszer másokat támogat, neki nincsen sem pártfogója, sem szerencséje.

A gyorsabb álláshoz juttatás és az iskolákban zajló zavartalan szakmai munka biztosítása miatt javaslatként fogalmazódott meg, hogy a tanfelügyelő jogköre legyen a tartós betegség miatt hiányzó tanítók állástalan tanítókkal történő pótlása. Ezzel lerövidülne – a támogatás megléte esetén – a munkába állás időtartama, hiszen nem kellene a VKM döntésére várnia a tanfelügyelőnek. Hasonló elvet követne a szombathelyi katolikus egyházmegye is. Döntésük értelmében – a gyorsabb, hatékonyabb tanítói pótlás érdekében – összeírják az egyházmegyében élő állástalan tanítókat, tanítónőket ezzel is segítve az egyházmegyei főtanfelügyelőség munkáját (*Uj Nemzedék*, 1938. október 26. 9. o.). Igaz a kormányzat nem kapkodja el az üres státuszok feltöltését. Somoskőújfalun 312 tanköteles él, és két üres tanítói állás van a település iskolájában, melyet a VKM nem akar feltölteni. Érdekes konfliktust mutat be az *Uj Nemzedék* január 4-ei száma. Az *Állástalan Diplomások Országos Bizottsága* (ÁDOB) által támogatottak bére jóval magasabb, mint egy tanító vagy tanáré. A cikk írója érthetetlennek találja, hogy egy később munkába lépő ÁDOB-ista többet keres, mint egy rutinos tanító vagy tanár.

Az állástalan tanítók szervezete márciusban szervezte a 2. átképző tanfolyamot, melynek keretében gépirást, könyvelést, angol és francia nyelvet hallgathattak a résztvevők.

A tanítók élet- és munkakörülményeinek egyik unikális szegmense a *tanítónők helyzete*, életkörülményei. A tanítóság körében jelentős aránytalanságok látszódtak a nemi megoszlás terén. Míg a nagyobb városokban, „*Pécsett, Miskolcon, Székesfehérváron, Győrött, Pestkörnyéken, Kecskeméten*” (*Erdélyi*, 1938. 476. o.) tanítónői túlsúly van, sőt míg Budapesten 73 százalékos a tanítónők aránya, addig a tanyai, a falusi, a községi és a kisvárosi környezetben férfitanítóból működik több (*Erdélyi*, 1938. 476. o.). Amennyiben 1938-tól kezdődően nem végezne több tanítójelölt, akkor is elegendő tanító lenne a pályán. A szerző a megállapítását azzal árnyalta, hogy a tanítói, tanítónői állásnélküliség legfőbb okozója az ország gazdasági helyzete, nem pedig a túlképzés, hiszen a továbbra is magas

osztálylétszámok kívánatossá tennék az osztálybontásokat, mellyel csökkenthető lenne a tanító(nő)i munkanélküliség (i.m. 475. o.).

A sajtóban a tanítónőkkel kapcsolatos tartalom két területen exponálódott: egyik a szakmai szerepükről, szaktudásukról, az általuk tanítandó ideális korosztályról szólt, a másik a tanítónői túltermelésből fakadó konfliktusforrásról szóló diskurzus volt. Utóbbi megítélése megosztotta a szakpolitikát és a tanítóságot is. A társadalmi normák változása – bizonyos keretek között (Czeferner, 2020) – egyre nagyobb teret engedett a tanítónőknek a munka világában, mely egyben feszültséget is generált. Erre is reagált Hóman Bálint a tanítóképzés reformjának képviselőházi benyújtásakor, amikor arról beszélt, hogy a líceumok feladata, „*hogy elterelje a leányokat a tudományos pályákra való tódulástól és a túlterhelt tanítói pályáktól*” (Pesti Hirlap, 1938. február 24. 6. o.). A Pesti Hirlap beszámolt dr. Jánky Gyula Statisztikai Szemlében megjelent tanulmányáról, melyben a szerző adatsorokkal mutatta be az 1938-as évet megelőző időszak tanítói és tanítónői okleveleinek számbeli alakulását. E szerint „*a legutóbbi tízéves középátlagot véve évenként 583 férfi és 1029! nő kapott tanítói oklevelet. Ez a túltermelés okozza, hogy olyan sok az állásnélküli tanító, de különösen a tanítónő.*” (Pesti Hirlap, 1938. április 14. 11. o.) Az állástalan férfi tanítók kedvező helyzetbe hozása érdekében ismét napirendre került a férjezett állami tanítónők végelbánás alá vonása. A Keresztény Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége bár nem fogadta kitörő lelkesedéssel a munkajogi megoldást, „*de amennyiben elkerülhetetlennek látszik és meg kell történnie*” (Pesti Hirlap, 1938. április 23. 7. o.), akkor azt kérik, hogy az elbocsájtott férjezett tanítónők esetében az állásban maradt férjeik bérét úgy állapítsák meg, „*hogy abból családjával együtt tisztességesen megélhessen*” (Pesti Hirlap, 1938. április 23. 7. o.). December elején szintén ellenérzését jelezte a körülbelül ötezer főt képviselő Állami Tanítók és Óvónők Országos Egyesülete: „*Nagy aggodalommal tárgyalták azokat a híreket, amelyek szerint a tanítónőfeleségek elbocsátását tervezik*” (Pesti Hirlap, 1938. december 4. 30. o.). Két nappal később az ország tanítóságának jelentősebb érdekképviseletői tiszteletüket tették Imrédy Béla miniszterelnöknél. Az Egyetemes Tanítószövetség, az Állami Tanítók és Óvónők Országos Egyesülete, a Katolikus Tanítóegyesületek Szövetsége, az Országos Református Tanítóegyesület, az Országos Evangélikus Tanítóegyesület, a Községi Tanítók Országos Egyesülete képviseltette magát a reprezentatív egyeztetésen, melyen a Felvidék visszacsatolása utáni új időszakban a tanítóság szerepét exponálták a résztvevők, majd a miniszterelnök szociális érzékenységre apelláltak akkor, amikor felhívták a figyelmét a férjes tanítónők elbocsájtása esetén a tanítópárok különlegesen nehéz helyzetére (Pesti Hirlap, 1938. december 6. 4. o.). A látogatás elérte célját, mivel másnap a miniszterelnök úgy

nyilatkozott, „*a férjes tisztviselőnk elbocsájtásánál a tanítócsaládok nem kerülnek a veszélyzónába*“ (*Uj Nemzedék*, 1938. december 7. 6. o.). December második hetében a tanítónőket sújtó végelbánás tárgykörében zajló viták során megjelent azon új kormányjavaslat, mely szerint „*a feleséget végelbánás alá vonhassák, mihelyt a férj a szerény javadalmazást jelentő VIII. fizetési osztályt eléri*” (*Pesti Hirlap*, 1938. december. 10. 1. o.). Ezen javaslat is egyöntetű felháborodást váltott ki az állami alkalmazottak körében, és a kormányt visszakozásra készítette. Az ügy fontosságát jól jelzi, hogy a *Pesti Hirlap* az első oldalon számolt be a tervezet vitájáról. A képviselőházban Bethlen István a képviselőtársainak prezentálta azokat a mindennapi helyzeteket, amelyeket a törvénytervezet készítői figyelmen kívül hagytak. A törvényjavaslatot kritizáló felszólalásában a pragmatikus és a morális érvrendszer dichotóm jelent meg. Igazságtalannak tartja, hogy egy tanító és egy tanítónő külön-külön teljes fizetést élvezhetnek, de amint összeházasodnak, a tanítónő elveszítené állását. Morális indokként pedig azon keresztény értéket említette, mely a házasság intézményét támogatja a vadházassággal szemben. Márpedig – véli Bethlen – a törvényjavaslat a házasságban élő tanítópárokat sújtaná, arról nem beszélve, hogy a tanítóházaspárok az egzisztenciális életüket – az alacsony jövedelmük miatt – eleve a kettős fizetésre alapozták (*Pesti Hirlap*, 1938. december 10. 2. o.). Szintén a *Pesti Hirlap*ban jelent meg egy statisztikai adatokkal gazdagon illusztrált cikk arra vonatkozóan, hogy a nők esetében a magas iskolai végzettség megnehezíti a házasodást, mert „*az alkalmazkodó képességet csökkentve, szellemiekben és anyagiakban igényesebbé tesz*” (*Pesti Hirlap*, 1938. június 9. 9. o.) A cikk végzettség szerinti bontásban mutatja be a pedagógusszegmensben a hajadonok arányát: a tanítónők 46, a polgári iskolai tanárnők 52, a szakiskolaiak 63, a középiskolai tanárnők 66, a képzőintézeti oktatók közel 71 százaléka hajadon (*Pesti Hirlap*, 1938. június 9. 9. o.).

Praxis

A tanítónők szerepe, munkája többször is visszaköszön a napilapok oldalain. Mennyire képesek ellátni szakmai feladataikat a különböző iskolatípusokban, a különböző fenntartók felügyelete alatt, a különböző településtípusokon, illetve mely korosztály számára ideális a tanítónő? Ezen dilemmákat idézte fel a Magyarország Nőegyesületeinek Szövetsége gyűlése, ahol *gr. Apponyi Albertné* elnökletével megfogalmazódott, hogy a munkáltatók komoly akadályokat gördítenek a tanítónők és tanárnők elhelyezkedése elé. Ezzel megegyezően

vélekedett képviselőházi felszólalásában *Toperczer Ákosné* is, aki helyteleníti, hogy a női tanerőket kiszorítják az elemi oktatásból, mert mind mondja: „*a családból kikerült kisgyermekhez közelebb van az anyáskodó női lélek*” (*Pesti Hirlap*, 1938. március 4. 2. o.). Hasonlóan vélekedett a főváros közigazgatási bizottsági ülésén *Nagy László* képviselő is, aki abbéli véleményének adott hangot, hogy vannak „speciálisan női munkakörök”, így nem csak igazságtalan őket háttérbe szorítani, hanem káros is. A közvélemény számára nem volt egyértelmű, hogy miért van ennyi állástalan tanítónő az országban, hiszen *Hóman Bálint* beszámolója szerint mind az állami, mind a székesfővárosi, mind a felekezeti fenntartású iskolákban több az elemi iskolai női tanerő (*Pesti Hirlap*, 1938. március 4. 2. o.).

A szakmai tevékenységekkel kapcsolatosan – a korábbi vizsgált évkörökhöz képest – jelentős számban jelentek meg tartalmak a kiválasztott orgánumban. Metodikai szempontból a tanítói szakma egyik legnehezebb területe az írás-olvasástanítás. A zsinórírás kapcsolatos továbbképzések 1938-ban jelentős teret kaptak. A Luttor-féle reformítás tanításához a tanítók átképzése márciusban megkezdődött. A VKM elrendelte, hogy az állami tanító- és tanítónőképző-intézeti rajztanárok és a gyakorlóiskolai tanítók a budapesti állami tanítóképzőben kötelező jelleggel vegyenek részt az átképzésen, valamint a felekezeti intézmények oktatói személyzetét is delegálják a képzésre (*Esti Kurir*, 1938. június 28. 3. o.). *Szendy Károly* főpolgármester a fővárosi fenntartású elemi iskolák tanítóinak is elérhetővé tette a képzést: 40 tanító és tanítónőt delegált a reformítás megtanulására különböző iskolákból. A zsinórírás elfogadottsága messze nem volt annyira egyértelmű, ezért *dr. Ósz Béla* budapesti tanfelügyelő a szakmai ellenvélemények hatására decemberre összehívta a budapesti tanítókat és állásfoglalást kért tőlük, hogy maradjon-e ez az írástanítási módszer vagy sem a tanítói metodikai praxisban. Bár a jelenlévő tanítók nagy többséggel a zsinórírás mellett tették le a voksukat, érdekes módon „*azok is könnyítéseket kívántak, akik a zsinórírás mellett szavaztak*” (*Pesti Hirlap*, 1938. december 7. 18. o.) és mint a tanfelügyelő jelezte, a többség az átmeneti írást kívánja támogatni, illetve a zsinórírással haladók esetében semmiképpen nem szükséges sürgetni az írás tempóját: hasonló türelemmel folyjon a tanítás mintha a hagyományos írásmód tanításával zajlana (i.m.). Az írástanítás mellett megjelent az olvasás tanításának kulcsmozzanata: a helyes hangoztatás, a helyes, kulturált beszéd kérdésköre is. A tanítói tudáskanon részeként, a szakmai tartalom bővítésekor a helyes beszéd kialakítása, fejlesztése, a beszédhibák felismerése, beszédünk szebbé tételének fontossága jelenik meg. Ebben a tevékenységben kiemelten fontos szerep hárul a tanítókra (*Gáspár*, 1938). A módszertani kultúra immanens része a tanítói módszerek helyes megválasztása és azok helyes alkalmazása. Az életkori sajátosságok ismerete köszön vissza

azon javaslatban, mely a szemléltetés fontosságát, a tapasztalatszerzésen, a saját élményen alapuló tanulás primátusát hangsúlyozza a tanítói praxisban (Kubinyi, 1938). A módszertani kultúra sokszínűségének meglétét, az abban való jártasságot emelte ki Teleki Pál kultuszminiszter is, amikor arról beszél, „nem az a fontos, hogy mit tanítanak, hanem az, hogyan tanítják” a tananyagot (Pesti Hirlap, 1938. április 8. 5. o.).

A tehetséggondozás is megjelent a palettán. 1938-ban rendezték meg az első járási népiskolai szellemi vetélkedőt, amelyen a kisdíákok tanítóik vezetésével összemérhették tudásukat. Az ötletgazda, *Rakách Rezső* iskolaigazgató, a hevesi járás egyik iskolafelügyelője. A többkörös szellemi vetélkedő megmozgatta a járás szellemi és politikai életét is. A döntőre, illetve az eredményhirdetésre jelentős értékű felajánlások érkeztek, a politikai dicséret, elismerések is megjelentek a verseny zárásakor.

Az oktatómunkán kívül ismét hangsúlyosan jelent meg a nevelőmunka fontossága, sőt néhány előadó fontosabbnak vélte az iskola nevelőfunkcióját, mint a pusztán oktató, tananyagátadó funkciót. A tanítói nevelőmunkának része a lélek fejlesztése, mely sohasem szakadhat el a nemzeti öntudat, a vallásos nemzeti öntudat ápolásától, és legfőképpen „az iskola ne szakadjon el soha a templomtól” (Pesti Hirlap, 1938. szeptember 7. 1. o.). Teleki Pál kultuszminiszter megerősítette, hogy a tanító feladata nem csak az iskola falain belülre korlátozódik, hanem azon túl is szükséges nevelnie, szemléletet formálnia és ezt leginkább a példamutató életvitelével teheti meg. Az ideális tanító „kettős példaadással nevel künn az életben”: tanítóként és állampolgárként gyakorol hatást az emberekre. *Vallásosság és hazafiság* – emelte ki a miniszter azon két tanítói tulajdonságot, melyet fontosnak tart (Pesti Hirlap, 1938. szeptember 20. 10. o.). A tanítóság kitüntetett szerepét hangsúlyozza a vidék oktatásában-nevelésében *dr. Becker Vendel* tanügyi főtanácsos, tanítóképzőintézeti igazgató. Meglátása szerint a vidék tanítósága, legfőképpen a falusi, tanyai közegekben dolgozók „sok tekintetben magára hagyatott népünknek nevelői, vezetői és tanácsadói”, és ezáltal egyedül ők képesek a vidék apraját-nagyját oktatni, felvilágosítani, munkára nevelni (Uj Nemzedék, 1938. augusztus 26. 4. o.). A tanítói munka vidék-problémájára reflektál *Straub Alajos*, aki úgy véli, hogy szükséges lenne szétválasztani a városi és a falusi diákoknak szánt tananyagtartalmat, hiszen az életkörülmények, a mindennapi életvitel szempontjából óriási eltérés mutatkozik egy városi és egy falusi, tanyai, külterületi diák élete, tapasztalása között. Véleménye szerint „a falusi iskola csak akkor felelhetne meg a nép igényeinek, ha valóban a néplélekhez alkalmazkodnék” (Uj Nemzedék, 1938. december 29. 3. o.). Nem csak a tananyagtartalom terén legyenek különbségek – fogalmazódott meg a lapok hasábjain –, hanem a tanrend, a tanítási időszakok is váljanak szét a városi és a falusi iskoláknál, hiszen tavasszal és ősszel a

földeken zajló munkák miatt minden segítő kézre szüksége van a családnak, így viszont a tanulmányaikat nem tudják abszolválni a diákok (*Uj Nemzedék*, 1938. július 28. 4. o.). Hasonló munkarendi problémára világít rá azon javaslat is, mely szerint a téli szünetnek rövidebbnek kellene lennie a falusi iskolásoknak, mert pont ebben az időszakban nincsen a földeken munka, ráérnének a diákok, így a tanítók a korábbi lemaradást pótolhatnák a diákokkal.

Az anyák napja megünneplését a tanügyi hatóságok ismét hangsúlyossá tették azáltal, hogy konkrétan megjelölték, hogy május 8-án vagy azt megelőző napon szükséges a tanítóknak, tanároknak dicsőíteni az édesanyákat. A megemlékezés eszmeiségén túl gazdasági érdek is vezérelte az oktatáspolitikai aktivitását, mivel az anyák rituális megünneplése az iskolákban „*egyres ipari szakmák, így különösen a cukrász- és mézeskalácsosipar kereseti lehetőségeit is alátámasztották*” (*Esti Kurir*, 1938. április 20. 16. o.). Az anyák napja megünneplésén kívül szintén visszatérő téma a sajtóban a Himnusz eléneklésének fontossága a tanítási nap kezdetekor.

1938-ban a külpolitikai döntések, illetve a katonapolitikai események hatása is érzékelhetővé vált az elemi iskolai oktatásban. A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére hivatkozik *dr. Kováts T. István*, a dunamelléki református püspök helyettese, amikor az iskolaszékek vezetőinek és tanítóinak figyelmét arra hívja fel, hogy az iskolákban szükséges tanítani a légítámadások elleni védekezést (*Pesti Hirlap*, 1938. szeptember 14. 17. o.). A politikai változások is beszűrődnek az iskola falai közé. A szolnoki tanítószabványgyűlésén az elnök erőteljesen felhívja a figyelmet a pángermanizmus veszélyeire és jelzi az egybegyűlteknél, hogy a magyar tanítószabványgyűlésnek védekeznie kell ellene (*Pesti Hirlap*, 1938. február 11. 13. o.).

A VKM az analfabetizáció elleni küzdelem felgyorsítására vándortanítókat alkalmazott. 1938 februárjában Hóman jelezte, hogy az Alföld tanyavilágában kezdik meg működésüket a férfitanítók. A hatékony oktatói munka érdekében „mozgó iskolával felszerelve” indulnak útnak a kiválasztott tanerők. Feladatuk nem csak a diákok, hanem a felnőttek iskolán kívüli népművelése is (*Pesti Hirlap*, 1938. február 6. 8. o.). Ennek jegyében Karcag és környékének tanyavilágában 15 vándortanítóval indítják el a programot. Egy-egy vándortanító két körzetért felel.

A tanítók tantermi oktatási tevékenységén túl a diákok szemléletformálására, műveltségük fokozására az egyik leggyakrabban alkalmazott módszer a színházi előadás. A módszertani kultúra magasabb fokán álló tanítók előszeretettel alkalmazták. A kiválasztott darabok bemutatása vagy azok feldolgozásának módja egynémely esetben nem esett egybe a szülői,

fenntartói értékrenddel és ez megjelent a lapokban is. Ez történt Kerekegyházán, ahol a helyi katolikus iskola karácsonyi előadásán, melyet egyébként az intézmény tanítója rendezett, a nézőközönség erőteljes nemtetszésének adott hangot, mivel hazafiatlannak tartották az operettadarabot. Az intézményvezető kiállt és támogatásáról biztosította a beosztott tanítót.

A szakpolitikai döntések egyik nehézsége a különböző területeken, iskolatípusokban tevékenykedő tanítók munkaterhelésének egységesítése, jövedelmeiknek igazságosabbá tétele, mely nem minden esetben oldható meg olyan könnyedén, mint az abban részt vevők elvárják, óhajtanák. A fővárosi napköziotthonokban dolgozók esetében hiányzik a szabályzat, ennek hiányában viszont nem részesülhetnek egyöntetű elbánásban: intézményenként eltérő kötelező óraszámok, valamint az eltérő munkaterhelés elégedetlenséget szül: az Eucharisztikus Kongresszus idején zárva tartó elemi iskolák tanítói távol lehettek a munkától, akár részt is vehettek a nagygyűléseken, de a napköziotthonokban dolgozóknak kötelező ügyeletet kellett biztosítaniuk a rászoruló gyermekek számára (*Uj Nemzedék*, 1938. június 25. 4. o.).

Tanító- és tanítónőképzés

Mint ahogy Hóman Bálint kultuszminiszter a képviselőházban megfogalmazta, pedagógiai és társadalompolitikai szempontok kívánják meg a tanítóképzésnek új alapokra való helyezését, mely mögött társadalompolitikai stratégia is meghúzódik, melyet Hóman nem is titkolt: a tanítónői túltermelés csökkentése, a nők emancipációs törekvésének szabályozása, illetve a nők átirányítása az egészségügyi szakmák felé.

A tanítóképzéssel kapcsolatos sajtótartalmak leginkább a tanítóképzés reformjáról szóló törvényjavaslat képviselőházi viták által jelentek meg az olvasók számára. 1938. február 23-án nyújtotta be Hóman Bálint kultuszminiszter a tanítóképzők átalakításáról szóló törvényjavaslatát. A tervezet kapcsolódik a középiskolák átalakításához. Ennek értelmében három új középiskolátípus jön létre: a gimnázium, a gyakorlati irányú gazdasági középiskola és a gyakorlati irányú líceum, melyek érettségivel zárulnak. Utóbbi iskolatípus „*a családi és iskolai gyermekneveléshez szükséges alapismeretek tanításával magasabb szaktanulmányokra előkészít*” (*Pesti Hirlap*, 1938. február 24. 6. o.). A tanítóképző akadémiát csak „*líceummal, internátussal és gyakorlati népiskolával együtt lehet fenntartani.*” (*Pesti Hirlap*, 1938. február 24. 6. o.) Hóman a képviselőház márciusi ülésén jelezte, hogy a tanítóképzőkre létszámkorlátozást foganatosít és ennek értelmében évenként 1000 hallgatót kíván felvenni, mely fedezné a tanítószükségletet (*Pesti Hirlap*, 1938. március 3. 7. o.). Az *Uj Nemzedék*

részletesen bemutatja az átalakítás következményeit és nem rejti véka alá, hogy a gimnáziumi érettségi vezet az egyetemi képzés felé, a két gyakorlati képzést nyújtó – bár érettségít adó – középiskola elvégzése még nem jelent egyetemi felvételt, hiszen „*a gazdasági középiskola végzettjeinek egyetemre bocsátása alapjában támadná meg azt az elgondolást, amely felállításukat szükségessé tette*” (Uj Nemzedék, 1938. március 3. 3. o.). 1938 márciusában Petrovác Gyula képviselő többször is jelezte a képviselőházban, hogy szükséges lenne a tanítóképző intézetek színvonalának emelése (Esti Kurir, 1938. március 18. 4. o.). Csatlakozott hozzá Vitéz Árpád, aki azt hangsúlyozta, „*hogy az ifjúság keresztény és nemzeti szellemben való nevelése a tanítóképzéstől függ*” (Esti Kurir, 1938. március 20. 3. o.). A benyújtott reformjavaslat érintette a tanító- és tanítónőképző intézetek szerkezetét, évfolyamstruktúráját. Az Esti Kurir július 7-ei számában megjelent, a Ki lehet a jövőben tanító? című cikk részletesen közli, milyen változások lesznek. Ezek szerint a négyéves és érettségivel záruló líceumi képzésre épülő 2 éves tanítóképző akadémiát végzetek válhatnak csak tanítóvá, tanítónővé. „*Minden tanítóképző intézet átalakul líceummá*” (Esti Kurir, 1938. július 7. 6. o.), valamint a líceumi felvétel kritériuma a polgári iskola vagy a gimnázium IV. osztályának elvégzése és a jelentkezéskor a 17 év alatti életkor. A tanítóképzés reformjának törvénybe iktatása után a különböző tanítószervezetek és iskolafenntartók – köztük a Magyar Tanítóegyesületek Egyetemes Szövetsége, a Budapesti Tanítótestület, az evangélikus egyházkerület – egyöntetűen üdvözölték a döntést, és Hóman Bálintot a tanítóság védőjének kiáltották ki. Az átalakítás régi óhaja a tanítóságnak és több mindent remélt és várt ettől a döntéstől a szakmai közösség. Legfőképpen presztízsnövekedést, mert mint ahogy Horváth Győző c. igazgató-tanító írta, „*a főiskolai képzés biztosabb fellépést nyújt az életben*” (Uj Nemzedék, 1938. március 24. 4. o.) továbbá bérnövekedést is vártak tőle, mely a 30-as években egyre sürgetőbbé vált az elemi iskolai tanítók és tanítónők körében.

Politikai szerepvállalás – kriminalitás

A politika és a kriminalitás határterülete ismételten megjelenik a lapokban. Az év legelső napjának sajtója több, tanítókkal kapcsolatos politikai felhangú jogsértéssel is foglalkozott. Hrabovszky Miklós evangélikus tanító állt bíróság elé, mivel az Ököl című nyilas röpiratban többször is zsidó témában publikált rágalmazó cikkeket, továbbá ezen publikációkban korrupcióval vádolta meg a békéscsabai leánylíceumot, mely vádat egyébként a tárgyalás során visszavont és elnézést is kért az intézménytől. A cikk többször is nyilas-tanítóként

hivatkozik az elkövetőre (*Esti Kurir*, 1938. január 1. 11. o.). Az évkezdet másik bűnügyi témájú cikke az 1935-ös választásokig nyúlik vissza, amikor is az első pacσαι választás alkalmával a szavazatszedő küldöttségi elnökök, köztük *Szabó Sándor* igazgató-tanító szándékos fegyelmi vétséget követett el azzal, hogy megakadályozta a választásra jogosultak egy részének voksolását. A közigazgatási bíróság két év után úgy döntött, hogy a korábban kiszabott pénzbüntetések mértékét megemeli, mivel bizonyosságot nyert a választási rendbe történő szándékos beavatkozás. Az igazgató-tanító büntetését 200 pengőre emelte a bíróság (*Esti Kurir*, 1938. január 1. 5. o.). Márciusban ismét bíróság elé állították az ismert *Ököl-publikációk* miatt a nyilas-tanítót, aki ekkor már „tagadta bűnösségét és azt állította, hogy az általa írott cikk nem a zsidókra, hanem csupán egyes ügynökökre vonatkozott” (*Esti Kurir*, 1938. március 9. 4. o.). A bíróság felmentette a vád alól. Az aktív politikai szerepvállalástól, a privát világnézet tantermi propagálásától a tanítóság többsége távol tartotta magát, nem úgy, mint Rákoscsabán az állami elemi iskolában szülői értekezletet tartó tanító, aki – az *Esti Kurir* beszámolója szerint – mindenki megdöbbenésére nyíltan antiszemita szólásokat fogalmazott meg a szülők számára (*Esti Kurir*, 1938. április 3. 7. o.). A személyes politikai álláspont nyilvánossá tétele nem egyedülálló. Hódmezővásárhelyen ismeretlenek a zsidó felekezethez tartozó családok házainak ablakát zúzták be éjszakánként. A felállított rendőrségi akciócsoport az egyik éjjel több elkövetőt is elfogott és kiderült, hogy az egyikőjük az elemi iskola igazgató-tanítója. Az eset azért is vált kínossá, mivel *Lencse Jenő* a református elemi iskola vezetőjeként a felekezeti béke fontosságát hirdette a tanév során (*Esti Kurir*, 1938. május 22. 2. o.). Érdeemes megemlíteni, hogy ekkor zajlik az 1938: XV. tc. vitája a Nemzetgyűlésben, és a törvény május végén életbe is lép. Mind a vita, mind a törvény elfogadása felkorbácsolhatta az antiszemita indulatokat (*Gyurgyák*, 2001. 135–137. o.). Az elharapózó és egyre agresszívabb állampolgári megnyilvánulások megnyilatkozásra készítették a politikai elit képviselőit. A felsőház tagja, *Balogh Jenő*, aki egyben a református konvent világi elnöke is, felszólalt az ügyben. Úgy vélte, hogy „pártpropaganda, illetőleg pártpolitika az iskolába nem való. Az iskolában tanítsanak, a politikus tanárok szereplését nem tartom helyesnek” – jelentette ki a felsőház költségvetési vitájakor (*Esti Kurir*, 1938. június 24. 3. o.). A felsőházhhoz hasonlóan a képviselőházban is egyöntetű vélemény alakult ki arról, hogy a „politikát ki kell irtani az iskolából”. Nem véletlenül ez *Reibl Mihály* véleménye, mivel szerinte „az iskolaigazgatók az alájuk rendelt tanszemélyzet politikai pártokba való beszerzésével foglalkoznak” (*Pesti Hirlap*, 1938. június 12. 3. o.). Teleki Pál kultuszminiszter egyetértett a felszólaló azon állításával, hogy az iskola politikamentessége lenne a kívánatos. Reibl tovább folytatta a tanítók, tanárok politikához való viszonyának

ecsetelését, mikor azt is állította, hogy a „*tanszemélyzet kénytelen volt politizálni, mert előmenetelét csak így biztosította*” (i.m.). Két héttel később Teleki már jóval visszafogottabban nyilatkozott arról, hogy milyen a helyes pedagógusi attitűd az iskolában megnyilvánuló politikai indíttatású kartársi szólammokkal vagy a diákmegnyilvánulásokkal kapcsolatban. A miniszter elfogadja, hogy a tanárnak is van véleménye, de nem tartja helyesnek az erőszakos, oktroyáló pedagógusi kommunikációt (*Pesti Hirlap*, 1938. június 25. 2. o.). A főváros közgyűlésén is napirendre kerülnek hasonló esetek. Nemcsak a tanítók szélsőséges, uszító megnyilvánulásai, hanem a tanulók antiszemita megnyilvánulásaira reagáló vagy azt negligáló tanerők is gondot okoznak, melyre *Bánóczi László* is utal a közgyűlési felszólalásában (*Esti Kurir*, 1938. július 12. 3. o.). A főváros közigazgatási bizottsága következő havi ülésén visszautaltak Bánóczi egy hónappal korábbi kijelentésére, mivel kivizsgálták az ügyet. Megállapították, hogy a tanítók, tanítónők nem tűrik a kortesdalokat az iskolákban. Ettől függetlenül a továbbiakban a polgármester felhívta a tanerők figyelmét, hogy még erélyesebben lépjenek fel az uszító propaganda ellen, bárki is kövesse el azokat az iskolában. A tanévkezdésre időzítve a *Pesti Hirlap* vezércikkben támogatta a kormányzati álláspontot az iskola „politikamentességéről” és az iskolára vár a „*megtisztítás a pár év óta oda beférkőzni igyekvő politikai izgatástól*” (*Pesti Hirlap*, 1938. szeptember 7. 1. o.). Gyulán a Nemzeti Egység Pártjának helyi titkára, *Rózsa Gyula* állami tanító és a helyi nyilas csoport konfrontálódott egy röpcédulázás ürügyén. A nyilasok – bár rendszeresen szórtak szét ők is a városban röpcédulákat – bepanaszolták a helyi NEP titkárát, hogy nem engedélyeztette a politikai agitáció ezen formáját (*Esti Kurir*, 1938. augusztus 6. 8. o.). A múltbeli események ismételt felszínre emelése és büntetőüggé formálása jelenik meg egy 1938-as rágalalmazási ügyben. Az újonnan kinevezett kisvárdai elemi iskolai igazgatóról, *Vandra Jenő*ről hoztak nyilvánosságra olyan információkat, melyek a kommün alatti tevékenységéhez kötődnek. A bíróság a rágalalmazási perben kísérletet tett a tizenkilenc évvel korábbi események, szereplők tevékenységének feltárására, hogy bizonyítást vagy cáfolatot nyerjen Vandra kommün alatti szerepe, tanítói viselkedése. Az akkor még tanítóként dolgozó vádlott nem cáfolta, hogy Feketeadón a direktórium tagja volt, de visszautasította a rekvirálásban, a halálos ítéletek meghozatalában való részvételt (*Uj Nemzedék*, 1938. április 13. 5. o.).

A politikai színezetű büntetőjogi kategóriákat érintő tanítói eseteken túl ismét megjelentek olyan sajtótartalmak, melyek a tanítók köztörvényes ügyeit vagy fegyelmi eseteit mutatják be az olvasók számára. A Nádudvaron történt tettelegességig fajuló esetről az *Esti Kurir* részletekbe menően számolt be. Három tanító éjszakába nyúló italozását próbálta meg éjfél körül megszüntetni a községi rendőr, akit az italozó tanítók nem ismertek. A szóváltást követően tettelegességig fajult a vita az egyik tanító és a községi rend őrzője között. A tanító másnap feljelentést tett hivatali hatalommal való visszaélés miatt (*Esti Kurir*, 1938. november 19. o.).

1938. év elején újságcikkek számoltak be arról a fegyelmi vétségről, melyet Debrecenben követett el az egyik tanító. Az ezt követő sajtóanyagokban feltárul Szoboszlai Sándor tanító szakmai életútja, politikához való viszonya, kapcsolatrendszere, habitusa. Az állami tanító a Hadirokkantak, Hadiárvak és Hadiözvegyek Országos Nemzeti Szövetség segítségét kérte, hogy hozzájuthasson a jogos javadalmához, érdemi segítséget kapjon.⁴⁵ Az országos szervezet vezetőjén keresztül a miniszter figyelmébe ajánlották a tanító rendezetlen ügyét. Közben a miniszteri rendelet megtiltotta a protezsztálást, de a segítségkérést már nem tudták leállítani. A miniszter elrendelte a vizsgálatot és a debreceni polgármestert bízta meg a fegyelmi eljárás lefolytatásával – közölte az érintett állami tanító a *Pesti Hirlap* tudósítójával (1938. január 11. o.). A fegyelmi eljárás során a közvélemény az állami tanító mellé állt. Ezt ellensúlyozandó a minisztérium kiszivárogtatta Szoboszlai szakmai életútjának azon mozzanatait, melyek – a VKM szerint – megerősítik, hogy egy szabályszegő, notórius konfliktuskereső állami tanítóról van szó, hiszen 1920-ban dorgálásban részesült kommunista-gyanús viselkedése miatt, 1925-ben „szövetkezeti igazgatóként elkövetett súlyos szabálytalanságok” és a „hivatalában tanúsított súlyos beszámítás alá eső viselkedése” (*Pesti Hirlap*, 1938. január 16. o.) miatt áthelyezték a Hajdú megyei tanfelügyelőséghez. 1933-ban már a debreceni közigazgatási bizottsága indított ellene vizsgálatot és kényszernyugdíjazását kezdeményezte rossz szakmai minősítése és vállalhatatlan viselkedése miatt. Az ügyben a HON Sz felvállalta a konfrontációt a VKM-mel és kiállt a hadirokkant tanító mellett, sőt maximális támogatásáról biztosította őt a közvélemény előtt. A közlemény

---

⁴⁵ Az 1938. IV.tc. az 1914–1918. évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről szól. A törvény segítségével a kormányzat kiemelt figyelmet fordít az I. világháborúban igazoltan részt vett hadviseltekre, mely „a polgári életben való boldogulásuk elősegítésére” szolgál. Ennek értelmében pozitív diszkriminációt alkalmaz a törvény különösen a munkakereső tűzharcosok esetében.

utalt a minisztériumi kiszivárogtatásra és az abban foglaltakra, amikor megjegyzi a HON Sz elnöksége, hogy a tanítót „csak az első fegyelmi eljárás miatt ítélték dorgálásra, de később ezt is törölték minősítési lapjáról. A későbbi eljárásokat mind megszüntették.” (Pesti Hirlap, 1938. január 18. 11. o.) Január 20-án a HON Sz küldöttsége dr. vitéz Árvátfalvi Nagy István vezetésével Hóman Bálint kultuszminiszternél tett látogatást, ahol ismét szóba került Szoboszlai ügye, és a miniszter megértést ígért a tanító ügyében (Pesti Hirlap, 1938. január 20. 8. o.). A miniszter ígéretéhez híven utasította a debreceni közigazgatási bizottságot, hogy szüntesse meg a fegyelmi eljárást.

Okirathamisítás miatt két év fegyházbüntetésre ítélték azt a magántanítót, aki vállalása szerint vitéz bárciházi Bárczy Ödön 14 éves fiát felkészíti a harmadik reálgimnáziumi vizsgára. A tanító a vizsgadíjat átvette, de a fiút nem vizsgáztatta le, ellenben egy – utóbb – „hamis bizonyítványt mutatott fel” (Pesti Hirlap, 1938. április 22. 14. o.).

Gyilkosság áldozatává vált Kővágóörs egyik tanítója, aki korábbi, de a tett elkövetésekor már felnőtt tanítványát kérte meg távozásra a kocsmából. A feldühödött férfi szíven szúrta gyermekkori tanítóját. Rablás áldozatává vált az a református miskolci tanító, aki mellékfoglalkozás gyanánt az alsószolcai hitelszövetkezet vezetője is volt. A pénzén kívül a szövetkezet épületének a kulcsait is elvették tőle, de az intézet kirablása már nem járt sikerrel (Pesti Hirlap, 1938. december 3. 10. o.). A jakabszállási római katolikus iskola és a tanítói lakás is a tűz martalékává vált, a tanító, Gál Jenő és felesége az utolsó pillanatban menekült ki az égő házból. A nyomozók már az első pillanatban gyűjtogatásra gyanakodtak (Uj Nemzedék, 1938. március 9. 9. o.).

Visszacsatolt területek

1938. november 2-án az I. bécsi döntés értelmében a Felvidék egy része visszacsatolásra került. Az oktatáspolitikai törekvések egyértelműen abba az irányba mutattak, hogy minél előbb, a lehető leggyorsabban, viszonylag konfliktusmentesen történjen meg az iskolák integrációja a magyarországi struktúrába, de érvényesíteni és biztosítani szükséges a magyar identitás fenntartásához, kialakításához a feltételeket. A kormányzat biztosította a pénzügyi és szakmai forrásokat az elemi oktatáshoz szükséges tankönyvek gyártásához és a vezérfonalak kiadásához (Kormányjelentés, 1940).

Mint ahogy a miniszter is megfogalmazta: „a magyar olvasmányok, irodalmi, történelmi, földrajzi, alkotmánytani tantárgyak tanításánál haladéktalanul biztosítani kell a hazafias

magyar szellem és igazság érvényesülését” (*Pesti Hirlap*, 1938. november 11. 5. o.). A tanítókra vonatkozóan azt az álláspontot kívánja érvényesíteni, hogy a megszállás alatt működő tanítókat és tanárokat megtartja eddigi szolgálatukban, ha a „nemzethűség tekintetében súlyos kifogás nem emelhető ellenük”. A végzettség megszerzése tekintetében nem tesz különbséget a miniszter a között, hogy az anyaországban vagy a megszállt területen szerezte a tanító a végzettségét (i.m.). A kormányzat – bár hivatalosan kinyilvánította, hogy megbízik az eddig a Felvidéken tanítókbán – felhívást tett közzé, hogy jelentkezzenek a felszabadított területeken élő állás nélküli tanítók, illetve olyanok jelentkezést is várják, akik a most felszabadított területeken dolgoztak és „ezekre a területekre vissza akarnak kerülni” (*Pesti Hirlap*, 1938. november 29. 19. o.). Az I. bécsi döntés után a rutén közösség tagjai között is igen sokan esélyt láttak Magyarországhoz való csatlakozásban. Az aggitációban, a vélemények nyilvánossá tételében fontos szerepet vállaltak a tanítók: Egres község próbánépszavazást tartott a település hovatartozásáról, melynek szervezésében a helyi tanítók elévülhetetlen érdemeket szereztek (*Pesti Hirlap*, 1938. november 18. 2. o.). A pedagógusok túlzott agilitása miatt több helyi tanítót letartóztattak, melyről a magyar kormány az Amerikában élő és ott szerveződő rutén mozgalomtól hivatalosan is értesült (*Pesti Hirlap*, 1938. november 22. 3. o.). A Kárpátalján aktív önszerveződések, félig illegalitásban működő csoportok a helyi államhatalom számára nem volt tolerálható. Több településen a szellemi vezetőknek el kellett menekülniük az üldözések elől, köztük tanítók és tanárok az anyaországban leltek biztonságra (*Pesti Hirlap*, 1938. november 18. 2. o.).

December 29-én tartották a Magyar Tanítóegyesületek Egyetemes Szövetségének elnökségi ülését, ahol fennkölt, magasztos hangulat uralkodott, mely a visszacsatolt területeken élő közel háromezer tanító képviseletében megjelenteknek volt köszönhető. A szakmai hozzászólók kiemelték a visszacsatolt területeken tevékenykedő tanítók számára oly’ fontos magyar tankönyvek szükségességét (*Pesti Hirlap*, 1938. december 29. 2. o.).

V.5.3. Néptanítók reprezentációja a Néptanítók Lapjában

Praxis

Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszterre történt kinevezését követően megfogalmazott elvárásrendje szerint a tanítói példamutatás az egyik legfontosabb tanítói erény. Véleménye

szerint a megtanulható szakmai fogások előbb utóbb beépülnek a tanító rutinjába, felvértezi magát ezekkel a szakmai fogásokkal, de a megfelelő lelkiület, a példaadásra való alkalmasság nélkül elképzelhetetlen a hiteles pedagógus. Fontosnak tartja a tantestület közösséggé formálását is, hiszen a közös szakmai nyelv, az egységes nevelési elvárások erősítik egymást, és így javítják az oktató-nevelőmunka hatékonyságát. Meggyőződése, hogy az iskolának első sorban nevelni és csak másodsorban oktatnia kell (*Teleki*, 1938. 13. 513–515. o.). Az egyéni példamutatáson túl *Csoma Zsigmond* a tanítói lelkiület egyik unikális vonását emeli ki, mégpedig a magával ragadó, motiváló jókedélyt, melynek révén mind a tanulás, mind a nevelői szemlélet befogadhatóbbá válik, így fel sem tűnik neveltnek-nevelőnek, hogy munka zajlik valójában (*Csoma*, 1938. 13. 519–520. o.).

A korszakra már kialakultak az ideális nevelési-oktatási szemlélet attribútumai, melynek egyes forrásait a reformpedagógia különböző irányzatai képezték. Maria Montessori többször is járt hazánkban, először 1930-ban. 1933. január 19-én a *Magyar Pedagógia Társaság* keretén belül megalakul a Magyar Montessori Egyesület. Szellemisége érzékelhetően jelen volt a szakmai kánonban (*Kiss*, 1930a, 1930b; *Lendvay*, 1936), a hazai reformpedagógia képviselői – köztük *Nemesné Müller Márta* – a Magyar Pedagógia Társaságban előadóként szólaltak fel (*Néptanítók Lapja*, 1933. 3. 96. o.). A fővárosi pedagógiai szeminárium élen járt a tanítók szaktudásának, gyakorlati ismereteinek megújításában, az innovációk elterjesztésében (*Drozdy*, 1938; *Luttor*, 1938). A Gyermektanulmányi Társaság megújításában tevékeny részt vállalt *Weszely Ödön*. A lélektani ismeretek visszaköszönnek a tanítóknak szóló szakmai tartalmakban is (*Kiss*, 1937; *Zombor*, 1937). A tanítóval kapcsolatos új szemléletet tükrözi *Jankovits Miklós* (1938. 19. 753–755. o.) pontokba szedett elemzése, mely elsősorban a reflektív tanítói hozzáállást emeli ki. Innovatív szemléletként jelenik meg a gyermeklélektan ismeretén túl a tanítói alkalmasság kérdése: milyen pszichés adottságok teszik alkalmassá a tanítót, hogy szakmailag kompetens tanítóvá, a nemzet tanítójává váljon.

A tanítói munkát nem csak a gyerekekkel zajló interakciók minősége, hanem a szülőkkel való kapcsolat is befolyásolja. A tanítók alacsony presztízse – leginkább a nagyvárosi környezetben – gyakran akadályozza a szülők felvilágosítását, a pedagógiai üzenetek célba juttatását. A szociokulturális háttér alapvetően meghatározza a tanító felé mutatott bizalmat, szakmai és emberi elfogadást. A legtöbb probléma a „*cseléd- és földmunkával, továbbá ipart folytató családok gyermekeivel van, mert ha elszórtan más kasztookban is, de különösen ezen osztályokban találkozunk minden törekvésünket megbénító, durva ellensúlyozással*” (*Ince*, 1938. 2. 52. o.). A szaklap oldalain ismét feltárul a tanítótság egy kevésbé közismert feladata:

az iskolaegészségügy terén való aktivitás, mely különösen a vidéki, tanyai közegben tevékenykedő tanítók esetében jelentett kiemelt feladatot az orvoshiányból fakadóan. Falun ő az első, aki tisztaságra és helyes öltözködésre, egészséges táplálkozásra és testedzésre nevel. „Ugyancsak a tanító az, aki hetenként egyszer-kétszer tisztasági ellenőrzést tart; az élősdiakkal fertőzött egyéneket elkülöníti, majd a szülőkkel érintkezésbe lépve intézkedik, hogy azok gyógyításáról gondoskodás történjen” (Svoboda, 1938. 8. 304. o.). A tanítók prevenciós feladataiból vett át tevékenységeket a védőnői szolgálat, mely megoldás már csak azért is értékelendő, mert gyakorta a tanító fertőzöttsége veszélyezteti a diákközösséget: a tanító „magyarázat közben kiköhögött erősen fertőzőképes (virulens) Koch-baktériumok a levegőbe, melyek később leülepedve a tanterem porába kerülnek. A tüdő-gümőkór csiráival fertőzött por a 10 perces szünetben mozgásba jön s belélegezve a gyermekek tüdőjébe jut” (Svoboda, 1938. 8. 307. o.), illetve fordítva: a diákok között jelenlévő infekció betegíti meg a tanítókat. Ebből kifolyólag a tanszemélyzet orvosi-védőnői ellenőrzése is felmerült.

A szakmai területet érintő publikációk egyik speciális szegmense az írástanítás metodikája, mely a korszakban visszatérő diskurzust generált, mivel szakmai vita bontakozott ki azzal kapcsolatban, hogy a megszokott írástanítást véglegesen felváltsa-e a Luttor-féle írástanítási módszer (zsinórirás⁴⁶). A tanítók választási lehetőségét két előírás befolyásolta: az írástanítás módszertanának alapos ismerete szükségeltetett és többtanítós iskola esetében egységes tantestületi döntés kellett a választott írástanítási módszer mellett (Drozdy, 1938). Az év folyamán mind a pártolói (Barczaházi, 1938; Luttor, 1938), mind ellenzői (Bácsváry, 1938; Pfalcz, 1938) lehetőséget kaptak a lap hasábjain arra, hogy kifejtsék szakmai álláspontjaikat. Ősz Béla budapesti királyi tanfelügyelő összeállításából jól látszik, hogy a fővárosi tanítók megosztottak a zsinórirással kapcsolatban, mert ugyan jelentős többségük megtartaná továbbra is a zsinórirást, arra a felvetésre, hogy kell-e átmeneti írás, hasonlóan sokan válaszoltak támogatólag. Ősz beszámolójában is visszaköszön azon reformírással szembeni kritika, mely a vonalrendszer alkalmazásának módszertanát érinti (Ősz, 1938).

Élet- és munkakörülmények

---

⁴⁶ Az 1926-ban bevezetett zsinórirás vagy Luttor-féle reformírás problematikája a folyamatos írás esetén jelenik meg leginkább, mivel a módszer alapvető elvárása az íróval szemben, hogy az íróeszköz felemelése nélkül rögzítse a betűket egymás után. Az írás tempójának növelése esetén mind a külalak, mind az olvashatóság jelentősen romlik, nem mellesleg nem is életszerű elvárás, hogy a kéz felemelése nélkül folyjon az írás. A zsinórirás kötelező alkalmazása 1945-ben szűnt meg.

A tanítók munkakörülményei nem csak a bulvárlapok oldalaira kívánczolt, bár a tanítók élethelyzetére, anyagi körülményeire vonatkozóan kevés explicit sajtótartalom jelent meg a VKM-lapjában 1938-ban. Hóman Bálint a *Magyar sors* című művében hivatkozik arra, hogy „1933 óta az én költségvetéseimben 37,8 és 40 % közt mozog a népoktatási költségek arányszáma”, miközben korábban a – szintén kiemelkedően jól teljesítő – Klebelsberg-korszakban 32–35,3 százalék között volt (idézi *Ujváry*, 2010. 76. o.), valamint a minisztériumok költségvetését összehasonlítva is igen jelentős pozíciót foglalt el a VKM (*Ujváry*, 2012).

A vizsgált évben Hóman, majd Teleki vezette a VKM-et. Mindketten fontosnak tartották az elemi oktatás fejlesztését. 1938-ban 103 tanterem, 140 tanítói lakás megépítésére és 57 tatarozására került sor. A képviselőházi felszólalásában Teleki Pál az elkövetkező öt évben 2000 tanterem elkészültét vizionálta, elődje terminusában öt év alatt 1150 tanterem épült fel (*Néptanítók Lapja és Népművelődési Tájékoztató*, 1938. 12. 471. o.). Nem véletlen az iskolaépítési és -felújítási program folytatásának szándéka. Az analfabetizmus elleni küzdelem mellett a visszacsatolt területeken zajló infrastrukturális adottságok javítása mellett továbbra is kiemelt terület a tanyavilágban, a falusi közegben és a külterületeken zajló munka támogatása. Az év elején elindított vándortanítói programtól nem titkoltan komoly eredményeket várt a VKM, bár egyértelmű volt, hogy a tanyai közegben komoly kihívásokkal szembesülnek majd a tanítók. A munka- és életkörülmények igen nehezek voltak a tanítók számára: a sárból épült, nádfedeles, ütött-kopott tanyaházban zajló tanítás már önmagában kihívás. A tanítók szálláshelye gyakran megegyezik az iskolai szobával, vagy az ágy csak elfüggönyözve van a tanítási tértől. Jobb esetben „*deszkából kezdetlegesen összeszegeelt ajtó nyílik a tanítói szobába, amelyen egy középtermetű ember alig tud bebújni. Ez azelőtt a tanya tulajdonosának éléskamrája volt*” – számolt be *Hertelendy Jenő* miniszteri tanácsos. A vándortanítók gyakorta hideg koszton éltek, vagy a tanyai családok által főzött ételekből részesültek (*Néptanítók Lapja és Népművelődési Tájékoztató*, 1938. 379. o.). „*A tanyai lakosság mindenütt példátlan lelkesedéssel és örömmel fogadja a magyar kultúra apostolait és a legnagyobb készséggel támogatja ezt a nagyfontosságú akciót*” – olvasható a *Néptanítók Lapja* 1938. február 15-ei számában (1938. 4. 154. o.). A kép ennél azért árnyaltabb. A Hajduságban volt olyan település, ahol sem szállást, sem elhelyezést, sem petróleumot nem voltak hajlandók a helybeliek biztosítani a vándortanítónak a tanításhoz (*Hoffmann*, 1938).

1938-ban a nem állami tanítók kérvényezték – hivatkozva a törvényben rögzített egységes képesítési és az állami tanszemélyzettel megegyező elbánásra – az OTBA-ba való

felvételüket, melyre a kormányzat pozitívan reagált és az 1938. évi XXXIX. törvénycikkben rögzítette tagságukat, továbbá kiterjesztette a bővítést a bevett felekezetek lelkészeire, kántoraira, hitoktatóira és családtagjaikra is. A jogszabály viszont nem vonatkozott Budapest székesfőváros tisztviselőire és egyéb alkalmazottaira, továbbá a helyettes tanítók családtagjaira sem terjedt ki az OTBA-jogosultság (*Néptanítók Lapja és Népművelődési Tájékoztató*, 1938. 5.).

1938-ban folytatódott a diskurzus a tanítónői túltermelésről. A vélekedések egy irányba mutattak: jóval többen szereznek tanítónői végzettséget, mint ahány tanítónőt a rendszer el tud helyezni a státuszokba. A túltermelés valóságban csak az ország korlátozott teherbíróképessége miatt alakult ki, mivel a megfelelő gazdasági helyzet elérésekor további osztálybontások létrehozásával az állás nélküli tanítónők elhelyezkedése megvalósulna. E mellett megjelent az a narratíva is, hogy alapvetően nem gond a „túltermelés”, mert a képzés során olyan szakmai tudás, készségek és lelki beállítódás birtokába jutnak a nők, amelyek a családanyaszerepben való kiteljesedést támogatja (*Erdélyi*, 1938). A tanítónői túltermelés ellen hat a tanítóképzésről szóló új törvényjavaslatban meghatározott létszámkorlát is (*Néptanítók Lapja és Népművelődési Tájékoztató*, 1938. 7. 251. o.).

Tanítóképzés

Hóman Bálint 1938. február 23-án nyújtotta be a képviselőházban a gyakorlati irányú középiskolákról és a kétéves tanítóképzésről szóló törvényjavaslatát. A gyakorlati képzés hangsúlyozása érdekében utóbbi kettőben magántanulói státusz nem lesz, érettségit ad, de a továbbtanulás csak szakfőiskolákra lehetséges, tudományegyetemekre nem. A líceummal kapcsolatos elvárások a következőkben összegezhetők: A megnövekedett és egyben megváltozó pedagógiai környezethez a tanítóképzésnek is alkalmazkodnia szükséges, mely nem csak a szakismeretek bővüléséből fakadó módszertani megújulást jelenti, hanem a műveltségterület bővülését, illetve, hogy még érettebb korban kerüljenek a képzésbe a jelöltek (*Néptanítók Lapja és Népművelődési Tájékoztató*, 1938. 5. 170. o.).

A VKM és a székesfőváros között korábban kialakult hatalmi konfliktus ismét megjelent az oktatáspolitikai szinten. Hóman nem támogatja Petrovác Gyula képviselő azirányú előterjesztését, hogy Budapest önálló tanító(nő)képzőt létesíthessen. A miniszter meglátása

szerint az állami és a felekezeti tanító(nő)képzők kielégítik a budapesti igényeket. Apponyi kérdésére „hogyan főiskola-e a tanítóképző akadémia? „*Megnyugtatom a képviselő urat: főiskola, éppen úgy, mint a jogakadémia vagy a gazdasági akadémia.*” (Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató, 1938. 7. 246. o.)

A törvény nem véletlenül született, hiszen a líceumra épülő új típusú tanítóképzők meghosszabbodó képzési idejével szelekciós hatású, és a kormányzat a tanítói túltermelés csökkentését, illetve a tanítóképzőkbe szándékozók kiválogatását általa eredményesebbé teheti. A tanítóképző akadémiákra csak a líceumot elvégzők köréből kerülhetnek be és ezáltal csak a nevelői alapismeretek tanulásával a tanítói hivatásra már előkészített jelöltek vehetők fel. A képzés során kiemelt hangsúlyt kap a „*vallásos alapon és a magyar nemzeti művelődés szellemében folyó népnevelésre*” (Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató, 1938. 5. 171. o.) való felkészítés. Az egységes szemlélet kialakítását szolgálja, hogy a líceummal közös tanítói akadémiáknak azonos tanári kara lesz. A törvénytervezet szabályozni kívánta a fenntartható akadémiák számát és struktúráját is, mivel mindösszesen országosan 40 ilyen intézmény működését engedélyezi, melyből tizenháromat tart fenn az állam és a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezelése alatt álló magyar katolikus alap, tizennyolcat a katolikus egyház és a szerzetesrendek, hatot a református egyház, kettőt az ágostai hitvallású református egyház és egyet az izraelita egyház. A struktúrára vonatkozó szigorú elvárás, hogy tanítóakadémia csak líceummal, internátussal és gyakorlóiskolával együtt létesíthető. További szelekciós tényezőként értékelhető, hogy a felvételi keret intézményenként 25 fő, és csak olyan vehető fel, akinek líceumi érettségije legalább jó eredményű, és a képzés csak internátusi bentlakással végezhető el (Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató, 1938. 5. 170–171. o.) A líceum – nőkre vonatkozó – szelekciós hatását nem hogy nem titkolta, hanem nyíltan elismerte Törs Tibor a törvényjavaslat képviselőházi előterjesztője, aki szerint a leányokat előkészíti a családi életre, *eltereli a tudományos pályákról*, és amellet, hogy megadja a lehetőséget a tanítónői kiképzés felé, ugyanakkor „*egyébirányú képesítés biztosításával megnyitja számukra a tanítónői pályán kívül az életben való boldogulás egyéb lehetőségeit is*” (Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató, 1938. 7. 255. o.). Az egyetemre történő felvétel lehetőségének szűkítése, korlátozása a középosztály gyermekeinek érdekeit szolgálta a szűkülő munkaerőpiaci lehetőségek miatt. A törvényalkotók reményei szerint csökkenni fog „*az elméleti pályákra törekvő és ott elhelyezkedést nem találó értelmiségi munkanélkülieknek ma már komoly társadalmi veszedelmet jelentő tekintélyes tábora*” (Kósa, 1938. 9. 334. o.). Meg kell jegyezni, hogy már az 1924. évi középiskolai reform is, mely a reálgimnázium létrehozásával a trifurkációs vonalat volt hivatva kialakítani,

a fiatalok gazdasági pályák felé történő terelését és általa az értelmiségi munkanélküliség csökkentését szolgálta (*Dévényi, 2020*). Szintén egy fajta mesterséges szelekciót érvényesített az 1934. évi XI. tc., és annak is a 38. § (3) bekezdése, melynek értelmében a sikeresen letett érettségi vizsga nem jelenti az automatikus egyetemi felvételt, mivel a vizsgabizottság számára egyértelművé kell válnia, hogy a diák erkölcsi magaviselete, világlátása, egyénisége, évközi jegyei predesztinálják az egyetemi létre. Ennek megítélése erősen szubjektív. Ezen túlmenően – véli Kelemen Elemér (1994) – az 1938-as oktatási törvény első-, másod- és harmadrendű oktatási és így társadalmi mobilizációs útvonalakat hozott létre. Általánosságban is megfogalmazható, hogy a társadalom jelentős része nem csak kívül rekedt az oktatás vertikális lépcsőfokain való előrejutás lehetőségéből, hanem a meghosszabbodott képzési idővel esélyei is csökkentek a társadalmi mobilitás tekintetében (*Nagy, 2005*).

A politikai napilapok és a VKM reprezentánsának publikációs mintázata a korábbi évekkel szemben 1938-ban sok területen mutat téma-egyezőséget. A szakmai lap – érthető módon – kiemelten foglalkozik a tanügyigazgatással, a tanítóképzés átalakításával, az oktatási kormányzat költségvetésével, illetve a napilapokban is megjelent disputával, a zsinórirással kapcsolatos eltérő álláspontok megjelenítésével. A Luttor-féle zsinórirással kapcsolatos eltérő álláspontok, szakmai véleménykülönbségek jelentős terjedelemben olvashatók a pedagógiai orgánus oldalain és ez a politikai napilapokban is visszaköszön. Mind mellette, mind ellene szakmai érvek sokasága olvasható. Mivel metodikai kérdéstről van szó, a politikai napilapok sajtómegjelenéseiben ennyire árnyalt tartalom nem fedezhető fel.

Ezzel szemben szinte észrevétlen a tanítók anyagi helyzete, a helyettes tanítók, a segédtanítók és a kántortanítók élete, valamint – az újságokkal ellentétben – a tanítók politikai szerepvállalásával kapcsolatos problémakör sem jelenik meg a szaklapban, mint ahogy a bírósági eljárásokban érintett tanítókról továbbra sem olvasható információ a szakmai orgánusban.

V.6. Az évkörök összehasonlító vizsgálata

A kutatás során elsődlegesen a kvalitatív kutatásmetodológia alapján végeztem a tanítókat érintő témák azonosítását, leírását. Dominánsan deskriptív bemutatás történt, melyet erősített a kvantitatív adatok leíró statisztikai ismertetése, elemzése. A feltárt témák rávilágítottak az

évkörökön átívelő jellegzetességekre, az ok-okozati összefüggésekre, éppen ezért a diszkurzív megközelítést is érvényesíteni kívánom. Változik-e a tanítókról szóló cikkek témája, mennyisége, dinamikája?

Az öt évkör vizsgálata során összesen 1092 tartalmat vizsgáltam. A kutatás során egyértelműen megjelent, hogy vannak konstans témák a tanítósággal kapcsolatosan, amelyek végig jelen voltak a kijelölt években. Ezen három témacsoport az élet- és munkakörülmények, a praxis és a kriminalitáson innen és túl. Vannak több évkörön végigvonuló témák, melyek hol erőteljesebben artikulálódtak, hol kevesebb publicitást kaptak. Ilyen a politikai szerepvállalás és a tanítók képzésének kérdésköre. Utóbbi terület gyakran széttartó volt. Valamint jelen van egy adott évre jellemző aktualitás, ilyen például az 1938 utolsó hónapjaiban a Felvidék visszacsatolásakor megjelenő és intenzívvé váló tanítói tartalom. Ennek során kitértek a felvidéki tanítóközösség szakmai és nemzeti megbízhatóságára, illetve a tananyagtartalom átalakításának szükségességére.

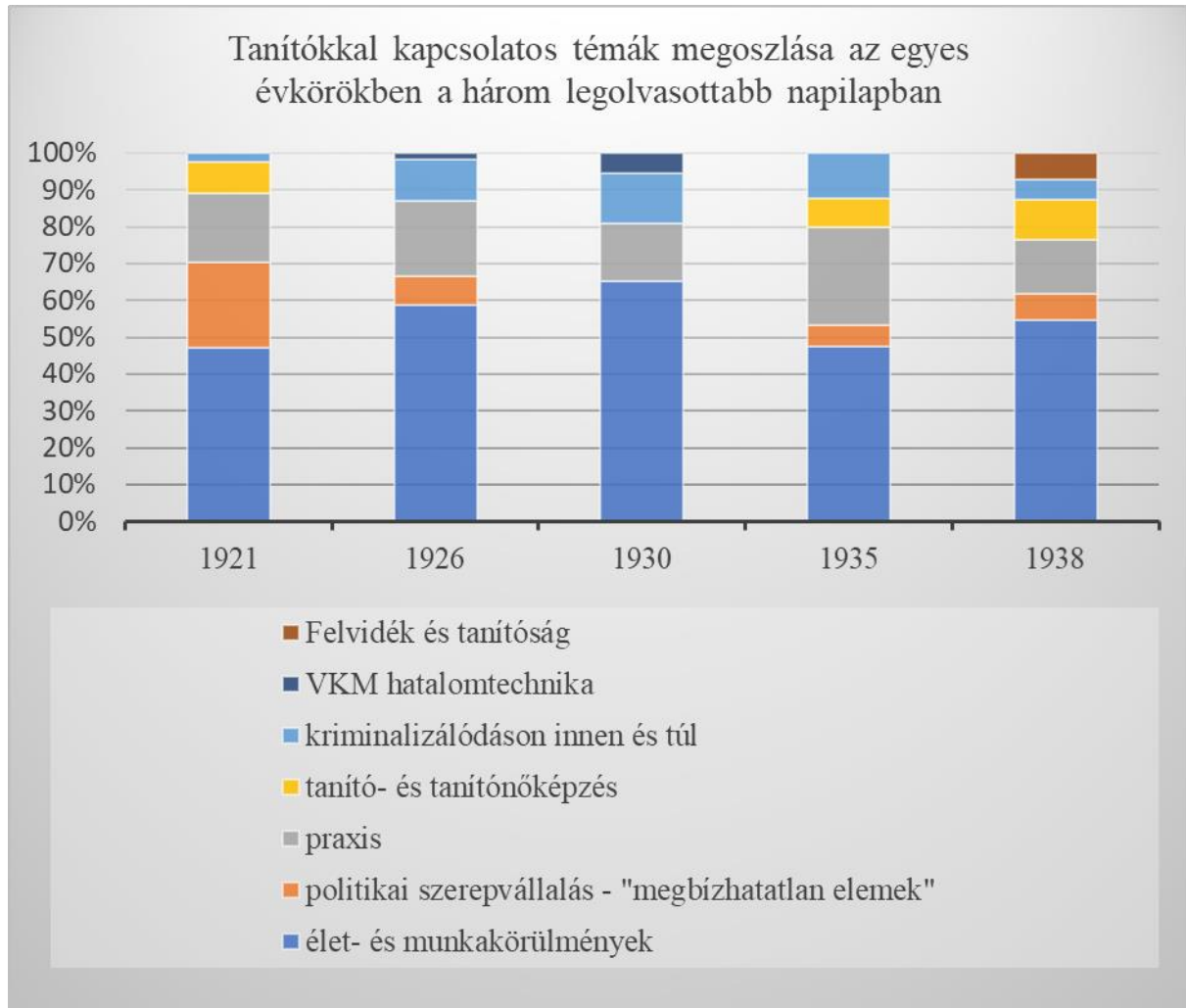
Továbbá a hatalmi megnyilvánulások hol explicit (1926, 1930), hol implicit (1921, 1935, 1938) formában láthatóvá váló formái is fontos szegmense a tanítókat érintő sajtótartalmak vizsgálatának. Ezt a területet a továbbiakban részletesen is bemutatom.

évkörök / témák	1921	1926	1930	1935	1935
élet- és munkakörülmények	→				
praxis	→				
kriminalitáson innen és túl	→				
politikai szerepvállalás	→			→	
tanító- és tanítónőképzés	→			→	
VKM és hatalom (explicit és implicit)	→				
Felvidék és tanítóság					→

7. táblázat. Témák évkörönkénti reprezentációja

V.6.1. Néptanítókat érintő tartalmak dinamikája

Az évkörök mentén történő statisztikai alapú összehasonlítást az alábbi ábra mutatja. (16. diagram)

16. diagram.: Tanítókkal kapcsolatos témák megoszlása az egyes évkörökben a vizsgált lapokban⁴⁷

Az 1921-től 1938-ig terjedő intervallum kijelölt évköreiben állandóan és dominánsan jelenlévő tartalom az *élet- és munkakörülmények*, azon belül is a tanítók anyagi helyzetének láttatása, az anyagi sérelmeik, az előmeneteli rendszer anomáliáival kapcsolatos konfliktusaik, a hatalom időhúzása a bérrendezés ügyében, a felekezeti és az állami tanítók közötti javadalmazásbeli eltérések, a kántortanítók jövedelmének aránytalan visszavágása, a terményjárandóság valorizálásából fakadó elégedetlenség. Ezen túlmenően a

⁴⁷ A diagramok statisztikai alapú elemzéséhez szükséges Excel-táblázatokat Valentné dr. Albert Éva készítette.

munkakörülményekről, a tanítókat körülvevő tárgyi, infrastrukturális környezetről is állandóan olvashattunk a lapokban: az osztálylétszámok magas száma, az eszközhiányos tanyai, falusi, községi iskolák tanítóinak nehéz helyzete, az épületek, tantermek állapota vissza-visszatérő tartalom. A téma aránytalanságát jól tükrözi, hogy az öt évkör közül háromban, 1926-ban (52%), 1930-ban (65%) és 1938-ban (54%) a tartalmak több, mint a felében reprezentálódott a témakör. 1921-ben és 1935-ben pedig az ötven százalékhoz közelít az adott év tartalmához képest az élet- és munkakörülményekkel foglalkozó információk mennyisége.

A politikai és a bulvárlapokkal ellentétben a tanítók életkörülményeinek és azon belül is a megélhetési nehézségekkel kapcsolatos tartalom nem jelent meg a VKM szaklapjában olyan markánsan, mint azt a napisajtó publikációs mintázata alapján feltételezhető volt. Az anyagi ellehetetlenülés, a megélhetési nehézségek szinte láthatatlanok voltak a pedagógiai orgánumban, de ez alapvetően a szaklap műfaji jellegzetességéből fakadt, hiszen nem érdekvédelmi periodika, hanem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos lapjaként funkcionált a *Néptanítók Lapja*, így minden olyan téma, mely konfliktusos volt – így az anyagi problémák megjelenítése –, nem képezhette fősodorbéli téma alapját. Talán egyedül az 1926. évi Klebelsberg-felszólalás, illetve a statusrendezés körüli anomáliák időszakában jelent meg nagyobb arányban a *Néptanítók Lapjában* a tanítói egzisztencia kérdése. Az élet- és munkakörülmények témakör leginkább a VKM költségvetésének tárgyalásakor jelenik meg a szaklap hasábjain, de ebben az esetben is mint nemzetgyűlési tudósítás, így a tudósítás műfaji jellegzetességei miatt – távolságtartás, objektivitásra törekvés – nem ismerhető meg sem a szerkesztőség álláspontja, sem olvasói levelek, sem szerkesztőségi cikkek révén a lapot készítők valós véleménye, illetve ezen szerkesztési metódus akár válasz is lehet arra, mit gondolt a szaklap a VKM és a tanítók konfliktusáról.

Szintén mindegyik évkörben megjelent, bár változó mennyiségben és arányban a *praxissal* összefüggő tartalom, a tanítók szakmai tevékenységének láttatása. Az eltérő mérték összefügg az oktatási és szakpolitikai döntések aktualitásával, hiszen 1926-ban a népiskolaépítési törvény elfogadása rávilágított a tanítók szakmai tevékenységére, mely fokozottabb érdeklődést váltott ki az újságírókból. Szintén oktatáspolitikai aktualitás fedezhető fel 1935-ben és 1938-ban is. Ez a témakör azért is válhatott relevánssá a sajtóban, mert mind Klebelsberg, mind Hóman prioritásként kezelte az analfabetizmus elleni küzdelmet, az oktatás fejlesztését és ezt szinte minden felszólalásukban, mely az elemi oktatást érintette, tetten érhető. A szakmai profil, a tanítói metodika reprezentációja az általánosságokon túlmenően

egyetlen egy konkrét témában jelent meg az újságolvasók előtt markánsabban. Ez pedig a Luttor-féle írásmód kritikája, illetve a tanítói csoportok álláspontjának láttatása. Egyértelműen visszaköszön a napisajtóban az írásmóddal kapcsolatos heterogén tanítói vélemény. Mind támogatói, mind ellenzői oldalról megjelentek az olvasók előtt, bár konkrét kritikai érvek – a lapok jellege folytán – kevésbé artikulálódott az oldalakon. A szakmai munkáról szóló diskurzus érintette az ismeretátadás és a nevelői munka kettősének arányát és a tanítók ebben betöltött szerepét.

A VKM-lapja leginkább a módszertani útmutatások terén jeleskedett, melyet gyakran átítatott az iránycikkek morális üzenete. A szakmai fogások érintették szinte a teljes tanítói praxist: matematika, olvasás, fogalmazás, írás, ének és rajztanítás, testnevelés. A metodikai kultúra fejlesztésének óhaja köszön vissza a javaslatokban. Kiemelt hangsúlyt kap az iskolán kívüli oktatás, népművelés fontossága és a nevelés princípiuma. Ez mind az iránycikkekben, mind a metodikai területeket érintő javaslatokban tetten érhető. További elem az önművelés fontosságának évkörökön átívelő óhaja és az oktatáspolitikai részéről elvárása. Utóbbihoz kapcsolódó terület a tanítóképzés reformjának bemutatása. Kevésbé vannak jelen ennek dilemmái, inkább csak a VKM álláspontja olvasható. Az is egyértelműen látható, hogy a metodikai aktualitások markánsan megjelennek a pedagógiai orgánum adott éveiben. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a módszertani frissességre törekvés, illetve annak bemutatása a lap publikációs elveire is igaz volt: tehát nem csak elvárásokat fogalmaztak meg a vezető pedagógusok, tanítóintézeti tanárok, hanem maguk is aktívan publikáltak szakmódszertani tartalmakat. (Padányi) Frank Antal, Kőrösi Henrik, Drozdy Gyula, Mosdóssy Imre, Kenyeres Elemér, illetve jellemző volt a lapra, hogy a regnáló miniszterek előszeretettel publikáltak iránycikkeket a szaklapban.

A harmadik olyan témakör, mely a tanítókat érintő publikációk, hírek, tudósítások révén végigvonul az évkörökön az a tanítókat érintő *kriminalitáson innen és túl*: köztörvényes bűncselekmények egyedüli elkövetőjeként vagy tettestársként jelentek meg az olvasók számára, de az áldozattá válás is jellemző sajtótéma volt. Meg kell jegyeznünk, hogy a bűncselekmények 1921. évi sajtórepresentációja nem vált telítetté, de a korábbi sajtókutatásaim (Frank, 2018, 2019) és Sipos feltáró vizsgálata (2020) előrevetítették a témakör relevanciáját.

A *Néptanítók Lapja* semmilyen formában nem jelenítette meg a tanítókkal kapcsolatos kriminalisztikai területet. Ez talán annak tükrében érthető, hogy ez a publikációs szegmens

eredendően a bulvárlapok témaválasztásainak fókusz, így amennyiben egyértelművé kívánta tenni a periodika, hogy pedagógiai orgánumként, szaklapként identifikálja magát, illetve ezt az irányvonalat kívánja továbbra is képviselni, még ha a bűncselekmények egyes típusai az egzisztenciához, a megélhetéshez is tartoztak, távol kellett magát tartania ettől a témától. A lap konzisztens volt ebben a szerkesztési elvben, mivel az 1935. évi választásokon elkövetett választási machinációk esetében sem számolt be a tanítók érintettségéről, ezáltal kriminalizálódásukról, mint ahogy a tanítók által elkövetett hatalmi visszaélések, a testi erőszak, a testi fenyegetések alkalmazásával kapcsolatos hivatali hatalommal való visszaélések sem jelentek meg a lap hasábjain. Egyedül a testi fenyegetések alkalmazásának nemzetközi irányai szerepeltek sporadikusan a lapban, és nem ritkán olyan kontextusban, mely szerint a szülők támogatása áll a tanítók által elkövetett iskolai fenyegetések mögött (*Néptanítók Lapja*, 1921. 48–52. 30. o.; 1926. 45–46. 17. o.).

Az öt évkör vizsgálatánál egy olyan témakör jelent meg, mely az ötből négy évkörben, 1921-ben, 1926-ban, 1935-ben és 1938-ban jelen volt, de 1930-ban szinte nem. Ez a tanítók *politikai szerepvállalásának* kérdésköre. Az öt kiválasztott évkörből négy esetében egyértelműen láthatóvá váló téma felveti annak vizsgálatát, mi okozhatta, hogy 1930-ban nem találhattunk a kutatott lapokban erre vonatkozó releváns mennyiségben tartalmakat. Az 1930. év tanítóságot érintő sajtómegjelenéseit elemezve és ismerve a világválság idején az ország helyzetét olyan nagymértékű gazdasági hanyatlás kezdődött az országban, amely egyrészt háttérbe szoríthatta a korábban már kellően körbejárt, illetve a kevésbé érdekesítőnek vélt témákat és a szerkesztők a gazdasági helyzet következtében előállt új helyzetek bemutatását tekintették főbb publikációs iránynak. Másrészt éppen a gazdasági helyzet következtében az állami restriktív politika hatására a tanítók jelentős része olyan egzisztenciális körülmények közé került, mely nem tette lehetővé a politikai alapú megnyilvánulást. Állástalanná válás esetén még komolyabb megélhetési nehézségekkel kellett volna szembenéznük, így a politikai szerepvállalás, a politikai aktivitás komoly kockázattal járhatott a tanítók számára. Még kockázatosabb lehetett a fenntartóval vagy az állammal szembeni politikai megnyilvánulás annak tükrében, hogy például a felekezeti iskolafenntartók a népiskolai illetményeik 30 százalékát állták, az állam a 70 százalékát fizette, és előbbi rendezése sem volt problémamentes (*Nagy*, 2005. 164. o.).

A politikai szerepvállalás mintázatának elemzése – a hiányzó évkörön túl – további figyelmet érdemlő eredménnyel is szolgált. 1921-ben – a többi évkörrel szemben – kiemelkedően magas a politikai szerepvállalás aránya (23%), miközben a többi évkörben,

amikor jelen volt, jóval csekélyebb arányt képviselt: 1926-ban 7%, 1935-ben 5%, 1938-ban 7%. Joggal vetődhet fel a kérdés, mi okozhatja a témakör mintázatának változását. Ennek magyarázata – többek között –, hogy 1921-ben egy másik mintázat is megtörik, de negatív eredménnyel. A tanítókat érintő kriminalitás témaköre szinte láthatatlannak tűnik ekkor (2,5%), miközben a többi évkörben konstans és magasabb arányokat képviselt: 1926-ban 10%, 1930-ban 13%, 1935-ben 12%, 1938-ban 6%. Joggal vélelmezhetjük, hogy 1921-ben a tanítók esetében a Tanácsköztársaság alatt betöltött szerepet de facto nem kriminalizálták, de szakpolitikai köntösbe bújtatva távolították el a nemkívánatos tanítókat, akár olyanokat is, akik a forradalmi hullám miatt kialakult helyzetet kihasználták. Elképzelhető az is, hogy a tanítók által elkövetett köztörvényes bűncselekmények nem kerültek napvilágra, vagy nem derült ki az elkövető foglalkozása. Elképzelhető azon magyarázat is, hogy 1921-ben még nem tekinthető szilárdnak az új politikai rendszer és a tanítóóság az 1918 októberi és az 1919 márciusi vívmányok egy részére úgy tekinthetett, mint megvédhető célokra. Ez esetben az 1921. évben tapasztalható tanítói politikai szerepvállalás inkább egy utóvédharcnak tekinthető egy demokratikusabb iskolai-társadalmi rendszer megőrzéséért.

A *Néptanítók Lapja* láthatatlanná tette az időszaki sajtóban aktív, a tanítók politikai szerepvállalásával kapcsolatos szegmenst. Ennek magyarázatául szolgálhat, hogy a nemzetgyűlésben többször is elhangzott – a politikai pártoktól függetlenül –, hogy az iskolában nincs helye a politizálásnak. Ennek a szemléletnek megfelelően a szaklap is távol tartotta magát a témától.

A *tanító- és tanítónőképzéssel* kapcsolatos tartalom a Horthy-korszak vizsgálat alá vont évkörei esetében 1921-ben (8%), a két utolsó időpontban 8 százalék és 10 százalék, bár gyakran széttartó és sporadikus terület volt. Ez leginkább az 1921. évi tartalmakra érvényes megállapítás, de 1935-ben is sokféleképpen, de területenként kevés elemszámban jelent meg az olvasók számára a tanítókkal kapcsolatos képzés témája. Az 1938-ban aktív téma egyik eredője a tanítók presztízsének fokozása, mely már – 1935-ös sajtócikkek többsége szerint is – az érettségire épülő képzéssel megvalósítható lenne, de több helyütt megjelent az érettségit követő főiskolai tanítóképzés vágya, illetve szükségessége is. Az 1938-as év tanító(nő)képzős tartalmainak jelentős száma a tanítóképző akadémiák létrehozásáról és az alájuk tagolt gyakorlati középiskolák, közte a líceumokat érintő törvényjavaslat vitájáról és elfogadásáról szólt.

A szakmai lap kiemelten foglalkozott a tanító- és tanítónőképzéssel, mely maximálisan

érthető, hiszen a tanítóság előmenetelét, társadalmi és anyagi presztízsét nagyban befolyásolta képzettségi szintjük, melyet nem csak a tanítószervezetek, hanem a politika különböző ágensei is így véltek. Az érettségéhez kötött végzettség, majd pedig a felsőfokú képzés megvalósítása a vizsgált időszak horizontján végig jelen volt, kisebb nagyobb amplitúdóval jelent meg a lapban. Tény, minden szereplő, de legfőképpen a tanítószervezetek óhajtották a felsőfokúvá válást, mivel – ismerve a politikai álláspontot – ebben látták a tanítók anyagi előrelépésének biztosítékát.

Az évkörök összehasonlítása során megjelent olyan téma is, mely csak egy év esetében volt releváns, de akkor jelentős arányban foglalkozott a politikai napisajtó vele. Ilyen intenzív témakonzentrációnak tekinthető az 1938 utolsó negyedében a *Felvidék visszacsatolása* kategória, mely az elemi oktatás helyzetéről, az ott dolgozó tanítókkal összefüggésben tájékoztatta az olvasókat (7%). Ezen belül is az egyik legfontosabb szegmense vált, hogy a tanítás során „*haladéktalanul biztosítani kell a hazafias magyar szellem és igazság érvényesülését*” (*Pesti Hirlap*, 1938. november 11. 5. o.), illetve az oktatási rendszer integrálását a hazai struktúrába.

Joggal vélelmezhettem, hogy az 1938-as év őszeinek diskurzusait a *Felvidék visszacsatolása* tematizálta. Az időszaki sajtó publikációs mintázatával szemben a *Néptanítók Lapja* szinte nem jelenítette meg szakmai oldalról vizsgálva az I. bécsi döntés tanítóságra gyakorolt hatását.

Általánosságban elmondható, hogy a politikai és bulvárlapok és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szakmai orgánumának, a *Néptanítók Lapjának* publikációs mintázata nem mutat egyezőséget, de hasonlóságot sem, kevés területen tapasztalható akár átfedés is. A publikációs mintázat markánsan jeleníti meg a lapok közötti műfaji differenciát, illetve a lapok fenntartói, az újságok orientációja érvényesül témaválasztásaik során.

Az eltérés magyarázatául szolgálhat, hogy a vizsgált napilapok – politikai orientációtól szinte függetlenül – az olvasótábor maximalizálásában érdekeltek, és ehhez különböző újságírói vagy egyéb műfajspecifikus eszközöket vetettek be: bulvárcímek és- tartalmak közzlése, közkedvelt, az újságolvasók elemi kíváncsiságát kielégíteni vágyó témák felszínen tartása, illetve a kormány szakminisztériumával kapcsolatos konfliktusos témák állandósítása a lapokban. Mindezek legalább két célt szolgálhattak: a közbeszédet tematizálták, továbbá magukhoz kötötték az olvasókat. Ezzel szemben a szaklap esetében a normatív jelleg

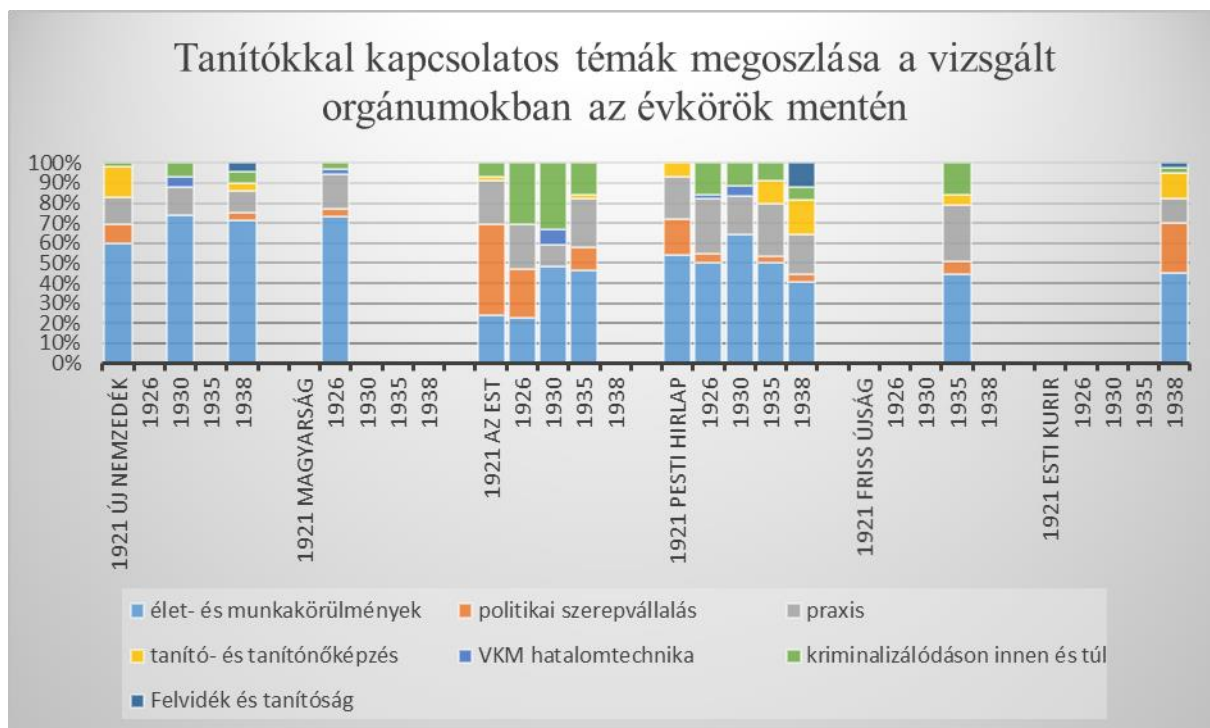
dominál, mely így szinte egyértelművé is teszi, melyek lehetnek a kurrens témái: szakmai és lelki iránymutatás, metodikai tartalmak.

Állításunkat a kvalitatív és a kvantitatív módszerek is igazolták, tehát a vizsgált lapok a tanítókat érintő valóság eltérő szegmenseit láttatták az olvasókkal.

V.6.2. A politikai és bulvárlapok összehasonlítása

A kvantitatív vizsgálat keretében alkalmazott leíró statisztika lehetővé tette, hogy az évenkénti három lap témaválasztásait összehasonlítsam egymással. Mivel a lapok kiválasztásának szempontja az olvasottság volt, így nem mindig ugyanazon orgánumok alkották egy-egy év korpuszát, de törekedtem arra, hogy eltérő politikai orientációjú újságok is bekerüljenek egy-egy év elemzésébe. A két világháború közötti sajtóéletet már korábban jellemeztem, így csak az említés szintjén: Az *Est* és az *Esti Kurir* polgári-liberális lapok voltak, az előbbi bulvárlap, utóbbi politikai napilap; a *Pesti Hirlap* konzervatív, kormányközeli orgánum volt. Az *Uj Nemzedék* a katolikus klérus eszmeiségét vállaló, jobboldali, konzervatív, a *Magyarság* szélsőségesen nacionalista újság volt. A *Friss Ujság* politikai bulvárlapként működött. Az öt év során egyedül a *Pesti Hirlap* került minden évben a korpuszba. Az *Est* négy egymást követő évben (1921, 1926, 1930, 1935), az *Uj Nemzedék* háromszor került kiválasztásra (1921, 1930, 1938). A *Magyarság* (1926), az *Esti Kurir* (1938) és a *Friss Ujság* (1938) pedig egy-egy évben vált a korpusz részévé. Mivel nem minden évben ugyanazon újságok alkották a forrást, általános érvényű megállapítást nem tehetünk, de a tendencia, a konkrét mintázatra vonatkozóan megállapítások megfogalmazhatók.

Az összehasonlítást az teszi unikálissá, hogy a kvantifikáció révén láthatóvá válik az eltérő politikai orientációjú napi- és bulvárlapok tanítói témaválasztásainak mintázata: különböznek-e egymástól, mutatnak-e az eltérő platformhoz tartozó orgánumok tanítókat megjelenítő tartalmi eltérést, illetve mely területeken figyelhető meg egyezés?

17. diagram. Tanítókkal kapcsolatos témák megoszlása a vizsgált orgánumban az évkörök mentén

Jól látható, hogy majdnem mindegyik lap, de különösen a konzervatív színezetű, jobboldali orientációjú *Uj Nemzedék* és a *Magyarság* foglalkozott kiemelten a tanítók élet- és munkakörülményeivel, konzisztensen magas, 60–70 százalék közötti arányt képviselve a két lapban. Melléjük zárkózott fel a *Pesti Hirlap*, ötven százalékos belső aránnyal. A *Friss Újság* és az *Esti Kurir* is – a témák arányait vizsgálva – előnyben részesítette a tanítók anyagi ügyeit bemutató cikkeket. Viszont markáns különbség látható *Az Est* esetében. A többi laphoz képest 1921-ben és 1926-ban a bulvárlapban jóval kevesebbet foglalkoztak a témával, mint a többi újságban. A válság évében (1930) és abból kilábalva (1935-ben) már megközelítette a *Pesti Hirlap* publikációs arányát, de még így is messze elmaradt a két konzervatív laptól.

Az Est további szegmensben is eltérést mutatott: minden más vizsgált lapot megelőzve mutatta be a tanítók politikai szerepvállalásának kérdéskörét, foglalkozott a diszkrimináció jeleivel. Sőt, olyannyira elkötelezett volt, hogy 1921-ben a lapon belüli arányt tekintve (40 %) és a többi lappal összevetve is ez a témakör volt a leghangsúlyosabb. Egyedül az *Esti Kurir*nál látjuk ezen téma jelentőségét (28%). Ezzel szemben a két konzervatív, jobboldali lapban (*Uj Nemzedék*, *Magyarság*) jóval kisebb arányban jelent meg. Az is jól látható – az adott év elemzésekor már rögzítettem –, hogy 1930-ban láthatatlanná vált a tanítók politikai szerepvállalása a lapokban.

Attraktív módon jelenik meg kriminalizálódás Az Estben: bulvárlap jellegéből fakadóan kiemelten foglalkozott a témával, mint ahogy a *Friss Újságban* is hangsúlyos volt a reprezentációja, melynek magyarázata, hogy ezen lapok a politikai bulvárújságírást képviselték. Az *Uj Nemzedék* – 1930-as év kivételével –, a *Magyarság* és az *Esti Kurir* kevésbé foglalkozott ezzel a tanítói témával. Általánosságban, de nem kizárólagosan elmondható, hogy azon orgánumok esetében, melyek az olvasóik számára láttatták a témát, az 1930-as év emelkedik ki. Ennek magyarázata lehet a válság éleződése, mely főleg köztörvényes bűncselekmények – lopás, sikkasztás – elkövetésére sarkallhatott egynémely tanítót.

A statisztikát elemezve a tanító- és tanítónőképzés helyzete érdekes mintázatot mutat. Az *Est* és a *Pesti Hirlap* publikációs stratégiája – mely a két legtöbbször vizsgált periodika – „együttjárást” mutat: találunk két olyan évet (1926 és 1930), amikor egyáltalán nem jelenítik meg a témát, a többiben viszont igen (1921, 1935). Hozzá kell tenni, hogy Az *Estben* a publikált években is alulreprezentált a tanító- és tanítónőképzés, mivel 1921-ben és 1935-ben is csak elvétve foglalkozott vele. A tanítóság képzésével kapcsolatos tartalom 1921-ben az *Uj Nemzedék* számára volt a többi laphoz viszonyítva kurrensnek tekinthető, de ezen orgánum esetében sem konzisztens ezen tartalom aránya az évkörök mentén, olyannyira, hogy amikor 1938-ban a másik két vizsgált lap (*Pesti Hirlap*, *Esti Kurir*) a tanítóképzés átalakítása miatt aktívabbá vált, az *Uj Nemzedék* visszafogottabban publikált erről. Megjegyezném, hogy a válság vizsgált évében (1930-ban), mint ahogy a tanítók politikai szerepvállalása sem jelenik meg, ugyanígy a tanítóképzés is szinte láthatatlanná válik az újságokban a lapok profiljától függetlenül.

A tanítóképzéssel kapcsolatos tartalom hullámzó mintázata azért is feltűnő, mert a tanítók és tanítónők praxistevékenységevel foglalkozó tartalom hármasszoros konzisztenciát mutat. Egyrészt a korpuszba került lapok mindegyike az olvasóik számára tájékoztatást nyújtott a tanítók szakmádosásával kapcsolatosan. Másrészt az arányait tekintve a lapok egymáshoz viszonyítva is közel megegyezően foglalkoztak a témával. Harmadrészt egy-egy lap esetében a belső arányok is szinte állandónak mutatkoznak ezen téma kapcsán. Utóbbi megállapítás azon újságokra érvényes, melyek több évben is a korpuszt alkották: *Uj Nemzedék*, *Az Est*, *Pesti Hirlap*.

Szintén érdekes a Felvidék tanítósággal kapcsolatos tartalmának alakulása: 1938-ban eltérő arányban foglalkoztak ezzel a témával. Leginkább a kormányközeli *Pesti Hirlap* publikált információkat, legkevésbé az *Esti Kurir*. Ennek magyarázata lehet, hogy a kormány

politikájához leginkább lojális napilap szerkesztősége vélhette úgy, hogy az I. bécsi döntés sikerét a tanítói témák tekintetében is érvényesíteni lehet.

V.6.3. Implicit és explicit tartalmak

Az eddig bemutatott témák a kutatás során elemzett lapokban explicit módon jelentek meg. A sajtótartalmak az elsődleges jelentésen túl mögöttes tartalmakat, elvárásokat is megfogalmaznak, ezért érdemes a tartalmakat az implicit üzenetek alapján is áttekintennem. Erre a döntésre egyébként az 1926-ban lezajlott szakpolitikai konfliktus vezetett minket, amikor Klebelsberg Kuno a nemzetgyűlésben megfenyegette a tanítószervezeteket és az általuk képviselt tanítókat, hogy akik a státuszrendezéssel kapcsolatban nem fogadják el VKM döntését, azokat megfosztja állásuktól, illetve az ellenállás mellett továbbra is agitáló tanítószervezeteket betiltja. A megnyilvánulás egyértelműen a *Max Weber* által megfogalmazott azon hatalom birtoklását jelenti, melynek megléte garantálja, „*hogy valaki a saját akarátát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye*” (Weber, 1987. 221. o.). Ennek tükrében elemeztük a *politikai erő*, a *munkáltatói jog* gyakorlása, a *javadalmazás meghatározása* és az ebből fakadó *egzisztenciális félelem* tárgyköreit, melyek mind olyan kategóriák, amelyek alapvetően befolyásolhatják a tanítók identifikációs törekvéseit, nyilvános kommunikációit, érdekképviseléseinek álláspontját. Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált években a tanítók körében egyértelműen megjelenik a fenyegetettség érzése.

1921-ben a tanítók szerepét vizsgálták a forradalmi hullámban. Milyen szerepet töltek be, milyen aktivitást mutattak? A vizsgálat alatt a tanítókat, igazgató-tanítókat gyakran leminősítették vagy felfüggesztették a munkavégzés alól, mint ahogy a budapesti *Bogyó Kálmán* római katolikus fővárosi elemi iskolai tanító ellen „*a diktatúra alatti magatartása miatt fegyelmi eljárást indítottak, majd fegyelmi határozattal el is mozdították állásából*” (Az *Est*, 1921. október 16. 5. o.), így – mint Bogyó is – fizetésre nem voltak jogosultak az érintettek. De gyakori megoldás volt az alacsonyabb beosztásba történő áthelyezés is: „*Szücsöt osztálytanítónak degradálták, de még ebben a minőségben sem foglalkoztatták*” (Az *Est*, 1924. október 24. 4. o.). Az eljárások rendkívül nehéz anyagi helyzetbe sodorták az érintetteket és gyakran teljes anyagi ellehetetlenülés lett a sorsuk, melyet a meghurcolások komoly fizikai-mentális leépülése is kísért, melyre példa a budapesti Lovag utcai iskola korábbi igazgatójának esete, akit a leminősítések miatt mondott szavai miatt rágalmozásért feljelentettek és a bírósági tárgyalásán csatolta mentális állapotára vonatkozó orvosi

dokumentumát (*Az Est*, 1924. október 24. 4. o.). Rendszerint évekig elhúzódó eljárások nem ritkán eredmény nélkül értek véget, mely tovább fokozta a még állásban lévők konfliktuskerülő magatartását. A budapesti tanítók helyzete különösen aggasztónak tűnt, mivel a fővárosra ráégett a „vörös Budapest” stigma, így már a kommunista-gyanú is elegendő volt ahhoz, hogy egy tanító állástalanná váljon. A fenyegetettség érzése, illetve a hatalomnak való megfelelés felekezeti színezetet is öltött, mert az 1920-ban elfogadott numerus clausus – bár nem érintette közvetlenül az elemi iskolai tanítókat – a közhangulatra is hatást gyakorolt: a politikusok a zsidó tanítók elleni fellépésre, munkaviszonyuk megszüntetésére szólítottak fel, mint ahogy Csilléry András is tette, mikor jelezte, hogy a *„főváros tanszemélyzetében még mindig vannak kommunisták, akik zavartalanul járnak be az iskolákba és ott tanítanak”* (*Az Est*, 1921. szeptember 9. 8. o.). De nem csak Csilléry vélte úgy, hogy a zsidó felekezethez tartozó tanítók és tanárok pályáról történő kiszorítása szükséges, hanem többek között *Bieber Jenő* fővárosi képviselő is, amikor a zsidó iskolaigazgatók elleni fellépést sürgette. Fokozta a hatalom mozgásterét a tanítók politikai irányultságának befolyásolására az elcsatolt területekről az anyaországba migrálók jelentős száma, mely belső konkurenciát teremtett a szakmai csoport tagjai között. *„Az elemi iskolákban több helyen jóval több tanerő alkalmaztatott, mint amennyire az illető iskolának a negyvenes tanulólétszám alapján tényleg szüksége volt.”* (*Néptanítók Lapja*, 1921. 1–3. 15. o.) A belső konfliktust az is erősítette, illetve az anyaországi tanítók között bizonytalanságot szülhetett, hogy miközben a korábbi időszakok alatti tevékenységek vizsgálata miatt sokan felfüggesztésre kerültek, addig a tanítói végzettséggel rendelkező menekült tanítók, még akkor is mikor átképzésen vettek részt, részesültek juttatásban. A politikai hatalom részéről elvárt ideális tanítói viselkedést erősítette a csökkenő gyermeklétszámból fakadó tanítói szükséglet változása, valamint a háború okozta gazdasági recesszió, mely a közszférában létszámleépítéshez vezetett és a politikailag problémás, a kormányzati politika iránti lojalitás szempontjából megkérdőjelezhető tanítókra nézve fenyegető volt. Ennél is nyíltabban jelent meg a VKM-miniszter, Vass József megnyilatkozásában a tanítóknak szóló figyelmeztetés a királyi tanfelügyelői értekezleten: *„Ha nincs meg benne a jóakarát, álljon félre, menjen le a katedráról! Üresen nem marad az, lesz helyette másik.”* (*Néptanítók Lapja*, 1921. június 9. 4. o.)

1926-ban a már előzőleg említett státuszrendezés kapcsán jelent meg a kormányzati álláspont erőteljes kommunikálása. Klebelsberg nemzetgyűlési felszólalását nem csak a politikai napilapok exponálták olvasóik számára, hanem a VKM hivatalos reprezentánsa, a *Néptanítók Lapja* is részletesen beszámolt róla, kiemelve a miniszter azon gondolatmenetét,

hogy azt a tanítói felfogást, mely az elvégzendő munkaért a bérrendezést köti feltételül, nem tűri meg.

Úgy vélem, naivitás azt feltételezni, hogy Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter a költségvetési disputa hevében hirtelen felindulásból, netán véletlenül fogalmazta volna meg durva támadásként értelmezhető álláspontját a státusrendezéssel kapcsolatosan. A jelentős államigazgatási tapasztalattal rendelkező Klebelsberg évtizedes rutinjának köszönhetően magabiztosan mozgott mind az országos, mind a szakpolitika területén, megbízhatóan kommunikált, éppen ezért plauzibilis azt vélelmezni, tudatos kommunikációs stratégia állt a megnyilvánulás mögött. A politika ágensei a századfordulótól kezdődően tisztában voltak azzal, hogy a tömegkommunikáció révén nem csak az éppen jelenlévőkhöz szólnak, hanem egy nagyobb hallgatósághoz (Mazzoleni, 2002). Már csak azért is tűnik tudatos kommunikációs stratégiának a megszólalása, mivel miniszterként élt azzal a politikai technikával is, hogy akár ellenzéki lapoknak nyilatkozva (olvasótábor nagysága miatt) helyezte nyomás alá a (szak)politikai ellenfeleit (T. Kiss, 2013a. 9. o.). A politikai indítatást erősítheti az a tény is, hogy 1925-től kezdődően és 1926-ban is több tanítóegyesületi felszólaló azt javasolta, hogy a tanítószervezetek a nemzetgyűlési választások során olyan jelölteket támogassanak, „*akik sérelmeik orvoslására indított mozgalmukat segítették*” (Magyarság, 1926. május 13. 5. o.; Magyarság, 1926. május 29. 6. o.). 1926 decemberében országos választásokat tartottak. A húszezer főhöz közelítő tanítószervezetek szerepevállalása – egyéni és szervezeti oldalról tekintve – felkeltette a kormányzat figyelmét. Erre reagálva – hatalmi pozíciójából fakadóan – tette egyértelművé Klebelsberg a tanítók és szervezeteik számára mozgásterületet, illetve jelölte ki határait, mely az oktatási szcénában ezidáig nem jelent meg ilyen erőteljesen és direkten. A VKM miniszterének igen erőteljes megnyilvánulása – bár explicit a tanítószervezetek felé szólt – a többi minisztérium alá tartozó alkalmazottaknak is szólhatott. Ennek magyarázata lehet, hogy a nemzetgyűlésben Csáky Károly honvédelmi minisztert is többször számon kérte az ellenzék a katonatisztek státusrendezésével kapcsolatosan (Az Est, 1926. január 23. 3. o.), mivel más minisztériumi besoroltakhoz képest alacsonyabb fizetési osztályba kerültek az alacsony rendfokozattal rendelkező tisztek és ez komoly feszültséget okozott a fegyveres testületben.

A státusrendezés elfogadásakor és azt követően a kritikai hangokra reagálva Klebelsberg többször is hivatkozik az ország gazdasági lehetőségeire, mely korlátokat szabott a költségezésnek: „*Mindenkinek tisztában kell lenni azzal, hogy az adózók nem bírnak el a mainál súlyosabb terheket.*” – jelentette ki nemzetgyűlési felszólalásakor Klebelsberg (Magyarság, 1926. május 12. 3. o.)

Az 1924 után elérhetővé vált népszövetségi kölcsön, illetve piaci hitelek folyósításának feltételül szigorú fiskális politikát határoztak meg a felhasználásra vonatkozóan (Tomka, 2018), köztük a közszféra kiadásainak kordában tartását (Ormos, 2012). Kevesebb szó esik viszont egy az ország gazdasági stabilitására veszélyt jelentő gazdasági csődről, mely igen komoly állami beavatkozást tett szükségessé. A Pesti Victoria Gőzmalom összeomlása, hiteleinek átvállalása milliárdos kiadást jelentett az állam részéről, a Magyar Nemzeti Bank érc tartaléka több száz milliárd koronával csökkent, mely az eredendően meglévő – a bérrendezésre vonatkozó – kormányzati jó szándékot is alapjaiban változtatta meg 1926-ban (Pogány, 2003). A feltárt sajtótartalmak alapján megfogalmazható azon teória, mely szerint a tanítóságot érintő életszínvonal-emelkedést jelentő jövedelemrendezés hiányát, illetve nem a korábban megfogalmazott mértékű megvalósítását a gazdasági nehézségekre való hivatkozás mögé rejti a kormány.

1930-ban a világgazdasági válság miatt az állam anyagi lehetőségei korlátozottabbak lettek. A mezőgazdasági népesség a terményeit egyre nehezebben tudta értékesíteni, így sokan az iskolaadó befizetését elodázták, továbbá az állam a föld- és terményjárandósággal bíró tanítók javadalmát nem a valós piaci árhoz igazítva állapította meg, mely a tanítóknak jelentős veszteséget okozott, ezzel is növelve kiszolgáltatottságukat, függő helyzetüket. A kormánytól függetlenül a politikai pártok képviselői is tisztában voltak ezzel, ezért gyakorta egyéni agitációt is folytattak a tanítók mellett, nem sok eredménnyel: „*Tűrhetetlennek tartják, hogy a nemzet egyik legértékesebb rétege ilyen helyzetben sínylődjék. Mindent elkövetnek, hogy még karácsony előtt orvosolják a tanítóság sérelmeit.*” (Uj Nemzedék, 1930. december 13. 2. o.) A tanítók feletti hatalmi helyzet másik aspektusa azon törvényjavaslat, mely szerint a tanítói kinevezésekhez a közoktatásügyi miniszter előzetes hozzájárulása szükséges. Ez a javaslat főleg Budapest mint munkáltató és Budapest tanítóinak érdekeit sértette, melyre igen erőteljes vezércikkben hívja fel a figyelmet a *Pesti Hirlap* 1930. március 29-én.⁴⁸

1935-ben még mindig erősen érezhető volt a gazdasági válság utóhatása, melyre az állásnélküli tanítók jelentős száma is rámutat. Ennek egyik okozója a válság miatti új tanítói státuszok létrehozásának korlátozása volt. Másik okozója a tanítói, de főleg a tanítónői

---

⁴⁸ A döntés „a mai közigazgatás nyelvén azt jelenti, hogy a vallás és közoktatásügyi miniszter mindaddig élni fog vétőjával, amíg jelöltjeit a polgármester föl nem veszi a kinevezendő névsorába. (...) Ebben a gazdasági válságban az éhenhaló családoknak jó a legkisebb falat kenyér, csak bizonyosan meglegyen holnap is. S közszolgálatban tengődni még mindig jobb, mint szabad pályán fillér jövedelem nélkül elsorvadni. Ilyen általános nyomorban az autonómia által nyújtható állásokat a központi kormányzattól függővé tenni, sőt mielőbb lefoglalni azokat a kormány céljaira: ez helyénvaló politikai bölcsesség ott, ahol egyáltalán nincs politikai bölcsesség. Mert mennyiben emelkedik a kultúrfölény, ha a kultuszminiszternek vétőjogot ad polgármester tanügyi névsorával szemben? Itt csak elhelyezésről s annak jogáról van szó, hatalmi kérdés az egész, aminek semmi köze a magyar kultúrához.” (1930. március 29. 1. o.)

túltermelés, mely igen komoly belső feszültséget generált, hiszen szinte lehetetlenné vált az elhelyezkedés a frissen végzetteknek, illetve az állással rendelkezők esetében láthatóan tömegek vártak a megüresedő tanítói állásokra, mely tovább erősítette a tanítók félelmét, függőségét. A bizonytalanságot az is növelte, hogy folyamatosan felszínen tartották azon javaslatokat, amelyek az állami beosztással rendelkező férfi házastársak esetén a tanítófelelőségek elbocsájtását óhajtották. Több olvasói levélben is azt írják, hogy a nyilvántartások alapján tudható, hogy „*az állásban levő tanítónőknek és tanárnőknek hány százaléka olyan férjes asszony, akinek az ura szintén fizetést húz az államtól, vagy a várostól*” (Az Est, 1935. március 14. 9. o.) és az ő helyükre férfi tanító felvételével további családok megélhetését lehetne biztosítani. A tanítóságon belül a speciális helyzetű helyettes tanítók nem csekély létszámú csoportjának kiszolgáltatottságát növelte – az igen alacsony jövedelmen kívül –, hogy helyettes tanítóként eltöltött éveik nem számítottak bele a nyugdíjalapba, óraelszámolásúakként nyáron nem voltak jogosultak fizetésre, és szinte semmi nem garantálta segédtanítóvá történő kinevezésüket.

A struktúra átalakítása is lehetőséget teremtett a hatalom, és így a VKM számára a vágyott személyzeti politika kialakítására. Az 1935. évi VI. tc. a közoktatásügyi igazgatásról szóló szabályozás erre lehetőséget teremtett (Nagy, 2005. 169. o.). A törvény által átalakított tankerületi rendszerben – mivel több régebbi iskolafelügyelő lemondott vagy nyugdíjba vonult – már az új oktatáspolitikai, nemzetpolitikai elveknek megfelelő személyzeti politikát lehetett megvalósítani. Hóman a vele készített interjúban is elmondta, hogy a „*nagyszámú nyugdíjazások a szolgálati időre és korhatárra való tekintet nélkül hajtottak végre*” és az új kinevezettek jelentős része olyan munkakörökbe került, „*ahol 10-15 éve alig volt mozgás*” (Az Est, 1935. július 6. 3. o.), így gyakorlatilag szinte teljesen átalakíthatták a személyzeti cserékkel a közoktatási alrendszert. Tehát az eddig burkoltabb formában jelenlévő fenyegetést a tanügyigazgatás átalakítását követően a kormányzat valóra válthatta a vezetői pozíciókba újonnan kinevezettek révén és a királyi tanfelügyelők megerősített jogkörein keresztül. Nem mellesleg az elemi iskolák szakmai ellenőrzését végző körzeti iskolafelügyelők a következő fizetési osztályba történő kinevezéskor privilegizált helyzetbe kerültek a tanítókkal szemben, így lojalitásuk szinte evidensnek tekinthető.

A tanítóság azon csoportjára – főleg a vidéki körzetekben dolgozó tanítóknál – akiknél az országos politika potenciális erőteret, vezetői aurát feltételezett, kiterjesztette a hálóját. Az 1935-ös parlamenti választásoknál igen sok helyütt a helyi tanítók voltak a választási bizottságok tagjai, szavazatszámoló bizottságok elnökei. Többjüket a választást követően törvénytelen beavatkozással, a választási szabályok megszegésével vádolták meg. Az érintette

vált tanítók esetében ez nem csak morális kérdésként merül fel, hanem azon nagypolitikai csatározásé is, mely a tanítóban a helyi, községi, falusi társadalom egyik vezetőjét látta, és a harmincas-negyvenes évekre ennek már komoly tétje lett a helyhatósági és az országgyűlési választások idejében (Nagy, 1992): ki mellé állnak, melyik párt mellett teszik le voksaikat a tanítók. És ebben a harcban gyakran a politikai pártok közötti balanszírozásra kényszerültek egyes tanítók. A választási rendelkezések bizonyos esetekben gumiparagrafusokkal segítették a kormánypártot. Ezen hatalmi eszköz a végrehajtó hatalom kezében volt, így a tanítók, többségében a tanyai, községi területen tevékenykedők számára egyértelmű volt, hogy a kormánypárt hivatalos jelöltjével szemben korteskedni vagy a hivatalos jelöltet nem támogatni komoly kockázattal járhatott. Az 1935. évi választásra március végén és április elején került sor. A belpolitikai válságot áthidalni és saját pozícióját megerősíteni szándékozó Gömbös totális győzelmét eredményezte. A szavazásról a vesztes pártok politikai orientációtól függetlenül egyöntetűen úgy vélekedtek, hogy csalásokkal, törvényteleniségekkel érték el a jelentős sikert Gömbösék (Püski, 1996). Szükséges megjegyezni, hogy a választásokkal kapcsolatos cselekmények esetében a jogszabályok büntetőjogi és fegyelmi felelősségre vonást is lehetővé tettek az esküt tett személy, valamint olyan alkalmazott ellen, aki állami törvényhatósági vagy községi községi közszolgálati alkalmazott volt, ha megszegte vagy kijátszotta a választási rendelkezéseket (Hollósi, 2015).

1938-ban a hatalmi rendszer megnyilvánulását láthatjuk akkor is, amikor az előző évek helyhatósági és parlamenti választásait övező korteshadjáratok körülményeiről tanú- vagy gyanúsított vallomás keretében számolnak be az érintettek a közigazgatási és a büntetőbírószágon. Továbbá a gazdasági, kulturális tőkével rendelkező képviselőjelöltek próbálták megnyerni – szép szóval vagy fenyegetéssel – a helyi tanítók támogatását, illetve a választási bizottság hivatalos tagjaként vélelmezte azt a tanító, hogy a kormánypárti jelölt érdekében szükséges eljárnia, vagy mint ahogy Reibel Mihály nemzetgyűlési képviselő is jelezte, „véget kell vetni annak az állapotnak, hogy, a tanszemélyzet kénytelen volt politizálni, mert előmenetelét csak így biztosította” (Pesti Hirlap, 1938. június 12. 3. o.). Éppen ezért a képviselőházban gyakran megjelenő retorikai fordulat volt szinte minden politikai párt részéről, hogy a tanítók ne politizáljanak. A hatalom – visszautalva a tanítók falusi, községi, tanyai közegben betöltött szerepére – távol kívánta tartani a tanítószágot az aktuálpolitikai tevékenységektől és össznemzeti kérdésnek állította be a tanítók „semlegességét”. Viszont emiatt érdemes megjegyezni, hogy a vizsgált időszakunkban a nagyvárosi környezetben túl élt az „egy község, egy szavazókör” elve, melynek következtében például a szavazatszedő küldöttség elnökét megválasztani – abban a kerületben, ahol működött – nem is lehetett

(Hollósi, 2015), így sok tanító, mivel szavazatszedő küldöttségi vezetőként tevékenykedett, nem volt választható, vagy az államhatalom tudatosan nem tette őket választhatóvá a feladatkör delegálásával. Továbbá, az analfabetizmus miatt – bár jelentős eredményeket értek el a korszakban – a helyi tanítónak sok esetben közvetlen ráhatása lehetett az írni-olvasni nem vagy kevésbé tudó szavazók döntéseire a választások alkalmával, mivel a Horthy-korszakban alapvetően nyílt szavazási rend alapján zajlott – Budapest és a nagyobb városok kivételével – a választás. Ezen voksolási metódus különösen kiszolgáltatottá és befolyásolhatóvá tette az alulképzett szavazói rétegeket, így a tanítókra háruló politikai nyomás, a helyi hatalmi érdekek még erőteljesebben jelenhettek meg függetlenül attól hogy a nemzetgyűlésben a politikai szílamok miről szóltak. A vidéki körzetekben zajló szavazások egyéni, nyílt rendszerben folytak, melynek a mandátumok közötti aránya 81 % volt (Ignác, 2018), így tehát még jobban felértékelődött a szavazást megelőző korteshadjárat idején és a választás napján a falusi értelmiség, közte a tanítók szerepe is.

1938-ban átalakításra került a tanítóképzés rendszere és ennek keretében a VKM 1000 főben maximálta az évenként felvehető tanító- és tanítónőképzős hallgatók létszámát. A létszám meghatározása a tanítói állástalanság csökkentése érdekében született. Az értelmiség peremvidéken elhelyezkedő munkanélküli tanítók egy része a politikai szélsőségek iránt vált nyitottabbá, mely a kormányzat számára terhes lehetett. Továbbá a hatalom a pályaorientáció, pályaválasztás befolyásolása révén is érvényesíthette erőfölényét, mivel a minisztérium vezetői úgy vélték, hogy egyébként sincs szükség ennyi tanítóra és – főleg – tanítónőre, ezért inkább az egészségügyi vagy más gyakorlatiasabb képzés irányában terelték a lánytanulókat.

A hatalmi aspektus másik területe a tanítónők, a férjezett tanítónők helyzete, a róluk szóló, a velük kapcsolatos diskurzus. Ezen tartalmak bár alacsony számban jelentek meg, de konkrétan és félreérthetetlenül kommunikálták nézőpontjukat az olvasók számára. Az évkörökön átívelő tanítónői tartalmak két területet ölelnek fel: 1.) a tanítónők szaktudását, a tanítónők számára oktatási-nevelési szempontból ideális korosztályról szóló vitát, 2.) a férjezett tanítónők egyes csoportjai esetében a munkaviszony megszüntetését a gazdasági helyzet miatt és a helyükre férfi tanítók felvételét.

A tanítónőkkel szembeni „szakmai” érvrendszer kimerült a „gyenge hang”, a „fegyelmezés gyengeségének” hangoztatásában, valamint a tanyai, külterületi közeg embert próbáló körülményeinek és ezáltal a tanítónők számára szinte teljesíthetetlen elvárásának megfogalmazásában. A fegyelmezési nehézségek – mint visszatérő „stigma” – nem nyert a lapokban megerősítést, sőt, amennyiben a fegyelmezési anomáliákkal kapcsolatos tartalmakat

vizsgáljuk, inkább a férfi tanítók küszködtek a rájuk bízott korosztály kihívásaival. Erre példa azon büntetőügyek publikálása, melyekben főleg férfi tanítók a neveltjeiket fenyegették vagy testi fenyítést alkalmaztak helytelen órai magaviselet miatt.

A férjezett tanítónők elbocsájtásának lehetősége nem csak a kormányzati szakpolitikához kapcsolódik, hanem a tanítószervezetek, a különböző fenntartók (felekezeti, községi, székesfővárosi) illetve a tanítóságon belüli csoportok által is érdek-determináltak, hiszen a tanítói állásnélküliség, a megélhetési nehézségek felszínre hozták azt a megosztó szemléletet, mely szerint a tanítói pályára való alkalmasság, a munka világában való jelenlét a férfi tanítók primátusa. Azon túl, hogy a sajtótartalmak kevés szakmai érvet jelenítettek meg mindkét terület vonatkozásában, a tanítónői érvrendszer szinte láthatatlan volt. Sem a nemi meghatározottságból fakadó, a szakmai munkavégzés minőségére vonatkozó – gyakran dehonesztáló – megállapításokkal kapcsolatban, sem a férjezett tanítónők munkaviszonyának megszüntetése tárgyában nem szólaltattak meg tanítónőket a lapok. A szerkesztőségi publikációk (vezércikkek, véleménycikkek) sem jelenítették meg „a másik felet”, „a női hangot”, nem kaptak szót a tanítónők. Egyetlen esetben jelent meg markánsan a tanítónők elbocsájtásával szemben releváns szakmai és ideológiai érv és politikailag erőteljes fellépés a vizsgált újságokban: Bethlen 1938. évi nemzetgyűlési felszólalásakor.

A férjezett tanítónőkkel kapcsolatos vagy inkább velük szembeni álláspont, mely szerint gazdasági válság esetén az ő elbocsájtásuk megoldást kínálhat a férfi tanítók egzisztenciális problémáira, már csak azért is aggályos, mert a századfordulótól vizsgálva 30 százalékról 45 százalékra növekszik a házas tanítónők száma (Gyáni, 1987), mely növekmény nem csak a nők emancipációs törekvésének eredménye, hanem a férjezetté váló tanítónők egzisztenciális (családi) kényszere is, hiszen Bethlen 1938. évi felszólalásában is elhangzik, hogy a tanítóházaspárok – ismerve a tanítói jövedelmek nagyságát – alapvetően a kétkeresős modell hosszútávú tervével kalkuláltak.

Továbbá általánosságban megfogalmazható, hogy tanítószervezetek álláspontja a tanítónőket korlátozó témákban inkább megértő, szinte elfogadó volt, mint sem a tanítói közösség 40 százaléka szempontjából aktív érdekérvényesítésre törekvő. Csendes egyetértés vélelmezhető a tanítószervezetek részéről a Horthy-korszakban a tanítónőket érintő diszkriminatív döntések esetében.

A hatalmi helyzetnek egy másik aspektusa a tanítók által a neveltjeikkel szemben elkövetett (bűn)cselekmények, visszaélések, melyek bár nem jelentős számban jelentek meg a napilapokban, alapjaiban erodálták a tanítók reputációját.

VI. A kutatás összegzése, lehetséges további kutatási irányok

A történeti kutatások egyértelműen megfogalmazták, hogy a Horthy-korszak nem homogén időszak, hiszen nemcsak a külpolitikai orientáció (*Romsics, 2019*), a politikai rendszer (*Püski, 2020*), a gazdaságpolitikai mechanizmus (*Pogány, 2018; Tomka, 2020b*), a társadalmi változások (*Kövér és Gyáni, 2006a; Bódy, 2020*), hanem a sajtópolitika (*Sipos, 2004; Klein, 2012; Klestenitz, 2018*) és az oktatáspolitika terén is legalább két nagyobb időszakra bontható (*Pukánszky és Németh, 1996; Nagy, 2005; Ujváry, 2010; Németh, 2013; T. Kiss, 2013b*). Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztersége nem csak a kronológia okán történő szakaszolást, hanem a szakpolitikai különbségek okán is markáns distinkciók megfogalmazását teszi lehetővé, természetesen nem elfeledve, hogy Klebelsberg Hómant ajánlotta utódjának (*Ujváry, 2010. 69. o.*).

VI.1. Összegzés

Kutatási előzménynek a dualizmus korszakának neveléstörténeti sajtókutatásai során felszínre került tanítói tartalmakat tekintettem. Ezek a következők voltak: a *szakmai munkavégzés*, közte a *szakmódszertan*, a *gyermeknevelés és a fegyelmezés kérdései*; az *iskolaegészségügy helyzete*; a *tanító(nő)képzés*; az *életkörülmények*; a *tanítónők helyzete*, a *feminizáció-feminizálódás*; az *életreform* és a *reformpedagógia* megjelenése, továbbá az *intézménytörténet* és a hozzá kapcsolódó *karrierutak*.

A kutatás időbeli keretét a sajtószabályozás változása határozta meg, de befolyásolta a II. világháború kirobbanása is. Ennek magyarázata, hogy az 1921 és 1938 által közrefogott intervallum előtt és után olyan represszív sajtóélet bontakozott ki, mely nem tette lehetővé a pusztán piaci alapon működő, az újságolvasók igényeit szem előtt tartó lapkiadást (*Sipos, 2004; Klein, 2012; Klestenitz, 2018*). Újságírók ellen elkövetett – életellenes – bűncselekmények, újságmegszüntetések, erőteljes cenzúra, lapkiadók gazdasági ellehetetlenítése, az újságíróközösség egy részének diszkriminálása. A sajtóélet megítélése sem homogén, mint ahogy a korszaké sem, de egységes álláspont alakult ki arra vonatkozóan, hogy 1921 és 1938 között a lapkiadók viszonylag kiszámítható elvárások között

működhetnek.⁴⁹ Természetesen az újságírói munka, a szerkesztőségek politikai orientációjából fakadó elfogultság, vagy inkább nevezzük megközelítési módnak, elemzés tárgyává tehető, de azt minden politikai erő tudta, hogy a sajtó bizonyos esetekben a „*nagyítóüveg-jellegénél fogva a jelentéktelent nagyítja fel, az igazán jelentős eseményeket pedig lekicsinyíti; a sajtó távcső, amelyen nagyítom, ha pedig akarom, megfordítom és megkicsinyítem a dolgokat*” (Szabó, 1936. 5. o.). A lapterjesztés argumentumaira vonatkozóan csak közvetett adatokkal rendelkezünk. A kutatás során évkörönként három lapot kiválasztva a legolvasottabb politikai és bulvárlapok és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium reprezentánsának, a *Néptanítók Lapja* feldolgozására vállalkoztam.

VI.2. Kutatás eredményei

A dolgozatnak ebben a részében a korábban megfogalmazott kutatási kérdések mentén ismertetem az eredményeket.

A kutatás általános eredményeként megfogalmazható, hogy a sajtóorgánumok tartalmain keresztül feltárult a korszak: láthatóvá, szinte tapinthatóvá vált a mindennapi élet, az országos és a helyi politika ágenseinek véleménye, megismerhetők egyéni és közösségi sorsok, közöttük a tanítók élete, hányatott sorsa sejlik fel. Neveléstörténeti, kultúrtörténeti, politikatörténeti mozzanatok keltek életre, töltődtek meg tartalommal, valós idejükben reflektáló személyekké váltak, akik éreztek, szenvedtek, elismerésre és megbecsülésre vágytak. Rálátás nyílhatott az oktatásszociológiai változások mozgatórugóira, illetve megjelentek oktatási köntösbe burkolt politikai szándékok is.

A Horthy-rendszerben a tanítóság kitüntetett szereplője a közéletnek, minden politikai erő maximális támogatásáról biztosította az elemi iskolai pedagógusokat. Horthy Miklós kormányzó nyilvános megnyilatkozásai alkalmával hangoztatta, hogy a tanítóság felbecsülhetetlen munkát végez az ország érdekében, de a kormányzó távol tartotta magát a napi politikai tanítói ügyektől, elvétve találkozott a praxis képviselőivel. A Vallás- és

---

⁴⁹ Természetesen egyes orgánumokat értek jelentős repressziók: 1925. május 31-én jelent meg *Az Újságban* az 1920-ban meggyilkolt Népszava-újságírók elleni büntény háttérét bemutató cikk, melyben *Beniczky Ödön* korábbi belügyminiszter Horthy Miklós kormányzót vádolta meg felbujtással. A lapot betiltották. A *Népszavat* a korszakban többször is betiltották vagy korlátozták a kolportázs-jogát. Továbbá különböző szervezetek előszeretettel támogatták anyagilag azon orgánumokat, amelyek szellemiségben közel álltak hozzájuk, vagy úgy érezték, hogy olvasóközönségük nagysága miatt érdemes – jelentős anyagi támogatással, hirdetési felület vásárlásával – befolyásolni a lapszerkesztést.

Közoktatásügyi Minisztérium is támogatásáról biztosította a szakmai közösséget, de valóságos, a teljes szakmai közösségre nézve kézzelfogható támogatás, anyagi elismerés elvértve párosult mellé. Az ellenzéki pártok egyöntetűen támogatták felszólalásaikban a tanítóságot, kiálltak mellettük, de valóságos politikai nyomásgyakorlásra ritkán került sor.

A tanítóság jól beazonosítható témák mentén jelent meg a politikai napi- és a bulvárlapok olvasói számára. Az élet- és munkakörülmények, melynek legmarkánsabb szegmense az egzisztenciális terület. Továbbá a munkavégzés fortélyai, a metodikai információk is megjelentek a lapokban (praxis), illetve minden évben kimutatható volt a tanítókat érintő kriminalizálódás. Ezen kívül a képzésükkel, képzettségükkel kapcsolatos tartalom is visszatérő elem volt, mint ahogy a tanítók politikai szerepvállalásának kérdése is az újságok olvasói számára elérhető voltak. Természetesen további tartalmak is megjelentek, többek között a Felvidék visszacsatolásakor a VKM-t érintő szakmai és politikai kihívás, mely rendszerszintű megoldást kívánt a szakminisztériumtól.

A tanítók szakmásodásának kérdése igen izgalmas területe a feltáró munkának, hiszen a korpuszba bevont politikai napilapok és bulvárlapok témaválasztásainak nem képezi fősodorbeli szegmensét. Ennek oka az olvasótábor nagysága, heterogenitása, képzettség és végzettségbeli szintje, illetve a tartalom szaktudáshoz kötöttsége, mely megkívánta a szerkesztőség részéről is a hozzáértést vagy legalábbis az alapos tájékozódást. Ennek ellenére – bár kevés konkrét információ olvasható a lapokban – beazonosítható a tanítói metodika jelenléte. Legfőképpen a korszakra oly’ jellemző oktató és nevelőmunka egyensúlyának kérdése kapcsán, valamint a népművelés megvalósítása területén artikulálódott a téma. A Luttor-féle írásmód egy évkör esetében jelent meg markánsan. A tartalmak elemzése rávilágított arra is, hogy *a húszas évektől a vizsgált időszak végéig az elemi iskolai tanítóktól elvárt szaktudás, nevelés- és oktatásmethodikai kultúra változott.* Az időszak első felében a szakismeretek készségszintű birtoklásának fontossága, a metodikai kultúra terén való előrehaladás prioritása fedezhető fel, a harmincas években már erőteljesebbé, vezető elvárássá vált a nevelés terén megjelenő eredményesség, a tanítók nevelőmunkájának, a tanítói szaktudás ezen területének kiemelkedő művelése.

A tanítók munkaidőn túli élete, mindennapjai a sajtótartalmak egy-egy epizódján keresztül fogható meg leginkább. Kifejezetten erre fókuszáló cikk, tartalom nem jelent meg, de a

beszámoló, illetve egy-egy hosszabb terjedelmű riport, tudósítás elemzése révén tárul fel ez a terület, mely egyébként kapcsolódik az egzisztenciális témához, a praxishoz és valamelyest a tanítókat érintő kriminalizálódáshoz is. Visszatérő szegmensei a témakörnek a párkapcsolatok, a magántanítás, a munka utáni feladatok és a nagyvárosi és a vidéki tanítói lét különbözősége. Utóbbi esetében láthatóvá válik, hogy a városi tanítóság munkaidőn túli eseményei konkrétumokat nem tartalmaz, szinte láthatatlan terület. Ezzel szemben a vidéki, tanyai, községi tanítók iskolán kívüli élete, szinte transzparens az orgánuson olvasói számára.

Az évkörök kvalitatív feltárása és elemzése egyértelműen rávilágított arra, hogy mind manifeszt, mind látens üzenetek formájában jelen voltak a tanítókat érő, érintő hatalmi megnyilvánulások. Az újságolvasók számára a manifeszt hatalmi megnyilvánulások kijelölik a tanítók mozgásterét, egzisztenciális lehetőségeit, egyébként az alacsony megbecsültség miatt a kiszolgáltatottságukat. A látens tartalmak hordozzák azon hatásokat, melyek – látva a tartalmakat – szinte rendszerszinten befolyásolják a tanítók represszív életét. Az újságolvasók számára kevésbé egyértelmű, de az érintett szakmai közösség tagjainak konkrétan jelen van. Ilyen a jogszabályi környezet, a tanítókat is nyomás alá helyező rejtett tanterv, vagy a mikró-társadalmi közeg vagy akár a nagypolitika elvárásrendje. Kiemelésre érdemes, hogy a kronologikus feltárás lehetővé tette az explicit és az implicit témákon keresztül annak felismerését és összefüggéseinek bemutatását, hogy a különböző formában és mértékben jelenlévő hatalmi megnyilvánulások, milyen mértékben voltak képesek befolyásolni a tanítók hozzáállását, életnívóját, társadalmi és gazdasági mobilitását. Rendkívül kirívó eseménynek tekinthetjük Klebelsberg Kunó nyilvános fenyegetőzését. Az egyes tanítókat ért (represszív) intézkedésekből, ha nem is vonhatunk le mindenre érvényes megállapításokat, de következtethetünk a praxis protokolljára, a hierarchizált rendszerre és intézményi folyamatokra, továbbá azon eljárásrendre is, mely szabályozza, egyben korlátozza a tanítók szabadságfokát. Végül láthatóvá válhatott azon kommunikációs technika is, mely a tanítószervezetek és a VKM között zajlott egy-egy konfliktus esetében és az aktuális erőviszonyok dinamikáját mutatta.

A hatalom másik aspektusa a tanítók által alkalmazott hatalmi megnyilvánulások, a személyes erő alkalmazása, a hatalommal való visszaélés, mely megjelent a sajtóban. Ezeknek egyik különösen súlyos formája a szexuális zaklatás, a szemérem elleni erőszak. A tanítók a rájuk bízott neveltjeik kiszolgáltatottságával, fizikai, társadalmi státuszukból fakadó fölényükkel visszaéltek. A kijelölt években – bár kevés sajtócikk jelent meg ebben a

témakörben – a szélsőséges normaszegés miatt a lapok mindig tudósítottak rendőrségi eljárásokról vagy bírósági szakba jutott esetekről, melyek igen csak erodáltak – főleg – a férfi tanítók megítélését.

Szintén a tanítói hatalom aspektusa az iskolai testi fenyítés alkalmazása, mely az idősokra jelentős változáson esett át. A korszakra már a nemzetközi jogalkotói gyakorlatban (*Boreczky, 1999*) illetve a hazai neveléstudományi kánonban elfogadottá vált, hogy a testi fenyítés alkalmazását mellőzni kell. A *Néptanítók Lapja* főleg nyugat-európai példákkal, szakmai tartalmakkal illusztrálta a testi fenyítés alkalmazásának kontraproduktivitását (*Néptanítók Lapja, 1929. 47–48. 30. o.; 1931. 2. 21. o.*), de mellette a külföldi lapszemle rovatban megjelentek olyan tartalmak is, melyek az iskolai testi fenyítéssel kapcsolatosan támogató információként értelmezhetők (*Néptanítók Lapja, 1930. 15–16. 25–26. o.*).

Az anyagi megbecsültség alacsony szintje, illetve a megbecsültség hiánya – a tanítók szerint – mindennapi megélhetési problémákat generált, melyekről a politikai lapok előszeretettel számoltak be. Olvasva az orgánumok cikkeit, kisebb túlzással azt lehet állítani, hogy az újságolvasók számára a tanítókat igazán egyetlen egy téma érdekelte: a jövedelmek rendezése, a bérrendezés, a javadalmak fenntartótól független emelése. A legmarkánsabban a felekezeti tanítók és a kántortanítók helyzetét mutatták be a lapok. A sajtótartalmak egyértelműen mutatják a téma dominanciáját. Ezen túlmenően évenként eltérő mértékben az élet- és munkakörülmények egyéb szegmensei is megjelentek a lapokban. Elmondhatjuk, hogy nincs olyan momentum ebben a témakörben, melyre különböző mértékben ne tértek volna ki. Munkakörülményeik – mai szemmel nézve főleg – áldatlannak tűnhetnek. Mindkét miniszternek szembe kellett néznie azokkal a problémákkal, amelyek alapvetően meghatározták a tanítók munkáját, illetve kihatással voltak a tanítók lelkiállapotára, közérzetére. Az egyre növekvő tanítói elégedetlenség olyan ágensként jelent meg, amely a kormányzat részéről mindenképp megoldást igényelt, főleg annak tükrében, hogy a korszak oktatáspolitikai koncepcióiban jelentős szerepet szántak a tanítói, néptanítói szakmának. Mind az állami, mind a felekezeti, községi, tanyai tanítóság a népiskolai oktatásban részt vevő generációknak közvetítette az állami (fenntartói) elvárásokat, és egyben tevékenységükkel személyiségformálók is voltak, ezért társadalmi szerepük megkérdőjelezhetetlen volt. A tanítók helyzetét a századfordulós viszonyokhoz hasonlóan (*Kelemen, 2007. 16. o.*) továbbra is a szétszórtság, a sokirányú függőség és a nagyfokú kiszolgáltatottság jellemezte.

A vizsgált időszakban a férfitanítók aránya átlagban 60 százalék körül alakult. A sajtótartalmakban alapvetően a tanítók, tanítónők fogalompárosával jelölték, ekvivalensnek jelezve a szakmacsoporton belüli két nemet. Gyakran alkalmazott újságírói formula volt a 'tanítóság' kifejezés, mely alapvetően univerzálisan jelölte – nemtől függetlenül – a tanítókat az olvasók számára. Abban az esetben jelent meg kifejezetten dichotóm formában a tanítók neme, ha a tartalom célzottan ezt igényelte. Markánsan elkülönülő tartalmak fedezhetők fel a tanítók neme esetében a következő témák vonatkozásában: tanítói túltermeléskor, mely alapvetően a tanítónőket érintette; a válság időszakában a férjezett tanítónők egyes csoportjainak elbocsátásakor; a tanítókat érintő bűncselekmények nevesítése esetén pedig mindig beazonosítható az elkövető neme. A tanyai közegben tevékenykedő tanítók esetében egyes fenntartók inkább férfi tanítókat alkalmaztak volna és ehhez a VKM-től jogszabályi támogatást kértek. Szintén egy fajta megközelítési módként értelmezhető azon újságírói-szerkesztői gyakorlat, mely csak a férfi tanítók megszólalását tette lehetővé a sajtóban, így az olvasóközönség számára akár férfi tanítói, akár tanítónői téma került felszínre férfi fogalmazta meg a véleményét. A szakpolitikai megszólalók, a tanítószervezetek vezetői is mindannyian férfiak voltak.

A politikai napi- és a bulvárlapok publikációs stílusa a tartalmak tekintetében egyértelmű mintázatot mutat, mely egyben eltérést is jelent egymástól. Mind a politikai orientáció, mind a vágyott társadalomkép, mind a lapok alapvető műfaji jellegzetességei visszaköszönnek a tanítói tartalmak arányában. A vizsgált 17 év során hat napilapot elemeztünk az öt évkörben: *Az Est, Pesti Hírlap, Uj Nemzedék, Magyarság, Esti Kurir, Friss Ujság.*

Az *Est*, bulvárlap jellegéből fakadóan kiemelten foglalkozott a tanítókat érintő bűnügyi szegmensekkel, valamint a tulajdonos-főszerkesztő politikai attitűdje miatt a tanítókat ért diszkriminációval. Szintén a tulajdonos politikai hitvallása tükröződik az *Esti Kurir* szerkesztési elvein a tanítóság vonatkozásában.

Az *Uj Nemzedék* és a *Magyarság* jobboldali-katolikus orgánumok voltak. Előbbi a katolikus klérus szócsöveként is funkcionált, majd pedig egy bulvárosodási folyamat révén az egyik vezető jobboldali napilappá fejlődött a harmincas években, melyet pont a bulvárjelleg felvállalásának köszönhet. Mindkét lap kifejezetten aktívan jelenítette meg a tanítók élet- és munkakörülményeit, azon belül is az egzisztenciális problémákat. Olyannyira intenzív volt ez az „érdekvédelem” a lapok részéről, hogy felmerült, politikai szándék vezeti a lapok mögött álló politikai erőket.

A *Pesti Hírlap* publikációs mintázata jól tükrözi a kormányhoz hű, de enyhén kritikus,

valójában minden témát publikálni kívánó szerkesztői-lapkiadói attitűdöt. A publikációkkal tanítói érdekvédelmet felvállalni nem kívánó lapként definiálhatjuk.

A témák dinamikája egy részről kapcsolódik a szakpolitikai mezőhöz, illetve az országos politikai döntések is hatást gyakorolnak a publikált tartalmak mennyiségére, gyakoriságára. Három téma vonul végig teljesen a tízenhét év öt évkörén: élet- és munkakörülmények, praxis és a kriminalitás. Látható, hogy a gazdasági válság felé haladva permanensen emelkedik a tanítók egzisztenciális viszonyainak sajtóbeli bemutatása. Ennek csúcspontja az 1930-as év volt. Szintén ehhez az évhez kapcsolódik – a gazdasági hanyatlás felerősödése miatt – a bűncselekményeket elkövető tanítókról szóló tartalmak konzisztens, magas jelenléte. A politikai hullámvész, a turbulens közpolitikai élet hatása 1921-ben más szempontból válik láthatóvá: a tanítók körében megnyilvánuló politikai alapú számonkérés miatt markánsan jelenik meg a tanítóság egyes csoportja a lapokban (*Az Est*). Szintén a politikai helyzet generálta az 1938. év utolsó harmadában a felvidékkel kapcsolatos szakpolitikai tartalmakat.

Egyértelműen kijelenthető, hogy a *Néptanítók Lapja* és a politikai napilapok tartalmi között szinte alig van átfedés. Nem jelenik meg a tanítók politikai szerepvállalása, a tanítók kriminalizálódása, minimális mértékben és csak normatív módon az egzisztenciális tartalom. Ennek magyarázata a két sajtótípus jellegében keresendő, továbbá nem kerülhet meg a szerkesztőség-kiadó identitása, illetve a kiadó szakmai-politikai kötődése sem, hiszen a *Néptanítók Lapja* kiadója a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium volt, így normatív funkciót is betöltött a publikált tartalmak révén. Amennyiben kényszert érzünk annak megfogalmazásra, hogy mely tématerületen látható tartalmi metszet, akkor a tanítók oktató-nevelő munkája, illetve a tanítóképzés, a tanítók képzése emelhető ki leginkább.

A következőkben a disszertáció azon elemeit kívánom bemutatni, melyek új szint, új eredményeket hoztak.

A sajtókutatási előzményekkel kapcsolatosan megállapítható, hogy egyes témák esetében folytonosság, más témák esetében hiátus tapasztalható. A dualizmus korszakának szaksajtója – érthető módon – a metodikai területet preferálta. Ez a vizsgált lapokban is megjelenik, bár a lapok műfaji jellegzetességei miatt jóval kisebb mértékben. Szintén folytatódó tartalomnak tekinthető az iskolaegészségüggyel, illetve a tanítóképzéssel kapcsolatos terület, illetve a tanítónők szerepe. Előbbi feltárásával egyértelművé vált, hogy milyen kevés figyelmet kapott

a *tanítók egészségi állapota*, a munkakörülményekből fakadó kockázat (tantermek állapota, diáklétszámok), a diákok által terjesztett fertőzések megjelenése az osztályteremben, a tanulók higiénés állapota. A tanerők testi, lelki jólléte kihatott az oly' gyakran emlegetett alfabetizációs küzdelem sikerességére is. A tanítók mentális és testi egészségének megőrzése problematikus volt. A két világháború között kiugróan magas volt az öngyilkosságot elkövetők száma Magyarországon. A tanítók közül többen választották ezt a menekülési utat.

Szintén megjelent a nevelés, a fegyelmezés, a családi életre nevelés fontossága.

Nem folytatódott, illetve alig jelent meg a reformpedagógia elmélete, de az életreformról is csak néhány beszámoló, tudósítás kapcsán tájékoztatták az olvasókat.

Szintén a feltárás sikerének tekintjük, hogy a tanítók kriminalizálódása a felszínre került. Ez a foglalkozási csoport sem kivétel: a tanítók között is találunk bűnelkövetőt, tettestársat, erőszakos viselkedésre hajlamos embert vagy áldozatot, akit a véletlen vagy az életvitele tett áldozattá. A köztörvényes bűncselekmények „mintázata” semmiben sem különbözik a tanítói praxison kívüliekétől: gyilkosság, rablás, sikkasztás, korrupció, hamisítás is megjelent. Utóbbi – mivel tökeigényes – felveti a háttérben meghúzódó, a lelepleződést elkerülő társak vizsgálatának kérdéskörét, illetve a politikai szál jelenlétét (*Berkes, Kántás, Szabó és Szerényi, 2020*). A köztörvényes bűnelkövető vagy közigazgatási szabályszegő tanítóknak a politikával való kapcsolata a választások alkalmával erőteljesebben jelent meg, de míg a tantermi politizálás, a tanítás során hangoztatott politikai véleménynyilvánítás a húszas években kevésbé, addig a harmincas évek közepétől egyre inkább jellemzővé vált, és a politikai diskurzus részét képezte a jelenség elfogadása, elutasítása vagy ignorálása.

VI.3. A kutatás további lehetséges irányai

Következőkben áttekintem azon kérdéseket, amelyek a kutatás folytatását érintik. Többször felmerült a kiválasztott napilapok körének kérdése. Jelen disszertációban bemutatott kutatás továbbfejlesztésének egyik útját az újabb források bevonása jelentheti. A Horthy-korszak sajtókínálata lehetővé teszi, hogy a sajtóorgánumok horizontjának bővítésével még általánosabb érvényű eredmények születhessenek. Nem elhanyagolható szempont lehet a tematikus lapok körének kutatása: kulturális lapok, irodalmi vagy a felekezeti sajtóhoz kapcsolódó orgánumok feltárása. Szintén érdekes színtörténet lehet a korszak neveléstörténeti kutatásainak a szakfolyóiratok elemzése, hiszen az olyannyira kedvelt *Néptanítók Lapja* két világháború közötti kiadásainak átfogó vizsgálata sem történt meg ezidáig. A *Magyar*

Paedagogia vagy a felekezeti alapon szerkesztett *Nemzetnevelés* című katolikus pedagógiai szaklap is kurrens forrásértékkel bír, mint ahogy a *Magyar Tanító* is. Ezen lapok összehasonlító vizsgálata is komoly eredményekkel kecsegtethetne.

Alternatív irány lehet a neveléstörténeti mélyfúrás, melynek keretében akár egy rövid időszak vagy egy mikrorégió lapjának feltárása történik meg. De akár a tematikus elemzésünk során felszínre került témák részletesebb kutatása is járható út: az iskolaegészségügy vagy az iskolai testi fenyítések feltárása szélesebb összefüggésekre világíthatna rá, bepillantást engedve a Horthy-rendszer időszakába, a pedagógiai változás folyamatába. Érdeemes lenne akár egy évkör sajtójának nagyobb merítésével – a korpuszt növelve – feltárni, hogy az országban hol, milyen szinten volt jelen ez az avított fegyelmezési eszköz. Látható-e mintázat fenntartó vagy településtípus szerint? Netán a férfi és a nőtanító dichotómia mentén differenciálódik a kép?

A napilapokból feltároló tanítói mikrotörténetek révén megismerhetővé válhat egy-egy régió, település szellemisége, szociokulturális háttere, és megismerhetjük a lakosság attitűdjét az oktató-nevelő munkát végző szakemberekkel kapcsolatosan. Az országos lapok helyszíni tudósításait a helyi orgánumok hasonló témájú cikkeivel lehetne ütköztetni, melyből akár a sajtópolitika és a helyi nevelésügy kapcsolata is feltárolható.

Előbbihez hasonlóan a hatalom kérdése is további kutatást érdemel. Jelen kutatásunkban csak az országos lapokban megjelent politikai hatalmi megnyilvánulást exploráltuk. Kutatás tárgyává tehető, hogy milyen formában volt jelen a hatalom a regionális vagy intézményi szinten a tanítóság körében? Reprezentálódik-e a helyi lapokban a helyi hatalom kérdésköre? Vannak-e párhuzamosságok az országos és a regionális oktatáspolitikai mezőben? A törvényi szabályozáson túl, a sajtóban milyen egyéb hatalmi eszközök jelentek meg? A preskriptív szabályozás megjelenik-e a politikai lapokban és/vagy a szaksajtóban?

Érdekes színfoltja lehetne a neveléstörténeti kutatásoknak annak feltárása, bemutatása, hogy az oktatáspolitikai ágenseinek reprezentációja hogyan alakul. Kiket emel fel, kiket szólaltat meg a sajtó egy-egy témában? Kompetensnek tekinthető-e személye? Kutatásunkban nem térhettünk ki, de mind Purébl Győző székesfővárosi oktatási tanácsnoknak, mind a királyi tankerületi vezetők karrierútjának sajtóreprezentációja érdemes további kutatásra. Szintén unikális a tanítószervezetek vezetőinek sajtómegjelenéseit kutatni: Rákos Istvánnak, a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetség elnöke többször is szembesült sajtókritikákkal, illetve a sajtó tükröt állított a néha gyorsan megváltozó kijelentései elé. A Budapesti Tanítótestület elnöke, Ölveczky Pál vagy a Református Tanítók Országos Egyesületének elnöke, Dobó Sándor szakmai életútjának, konfliktusainak láttatása is új

eredményeket hozhatna.

Előző, felsorolásszerű gondolatmenetünk zárójavaslataként: érdemes lenne Szabolcs Éva által a dualizmus időszakában megjelent *Néptanítók Lapja* álláshirdetéseinek vizsgálatát alapul véve akár a *Néptanítók Lapjára*, akár a politikai napilapok hirdetéseire fókuszálni, és az eddigi egyetlen a korszakra vonatkozó hirdetési napilapelemzést (Biró, 2020) tovább bővíteni, hiszen a *Pesti Hirlap* és további napilapok álláshirdetési rovatot tartottak fent, melyek statisztikai alapú elemzésével földrajzi mintázat is megalkotható lenne arra vonatkozóan, hogy az álláskeresők szemében mely régiók alulértékelték, hogyan alakult a tanító-fluktuáció az országban. Úgy vélem, igen gazdag és árnyalt képet kaphatnánk azokról a régiókról, településekről, ahol a népiskolai oktatás különböző okok miatt – például tanítóhiány miatt – akadozott.

A Horthy-kori tanítóság sajtófeltárása szinte kínálja annak lehetőségét is, hogy a jelenkor hazai oktatási rendszerével, elvárásrendjével, hatalmi megnyilvánulásaival összevetésre kerüljön, hiszen a 21. század második évtizedének hazai kormányzati oktatáspolitikája gyakran deklarálja a két világháború között kialakított és működtetett oktatási rendszerrel való kapcsolatát, mely nem csak szellemiségbeli folytonosság, hanem a pragmatizmus szintjén is meglévő kötődés.

VII. Bibliográfia

VII.1. Szakirodalom

- Abbott Andrew (1988): Transcending General Linear Reality. *Sociological Theory*, **6.** 2. sz. 169–186. <https://www.jstor.org/stable/202114> Letöltés ideje: 2021. március 11.
- Ablonczy Balázs (2008): A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. *Múltunk - Politikatörténeti folyóirat*, **53.** 1. sz. 29–56. <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00013/pdf/ablonczyb.pdf> Letöltés ideje: 2021. december 11.
- Alhojailan Mohammed Ibrahim (2012): Thematic analysis: a critical review of its process and evaluation. *West East Journal of Social Sciences*, **1.** 1. sz. 39–47.
- Anderson Benedict (2006): *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.* L'Harmattan Kiadó - Atelier, Budapest.
- Assmann Jan (2018): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Asztalos József (1928): Elemi népoktatásunk újabb fejlődése. *Statisztikai Szemle*, **6.** 12. sz. 1269–1308. o.
- Asztalos József (1937): A tanítóképzés újabb adatai. *Statisztikai Szemle*, **15.** 8. sz. 734–741. o.
- Asztalos József (1938): Közoktatás. *Magyar Statisztikai Szemle*, **16.** 4. sz. 518–527. o. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/1938/1938_04/1938_04_0518_0527.pdf Letöltés ideje: 2020. január 16.
- Babbie Earl (2017): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Balassi Kiadó, Budapest.
- Bajomi-Lázár Péter (2018): Manipulál-e a média? *Médiakutató*, **18.** 4. sz. 61–79. https://mediakutato.hu/cikk/2017_04_tel/04_manipulale_a_media.pdf Letöltés ideje: 2021. december 11.
- Balog Beáta (2016): Appearance of lifereform elements between 1920 and 1930 in journal called „Magyar Lányok” (Hungarian Girls). *Pedagógia történeti Szemle*, **2.** 3–4. sz. 106–121. <file:///C:/Users/Felhaszn%C3%A1l%C3%B3/Downloads/61-120-1-PB.pdf> Letöltés ideje: 2020. december 22.
- Bartlett Frederic Charles (1985): *Az emlékezés.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Baska Gabriella (2001): A „tanítóbetegség” - Iskolaegészségügy a századforduló körüli években. In: *Magyar tanító, 1901.* Iskolakultúra, Pécs. 71–77. http://misc.bibl.u-szeged.hu/45475/1/iskolakultura_konyvek_009.pdf Letöltés ideje: 2019. január 21.
- Baska Gabriella (2011): *Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján.* Gondolat Kiadó, Budapest. <http://mek.oszk.hu/14700/14797> Letöltés ideje: 2019. február 15.

- Baska Gabriella (2018): „Néptanítónak lenni nem comicum”: A Borsszem Jankó tanítóképe. In: Fehérvári Anikó (szerk.): *A Borsszem Jankótól Bolognáig: Neveléstudományi tanulmányok. Metszéspontok*. L’Harmattan Kiadó, Budapest. 13–32.
- Baska Gabriella (2021): Adalékok az iskolai testi fenytéssel kapcsolatos vélekedések elözményeinek 19. századi történetéhez. Egy vita 1887-ből. *Neveléstudomány: Oktatás – Kutatás – Innováció*, **9**. 4. sz. 8–31.
http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2021/nevelestudomany_2021_4_8-31.pdf
 Letöltés ideje: 2022. január 01.
- Baska Gabriella és Szabolcs Éva (2005): Életreform-motívumok a Népművelés (Új Élet) című folyóiratban 1906–1918. *Iskolakultúra: Pedagógusok Szakmai-Tudományos Folyóirata*, **15**. 2. sz. 5–11.
- Bayer József (2016): A hatalom változásai a globális információs korszakban. *Magyar Tudomány*, **177**. 6. sz. 668–680. <http://www.matud.iif.hu/2016/06/05.htm> Letöltés ideje: 2022. március 04.
- Benisch Artúr (1928): Az iskolaépítési akció. In (szerk. nélkül): *Magyar népoktatás*. A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest. 97–126.
<https://digitalia.lib.pte.hu/hu/magyar-nepoktatás-királyi-magyar-egyetemi-nyomda-1928-3498#page/1> Letöltés ideje: 2022. január 02.
- Berkes József, Kántás Balázs, Szabó Piroska és Szerényi Ildikó (2020, szerk.): *A dinárhamisítók nyomában - Bicskey Elek vajdasági tanító pénzhamisítási ügye, 1928–1929*. L’Harmattan Kiadó, Budapest.
- Biró Lajos (1908): A sajtó lélektanához. *Huszedik Század*, **17**. 1. sz. 245–259. o.
- Biró Zsuzsanna Hanna (2020): Korrepetitorok, instruktorok, nyelvmesterek és házitanítók. Amit a századforduló árnyékoktatásáról tudhatunk egy pesti napilap apróhirdetése alapján. In: Garai Imre, Kempf Katalin és Vincze Beatrix (szerk.): *Mestermunka: A neveléstudomány aktuális diskurzusai*. ELTE PPK, L’ Harmattan Kiadó, 98–109.
- Bódy Zsombor (2013): Társadalomtörténeti észrevételek Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944 című könyve kapcsán. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **13**. 53. sz. 160–171.
- Bódy Zsombor (2020): A Horthy-korszak társadalomtörténetének néhány kérdéséről. In: *A Horthy-korszak vitatott kérdései*. Kossuth Kiadó, Budapest. 33–38.
- Boreczky Ágnes (1999): Fenytés az európai és az amerikai iskolákban. *Educatio*, **8**. 4. sz. 771–787.
- Bourdieu Pierre (2007): Az újságírás hatalma. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert és Terestyéni Tamás (szerk.): *Média - Nyilvánosság - Közvélemény*. Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Pécs. 160.
- Boyatzis Richard E. (1998): *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Sage Publications, London.

- Braun Virginia és Clarke Victoria (2006): Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, **3**. 2. sz. 77–101.
file:///C:/Users/Felhaszn%C3%A1l%C3%B3/Downloads/Using_thematic_analysis_in_psychology.pdf Letöltés ideje: 2020. november 12.
- Braun Virginia és Clarke Victoria (2012): Thematic analysis. In: Cooper Harris, Camic Paul, Long Debra, Panter Abigail T., Sher Kenneth és Rindskopf David (szerk.): *APA handbook of research methods in psychology. Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological*. 2. köt. American Psychological Association, Washington, DC. 57–71. Letöltés ideje: 2019. december 23.
- Bruckner Éva (2017): Vagon- és barakkvárosok. A trianoni utódállamok menekültjeinek életkörülményei. *Polgári Szemle*, **13**. 1–3. sz. 243–255.
http://real.mtak.hu/80178/1/PSZ%202017.%201-3.szam_v12_beliv_21.pdf Letöltés ideje: 2021. március 14.
- Buchmüller Péter (2017): A kőszegi zsidóság reprezentációja a Kőszeg és Vidéke című hetilapban 1909 és 1939 között. *Médiakutató*, **18**. 1–2. sz. 97–107.
https://mediakutato.hu/cikk/2017_01_tavasz_nyar/06_a_koszegi_zsidóság_reprezentációja.pdf Letöltés ideje: 2021. január 5.
- Buzinkay Géza (2009): *Hírharang, vezércikk, szenzációs riport – Magyar sajtótörténeti antológia 1780–1956*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Buzinkay Géza (2016): *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Wolters Kluwer, Budapest. Letöltés ideje: 2019. február 16.
- Buzinkay Géza, Kókay György és Murányi Gábor (1994): *Magyar sajtó története*. Magyar Újságírók Országos Szövetsége, Budapest.
- Csapó Csaba (2005): A „panama” szó jelentésváltozása, avagy egy miniszterelnök bukása. *Uj Forrás*, **37**. 8. sz. 94–99. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00108/050825.htm> Letöltés ideje: 2022. március 10.
- Corbin Juliet és Strauss Anselm (2015): *A kvalitatív kutatás alapjai. A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Czeferner Dóra (2014): „Kávéházakban, klubokban, olvasóköri körökben kérjük A Nő és a Társadalom lapot!” Egy folyóirat a nők egyenjogúságáért. *Médiakutató*, **15**. 2. sz. 49–61. http://epa.oszk.hu/03000/03056/00055/pdf/EPA03056_mediakutato_2014_nyar_049-061.pdf Letöltés ideje: 2021. január 7.
- Czeferner Dóra (2020): Túlélési stratégiák, alkalmazkodás, nemzetközi beágyazottság. A Feministák Egyesülete két világháború közötti történetének kutatási lehetőségei. *Per Aspera ad Astra*, **7**. 2. sz. 109–122.
http://epa.oszk.hu/02600/02696/00013/pdf/EPA02696_per_aspera_2020_2_109-122.pdf Letöltés ideje: 2021. szeptember 6.
- Czingel Szilvia (2014): „Pest, feketére fest...”. A megbélyegzés mítoszai: a Budapesten szolgáló házicselések megítélése a higiénia, a tisztálkodás és a szépség tekintetében. *Múltunk - Politikátörténeti folyóirat*, **59**. 1. sz. 204–220. http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/czingelsz_14_1.pdf Letöltés ideje: 2021. november 22.

- Császi Lajos (2004): Az egészségnevelés reprezentációja a médiában. *Médiakutató*, **5.** tél. sz. 4. 7–22.
https://mediakutato.hu/cikk/2004_04_tel/01_az_egeszsegneveles_reprezentacioja
 Letöltés ideje: 2020. november 24.
- Csiszár Gábor (2018): A Redl-ügy megjelenése a korszak sajtójában. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **19.** 72. sz. 158–180.
https://epa.oszk.hu/00400/00414/00063/pdf/EPA00414_korall_2018_72_158-180.pdf
 Letöltés ideje: 2020. november 18.
- Deák Imre (1927, szerk.): *Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. évre*. Spinger Gusztáv, Budapest.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1927-1931_4/?pg=0&layout=s Letöltés ideje: 2021. október 12.
- DeFleur Melvin L. (2007): Társadalom és tömegsajtó. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert és Terestyéni Tamás (szerk.): *Média - Nyilvánosság - Közvélemény*. Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest.
 file:///C:/Users/Felhaszn%C3%A1l%C3%B3/Downloads/0050_Angelusz_es_masok_szerk_Media-nyilvanosság-kozvelemenyo%20(2).pdf Letöltés ideje: 2020. december 24.
- Denk Arnold (1939): Az Országos Tisztviselői Betegségélezési Alap. In: Martonffy Károly (szerk.): *A mai magyar szociálpolitika. Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest. 303–309.
http://mtda.hu/books/martonffy_karoly_a_mai_magyar_szocialpolitika.pdf Letöltés ideje: 2021. február 1.
- Depaepe Marc (2013): Több mint az amnézia ellenszere - Historiográfiai, elméleti és módszertani reflexiók a nevelés történetére vonatkozóan. In: Hegedűs Judit, Németh András és Szabó Zoltán András (szerk.): *Pedagógiai historiográfia. Új elméleti megközelítések, metodológiai eljárások*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 9–29.
https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/5681/Historigrafia_Nyomda.pdf?sequence=1 Letöltés ideje: 2020. október 12.
- DeSantis Lydia és Ugarriza Doris Noel (2000): The Concept of Theme as Used in Qualitative Nursing Research. *Western Journal of Nursing Research*, **22.** 3. sz. 351–372.
- Dévényi Anna (2012): A nemzetnevelés szerepe Gömbös Gyula és Hóman Bálint politikájában. *Képzés és Gyakorlat*, **10.** 3–4. sz. 22–35.
http://trainingandpractice.hu/sites/default/files/kepzes_es_gyakorlat/tanulmanyok/02-Devenyi-tanulmany.pdf Letöltés ideje: 2021. november 11.
- Dévényi Anna (2020): A középfokú oktatás társadalmpolitikai vetületei a Horthy-korszakban. *Századok*, **154.** 1. sz. 81–106.
 file:///C:/Users/uid/Downloads/A_KOZEPFOKU_OKTATAS_TARSADALOMPOLITIKAI.pdf Letöltés ideje: 2022. április 10.
- Dilthey Wilhelm (2004, szerk.): *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868–1958*. Trezor Kiadó, Budapest.

- Duby George (2000): *Folytonos történelem*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Dziobek László (1936): Az iskola szerepe a gyermekkori fertőző bőrbetegségnél. *Magyar Népegészségügyi Szemle*, **4**. 3. sz. 60–64.
https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNepegeszsegugyiSzemle_1936/?pg=71&layout=s&query=dziobek Letöltés ideje: 2021. augusztus 19.
- Egresi Katalin (2020): Szociálpolitikai gondolkodás és szociális jogalkotás a két világháború közötti Magyarországon. In: *A Horthy-korszak vitatott kérdései*. Kossuth Kiadó, 39–43.
- Egyed István (1929): A japán sajtó. *A Sajtó. Sajtóügyi tudományos folyóirat*, **3**. 10. sz. 542–562.
- Ehmann Bea (2002): *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Elek Orsolya (2018): A fénykép történeti forrásként való alkalmazhatóságáról. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **73**. sz. 5–17.
https://epa.oszk.hu/00400/00414/00064/pdf/EPA00414_korall_2018_73_005-017.pdf
 Letöltés ideje: 2020. december 12.
- Elekes Dezső (1927a): Az időszakai sajtó statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle*, **5**. 3. sz. 250–271.
- Elekes Dezső (1927b): Az időszakai sajtó nemzetközi adatai. *Magyar Statisztikai Szemle*, **5**. 7. sz. 720–724.
- Elekes Dezső (1931): Magyarország időszakai sajtója 1930-ban. *Magyar Statisztikai Szemle*, **9**. 6. sz. 578–595.
- Elekes Dezső (1935): Magyarország időszakai sajtója 1934. *Magyar Statisztikai Szemle*, **13**. 12. sz. 1100–1117.
- Elekes Dezső (1939): Magyarország időszakai sajtója 1938-ban. *Magyar Statisztikai Szemle*, **17**. 7. sz. 878–889.
- Eördögh István (2000): *Erdély román megszállása 1916–1920*. Lazi Bt, Szeged.
- F. Dózsa Katalin (2016): Az első világháború hatása a polgári erkölcsök, a női szerepek és az öltözködés érdemi változásaira. *Múltunk - Politikátörténeti folyóirat*, **12**. 2. sz. 54–82.
http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/fdozsak_16_2.pdf Letöltés ideje: 2020. november 28.
- Farkas Judit Antónia (2002): Bisztrai Farkas Ferenc és a bibliofil könyvkiadás. Adalékok a két világháború közötti magyar könyvkultúra történetéhez. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **3**. 10. sz. 163–186.
<http://epa.oszk.hu/00400/00414/00007/pdf/09farkasjudit.pdf> Letöltés ideje: 2020. december 11.
- Fazekas Csaba és Klestenitz Tibor (2015): Mentőakció a „keresztény sajtóért” 1926-ban (Zichy János levele Festetics Taszilónak). *Egyháztörténeti Szemle*, **16**. 4. sz. 44–54.

<https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/fazekas-klestenitz.pdf> Letöltés ideje: 2021. december 20.

- Fazekas Júlia (2020): Olvasó honleányok, bajszos írónők. Nők a reformkori divatlapokban. In: *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920*. Reciti Kiadó, Budapest. 63–87. http://real.mtak.hu/118065/1/Nok_idoszaki_kiadvanyok.pdf Letöltés ideje: 2022. január 05.
- Fehér Katalin (2005): *Sajtó és nevelés Magyarországon 1777–1849*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Feischmidt Margit (2007): A megalapozott elmélet. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum - PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Pécs. 234–243. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/regiokonyvek/kozossegtanulmany.pdf> Letöltés ideje: 2020. november 23.
- Fejes Gábor (1935): Jegyzőkönyv. Felvétel az Órségi Református Egyházmegye tanügyi bizottságának 1935. július 30-án Körmenyden tartott gyűléséről. Órségi Református Egyházmegye, https://adt.arcanum.com/hu/view/DunantuliRefJkv_Orseg_1935-07-31/?query=tan%C3%BCgy&pg=23&layout=s Letöltés ideje: 2021. augusztus 19.
- Felsőruttkai Ruttkay Aladárné (1929): Magyarország pusztuló kertje. *Néptanítók Lapja*, **62.** 9–10. sz. 27.
- Foucault Michel (1998): A diskurzus rendje. In: Romhányi Török Gábor (szerk.): *A fantasztikus könyvtár - Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Pallas Stúdió - Attraktor Kft., Budapest. 50–74.
- Földes Béla (1932): A bűnügyi statisztika problémái. *Magyar Statisztikai Szemle*, **10.** 4. sz. 243–255. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/1932/1932_04/1932_04_0243_0255.pdf Letöltés ideje: 2021. május 11.
- Földes Béla (1936): A bűnügy irányvonala. *Magyar Statisztikai Szemle*, **14.** 8. sz. 694–698. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/1936/1936_08/1936_08_0694_0698.pdf Letöltés ideje: 2018. december 25.
- Földesi Renáta (2020): Az egészséges életmód és a természetes megközelítések reprezentációja az Életreform folyóirat harmincas évekbeli számaiban. In: Garai Imre, Kempf Katalin és Vincze Beatrix (szerk.): *Mestermunka: A neveléstudomány aktuális diskurzusai*. ELTE PPK, L'Harmattan Kiadó, Budapest. 245–258.
- Frank Tamás (2014): *A Nemzetnevelés és a Néptanítók Lapja 1925. évi vezércikkeinek összehasonlító bemutatása*. Előadás bemutatva „In Caritate Perficias”: A keresztény nevelés mint társadalmi érték. Vác. 2014. április 25–26.
- Frank Tamás (2018): Tanítótság a korabeli bulvársajtó tükrében az 1930-as évek hajnalán. *Különleges Bánásmód*, **4.** 3. sz. 39–54. <https://ojs.lib.unideb.hu/kulonlegesbanasmod/article/view/7968> Letöltés ideje: 2018. december 20.

- Frank Tamás (2019): Iskolai testi fenyítés reprezentációja a Horthy-korszak bulvársajtójában. In: Kollega Tarsoly István és Túri Ibolya (szerk.): „Értékteremtő tudomány” Magyar Tudomány Ünnepe 2019. Semmelweis Egyetem Pető András Kar, Budapest. 85–100. <http://real.mtak.hu/105593/>
- Frank Tamás (2020a): *Visual and Conceptual Representation of Teachers in the 1926 Editions 'Tolnai Világlapja' Journal*. Előadás bemutatva WCCE Budapest. <https://www.wcce2020.org/venue?pgid=khtftou-ddb7622b-3825-45df-a977-9b4765bd6127> Letöltési idő: 2020. december 14.
- Frank Tamás (2020b): *The Pesti Napló's image of female teachers in the Klebelsberg era*. Előadás bemutatva WCCE Budapest. https://f8ea0227-5b5d-457f-b1f9-06901d7c5a44.filesusr.com/ugd/f8b645_97ca6792c4574996ad7a17a708a531dc.pdf Letöltési idő: 2020. december 14.
- Frank Tamás és Valentné Albert Éva (2021): *Az 1938-as Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus és az iskola kapcsolata az Esti Kurir és az Uj Nemzedék című lapokban*. Neveléstudományi konferencia: Változások a pedagógiában - a pedagógia változása III. Esztergom. 2021. november 19.
- Fülöp Márton (2020): Vicclapok és karikatúrák a második világháborús propaganda szolgálatában Németországban és Magyarországon (1939–1944). *Múltunk - Politikátörténeti folyóirat*, **65**. 1. sz. 59–90. http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2020/09/fulopm_20_1.pdf. Letöltés ideje: 2021. január 4.
- Gadamer Hans-Georg (2004): *Igazság és módszer*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Garai Imre (2015): A tudós tanár szerepének megformálódása a magyar oktatásügyben. A magyar középiskolai tanárképzés fejlődésének történeti áttekintése. In: Károly Krisztina és Perjés István (szerk.): *Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből. Diszciplínák tanítása - a tanítás diszciplínái I*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 297–308. https://www.eltereader.hu/media/2016/01/Tanulmanyok_READER.pdf Letöltés ideje: 2020. december 20.
- Garai Imre (2016): *A tanári elitképzés műhelye. A Bárány Eötvös József Collegium története 1895–1950*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest. http://honlap.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/2016/02/A_Tanari_elitkepzes_masodik_kiad.pdf Letöltés ideje: 2022. április 06.
- Garai Imre (2017): Teleki Pál, a báró Eötvös József Collegium curátora. In: Németh András és Pukánszky Béla (szerk.): *Gyermekek, tanárok, iskolák – egykoron és ma. Tanulmányok a 90 éves Mészáros István tiszteletére*. Eötvös Kiadó, Budapest. 9–21. http://real.mtak.hu/55811/1/Nemeth_Meszaros_tiszt_kot_WEB.pdf Letöltés ideje: 2020. december 18.
- Garai Imre (2018): A középiskolai tanárképzés intézményeit érintő változások a fővárosban az első világháborúban és az azt követő időszakban. *Per Aspera ad Astra*, **5**. 2. sz. 115–136.

- Garai Imre (2020): Az ELTE ígéretes kutatója.
<https://www.youtube.com/watch?v=LBWWynRljeE> Letöltés ideje: 2021. szeptember 11.
- Géczi János (2007): A magyar neveléstudományi sajtó a 19–20. század fordulóján. *Magyar Pedagógia*, **107**. 1. sz. 57–66.
- Gelencsér Katalin (2003): Grounded Theory. *Szociológiai Szemle*, **13**. 1. sz. 143–154. szociologia.hu/dynamic/0301gelencser.pdf Letöltés ideje: 2020. november 30.
- Gergely Endre (1933): Mit tehet a lelkész és a tanító a népegészségügy terén? *Magyar Népegészségügyi Szemle*, **1**. 2. sz. 50–57.
- Géring Zsuzsa (2014): Tartomelemzés: a virtuális és a „valós” világ határán. *Kultúra és Közösség*, **5**. 1. sz. 9–24. <http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2014/1/03.pdf> letöltés ideje: 2018. augusztus 3.
- Glaser Barney G. (2002): Constructivist Grounded Theory? *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research [On-line Journal]*, **3**. 3. sz. 1–14. <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/index> Letöltés ideje: 2021. január 24.
- Glaser Barney G. és Strauss Anselm L. (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Aldine Transaction. A Division of Transaction Publishers, New Brunswick and London. http://www.sxf.uevora.pt/wp-content/uploads/2013/03/Glaser_1967.pdf Letöltés ideje: 2021. január 24.
- Graneheim Ulla H., Lindgren Britt-Marie és Lundman Berit (2017): Methodological challenges in qualitative content analysis: A discussion paper. *Nurse Education Today*, **56**. 29–34. Letöltés ideje: 2021. január 31.
- Gyáni Gábor (1987): Női munka és a család Magyarországon (1900–1930). *Történelmi Szemle*, **30**. 3. sz. 366–374.
https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1987-88_3/gyani.pdf Letöltés ideje: 2021. május 12.
- Gyáni Gábor (2005a): Elmélet és források. Válasz Font Mártának. *Jelenkor*, **48**. 5. sz. 542.
- Gyáni Gábor (2005b): A bűnözés Horthy-kori történetéhez. *Történelmi Szemle*, **47**. 3–4. sz. 381–392. https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2005-3-4/381-392_Gyani.pdf Letöltés ideje: 2021. január 4.
- Gyáni Gábor (2007): *Relatív történelem*. Typotex, Budapest.
https://www.typotex.hu/upload/book/382/gyani_gabor_relativ_tortenelem_reszlet.pdf
 Letöltés ideje: 2022. május 03.
- Gyáni Gábor (2009): A mindennapi élet mint analitikus kategória. A társadalomtörténet-írás lehetséges új útja. *Történelmi Szemle*, **51**. 2. sz. 259–274.
https://epa.oszk.hu/00600/00617/00045/pdf/EPA00617_tortenelmi_szemle_2009_02_259-274.pdf Letöltés. 2019. december 17.

- Gyáni Gábor (2017): A felejtés mint politikai mítosz. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **18.** 67. sz. 22–34.
- Gyenesei József (2020): Spanyolnáthajrávány Kecskeméten, 1918-ban. *Múltbanéző - Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárának elektronikus folyóirata*, **16.** 7. sz. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_16_7 Letöltés ideje: 2021. február 8.
- Habermas Jürgen (1999): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Hacker Ervin (1937): Magyarország kriminalitása az 1925–1934. években. *Magyar Statisztikai Szemle*, **15.** 8. sz. 741–754. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/1937/1937_08/1937_08_0741_0753.pdf Letöltés ideje: 2021. augusztus 22.
- Halasy Nagy József (1934): Nevelheti-e az újság a közönséget? *A Sajtó. Sajtóügyi tudományos folyóirat*, **8.** 5–6. sz. 1–4.
- Halkovics László (1996): Az ipar Trianontól 1945-ig. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században*. II. köt. Babits Kiadó, Szekszárd. 583–587. <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/346.html> Letöltés ideje: 2020. január 2.
- Hamza Gábor (2015): Észrevételek a politikai hatalom és erkölcs kapcsolatáról a rendszerváltást követő időszakban, különös tekintettel Kelet- és Közép- Európára. *Polgári Szemle*, **11.** 4–6. sz. 390–393. http://epa.oszk.hu/00800/00890/00060/EPA00890_polgari_szemle_2015_1-3_681.htm Letöltés ideje: 2022. április 22.
- Heidegger Martin (2007): *Lét és idő*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Heller Mária és Rényi Ágnes (2000): A nyilvánosság kommunikáció-elméleti megközelítéseiről. A nyilvánosságfogalom differenciálódása az új elméletekben, kommunikációkutatás és szociológia határán. In: *Kommunikáció*. Budapest. 69–94. http://www.ccg.hu/pub/szoc/jelkom.iv-7/JK10-heller_renyi-ANyilvanosságfogalom.pdf Letöltés ideje: 2020. december 24.
- Hollósi Gábor (2015a): A választói jog védelme és kapcsolata a büntetőjoggal a két világháború közötti években. *Iustum Aequum Salutare*, **XI.** 4. sz. 49–64. <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20154sz/03.pdf> Letöltés ideje: 2022. április 30.
- Hollósi Gábor (2015b): Országgyűlési választási rendszer és választójog a Horthy-kori Magyarországon. *Pro Publico Bono*, **3.** 1. sz. 115–133. http://real.mtak.hu/92602/1/2015_1.115-133..pdf Letöltés ideje: 2022. március 30.
- Hüber Gabriella Margit (2014): Köznevelés kontra magánnevelés XIX. század eleji tudományos folyóiratok tükrében. In: Koós Ildikó és Molnár Béla (szerk.): *A tanítóképzés múltja, jelene III*. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron. 164–174. mek.oszk.hu/13400/13454/13454.pdf Letöltés ideje: 2019. május 11.
- Ignác Károly (2018): Választói magatartás 1926-ban - A kormánypárt választási gépezetének működése és egy statisztikai felmérés tanulságai nyílt szavazású választókerületekben.

Múltunk - Politikatörténeti folyóirat, **63.** 1. sz. 87–134. http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2018/04/ignacz_k_18_1.pdf Letöltés ideje: 2022. április 01.

Imre Sándor (1928): *Neveléstan*. Studium, Budapest.

Imrédy Béla (1928): Produktivitás és fizetési mérleg. *Közgazdasági Szemle*, **52.** 1. sz. 20–41. https://adt.arcanum.com/hu/view/KozgazdasagiSzemle_1928/?pg=25&layout=s Letöltés ideje: 2021. július 2.

Jánki Gyula (1938): A tanítóképzés Magyarországon 1936/37. tanévben. *Magyar Statisztikai Szemle*, **16.** 2. sz. 155–160. Letöltés ideje: 2021. augusztus 04.

Jászi Oszkár (1905): Kulturális elmaradottságunk okairól. *Huszedik Század - Társadalomtudományi szemle*, **6.** 2. sz. 1–28. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HuszedikSzazad_1905/?pg=604&layout=s&query=kultur%C3%A1lis Letöltés ideje: 2019. március 04.

Joó Adrienn (2006): Az elemi népoktatás és a tanítóképzés reformja a Nemzetnevelés tükrében. *Iskolakultúra*, **16.** 9. sz. 3–23. <http://epa.oszk.hu/00000/00011/00107/pdf/2006-9.pdf> Letöltés ideje: 2020. július 23.

Kaba Eszter (2014): „Őszre hazajönnek mind!” Hadifogolykérdés és a magyar társadalom a Pesti Hírlap hasábjain, 1920–1923. *Aetas*, **29.** 3. sz. 97–108. <http://acta.bibl.u-szeged.hu/34864/> Letöltés ideje: 2021. január 23.

Kaló Zsuzsa (2019): Szerhasználó várandós és kisgyermekes nők anyaság-fogalmának feltárása. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, **20.** 3. sz. 239–266. <https://akjournals.com/view/journals/0406/20/3/article-p239.xml> Letöltés ideje: 2020. október 23.

Karácsony Ilona (2018): Az intézményesült iskola-egészségügyi ellátás részvétele az iskolai egészséges életmódra nevelésben, a felvilágosítástól a teljes körű fejlesztésig. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből*. International Research Institute, Komárno. 143–152. <http://www.irisro.org/pedagogia2018januar/41KaracsonyIlona.pdf> Letöltés ideje: 2021. január 10.

Keglevich Kristóf (2019): A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium működése Ozorai Frigyes idején. *Fons*, **26.** 3. sz. 301–330. http://www.epa.hu/03300/03304/00087/pdf/EPA03304_fons_2019_03_301-330.pdf Letöltés ideje: 2022. március 14.

Kelemen Ágnes Katalin (2018): Peregrináció, emigráció, száműzetés. A két világháború közötti magyar diákvándorlás és a numerus clausus összefüggései. *Múltunk*, **63.** 4. sz. 4–31. http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2019/09/kelemenak_2018_4.pdf Letöltés ideje: 2020. december 11.

Kelemen Elemér (1994): Tantervpolitika, tantervkészítés a 19–20. században. *Educatio*, **3.** 3. sz. 389–404. file:///C:/Users/uid/Downloads/Kelemen_E_94_03.pdf Letöltés ideje: 2022. április 15.

- Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből*. Iskolakultúra, Pécs.
<https://mek.oszk.hu/05200/05223/05223.pdf> Letöltés ideje: 2020. január 20.
- Kelemen Elemér (2019): Az állami tanítóképzés történetének fordulópontjai. *Pedagógusképzés*, **18**. 46. sz. 7–20.
<http://ojs.elte.hu/pedagoguskepzes/article/view/1323/1184>. Letöltés ideje: 2021. február 08.
- Kenedi Géza (1911): A sajtó problémái. *Magyar Figyelő*, **1**. 1. sz. 229–240.
- Kérchy Anna (2015): Hebrencs kisleányból kötelességtudó honleány. Nőképváltozások a Magyar Lányok hetilap első világháború alatti lapszámaiban. *Médiakutató*, **16**. 2. sz. 81–95.
https://www.mediakutato.hu/cikk/2015_02_nyar/08_magyar_lanyok.pdf.
 Letöltés ideje: 2021. május 23.
- Kereszty Orsolya (2005): Kulcsfontosságú „rejtett” női terek a nemzetépítésben a Magyar Paedagógiában (1892–1918). *Neveléstörténet: A Székesfehérvári Kodolányi János Főiskola folyóirata*, **2**. 3–4. sz. 39–61.
https://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=32&rid=1&id=176 letöltés ideje: 2020. november 26.
- Kereszty Orsolya (2010): A feminista nőmozgalom folyóirata a nők művelődéséért: A Nő és a Társadalom (1907–1913) indulása. In: Szabolcs Éva és Garai Imre (szerk.): *Neveléstudomány - reflexió - innováció. AZ ELTE PPK Neveléstudományi Intézet 2010. április 16-án tartott konferenciájának előadásai*. Gondolat Kiadó, Budapest. 82–94.
- Kereszty Orsolya (2011): *„A Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907–1913)*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest.
- Kéri Katalin (2013): Pedagógiai sajtó a dualizmus kori Baranyában. *Neveléstörténet: A Székesfehérvári Kodolányi János Főiskola folyóirata*, **10**. 3–4. sz. 33–42.
- Kéri Katalin (2015a): A neveléstörténet kutatási helyszínei; elsődleges és másodlagos forrásai, forrástipológia. In: Vörös Katalin (szerk.): *Neveléstörténet az osztatlan tanárképzésben*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. <http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/13/index.html> Letöltés ideje: 2021. május 22.
- Kéri Katalin (2015b): *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)*. Kronosz Kiadó, Pécs.
- Keszei András (2017): Felejtés, társadalom, történelem. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **18**. 67. sz. 5–23.
- King Nigel (2004): Using templates in the thematic analysis of text. In: Cassell Catherine és Symon Gillian (szerk.): *Essential guide to qualitative methods in organizational research*. Sage Publications, London. 257–270.
- Kiss József (1929): *Nők a tanítói pályán*. Dunántúli Egyetemi Nyomdája, Pécs.

- Kiss László (2015): *A magyar közegészségügy fejlődése a közegészségügyi gondolkodás kialakulásától az állami közegészségügyi rendszer kiépítéséig*. PhD disszertáció. Eötvös Lorán Tudományegyetem Társadalomtudományi Doktori Iskola, Budapest. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/44529/kiss_laszlo_doktori_ertekezes.pdf Letöltés ideje: 2021. május 11.
- Kiss Olga (2000): Irányzatok a mai tudományhermeneutikában. *Replika - Társadalomtudományi folyóirat*, 41–42. 115–124. https://www.replika.hu/system/files/archivum/replika_41-42-09_kiss.pdf Letöltés ideje: 2020. december 10.
- Klein Tamás (2012): Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I. 1919–1931. *In Medias Res*, 1. 2. sz. 182–198. <http://real.mtak.hu/108596/1/media-tudomany-adalekok-a-horthy-korszak-sajto-rendeszeti-szabalyozasahoz-i-cikk-21.pdf> Letöltés ideje: 2021. március 12.
- Klestenitz Tibor (2009): Sajtó, felekezet, politika. *Múltunk - Politikátörténeti folyóirat*, 54. 3. sz. 171–201. <http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/klestenitz09-3.pdf> Letöltés ideje: 2020. július 25.
- Klestenitz Tibor (2013): Két nagygyűlés Budapesten. *Médiakutató*, 14. 1. sz. 53–64. https://mediakutato.hu/cikk/2013_01_tavasz/04_katolikus_nagygyules.pdf Letöltés ideje: 2021. január 15.
- Klestenitz Tibor (2014): „A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota.” A KSV-lapok, az Esti Újság és Gömbös Gyula utódlásának kérdése. *Médiakutató*, 15. 2. sz. 87–95. https://www.mediakutato.hu/cikk/2014_02_nyar/07_gombos_gyula_kozponti_sajtoval_lalat_esti_ujsg.pdf Letöltés ideje: 2021. január 15.
- Klestenitz Tibor (2018): Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: A magyar társadalom 1918 után*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 301–336.
- Klestenitz Tibor (2020): Az Új Nemzedék 1936–1939 között. In: Klestenitz Tibor (szerk.): *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből*. Médiatudományi Intézet, Budapest. 132. 93–105. <http://real.mtak.hu/122614/1/MK39web.pdf> Letöltés ideje: 2021. szeptember 07.
- Koi Gyula és Patyi András (2015, szerk.): *Magyar Zoltán összes művei I. (1919–1922). Kritikai kiadás*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Szolgáltató Kft., Budapest. http://real.mtak.hu/25214/1/opus110magyar_zoltan_osszes_muveinek_kritikai_kiadasa_i_36_vegleges_nyers.pdf Letöltés ideje: 2020. október 14.
- Koloh Gábor (2018): Magyarország demográfiája és az első világháború. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: A magyar társadalom 1918 után*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 9–46.
- Kovács Krisztina (2008): Ábécés- és olvasókönyvek elemzése a Magyar Paedagogiai Szemle tükrében. *Neveléstörténet: A Székesfehérvári Kodolányi János Főiskola folyóirata*, 5. 1–2. 103–114. http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=37&rid=2&id=319 Letöltés ideje: 2021. április 23.

- Kőfalviné Ónodi Márta (2012): Kiskunfélegyházi Gimnázium diákújságai, 1874–1930. *Múltbanéző - Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárának elektronikus folyóirata*, **3.** 5. sz. p. 10. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_5_2
Letöltés ideje: 2020. május 22.
- Kövér György (2013): Növekedés és hanyatlás az Osztrák-Magyar Monarchia történelmi emlékezetében. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **14.** 54. sz. 5–27.
- Kövér György és Gyáni Gábor (2006): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Krippendorff Klaus (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Kucsera Csaba (2008): Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, **18.** 3. sz. 92–108.
https://szociologia.hu/dynamic/SzocSzemle_2008_3_092_108_KucsereCs.pdf
Letöltés ideje: 2021. március 05.
- Lazarsfeld Paul F. és Merton Robert K. (2011): Tömegkommunikáció, közízlés és szervezett társadalmi cselekvés. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert és Terestyéni Tamás (szerk.): *Média - Nyilvánosság - Közvélemény*. Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Pécs.
[file:///C:/Users/Felhaszn%C3%A1ll%C3%B3/Downloads/0050_Angelusz_es_masok_szerk_Media-nyilvanosság-kozvelemeny%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Felhaszn%C3%A1ll%C3%B3/Downloads/0050_Angelusz_es_masok_szerk_Media-nyilvanosság-kozvelemeny%20(1).pdf) Letöltés ideje: 2019. április 12.
- Lengyel Ernő (1934): Ujságíró-arckép. Miklós Andor (1880–1933). *A Sajtó. Sajtóügyi tudományos folyóirat*, **8.** 1. sz. 5–8.
- Levi Giovanni (2000): Az életrajz használatáról. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **1.** 2. 81–92.
- Lindgren Britt-Marie, Lundman Berit és Graneheim Ulla H. (2020): Abstraction and interpretation during the qualitative content analysis process. *International Journal of Nursing Studies*, **108.** 1–6.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0020748920301164?via%3Dihub> Letöltés ideje: 2021. február 12.
- Lipták Dorottya (1997): A családi lapoktól a társasági lapokig. *Budapesti Negyed*, **5.** 16–17. sz. 45–70.
- Lipták Dorottya (2001): Polgári kulturális gyakorlat és nemzeti jelleg a közép-európai sajtóban. *Aetas*, **16.** 3. sz. 46–83.
http://acta.bibl.uszeged.hu/41630/1/aetas_2001_003_004.pdf. Letöltés ideje: 2019. március 16.
- Litteratus (1930): Sajtó és közvélemény. *A Sajtó. Sajtóügyi tudományos folyóirat*, **4.** 9. sz. 526–527.
- Littoz-Monnet Annabelle (2015): Az Európai Unió emlékezetpolitikájáról. *Magyar Lettre Internationale*, **25.** 98. sz. 71–74.

http://epa.oszk.hu/00000/00012/00082/pdf/EPA00012_lettre_2015_98_71-78.pdf.
Letöltés ideje: 2020. február 28.

Loriga Sabina (2011): Történet- és életrajzírás a 19–20. században. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **12.** 44. sz. 5–29.
http://epa.oszk.hu/00400/00414/00035/pdf/Korall_44_Sabina.pdf. Letöltés ideje: 2021. január 21.

Löwenthal Leo (1973): *Irodalom és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztika Hivatal (szerk.1925): *Magyar Statisztikai Évkönyv. 1919., 1920., 1921., 1922.* Budapest.
http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/Manda/MSE2/MSE2_1919_1922.pdf Letöltés ideje: 2022. május 20.

Magyar Kir. Központi Statisztika Hivatal (szerk.1936): *Magyar Statisztikai Évkönyv.1935.* Budapest. http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/Manda/MSE2/MSE2_1935.pdf.
Letöltés ideje: 2022. május 10.

Magyari Lajos (1930): A gazdasági válság enyhítése. *Közgazdasági Szemle*, **73.** 4. sz. 306–310. https://adt.arcanum.com/hu/view/KozgazdasagiSzemle_1930/?pg=1&layout=s
Letöltés ideje: 2021. július 11.

Magyary Zoltán (1927, szerk.): *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, Budapest.
http://mtda.hu/books/magyary_zoltan_a_magyar_tudomany_politika_alapvetese.pdf
Letöltés ideje: 2021. május 11.

Mann Miklós (2002a): Költségvetés és törvénykezés a két világháború közötti korszak pedagógiai sajtójában. In: Szabolcs Éva és Mann Miklós (szerk.): *Magyar neveléstörténeti tanulmányok II. Új szempontok, új források*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 94–142.

Mann Miklós (2002b): Budapest oktatásügye a két világháború között. In: Mann Miklós (szerk.): *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Önkönet, Budapest. 105–152.

Maróthy Szilvia (2020): *Digitális bölcsészet - A szövegtől az adatig*. Akadémiai Kiadó, Budapest. https://mersz.hu/hivatkozas/m794aszad_0 Letöltés ideje: 2022. március 19.

Mazzoleni Gianpetro (2002): *Politikai kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest.

Mendelényi János (1934): Elnöki megnyitó a Bányakerületi Ág. Hitv. Ev. Tanítóegyesület Békéscsabán, 1934. évi szeptember hó 21-én tartott közgyűlésén. *Evangélikus Népiskola - Nevelés- és oktatásügyi folyóirat, az Országos Ágostai Hitvallású Evangélikus Tanítóegyesület hivatalos közlönye*, **40.** 12. sz. 346–349.

Mészáros István (1996): *A magyar nevelés és iskolatörténet kronológiája 996–1996*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Mezeiné Rumpf Anita (2019): A (Nép)Iskolai Szemle nevelés-oktatási közlöny és gyermekvilága. In: Tóth Péter, Benedek András, Mike Gabriella és Duchon Jenő (szerk.): *Fejlődés és partnerség a felsőoktatásban határok nélkül - Development and*

Partnership in HE without Borders. BME Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Műszaki Pedagógia Tanszék, Budapest. 390–395.

https://drive.google.com/file/d/19mKwfGKJj_8ZHfiv0_vOsfIMp2y8ydBT/edit
Letöltés ideje: 2020. december 11.

Mezeiné Rumpf Anita (2020): Tanügyi folyóiratok Csurgón a népoktatási törvény szentesítése után. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*, **11**. 1–2. sz. 9 p. <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2020/05/mezeine-rumpf-anita-tanügyi-folyoiratok-csurgon-a-nepoktatasi-torveny-szentesitese-utan-11-01-08/>
Letöltés ideje: 2020. december 11.

Miletic Aleksander R. (2018): Az első világháború és a lakásbérleti piac, 1914–1938. *Aetas*, **33**. 2. sz. 5–21. http://acta.bibl.u-szeged.hu/57143/1/aetas_2018_002.pdf. Letöltés ideje: 2021. április 20.

Molnár Béla (2014): A Népiskolai Szemle és az Iskolai Szemle. In: Koós Ildikó és Molnár Béla (szerk.): *A tanítóképzés múltja, jelene III*. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron. 188–201. <https://mek.oszk.hu/13400/13454/13454.pdf> Letöltés ideje: 2019. november 12.

Motkó Géza (1930): Szenzációhajhászás és demokrácia – Egy prágai újság ankétja. *A Sajtó. Sajtóügyi tudományos folyóirat*, **4**. 6. sz. 292–297.

Motkó Géza (1931): A mechanizálódó újságírás. *A Sajtó. Sajtóügyi tudományos folyóirat*, **5**. 5. sz. 236–239.

Nagy Andrea (2019): Középfokú katonai nevelés Magyarországon a kiegyezéstől 1945-ig – A fegyelmező hatalom és a totális intézmény jellemzőinek vizsgálata. PhD disszertáció, ELTE PPK NDI, Pedagógiatörténeti Doktori Program, Budapest. https://ppk.elte.hu/dstore/document/300/Nagy%20Andrea_doktori_disszertacio.pdf.
Letöltés ideje: 2022. március 13.

Nagy Mária (2001a): „Önbecsérzet és tudásvágy”. Viták a Néptanítók Lapja 1901-es évfolyamában. In: Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva (szerk.): *Magyar tanító, 1901*. Iskolakultúra, Pécs. 84–103. http://misc.bibl.u-szeged.hu/45475/1/iskolakultura_konyvek_009.pdf Letöltés ideje: 2019. január 12.

Nagy Mária (2001b): A tanítóság a századelőn, a statisztikai adatok tükrében. In: Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva (szerk.): *Magyar tanító, 1901*. Iskolakultúra, Pécs. 141. 11–37. http://misc.bibl.u-szeged.hu/45475/1/iskolakultura_konyvek_009.pdf Letöltés ideje: 2019. január 12.

Nagy Péter Tibor (1992): *A magyar oktatás második államosítása*. Educatio, Budapest.

Nagy Péter Tibor (2002): *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok; oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Oktatókutató Intézet Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

Nagy Péter Tibor (2005): Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867–1945. *Iskolakultúra*, **15**. 6–7. sz. 3–229. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/20276/20066>
Letöltés ideje: 2020. július 30.

- Németh András (2004): Egyetemi neveléstudomány – reformpedagógia – magyar oktatásügyi reformok. *Magyar Pedagógia*, **104**. 1. sz. 39–55.
file:///C:/Users/uid/Downloads/Nemeth_MP1041.pdf Letöltés ideje: 2021.december 14.
- Németh András (2013): A néptanítói szakismeretek konstrukciós folyamatai a 20. század elején - A Néptanítók Enciklopédiája példája alapján (1911–1915). *Magyar Pedagógia*, **113**. 2. sz. 101–118.
- Németh András (2014): A pedagógus professzió történeti kutatásának főbb irányai és elméleti koncepciói. In: Andl Helga és Molnár-Kovács Zsófia (szerk.) *Iskola a társadalmi térben és időben 2013*. Pécsi Tudományegyetem, „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 21–44.
http://nevtudphd.pte.hu/sites/nevtudphd.pte.hu/files/files/iskola_a_t_rsadalmi_t_rben_s_id_ben_2013_1_.pdf Letöltés ideje: 2020. november 20.
- Németh András (2015): A neveléstudomány nemzetközi modelljei és tudományos irányzatai. *Magyar Pedagógia*, **115**. 3. sz. 255–294. Németh András (2017): Az életreformkommunák és a reformpedagógiai közösségi nevelés elveinek forrásai és 19. századi előzményei. In: Németh András és Pukánszky Béla (szerk.): *Gyermekek, tanárok, iskolák - egykoron és ma. Tanulmányok a 90 éves Mészáros István tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 80–100.
http://real.mtak.hu/55811/1/Nemeth_Meszáros_tiszt_kot_WEB.pdf Letöltés ideje: 2019. december 1.
- Németh András (2019): A modern magyar néptanítói szaktudás kialakulása a 20. század elején. In: Baska Gabriella, Hegedűs Judit és Szabó Zoltán András (szerk.): *Visszhangzó századok. Tanulmányok, ünnepi írások Szabolcs Éva tiszteletére - Metszéspontok*. L’Harmattan Kiadó, Budapest. 239–253.
- Németh András és Szabolcs Éva (2001): A neveléstörténeti kutatások főbb nemzetközi tendenciái, új kutatási módszerei és eredményei. In: Falus Iván és Báthory Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Osiris Kiadó, Budapest. 46–76.
- Neszt Judit (2010): A tanítói pálya elnöiesedésének történeti előzményei. *Educatio*, **19**. 2. sz. 314–321. file:///C:/Users/uid/Downloads/2010-02_Kutkozben3.pdf Letöltés ideje: 2021. február 28.
- Neszt Judit (2014): A középfokú elemi iskolai tanítóképzők intézményrendszerének kiépülése és változásai 1828-tól 1945-ig (PhD-disszertáció). Debreceni Egyetem Humántudományok Doktori Iskola, Debrecen.
https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/213836/Neszt_Judit_Tezisek.pdf?sequence=2&isAllowed=y Letöltés ideje: 2020. március 1.
- Nóbik Attila (2006): Népiskolai tanítóság a 19. századi neveléstörténeti tankönyvek tükrében. *Iskolakultúra*, **16**. 4. sz. 41–48.
- Nóbik Attila (2014): A dualizmus-kori pedagógiai közélet jellemzői a Család és Iskola példáján. In: Fizel Natasa és Nóbik Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére*. Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási

- Kiadó, Szeged. 189–206. <http://mek.oszk.hu/15000/15023/15023.pdf> Letöltés ideje: 2020. május 2.
- Nóbik Attila (2017): Feminizáció és szakmásodás a dualizmus-kori pedagógiai folyóiratok tükrében. *Pedagógia történeti Szemle*, **3**. 3–4. sz. 68–83. <http://pedagogiatortenetiszemle.hu/index.php/ptszemle/article/view/75/57>. Letöltés ideje: 2020. december 21.
- Nóbik Attila (2019): *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmásodás a dualizmus korában*. Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/17371/1/Nobik_Attila_A_pedagogiai_szaksajto_es_a_neptanitoi_szakmasodas_a_dualizmus_koraban_2019_beliv.pdf Letöltés ideje: 2020. január 18.
- Noiriel Gérard (2001): *A történetírás válsága. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudományválasztól napjainkig*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Nora Pierre (1999): Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, **14**. 3. sz. 142–157. http://acta.bibl.u-szeged.hu/41623/1/aetas_1999_003.pdf Letöltés ideje: 2022. január 11.
- Nowell Lorelli S., Norris Jill M., White Deborah E. és Moules Nancy J. (2017): Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, **16**. 1. 1–13. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1609406917733847> Letöltés ideje: 2020. március 12.
- Okolicsányi-Kuthy Dezső (1933): Tuberkulózis - az egészségügyi félcivilizáció betegsége. *Magyar Népegészségügyi Szemle*, **1**. 1–3. sz. 6–8.
- Oláh Gábor (2010): Lak-hatóság. Az I. világháború hatása a budapesti lakáskérdésre. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **11**. 40. sz. 146–162. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00031/pdf/Korall_40_146-162.pdf Letöltés ideje: 2020. december 17.
- Olick Jeffrey K. és Robbins Joyce (1999): A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. *Replika - Társadalomtudományi folyóirat*, **10**. 37. sz. 17–44. [c3.hu!scripta/scripta0/replika/honlap/37/olick.htm](http://c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/37/olick.htm) Letöltés ideje: 2021. április 12.
- Ormos Mária (2012): A népszövetségi kölcsön, 1924. Kis-Magyarország életre keltése. *Rubicon*, **23**. 232. sz. 78–82.
- Palló Gábor (2007): Klebelsberg Kuno: politikus kultuszminiszter. *Magyar Tudomány*, **168**. 12. sz. 1619–1628.
- Pálmai Judit (2017): 20. század eleji családkép a közoktatás dokumentumaiban: A család és a család funkciói a Horthy-kori tantervekben, tankönyvekben és szakfolyóiratokban. *Történelemtanítás*, **8**. 1–2. sz. 15 p. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2017/10/palmai-judit-20-szazad-eleji-csaladkep-a-kozoktatás-dokumentumaiban-08-01-07/> Letöltés ideje: 2020. október 3.

- Parrasin József (1927): Budapest tuberkulózis-halandóságának magatartása. *Városi Szemle*, **13.** 1. sz. 765–787.
- Pataki Ferenc (2010): Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. *Magyar Tudomány*, **171.** 7. sz. 778–798. <http://www.matud.iif.hu/2010/07/01.htm>. Letöltés ideje: 2021. január 12.
- Pelesz Nelli (2020): „Diákok öröme” – A Magyar Tanítójelöltek Lapja. In: Fodor József Péter, Mizera Tamás és Szabó P. Katalin (szerk.): *A tudomány ekként rajzolja világát. Irodalom, nevelés és történelem metszetei II.* Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest. 82–99. https://www.eltereader.hu/media/2020/08/dosz_atudományII_nyv.pdf Letöltés ideje: 2021. december 11.
- Peterecz Zoltán (2018): Amerikai vélemények a két világháború közti Magyarországról. *Aetas*, **33.** 1. sz. 144–154. http://acta.bibl.u-szeged.hu/57142/1/aetas_2018_001.pdf. Letöltés ideje: 2020. június 13.
- Pető Bálint (2017): Az első szentesi kisdedővő megnyitása – a helyi sajtó tükrében. *Délvidéki Szemle - Történettudományi folyóirat*, **4.** 1. sz. 5–17. http://acta.bibl.u-szeged.hu/53866/1/delvideki_szemle_2017_001.pdf. Letöltés ideje: 2021. május 20.
- Pirka Veronika (2010): Az életreform „megmentés” motívumának megjelenése a 20. század eleji magyar pedagógiai sajtóban, a Népművelés példája alapján. *Iskolakultúra*, **20.** 7–8. sz. 3–14.
- Pogány Ágnes (2003): A Pesti Victoria Gőzmalom összeomlása. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **4.** 14. sz. 98–116. <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00010/pdf/05poganyagnes.pdf> Letöltés ideje: 2021. május 04.
- Pogány Ágnes (2013): A nagy válság nagy magyarázatai. Az 1930-as évek gazdasági válsága az újabb szakirodalom tükrében. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **14.** 54. sz. 153–173. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00045/pdf/EPA0414_korall_54_153-173.pdf Letöltés ideje: 2021. július 10.
- Pogány Ágnes (2018): Az állami pénzpólitika Magyarországon, 1918–1924. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból a békébe: A magyar társadalom 1918 után; Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás után.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 81–127.
- Popper Karl R. (2001): *A nyitott társadalom és ellenségei.* Balassi Kiadó, Budapest.
- Pornói Imre (2019): Magatartási nehézségek kezelése a XX. század első felének magyar népiskoláiban. *Különleges Bánásmód*, **5.** 2. sz. 41–54. <https://ojs.lib.unideb.hu/kulonlegesbanasmod/article/view/7754/7099> Letöltés ideje: 2020. 11. 12.
- Pornói Imre (2020): „A jövő nemzedék” a Néptanítók Lapja hasábjain 1868–1921. In: Buda András és Kiss Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia múlt és jövő között. A XI. Kiss Árpád emlékkonferencia előadásainak szerkesztett változata.* Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, Debrecen. 235–245. Letöltés ideje: 2022. 01. 04

- Pukánszky Béla (2002): Gyermeküket tanító apák - Az apaszerep a 19. század pedagógiai irodalmában. *Iskolakultúra*, **12.** 3. sz. 5–15.
- Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla és Németh András (1996): Iskolaügy és pedagógia Magyarországon 1919–1945 között. In: Pukánszky Béla és Németh András (szerk.): *Neveléstörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest.
- Püski Levente (1996): A Horthy-korszak. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században.* I. köt. Babits Kiadó, Szekszárd.
<https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/index.html> Letöltés ideje: 2020. december 11.
- Püski Levente (2020): *A Horthy-korszak politikai rendszere.* Kossuth Kiadó, Budapest.
- Rébay Magdolna (2012): Az arányosabb és igazságosabb teherviselés jegyében. Javaslatok a (felekezeti) népiskolák finanszírozásának reformjára a Horthy-korszakban. In: Kozma Tamás és Perjés István (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományban.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 345–364. <https://issuu.com/mtaped/docs/ukn2012m> Letöltés ideje: 2019. december 8.
- Rébay Magdolna (2014): Református javaslatok a felekezeti iskolák finanszírozására a Horthy-korszakban. In: Pusztay Gabriella és Lukács Ágnes (szerk.): *Közösségteremtők.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 295–316. <https://mek.oszk.hu/13200/13202/13202.pdf> Letöltés ideje: 2021. augusztus 19.
- Rébay Magdolna (2014): Megoldási kísérlet a kisiskolák helyzetére: a lelkesztanítás intézménye a református egyházban a Horthy-korszakban. *Egyháztörténeti Szemle*, **15.** 1. sz. 51–73.
https://epa.oszk.hu/03300/03307/00041/pdf/EPA03307_egyhaztorteneti_2014_01_051-073.pdf Letöltés ideje: 2020. december 15.
- Rébay Magdolna (2020): A cserkészlányok Magyarországon 1930–1931-ben. A Cserkészlányok Lapjának első két évfolyama. *Per Aspera Ad Astra*, **7.** 2. sz. 80–96. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/paaa/article/view/3783> Letöltés ideje: 2021. június 11.
- Ricoeur Paul (2001): A narratív azonosság. In: László János (szerk.): *Narratív pszichológia. Narratívák 5.* Kijárat Kiadó, Budapest. 15–25.
- Riegler Imre (1936): *Folyóiratcultúra, Sajtóreform, Sajtótudomány. Különlenyomat az Országút 1936. májusi számából.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. https://mtda.hu/books/riegler_imre_folyoiratcultura_sajtoreform_sajtotudomany.pdf Letöltés ideje: 2021. december 30.
- Romsics Ignác (1996): Bethlen István miniszterelnöksége. *Rubicon*, **7.** 10. sz. 12–16.
- Romsics Ignác (2006): A szintézis-írás dilemmái. *Történelmi Szemle*, **48.** 3–4. sz. 223–234. https://epa.oszk.hu/00600/00617/00057/pdf/EPA00617_tortenelmi_szemle_2006_03-04_223-234.pdf. Letöltés. 2021. január 4.

- Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2011): A bethleni konszolidáció – Válság és válságkezelés az 1920-as években. *Rubicon*, **12.** 9–10. sz. 42–47.
- Romsics Ignác (2011): Bethlen István; Pályafordulók. *Rubicon*, **22.** 9–10. sz. 4–19.
- Romsics Ignác (2011): *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2013): Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944. *Történelmi Szemle*, **55.** 1. sz. 154–160.
https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2013_1/romsics.pdf Letöltés ideje: 2021.szeptember 12.
- Romsics Ignác (2019): *A Horthy-korszak*. Helikon, Budapest.
- Rosta Gergely (2019): Szekularizáció? Deszekularizáció? Merre tart a vallási változás a világban? *Magyar Tudomány*, **180.** 6. sz. 792–803.
- Sallay Viola és Martos Tamás (2018): A grounded theory módszertana. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **73.** 1. sz. 11–28. real.mtak.hu/80686/1/0016.2018.73.1.2.pdf. Letöltés ideje: 2021. február 26,
- Sanda István Dániel (2016): Az iskola-egészségügy és a tanulási környezet korszerűsödése Magyarországon – a századforduló körüli évtizedekben. *Pedagógia történeti Szemle*, **2.** 3–4. sz. 86–105.
<http://pedagogiatortenetiszemle.hu/index.php/ptszemle/article/view/60/38>. Letöltés ideje: 2022. január 02.
- Sántha Kálmán (2015): *Trianguláció a pedagógiai kutatásban*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Sántha Kálmán (2017): A trianguláció-típológiák és a MAXQDA kapcsolata a kvalitatív vizsgálatban. *Vezetéstudomány/ Budapest Management Review*, **48.** 12. sz. 33–40.
- Sárai Szabó Katalin (2001): Nőnevelés és mindennapi vallásosság a Magyar Lányok című folyóirat első évfolyamaiban 1894–1898. In: S Lackovits Emőke és Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében. Konferencia 5.* Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém. 417.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Nepivall_5_1/?pg=342&layout=s&query=S%C3%A1rai Letöltés ideje: 2021. április 1.
- Sárai Szabó Katalin (2009): „Családi élet őrizői, magyar református anyák, asszonyok...”. Nők a két világháború közötti református egyházi sajtóban. *Médiakutató*, **X.** 83–99.
- Sárai Szabó Katalin (2018): A munkavállaló nő az I. világháború után. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: A magyar társadalom 1918 után*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 261–300.

- Savage Jan (2001): One voice, different tunes: Issues raised by dual analysis of a segment of qualitative data. *Journal of Advanced Nursing*, **31**. 6. sz. 1493–1500. Schreier, Margrit (2014): Varianten qualitativer Inhaltsanalyse: Ein Wegweiser im Dickicht der Begrifflichkeiten. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research [On-line Journal]*, **15**. 1. sz. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs1401185>. Letöltés ideje: 2021. január 24.
- Sipos András (2014): Ki az úr a házba? Küzdelmek a budapesti lakásbérleti jog körül az 1860-as évektől az 1930-as évekig. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **15**. 58. sz. 44–68. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00049/pdf/EPA00414_korall_2014_58_044-068.pdf Letöltés ideje: 2020. január 20.
- Sipos Balázs (2004): *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Sipos Balázs (2012): Sajtó, sajtópolitika és nyilvánosság a Horthy-korszakban. *Korunk*, **23**. 11. sz. 76–81. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00586/pdf/EPA00458_korunk_2012_11_076-081.pdf. Letöltés ideje: 2019. január 6.
- Sipos Balázs (2020): A Horthy-korszak kultúrtörténetéről - a kultúrpolitikától a nők helyzetéig. In (szerk. nélkül): *A Horthy-korszak vitatott kérdései*. Kossuth Kiadó, Budapest. 113–119.
- Sipos Nikoletta (2020): "A nagyváros az öngyilkosság melegágya" A Horthy-kori Budapest öngyilkosságainak kontextusai (1929–1941). *Clio Műhelytanulmányok*, **3**. 6. sz. 1–53. file:///C:/Users/uid/Downloads/A_nagyvaros_az_ongyilkosság_melegagya_A.pdf Letöltés ideje: 2021. május 11.
- Sipos Péter (1996): Imrédy Béla csodás forradalma. *Rubicon*, **7**. 10. sz. 23–27. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/imredy_bela_csodas_forradalma Letöltés ideje: 2021. február 23.
- Sipőcz László (2005): Vargyas Endre királyi tanfelügyelő törekvései Győr vármegyében az 1868-as népoktatási törvény megvalósításáért a korabeli sajtó tükrében. *Neveléstörténet: A Székesfehérvári Kodolányi János Főiskola folyóirata*, **2**. 3–4. sz. http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=32&rid=1&id=178 Letöltés ideje: 2021. december 20.
- Sólyom Réka (2006): A népiskolai magyartanítás módszereiről a Néptanítók Lapja (1894–1895) alapján. *THL2 - A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*, **2**. 1–2. sz. 102–112. <https://epa.oszk.hu/01400/01467/00002/pdf/00002.pdf> Letöltés ideje: 2020. március 20.
- Somos Róbert (2019): Kornis Gyula tudományfilozófiája. *Magyar Filozófiai Szemle*, **63**. 1. sz. 104–121. http://real-j.mtak.hu/14010/1/MFSZ_2019_1_nyomdanak.pdf#page=104 Letöltés ideje: 2022. április 03.
- Söptei Imre (2006): Határmenti hetilap (Kőszeg és Vidéke, 1881–1939). *Életünk*, **44**. 9. sz. 75–85. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Eletunk_2006/?pg=773&layout=s. Letöltés ideje: 2021. április 13.

- Stummer Krisztina (2021): A nőkről alkotott kép hazánkban a 20. század első felében sajtótermékek tükrében. *Képzés és Gyakorlat: Training and Practice*, **19**. 1–2. sz. 39–48. Letöltés ideje: 2021. december 10.
- Süle Antal (1930): A modern hírlapírás és a rádió. *Sajtó. Sajtóügyi tudományos folyóirat*, **4**. 6. sz. 298–304.
- Süle Antal (1930): A modern újság fejlődésének útja. *A Sajtó. Sajtóügyi tudományos folyóirat*, **4**. 12. sz. 620–623.
- Sz. L. (1927): Az iskolák a népegészségügy szolgálatában. *Városi Szemle*, **13**. 335–337.
- Szabó Attila (2008): A trianoni Magyarország „kulturgeográfiai térképe”. *Földrajzi Értesítő*, **57**. 3–4. sz. 435–449. http://www.mtafk.hu/konyvtar/kiadv/FE2008/FE20083-4_435-449.pdf. Letöltés ideje: 2019. december 19.
- Szabó Bálint (1935): A belsősomogyi egyházmegye közgyűlése. *Dunántúli Protestáns Lap*, **46**. 38. sz. 168–170.
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_papa_dunantuli_protestans_lap/ Letöltés ideje: 2020. december 21.
- Szabó Béla (1938): Jogszolgáltatás. *Magyar Statisztikai Szemle*, **16**. 4. sz. 539–542.
- Szabó Imre (1936): Az egyház és a sajtó. *A Sajtó. Sajtóügyi tudományos folyóirat*, **10**. 3–4. sz. 5. https://adt.arcanum.com/hu/view/SajtoFolyoirat_1936/?pg=41&layout=s Letöltés ideje: 2021. szeptember 16.
- Szabó Zoltán András (2018): Kulturális kölcsönhatások Kelet-Közép-Európában. Pozsony, Prága és Varsó hivatkozási mintázatai a Magyar Paedagogia című folyóiratban (1897–1946). In: Fehérvári Anikó (szerk.): *A Borsszem Jankótól Bolognáig: Neveléstudományi tanulmányok*. ELTE PPK, L’ Harmattan Kiadó, 45–61.
- Szabolcs Éva (1999): *Tartalomelemzés a gyermekkortörténet kutatásában. Gyermekkép Magyarországon 1868–1890*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabolcs Éva (2001a): „...tanítói állomásra pályázat hirdettetik...”; A Néptanítók Lapja 1901.évfolyamában január–márciusban megjelent álláshirdetéseinek elemzése. In: Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva): *Magyar tanító; 1901*. Iskolakultúra, Pécs. 141. 38–58. http://misc.bibl.u-szeged.hu/45475/1/iskolakultura_konyvek_009.pdf Letöltés ideje: 2019. január 20.
- Szabolcs Éva (2001b): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Szabolcs Éva (2003): Néptanítói álláshirdetések 1901-ben: kutatómódszertani megfontolások. *Iskolakultúra*, **13**. 3. sz. 39–41.
- Szabolcs Éva (2011): *Gyermekből tanuló: az iskolás gyermek, 1868–1906*. Gondolat Kiadó, Budapest. 169.
- Szabolcs Éva (2013): Mikrotörténelem és pedagógiatörténet. *Neveléstudomány: oktatás - kutatás - innováció*, **1**. 3. sz. 60–65.

http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_3_60-65.pdf.
Letöltés ideje: 2019. március 20.

Szabolcs Éva (2016): Narratíva és pedagógiatörténet. Egy lehetséges kutatási szemléletmód margójára. In: Garai Imre, Vincze Beatrix és Szabó Zoltán András (szerk.): *Hiteles pedagógia. Tanulmányok Golnhofer Erzsébet tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 126. http://real.mtak.hu/42333/1/Hiteles_pedagogia_Golnhofer_.pdf
Letöltés ideje: 2020. május 25.

Szabolcs Éva (2017): Hungarian Magazines for Children, 1900–1940. The Case of Two Contemporary Journals. *Rivista Di Storia dell' Educazione*, **4**. 1. sz. 161–166. Letöltés ideje: 2020. január 15.

Szabolcs Éva és Hegedűs Judit (2008): A gyerekekről való gondolkodás differenciálódása a dualizmus korában. *Iskolakultúra*, **18**. 5–6. sz. 76–85.

Szajbély Mihály (2005): A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról. *Médiakutató*, **6**. 1. sz. 71–79. https://mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/05_mediatortenet/#05 Letöltés ideje: 2019. január 23.

Szarka László (2007): Modernizáció és magyarosítás. A lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai. *Korunk*, **18**. 12. sz. 25–35.
<https://epa.oszk.hu/00400/00458/00132/szarkal.html> Letöltés ideje: 2022. március 11.

Széchenyi Ágnes (2004): A huszadik század hiányzó magyar sajtótörténete – adósságlista és javaslat. *Magyar Tudomány*, **49**. 10. sz. 1150–1163.

Székely József (1935): Jegyzőkönyv az Órségi Református Egyházmegye Tanítóegyesületének Kerkanémetfaluban 1935. július 10-én tartott évi rendes közgyűléséről. https://adt.arcanum.com/hu/view/DunantuliRefJkv_Orseg_1935-07-31/?query=tan%C3%BCgy&pg=41&layout=s Letöltés ideje: 2021. május 20.

Székelyhidi Hammer Dezső (1927): Az országos fertőtlenítő tanfolyamról. *Városi Szemle*, **13**. 1. sz. 854–861.
https://adt.arcanum.com/hu/view/VarosiSzemle_1927/?pg=0&layout=s Letöltés ideje: 2019. december 19.

Szél Tivadar (1940): A gümőkórhalandóság újabb alakulása. *Magyar Statisztikai Szemle*, **18**. 7. sz. 555–567. https://www.ksh.hu/statszemle_archivum Letöltés ideje: 2020. augusztus 22.

Szilágyi Zsolt (2018): *Az életminőség területi különbségeinek változása a 20. század első harmadában Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
https://www.gistory.hu/docs/PeriphStud/TTT-8_Szilagy_i_Eletminoseg.pdf Letöltés ideje: 2021. február 14.

Szilágyi Zsolt (2020): Alternatív Trianon, digitális forradalom. In: MTA, Magyar Tudományos Akadémia (szerk.) *A Horthy-korszak vitatott kérdései*. Kossuth Kiadó, Budapest. 44–51.

- Szokolszky Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*. Osiris Kiadó, Budapest. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_kutatomunka_a_psichologiaban/ch02.html#id497178 Letöltés ideje: 2020. január 23.
- Szűcs Katalin (2018): Tanítói narratívák a Család és Iskola című folyóiratban. *Pedagógia történeti Szemle*, **3**. 3–4. sz. 45–66. Letöltés ideje: 2019. december 23.
- Szűts István Gergely (2010): „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **11**. 40. sz. 114–133. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00031/pdf/Korall_40_114-133.pdf Letöltés ideje: 2019. november 5.
- Szűts-Novák Rita (2020): Vass Jenő népnevelési törekvései a dualizmus kori (1870–1883) Berettyóújfalun a korabeli sajtó tükrében. *Korunk*, **31**. 1. sz. 84–93.
- T. Kiss Tamás (2013b): A kulturális közteherviselés klebelsbergi modellje. *Szín*, **18**. 1. sz. 9–25. http://epa.oszk.hu/01300/01306/00121/pdf/EPA01306_szin_2013_1_09-25.pdf Letöltés ideje: 2018. január 26.
- Takács Zsuzsanna Mária (2014): *Falusi néptanítók élete a 20. század első felében emlékirataik és naplójuk tükrében*. PhD. disszertáció. Pécs. https://nevtudphd.pte.hu/sites/nevtudphd.pte.hu/files/files/Vedések/2015/takacs_zsm_doktori_disszertacio.pdf. Letöltés ideje: 2019. december 20.
- Takács Zsuzsanna Mária (2017): Tanítónők a magyar társadalomban a 20. század első felében. Életpálya egy memoár lapjairól. *Taylor Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat*, **9**. 3–4. sz. 150–157. <http://acta.bibl.u-szeged.hu/55009/> Letöltés ideje: 2021. május 14.
- Takács Zsuzsanna Mária (2018): A pécsi tanítónőképző megjelenése a századforduló pécsi sajtójában. *Közép-Európai Közlemények a történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata*, **11**. 2. sz. 88–97.
- Tamás Ágnes (2017): Numerus clausus és a „zsidókérdés” karikatúrákon. In: Sasfi Csaba és Ugrai János (szerk.): *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószövei. Rendi társadalom – polgári társadalom 29*. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest. 521–533. https://hajnalkor.hu/files/29_iskola.pdf Letöltés ideje: 2021. március 23.
- Tamás Ágnes (2018): „Egy új népvándorlás folyik a tenger hátán”: A kivándorlás reprezentációi élclapokban és a Pesti Naplóban (1901–1905). In: Halmos Károly, Kovács Janka és Lászlófi Viola (szerk.): *Mozgás és átalakulás: A migráció és társadalmi mobilitás történeti változásai és összefüggései: A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2016. évi, gödöllői konferenciájának kötete*. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest. 211–226.
- Taschek Zoltán (2019): „Az ország szolgálatában megmaradni a legfőbb erkölcsi kötelesség”. Vass József miniszterelnök-helyettesi szerepe a Bethlen-kormányban. *Clio Műhelytanulmányok*, **2**. 4. sz. 1–56.

https://www.clioinstitute.hu/_files/ugd/198ee4_0fca8507f4ff40a58f8ee6974ab22417.pdf
Letöltés ideje: 2022. április 05.

Téglássy Béla (1933): Népegészségügyünk reformtervezete. *Orvosi Hetilap*, **77.** 18. sz. 388–390.

Térszabó Júlia (2008): A játék pedagógiai hasznáról zajló viták a Néptanítók Lapjában, szerepük a tanítói professzió kialakulásában. *Iskolakultúra*, **18.** 5–6. sz. 66–75.

Thurzó Nagy László (1928): *A vidéki sajtó*. Magyar Jövő, Miskolc.

Tigyiné Pusztafalvi Henriett (2013): Az egészségnevelés intézményesülésének története. *Educatio*, **22.** 2. sz. 224–233. <file:///C:/Users/uid/Downloads/2013-2-tan8.pdf> Letöltés ideje: 2020. február. 18.

Tomka Béla (2018): Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból a békébe: A magyar társadalom 1918 után; Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás után*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 47–80.

Tomka Béla (2020): A Horthy-korszak társadalom- és gazdaságtörténetének kutatása: újabb eredmények és viták. In: MTA, Magyar Tudományos Akadémia (szerk.): *A Horthy-korszak vitatott kérdései*. Kossuth Kiadó, Budapest. 17–32.

Tóth József (2009): Budapest karrierje a világ nagyvárosai között. *Közép-Európai Közlemények: Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata*, **2.** 4–5. sz. 205–218.

Tóth László (1931): A sajtó és az erkölcs. *Sajtó*, **5.** 5. sz. 225–235.

Turbucz Dávid és Nagy Béla (é. n.): *1926. Nemzetgyűlési választások*. <https://tti.abtk.hu/terkepek/1926-nemzetgyulesi-valasztasok> Letöltés ideje: 2020. december 11.

Turbucz Dávid (2014): A sajtó szerepe a Horthy-kultusz építésében. A politikai hatalom elvárásai a magyar állampolgárokkal szemben. In: Paál Vince (szerk.): *A sajtó kultúrákövetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 99–112.
http://real.mtak.hu/18252/1/Turbucz_A%20sajt%C3%B3%20szerepe%20a%20Horthy-kultusz%20%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9s%C3%A9ben.pdf Letöltés ideje: 2022. április 05.

Uherkovich Orsolya (2015): Családi életre nevelés az 1930-as években a Néptanítók Lapja és a Magyar Cserkész tartalomelemzése alapján. In: *Százarcú pedagógia*. International Research Institute, Komárno. 179–192.
<http://www.irisro.org/pedagogia2015januar/43UherkovichOrsolya.pdf> Letöltés ideje: 2021. május 24.

Ujvári László (1935): A magyar népegészségügy problémája. *Korunk*, **10.** 12. sz. 896–904.
http://epa.oszk.hu/00400/00458/00301/pdf/EPA00458_Korunk_1935_12_897-904.pdf
Letöltés ideje: 2021. augusztus 22.

- Ujváry Gábor (2010, szerk.): *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Ráció Kiadó, Budapest. <https://mek.oszk.hu/10800/10841/10841.pdf> Letöltés ideje: 2021. szeptember 8.
- Ujváry Gábor (2012): Pozitív válaszok Trianonra - Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kulturális politikája. *Korunk*, **23**. 11. sz. 66–75. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00586/pdf/EPA00458_korunk_2012_11_066-075.pdf. Letöltés ideje: 2018. december 1.
- Ujváry Gábor (2020): Nem kard, hanem a kultúra. A Horthy-korszak kulturális politikája. In: MTA, Magyar Tudományos Akadémia (szerk.): *A Horthy-korszak vitatott kérdései*. Kossuth Kiadó, Budapest. 97–111.
- Ungváry Krisztián (2012): *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944*. Jelenkor Kiadó - OSZK, Pécs - Budapest. 649.
- Ungváry Krisztián (2013): Válasz Bódy Zsombornak. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **13**. 53. sz. 172–178.
- Valló Judit (2010): Nemzetgyilkos lakástípusok vagy a modern nagyvárosi élet szimbólumai? Középosztályi kislakások a harmincas évek Budapestjén. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, **11**. 40. sz. 84–113.
- Vámosy Zoltán (1940): Az Országos Közegészségügyi Intézet 1938. évi jelentése. *Orvosi Hetilap*, **84**. 7. sz. 74–76. https://adt.arcanum.com/hu/view/OrvosiHetilap_1940_02/?query=tbc&pg=40&layout=s Letöltés ideje: 2021. szeptember 05.
- Varga László (2006): A Kisdednevelés című folyóirat gyermekképe, avagy az engedelmesség pedagógiai dilemmái. *Neveléstörténet: A Székesfehérvári Kodolányi János Főiskola folyóirata*, **3**. 1–2. 99–114. https://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=33&rid=1&id=201. Letöltés ideje: 2020. november 5.
- Vargáné Nagy Anikó (2010): A két világháború közti szaksajtó írásaiban megjelenő pedagóguskép bemutatása. In: Soós Zsolt (szerk.): *Társadalomtudományi tanulmányok a pedagógia és a történelemtudomány köréből*. Galenos Alapítvány, Debrecen. 39–46.
- Vedó Attila (2018): Közúti balesetek helyszínelése a Magyar Királyi Csendőrség „közlekedési szolgálatánál”. In: Parádi József (szerk.): *Ünnepi parergák Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest. 161–192. http://real.mtak.hu/91249/1/Salutem-5_161-192.pdf Letöltés ideje: 2021. december 21.
- Veszprémy László Bernát (2018): A numerus clausus fogadtatása a zsidó sajtóban. (Egyenlőség, Zsidó Szemle, Múlt és Jövő, Új Kelet, Zsidó Újság). In: Ujváry Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás*. Írott Szó Alapítvány - Magyar Napló, Budapest. 129–158. file:///C:/Users/uid/Downloads/A_numerus_clausus_fogadtatasa_a_zsido_sa.pdf Letöltés ideje: 2021. december 29.

- Veszprémy László Bernát (2020): Zsidóság, menekültek és zsidó menekültek Magyarországon, 1919–1923. In: Ablonczy Balázs (szerk.): *ÚTON - Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 63–77.
- Vörös Katalin (2018): A nők szerepe a Magyar Iparoktatás folyóiratban – a női iparoktatás és munkavállalás megítélésének változásai az első világháború éveiben. *Per Aspera ad Astra*, 5. 2. sz. 137–159.
http://epa.oszk.hu/02600/02696/00009/pdf/EPA02696_per_aspera_2018_2.pdf#page=137. Letöltés ideje: 2022. január 10.
- Weber Max (1987): *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest.
- White Hayden (1973): *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Wirágh András (2020): A csatazaj és a múzsák. A magyar vidéki sajtó és a tárcairodalom a káosz éveiben (1914–1920). In: Kappanyos András (szerk.): *Üdvözet a győzőnek. Tanulmányok 1918 mikrotörténelméről*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 153–160. http://real.mtak.hu/118869/1/csatazaj_2020.pdf Letöltés ideje: 2021. január 10.
- Wünscher Frigyes (1930, szerk.): *Csonka-Magyarország sajtója*. 8. köt. Csáthy Ferenc Egyetemi -Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat Rt., Debrecen-Budapest. Letöltés ideje: 2019. február 18.
- Yip Paul S. F., Chen Feng és Chen Ying-Yeh (2011): The impact of media reporting of suicide on actual suicides in Taiwan, 2002—05. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 65. 10. sz. 934–940. <http://www.jstor.org/stable/23052140> Letöltés ideje: 2018. december 20.
- Zimmermann Susan (2001): Védett és védelemben nem részesülő munkaviszonyok az iparosodás korától a világgazdasági válságig. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat*, 2. 5–6. 114–140.
- Zsedényi Béla (1929): *Miskolc szellemi élete és kultúrája*. Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat Részvénytársaság, Miskolc.
https://medit.lutheran.hu/files/zsedenyi_bela_miskolc_1929.pdf Letöltés ideje: 2021. december 29.

VII.2. A tematikus elemzéshez felhasznált napi- és hetilapok

- Bakos Ákos (1935): Bevallom, vertem a diákjaimat. Bűnvádi feljelentést tett Váczy József gimnáziumi igazgató ellen egy nyolcadikos diák. *Az Est*, 1935. június 6.
- Balla Antal (1925): Budapest az öngyilkosok városa. *Pesti Hirlap*, 1925. szeptember 6.
- Bácsváry Rudolf (1938): Írásreformot, de nem a reformírást! *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, 71. 18. sz. 751–753.

- Barczaházi Ádám (1938): A zsinórírás időszerűsége. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 15. sz. 621–623.
- Becker Vendel(1938): Rendszeres nevelési és gazdasági továbbképzést a serdülő ifjúságnak! *Uj Nemzedék*, 1938. augusztus 26.
- Benisch Artúr (1920): Néhány földrajzi és statisztikai adat Csonka-Magyarországról. *Néptanítók Lapja*, **53.** 40–43. sz.
- Benisch Artúr (1927): Elemi népoktatásunk fejlődése az összeomlás után. *Néptanítók Lapja*, **60.** 1–2. sz.
- Benisch Artúr (1930a): Elemi népoktatásunk fejlődése 1919 óta. *Néptanítók Lapja*, **63.** 29–30. sz.
- Benisch Artúr (1930b): A népiskolai építési akció mérlege. *Néptanítók Lapja*, **63.** 43–44. sz.
- B. Vargha Mária (1938): Még egyszer az iskolai kézmosás. *Esti Kurir*, 1938. február 24.
- Csoma Zsigmond (1938): A tanító kedélyének szerepe a tanításban. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 13. sz.
- Drozdy Gyula (1935): A néptanítóval együtt szerepelni az egyetemi tanárnak is büszkesége lehet. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **68.** 13. sz.
- Drozdy Gyula (1938): Az írástanítás reformjának vitája. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 9. sz.
- Erdélyi Olga (1938): A magyar tanítónő hivatása. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 12. sz.
- Frank Antal (1926): A nevelői gondolat erősödése a tanítóképző-intézetekben. *Néptanítók Lapja*, **59.** 5–6. sz.
- Gauszer Rezső (1934): A debreceni gyermekek egészségügyi vizsgálatának eredménye. *Néptanítók Lapja*, **67.** 9. sz.
- Hertelendy Jenő (1938): A tanyai vándortanítók között. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 10. sz.
- Hoffmann István (1931): A vándortanítók útja Hajdúföldön. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 19. sz.
- Horne, Herman (1929): Ismét az új nevelés. *Néptanítók Lapja*, **62.** 5–6. sz.
- Hübner József (1926): Az iskolán kívüli népművelés eszközei a tanyán. *Néptanítók Lapja*, **59.** 21–22. sz.
- Ince Sára (1938): Hogyan ellensúlyozza az iskola a durva környezet hatását? *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 2. sz.
- Jankovits Miklós (1938): A nevelő személyisége. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 19. sz.

- Kiss József (1921): Életre nevelés. *Néptanítók Lapja*, **54.** 42–44. sz.
- Kiss József (1930): Montessori Mária tanítási és nevelési elveinek fejlődése. *Néptanítók Lapja*, **63.** 15–16. sz.
- Kiss József (1930): A campagnai tanyai iskolák. *Néptanítók Lapja*, **63.** 19–20. sz.
- Kiss József (1930): Montessori Maria Budapesten. *Pesti Hirlap*, 1930. december 18.
- Kiss Lajos (1937): Élményesítés a pedagógiában. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **70.** 22. sz.
- Klebelsberg Kuno (1925): A vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetése. *Néptanítók Lapja*, **58.** 9–10. sz.
- Kollányi Ödön (1921): Fogalmazástanítás az elemi népiskolában. *Néptanítók Lapja*, **54.** 48–52. sz.
- Kornis Gyula (1926): Báró Eötvös József és az állampolgári nevelés. *Néptanítók Lapja*, **59.** 9–10. sz.
- Kósa Kálmán (1935): Népoktatásunk új felügyeleti rendszere. *Néptanítók Lapja*, **68.** 8. sz.
- Kósa Kálmán (1938): A gyakorlati irányú középiskoláról és a tanítóképzésről szóló törvényjavaslatok. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 9. sz.
- Körösi Henrik (1921a): Új idők - új feladatok. *Néptanítók Lapja*, **54.** 1–3. sz.
- Kováts Alajos (1921b): Dülő- vagy állóírás. *Néptanítók Lapja*, **54.** 8–12. sz.
- Körösi Henrik (1926): A tanító munkája. *Néptanítók Lapja*, **59.** 37–38. sz.
- Körösi Henrik (1930): A falusi és a tanyai tanítókhoz. *Néptanítók Lapja*, **63.** 17–18. sz.
- Körösi Henrik (1930): A tanító becsülete. *Néptanítók Lapja*, **63.** 33–34. sz.
- Kubinyi Zoltán (1938): Hogyan lehetne tökéletes honismeretet tanítani? *Uj Nemzedék*, 1938. május 29.
- Lázár István (1921): A nemzet galambjai... *Pest Hirlap*, 1921. november 23.
- Lendvay Béla (1936): A gyermek érzékének fejlesztése. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **69.** 15. sz.
- Luttor Ignác (1938): A fokozatos módszerű zsinórirás. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 9. sz.
- Magyary Zoltán (1921): Az állami költségvetés. *Néptanítók Lapja*, **54.** 24–25. sz.
- Márai Sándor (1938): Reggel, mint herceg... *Pesti Hirlap*, 1938. május 6.
- Mayer Antal (1938): Ny. állami tanító: Békesség legyen köztünk! *Uj Nemzedék*, 1938. december 23.

- McClusky Y. Howard (1935): A nevelés technikai segédeszközei és a jövő tanítója. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **68.** 14. sz.
- Missik Endre (1930): Tanításmodor népiskola felső tagozatán. *Néptanítók Lapja*, **63.** 1–2. sz.
- Ősz Béla (1938): A fővárosi tanítók véleménye a zsinórírásról. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 23. sz. 955–956.
- Pfalc György (1938): A reformírás hibái. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 20. sz.
- Serényi Antal (1920): Tanítók tanácsadója. A naturáliák. *Néptanítók Lapja*, **54.** 1–3. sz.
- Sine nomine (1906): Isten, király, haza. *Népszava*, 1906. április 27.
- Sine nomine (1906): Az éjjeli ügyész. *Pesti Napló*, 1906. augusztus 12.
- Sine nomine (1911): Schneider István emlékének. *Néptanítók Lapja*, **44.** 12. sz.
- Sine nomine (1918): A cenzúra halála. *Az Est*, 1918. október 26.
- Sine nomine (1921): A fővárosi tanárok és tanítók panaszai a polgármester előtt. *Az Est*, 1921. január 4.
- Sine nomine (1921): Az örökös szénzünet. *Pesti Hirlap*, 1921. február 11.
- Sine nomine (1921): A főváros mostohája. *Az Est*, 1921. február 22.
- Sine nomine (1921): A Veszprémi Református Egyházmegye 1921. év július 27-én Veszprém városában tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. (1921): Csomasz Gyula egyházmegyei főjegyző, https://library.hungaricana.hu/hu/collection/reformatus_gyujtemeny_jkv_egyhazi_megyek_veszprem/ Letöltés ideje: 2021. március 11.
- Sine nomine (1921): A főváros közoktatásügyi bizottsága. *Pest Hirlap*, 1921. április 20.
- Sine nomine (1921): A nemzetgyűlés folytatja a költségvetési vitát. *Az Est*, 1921. május 24.
- Sine nomine (1921): A kultusztárcát megszavazták. Vass miniszter az egyetemek hivatásáról, a magyar művészet fejlesztéséről és az elemi iskolákról. *Pest Hirlap*, 1921. június 10.
- Sine nomine (1921): Vass miniszter felszólal az iskolakerülők ügyében. *Pesti Hirlap*, 1921. június 14.
- Sine nomine (1921): A főváros a munka tiszteletének helyreállításáért. *Uj Nemzedék*, 1921. június 26.
- Sine nomine (1921): Vita a népoktatás fejlesztéséről. A nemzetgyűlés mai ülése. *Az Est*, 1921. július 1.
- Sine nomine (1921): Az iskolakötelezettségi törvényt tárgyalták. *Pesti Hirlap*, 1921. július 2.
- Sine nomine (1921): A tanügyi választások jövő évre maradnak. *Az Est*, 1921. július 9.

- Sine nomine (1921): Az „Igazság” című „munkáslap” megalapításának és megindításának érdekes története. Az interpellációban, természetesen, más dolgokról is szó emeltetett. *Népszava*, 1921. július 12.
- Sine nomine (1921): Költségvetési vita viharokkal. *Pest Hirlap*, 1921. július 13.
- Sine nomine (1921): A lefokozott zsidó iskolaigazgatók megfellebbezik a tanács határozatát. *Az Est*, 1921. augusztus 6.
- Sine nomine (1921): A jövő tanév előkészületei a fővárosnál. *Uj Nemzedék*, 1921. augusztus 10.
- Sine nomine (1921): Tanyasi iskolák. *Pest Hirlap*, 1921. szeptember 4.
- Sine nomine (1921): Az elbocsájtott tanítók és tanárokért. *Népszava*, 1921. szeptember 8.
- Sine nomine (1921): Demokrata nagygyűlés az elbocsátott fővárosi tanerőkért. *Friss Ujság*, 1921. szeptember 13.
- Sine nomine (1921): A főváros közigazgatási ügyei. *Az Est*, 1921. szeptember 13.
- Sine nomine (1921): Nincs kapcsolás. *Az Est*, 1921. szeptember 14.
- Sine nomine (1921): Ugron Gábor és Polónyi Dezső az elbocsátott tanárok ügyéről. *Az Est*, 1921. szeptember 15.
- Sine nomine (1921): Az Ergon 665 darab ezrese. *Az Est*, 1921. október 11.
- Sine nomine (1921): Ahol négyezer lakos csak 2060 koronát fizet évenként a közigazgatásért. *Uj Nemzedék*, 1921. november 13.
- Sine nomine (1921): A tanítóság panasza. *Pest Hirlap*, 1921. november 15.
- Sine nomine (1921): A ravasz Bratina, vagy: a tél örömei. *Pest Hirlap*, 1921. december 2.
- Sine nomine (1921): Az állami tanítók kívánságai. *Pesti Hirlap*, 1921. december 4.
- Sine nomine (1921): A főváros januárra halasztotta a tanügyi választást. *Uj Nemzedék*, 1921. december 18.
- Sine nomine (1921): Az indemnitás után előléptetik az állami tanítókat. *Pest Hirlap*, december 22.
- Sine nomine (1921): A néptanítók parlamentje. *Pesti Hirlap*, 1921. december 29.
- Sine nomine (1921): Az állami tanítók tisztelgése Vass József kultuszminiszter úrnál. *Néptanítók Lapja*, **54.** 1–3. sz.
- Sine nomine (1921): Gondoskodás az ideiglenesen beosztott menekült tanerők jövőjéről. *Néptanítók Lapja*, **54.** 1–3. sz.
- Sine nomine (1921): Tanítók tanácsadója. *Néptanítók Lapja*, **54.** 1–3. sz.
- Sine nomine (1921): Királyi tanfelügyelői értekezlet. *Néptanítók Lapja*, **54.** 18–23. sz.

- Sine nomine (1921): A tanítószág sérelmei. *Néptanítók Lapja*, **54.** 26–29. sz.
- Sine nomine (1921): A közoktatási bizottság ülése. *Fővárosi Közlöny*, 1921. **32.** 7. sz.
- Sine nomine (1922): A gyászjavaslat halálára. *Az Est*, 1922. augusztus 2.
- Sine nomine (1922): A kultuszminiszter humánus átirata a felfüggesztett fővárosi tanítók érdekében. *Pesti Napló*, 1922. augusztus 17.
- Sine nomine (1922): Hazai tanügyi lapokból. *Néptanítók Lapja*, **55.** 25–27. sz.
- Sine nomine (1924): Hivatalos rész. Rendeletok. *Néptanítók Lapja*, **57.** 15–16. sz.
- Sine nomine (1924): A nem állami tanítószág előtt is megnyílt a VII. fizetési osztály. *Néptanítók Lapja*, **57.** 15–16. sz.
- Sine nomine (1924): Hivatalos rész. Rendeletok. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1924. évi 27.842. VIII. a. számú irata a továbbképző tankötelesek oktatása tárgyában. *Néptanítók Lapja*, **57.** 29–30. sz.
- Sine nomine (1924): Az iskolánkívüli népművelés ügyköre. *Néptanítók Lapja*, **57.** 7–8. sz.
- Sine nomine (1925): Kivonat a közalkalmazottak státuszrendezéséről szóló 1925 évi 7000/M. E. számú rendelete. *Néptanítók Lapja*, **58.** 43–44. sz.
- Sine nomine (1925): A státuszrendezés. *Magyar Tanítóképző - A Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesületének folyóirata*, 1925, **38.** 7–10. sz.
- Sine nomine (1925): Az állami költségvetés az 1924-1925. évre. *Néptanítók Lapja*, **58.** 3–4. sz.
- Sine nomine (1925): A státusz- és fizetésrendezés. *Magyar Közigazgatás*, **43.** 46. sz.
- Sine nomine (1926): Bestiális tanító. *Pesti Hirlap*, 1926. január 1.
- Sine nomine (1926): Vagy Budapest vagy halál. *Az Est*, 1926. január 3.
- Sine nomine (1926): Tanügyi hírek. *Magyarság*, 1926. január 6.
- Sine nomine (1926): Genf előtt és - Genf után. *Magyarság*, 1926. január 9.
- Sine nomine (1926): A tanítók elkeseredetten sürgetik sérelmeik megszüntetését. *Magyarság*, január 16.
- Sine nomine (1926): 241 elővezetés egy razzian. Két körözött egyén is volt köztük és hét kitiltott. *Az Est*, 1926. január 31.
- Sine nomine (1926): Megkezdődött a tanügyi fegyelmi ítéletek revíziója. *Az Est*, 1926. január 31.
- Sine nomine (1926): Elbocsátják az ideiglenesen alkalmazott fővárosi tisztviselők huszonöt százalékát. *Az Est*, 1921. február 6.

- Sine nomine (1926): Drozdy nagyon súlyos vádjai a kurzustanerők ellen. Hatszáz tanúval tudja bizonyítani, hogy a politika mocsarába süllyesztették az iskolát. Négy megvádolt vezető rágalmozási pöre Drozdy ellen. *Az Est*, 1926. február 7.
- Sine nomine (1926): Bizottságok egész sora foglalkozik a státuszrendezéssel. *Az Est*, 1926. február 10.
- Sine nomine (1926): Műveltség és magyar jövő. *Pesti Napló*, 1926. február 12.
- Sine nomine (1926): A tanítók és a pióca- meg herbatea-gyűjtés. *Pesti Hirlap*, 1926. február 13.
- Sine nomine (1926): Az iskolaorvosok működése. *Pesti Hirlap*, 1926. február 13.
- Sine nomine (1926): Főváros. A tanács levélben szólította fel a tantestület tagjait, hogy ne politizáljanak. *Pest Hirlap*, 1926. február 14.
- Sine nomine (1926): 5319. *Az Est*, 1926. február 16.
- Sine nomine (1926): Bethlen semmi áron nem akar elmenni. *Magyarság*, 1926. február 17.
- Sine nomine (1926): A felekezeti és fővárosi tanítóknak most se utalták ki a státuszrendezési különbözetet. *Magyarság*, 1926. február 23.
- Sine nomine (1926): Interpellációk a nemzetgyűlésen az adósérelmekről és Benes beszédéről. Vannay László ügye alkalom a levente-oktatók megtámadására. *Magyarság*, 1926. február 25.
- Sine nomine (1926): A tanítók államsegélyét harmincéves jegyzőkönyvek alapján állapítják meg. *Magyarság*, 1926. február 28.
- Sine nomine (1926): A kormány revideálja a kommün alatt kompromittált tanítók ügyét. *Magyarság*, 1926. március 10.
- Sine nomine (1926): Jövőre 585 tanterem és tanítói lakás készül el. A nemzetgyűlés pénzügyi bizottságának ülése. *Az Est*, 1926. március 10.
- Sine nomine (1926): A kántortanítónak nincs szabadnapja. *Magyarság*, 1926. március 12.
- Sine nomine (1926): A Katolikus Tanítók Országos Szövetsége pénteken délelőtt küldöttségileg keresi fel a kultuszminisztert. *Magyarság*, 1926. március 12.
- Sine nomine (1926): A felekezeti tanítók státuszrendelete a minisztertanács elé kerül. *Magyarság*, 1926. március 13.
- Sine nomine (1926): Holnap kezdik a tanítást a fővárosi iskolákban. *Uj Nemzedék*, 1921. március 16.
- Sine nomine (1926): Újabb sérelem éri a felekezeti tanítókat. *Magyarság*, 1926. március 30.
- Sine nomine (1926): A tanítók gyűlésén a kultuszminiszter ígéreteinek betartását követelik. *Magyarság* 1926. március 31.

- Sine nomine (1926): A felekezeti tanárok státusrendezése. *Pest Hirlap*, 1926. április 2.
- Sine nomine (1926): Megjelent a felekezeti tanítók státusrendelete. Az értékegységet méltánytalanul állapította meg a kormány. *Magyarság*, 1926. április 8.
- Sine nomine (1926): A fővárosi tanítók a státusrendezés újabb sérelmének megszüntetését követelik. *Magyarság*, 1926. április 15.
- Sine nomine (1926): Tanár- és tanítóüldözés a járásbírótság előtt. Elnapolták a Keressy–Lázár rágalmazási pert. *Az Est*, 1926. április 15.
- Sine nomine (1926): Családunkat nem tudjuk eltartani. A polgári iskolai tanárság mozgalmat indít sérelmeinek megszüntetésére. *Magyarság*, 1926. április 17.
- Sine nomine (1926): A főváros közoktatásügyi bizottsága hétfőn folytatja a tanszemélyzet státusának tárgyalását. *Magyarság*, 1926. április 18.
- Sine nomine (1926): Harminchat évig tanított hamis oklevéllel. *Pest Hirlap*, 1926. április 30.
- Sine nomine (1926): Agyonlőtte tizennégyéves szerelmét, azután maga ellen fordította fegyverét a tarpai tanító. *Az Est*, 1926. május 5.
- Sine nomine (1926): A felekezeti tanítók a státusrendelet revízióját kérik. *Magyarság*, 1926. május 9.
- Sine nomine (1926): A kultuszminisztérium elutasító választ adott a tanítók memorandumára. *Magyarság*, 1926. május 11.
- Sine nomine (1926): A kultuszminiszter a Nemzetgyűlésben felosztatással fenyegette meg a tanítóság szervezeteit. *Magyarság*, 1926. május 12.
- Sine nomine (1926): Sokorópátkai dicséri a kultuszminisztert - Izgalmas jelenet a Kultuszminiszter és Fábrián Béla között. *Az Est*, 1926. május 13.
- Sine nomine (1926): Vass József a nemzetgyűlésben nyilatkozott a vidéken támadt zavarokról. Szükség esetén egyes helyeken visszaállítja a lakások kötött forgalmát. *Magyarság*, 1926. május 13.
- Sine nomine (1926): A tanítóság tiltakozik a kultuszminiszter fenyegető kijelentései ellen. *Magyarság*, 1926. május 13.
- Sine nomine (1926): A magyar tanítóság gyűlése újból megállapította a tanítóság sérelmeit. Távolállnak minden szélsőséges mozgalomtól. Mit mond a sérelmekre vonatkozóan a kormány? *Pesti Hirlap*, 1926. május 15.
- Sine nomine (1926): A tanítók országos szövetsége válaszolt a kultuszminiszter vádjaira. *Magyarság*, 1926. május 15.
- Sine nomine (1926): A KANSz ülése. *Pesti Hirlap*, 1926. május 20.
- Sine nomine (1926): Budget-vita személyeskedésekkel. *Pesti Hirlap*, 1921. május 24.

- Sine nomine (1926): Baltazár püspök a konvent munkaprogramjáról. Ma kezdődik a háromnapos közgyűlés. *Az Est*, 1926. május 27.
- Sine nomine (1926): A tanítószabvány és a kultuszminiszter fenyegetései. *Magyarság*, 1926. május 29.
- Sine nomine (1926): Egy hónapi fogházra ítélték egy tanítót lopásért. *Az Est*, 1926. június 2.
- Sine nomine (1926): A trianoni gyász évforduló. *Pesti Hirlap*, 1926. június 3.
- Sine nomine (1926): A hódmezővásárhelyi országos tanítógyűlés a státuszrendezés sérelmeit tárgyalja. *Magyarság*, 1926. június 15.
- Sine nomine (1926): A katolikus tanítók a tüdővész ellen. *Magyarság*, 1926. július 12.
- Sine nomine (1926): Huszár Károly volt miniszterelnök a tehetségek védelméről és támogatásáról. *Pesti Hirlap*, 1926. július 20.
- Sine nomine (1926): Tanárok és tanítók az alkoholizmus ellen. *Pest Hirlap*, 1926. július 24.
- Sine nomine (1926): Elemiiskolai reformok. *Magyarság*, 1926. augusztus 3.
- Sine nomine (1926): Eltávolították a zsidó tanárokat a kereskedelmi iskolából. *Az Est*, 1926. szeptember 4.
- Sine nomine (1926): Az Athenaeum új képes ABC-je. *Az Est*, 1926. szeptember 5.
- Sine nomine (1926): Fővárosi tanítószabvány a tüdővész ellen. *Pesti Hirlap* 1926. október 2.
- Sine nomine (1926): Háromszázhetven tanítót véglegesít a főváros az ősz folyamán. *Uj Nemzedék*, 1921. október 5.
- Sine nomine (1926): Hetvenkét vörheny és tizenkét kanyarómegebetegedés a fővárosban. Nincs vörhenyjárvány Budapesten. *Magyarság*, 1926. október 8.
- Sine nomine (1926): A felekezeti szempontok érvényesülése az új tanyai iskolákban. *Pest Hirlap*, 1926. október 9.
- Sine nomine (1926): Az állami tanítók a státuszrendezés revízióját követelik. *Magyarság*, 1926. október 12.
- Sine nomine (1926): Lesz-e tanítóhiány? *Uj Nemzedék*, 1926. október 27.
- Sine nomine (1926): Középkori „tétemény”-história egy somogy megyei faluban. Egyszerű szerelmi történet, melyet boszorkányságnak tekint a nép. *Pesti Hirlap*, 1926. október 31.
- Sine nomine (1926): 2 heti fogház Zilahi-Kiss megrágalmazásáért. Az iskolaigazgatók degradálásának epilógusa. *Az Est*, 1926. november 24.
- Sine nomine (1926): Rassay programbeszéde. *Az Est*, 1926. november 30.

- Sine nomine (1926): Napi tíz koronából kell a tanárjelölteknek megélni. *Uj Nemzedék*, 1921. december 2.
- Sine nomine (1926): A református tanítók közgyűlése. *Pesti Hirlap*, 1926. december 4.
- Sine nomine (1926): Kedves Klebelsberg gróf! *Az Est*, 1926. december 17.
- Sine nomine (1926): Fizetésrendezést kérnek a fővárosi tanítók és tanárok. *Uj Nemzedék*, 1921. december 22.
- Sine nomine (1926): Sándor Pál beszéde a zsidókérdésről. *Az Est*, 1926. december 23.
- Sine nomine (1926): Anyagi és erkölcsi rehabilitációt kapnak az ártatlanul elbocsátott fővárosi tanerők. *Az Est*, 1926. december 25.
- Sine nomine (1926): Reflexiók a miniszterelnök cikkére. *Pesti Napló*, 1921. december 29.
- Sine nomine (1926): Pályázatok. Az erdőtelki r. kath. elemi népiskolához helyettes-tanítói állásra pályázat hirdettetik. *Néptanítók Lapja*, **59.** 1–2. sz.
- Sine nomine (1926): Pályázatok. A biharnagybajomi református egyház hét tanerős iskolájához, férfitanítói állásra, pályázatot hirdet. *Néptanítók Lapja*, **59.** 3–4. sz.
- Sine nomine (1926): A költségvetés tárgyalása a nemzetgyűlésen. *Néptanítók Lapja*, 1926. **59.** 19–20. sz.
- Sine nomine (1926): A tanítókról. *Néptanítók Lapja*, 1926. **59.** 19–20. sz.
- Sine nomine (1926): Gróf Klebelsberg Kuno exozéja. *Néptanítók Lapja*, **59.** 21–22. sz.
- Sine nomine (1926): *Néptanítók Lapja*, 1926. **59.** 23–24. sz.
- Sine nomine (1926): Kultúrpolitika. *Néptanítók Lapja*, **59.** 27–28. sz.
- Sine nomine (1926): A váci megyéspüspök körlevele a tanítók feladatáról. *Néptanítók Lapja*, **59.** 35–36. sz.
- Sine nomine (1927): A tisztviselői betegsegélyezés ügyének újabb szabályozása. *Néptanítók Lapja*, **60.** 31–32. sz.
- Sine nomine (1927): Harminc-negyven szerkesztő és két-háromszáz riporter dolgozik egy nagy amerikai lapnál. *Ujság*, 1927. május 1.
- Sine nomine (1929): A testi fenytés ügye Svájcban. *Néptanítók Lapja*, 1929. **62.** 47–48. sz.
- Sine nomine (1929): Csonkamagyarország sajtójának statisztikája. *A Sajtó*, **3.** 2. sz. 76–79.
- Sine nomine (1929): Csökken a születések, emelkedik a halálesetek száma. *Új Budapest*, **6.** 34. sz.
- Sine nomine (1930): Fölmentették a brutális magaviselettel vádolt községi tanítót. *Pesti Hirlap*, 1930. január 14.

- Sine nomine (1930): A tanítók küldöttsége a kormányzónál. *Pest Hirlap*, 1930. január 25.
- Sine nomine (1930): Ma került bíróság elé a hatvani tanítógyilkos család. *8 Órai Ujság*, 1930. január 26.
- Sine nomine (1930): Hatévi fegyházra ítélték a szerelmes hatvani tanító gyilkosát. *Friss Ujság*, 1930. január 26.
- Sine nomine (1930): Az iskolai kérdések. *Pest Hirlap*, 1930. január 30.
- Sine nomine (1930): Hetven ideiglenes tanerőt bocsát el a főváros. Az elbocsátás oka: nincs pénz. *Az Est*, 1930. február 9.
- Sine nomine (1930): A salgótarjáni szülők súlyos vádjai Prohászka polgári leányiskolai igazgató ellen. *Az Est*, 1930. február 25.
- Sine nomine (1930): Kétévi börtönre ítélték a harsányi igazgató-tanítót. *Pest Hirlap*, 1930. március 8.
- Sine nomine (1930): A jobbágyi tanító feleségének pöre az esperes-plébános ellen. *Az Est*, 1930. március 12.
- Sine nomine (1930): A kultuszminiszter vétőjoga. *Pesti Hirlap*, 1930. március 29.
- Sine nomine (1930): Furcsa dolgok az angoluccai elemiben. *Az Est*, 1930. március 30.
- Sine nomine (1930): A Vasmegyei Tanító Egyesület a nem állami tanítók sérelmeinek orvoslását sürgeti. *Uj Nemzedék*, 1930. április 6.
- Sine nomine (1930): Gróf Klebelsberg kultuszminiszter a modern nyelvek tanításának kiterjesztéséről és az egyetemek túlzásfűlttségéről. *Pesti Hirlap*, 1930. április 9.
- Sine nomine (1930): A tanítók nagygyűlésen foglalkoznak sérelmeikkel. *Uj Nemzedék*, 1930. április 10.
- Sine nomine (1930): Elítélték a nógrádi „sas“-okat. Kucsera tanító bicskás támadói a bíróság előtt. *Az Est*, 1930. április 11.
- Sine nomine (1930): A tanítók országos nagygyűlése sürgette a tanítók sérelmeinek orvoslását. Petry államtitkár kijelentette, hogy a nagy szanálási kölcsönből fogják a búzaértékelést rendezni. *Pesti Hirlap*, 1930. április 16.
- Sine nomine (1930): Az új tankönyvtípus bevezetését sürgették a tanítók mai közgyűlésén. *Uj Nemzedék*, 1930. április 30.
- Sine nomine (1930): Gaal Gaston nagy beszéde a költségvetési vitában. A minisztériumok dologi kiadásainak pontos kimutatását, a hatáskörök megnyirbálását követelte. *Az Est*, 1930. május 1.
- Sine nomine (1930): Ebben a hónapban rendezik meg az elemi iskolák az anyák napját. *Uj Nemzedék*, 1930. május 11.
- Sine nomine (1930): Szigorúan büntetik az autók dobálóit. *Uj Nemzedék*, 1930. május 11.

- Sine nomine (1930): Ma áll a bíróság előtt az öcsödi tanítóné, aki elégette férjét. *Az Est*, 1930. május 28.
- Sine nomine (1930): Gróf Klebelsberg beszéde kultúrpolitikai programjáról. *Pesti Hirlap*, 1930. június 4.
- Sine nomine (1930): Harc az iskolai szünet meghosszabbítása körül. *Uj Nemzedék*, 1930. június 4.
- Sine nomine (1930): Ottó Károly iskolaigazgató megvesztegetési ügyében több kihallgatást tartanak. Meg akarják állapítani, hogy nem zsarolt-e meg kinevezett tanítókat. *Az Est*, 1930. július 27.
- Sine nomine (1930): 2200 trachomás van Szegeden. *Az Est*, 1930. augusztus 13
- Sine nomine (1930): A Tanítóegyesületek Szövetsége és a boletta. *Pesti Hirlap*, 1930. szeptember 12.
- Sine nomine (1930): Az állami tanítók gyűlése. *Pesti Hirlap*, 1930. szeptember 21.
- Sine nomine (1930): A főváros megszüntette 50 tanítónő beosztását, mert férjüknek 600 pengőnél több fizetése van. *Uj Nemzedék*, 1930. szeptember 24.
- Sine nomine (1930): Megmérgezte és felakasztotta magát a menyasszony tanítónő. *Az Est*, 1930. szeptember 27.
- Sine nomine (1930): A fővárosi helyettes tanítók panasza a beosztás elmaradása miatt. *Uj Nemzedék*, 1930. szeptember 28.
- Sine nomine (1930): Hat-nyolc pengőre emelik fel a boletta árát. Az agrárblokk határozata a miniszterelnök válaszára. *Az Est*, 1930. október 22.
- Sine nomine (1930): Egy tanítót vádolnak az agárdi vadászattal és a csendőr lelövésével. *Uj Nemzedék*, 1930. november 16.
- Sine nomine (1930): Állami tanítók kérése a kultuszminiszterhez. *Az Est*, 1930. november 26.
- Sine nomine (1930): Az alföldi tanyai iskolák. *Pesti Hirlap*, 1930. december 12.
- Sine nomine (1930): Iskolaproblémákkal foglalkozott Pestmegye közigazgatási bizottsága. *Pesti Hirlap*, 1930. december 12.
- Sine nomine (1930): Négyezer károsult néptanító ügye. *Az Est*, 1930. december 14.
- Sine nomine (1930): A tanítószegély sérelme a termény járandóságok kifizetésénél. *Pesti Hirlap*, 1930. december 16.
- Sine nomine (1930): A borfogyasztási adó és a tejkartel kérdése a gazdaképviselek értekezletén. *Uj Nemzedék*, 1930. december 18.
- Sine nomine (1930): A csonkaszabolcsi és a felvidéki tanítók testvéri kézfogása. *Pesti Hirlap*, 1930. december 29.

- Sine nomine (1930): Az Országos Tanítószövetség közgyűlése. *Pesti Hirlap*, 1930. december 31.
- Sine nomine (1930): A miniszterelnök nyilatkozata a székesfővárosi oktatászemélyzet kinevezéséről. *Néptanítók Lapja*, 1930. **63.** 1–2. sz.
- Sine nomine (1930): Az Országos Református Tanítóegyesület gyűlése. *Néptanítók Lapja*, **63.** 1–2. sz.
- Sine nomine (1930): Testi fenyték a külföldi iskolákban. *Néptanítók Lapja*, **63.** 15–16. sz.
- Sine nomine (1930): Nevelőintézetek (internátusok) tanítók gyermekei részére. *Néptanítók Lapja*, **63.** 33–34. sz.
- Sine nomine (1930): A Katholikus Tanítóegyesületek Orsz. Szövetségének közgyűlése. *Néptanítók Lapja*, **63.** 47–48. sz.
- Sine nomine (1931): A testi fenyték ügye Németországban. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **64.** 2. sz.
- Sine nomine (1933): Egyesületi élet. Magyar Pedagógiai Társaság. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **66.** 3. sz.
- Sine nomine (1934): Miniszteri megbízatások. *Néptanítók Lapja*, **67.** 22. sz.
- Sine nomine (1935): Zala vármegye tizenhét állástalan tanítónak juttatott kenyeret. *Pesti Hirlap*, 1935. január 19.
- Sine nomine (1935): Rendőri felügyelet alatt álló elemisták és túlsúfolt iskolák Angyalföldön. *Az Est*, 1935. január 23.
- Sine nomine (1935): Átlag ötven tanuló jut egy tanítóra a magyar városokban. *Friss Ujság*, 1935. január 25.
- Sine nomine (1935): Szülőföldvédő Liga megalakítását javasolták a tanítóképzőintézeti tanárok közgyűlésén. *Pesti Hirlap*, 1935. február 2.
- Sine nomine (1935): Tanítókat a tanügyi igazgatásba! *Friss Ujság*, 1935. február 10.
- Sine nomine (1935): A Pestvármegyei Tanítóegyesület ülése. *Pesti Hirlap*, 1935. február 17.
- Sine nomine (1935): Az új iskolafelügyeleti törvényjavaslat és a tanítószövetség. *Pesti Hirlap*, 1935. február 17.
- Sine nomine (1935): Tanítói szeminárium. *Pesti Hirlap*, 1935. február 19.
- Sine nomine (1935): A Keresztény Tanügyi Bizottság Bednárz Róbert elnöklésével ülést tartott. *Pesti Hirlap*, 1935. március 12.
- Sine nomine (1935): Hogyan lehetne segíteni a nyomorgó tanítókon? *Az Est*, 1935. március 14.

Sine nomine (1935): Öngyilkos lett a gombai református kántortanító. *Pesti Hirlap*, 1935. március 19.

Sine nomine (1935): Hogyan lehet segíteni a tanítókon? *Az Est*, 1935. március 23.

Sine nomine (1935): Az Est minden száma: 6465 ember 17.465 órai munkája. *Az Est*, 1935. április 14.

Sine nomine (1935): Mikor kapják terményben fizetésüket a felekezeti tanítók? *Pesti Hirlap*, 1935. április 16.

Sine nomine (1935): A nemzet napszámossai. *Friss Ujság*, 1935. április 17.

Sine nomine (1935): A magyar tanítóság nagygyűlése. A népoktatás fejlesztését és a tanítók anyagi helyzetének javítását sürgették. *Pesti Hirlap*, 1935. április 17.

Sine nomine (1935): A tanítóság sorsának megjavításáról tárgyal a IX. egyetemes tanítógyűlés. *Az Est*, 1935. április 17.

Sine nomine (1935): Mi történt az eltemetett szihalmi tanítóval? *Friss Ujság*, 1935. április 25.

Sine nomine (1935): Meggyilkolták, öngyilkos lett vagy baleset áldozata lett a szihalmi tanító? *Az Est*, 1935. április 26.

Sine nomine (1935): Emberhez méltó életet kér a miniszterelnöktől 74 nyíregyházi diplomás ifjú. *Az Est*, 1935. április 26.

Sine nomine (1935): Gömbös és Hóman beszéde a pártvacsorán. *Pesti Hirlap*, 1935. április 27.

Sine nomine (1935): Közel kétmillió református él Magyarországon. *Friss Ujság*, 1935. május 3.

Sine nomine (1935): Az Egyetemes Tanítósövetség elnöksége. *Pesti Hirlap*, 1935. május 5.

Sine nomine (1935): A közoktatásügyi miniszter beszéde. *Pesti Hirlap*, 1935. május 10.

Sine nomine (1935): Szűnjön meg a felekezeti harc az országban. A nemzet sírját ássa meg a felekezeti harc folytatása. Elfogadták a közoktatásügyi közigazgatás átszervezésének javaslatát. *Friss Ujság*, 1935. május 10.

Sine nomine (1935): A megüresedett tanítói állásokat még ez évben betölti a főváros. *Az Est*, 1935. május 16.

Sine nomine (1935): Tanítók is érzik a gazdasági bajokat. *Friss Ujság*, 1935. május 16.

Sine nomine (1935): A tanítóság a közoktatásügyi igazgatásról szóló törvényjavaslat módosítását kéri. *Pesti Hirlap*, 1935. május 18.

Sine nomine (1935): A tanítóság és a kinevezések. *Pesti Hirlap*, 1935. május 29.

Sine nomine (1935): Rossz épületekben, zsúfolt termekben tanítani nem lehet. *Friss Ujság*. 1935. június 4.

- Sine nomine (1935): A nemzetnevelés javítása. *Pesti Hirlap*, 1935. június 4.
- Sine nomine (1935): Országosan köröznak egy elmebeteg tanítót. *Az Est*, 1935. június 6.
- Sine nomine (1935): Pécsi Egyházmegyei Tanítógyűlés. *Friss Ujság*, 1935. június 6.
- Sine nomine (1935): A tetétleni tanító és leánytanítványai. *Friss Ujság*, 1935. június 8.
- Sine nomine (1935): Testnevelési tanfolyam tanítók és tanítónők részére. *Pesti Hirlap*, 1935. június 14.
- Sine nomine (1935): Szomorú állapotok a Ganz-telepi iskolában. *Friss Ujság*, 1935. június 22.
- Sine nomine (1935): Ösztől kezdve filmmel tanítanak a főváros iskoláiban. *Az Est*, 1935. június 23.
- Sine nomine (1935): Püspökkari határozat a tanító- és kántorválasztásokról. *Pesti Hirlap*, 1935. június 26.
- Sine nomine (1935): Lang Lénárt (független kiskgazda) a jánosházapusztai tanító elmaradt fizetéséről interpellált, amely ügyben Hóman Bálint kultuszminiszter azonnali intézkedést ígért. *Friss Ujság*, 1935. június 27.
- Sine nomine (1935): Az állami tanítók panaszai és kívánságai. *Pesti Hirlap*, 1935. június 28.
- Sine nomine (1935): Helyet a fiataloknak. Ezt jelentik az állami nyugdíjazások. Beszélgetés Hóman Bálint kultuszminiszterrel a nagy kérdéstről. *Az Est*, 1935. július 6.
- Sine nomine (1935): A tanítók a természetbeni lakás helyett nem kaphatnak lakáspénzt. *Pest Hirlap*, 1935. július 20.
- Sine nomine (1935): Szegény tanító úr már csak a sósavtól remélt segítséget. *Az Est*, 1935. július 27.
- Sine nomine (1935): Állás hijján. *Friss Ujság*, 1935. július 27.
- Sine nomine (1935): Tüdőbaj, rák, öngyilkosság. *Az Est*, 1935. augusztus 3.
- Sine nomine (1935): Cigányiskola Majsán. *Friss Ujság*, 1935. augusztus 6.
- Sine nomine (1935): Gyermekszerető tanító. *Pesti Hirlap*, 1935. augusztus 18.
- Sine nomine (1935): A váci püspök pásztori intelme az egyházmegye tanítóihoz és nevelőihöz. *Pesti Hirlap*, 1935. szeptember 3.
- Sine nomine (1935): Ezer gyalogjárót jelentettek fel a rendőrök szabálytalan közlekedésért. *Az Est*, 1935. szeptember 4.
- Sine nomine (1935): Egy választási elnök bűnpere. *Az Est*, 1935. szeptember 13.
- Sine nomine (1935): A néptanító nemzetrágalmazása. *Pesti Hirlap*, 1935. szeptember 13.

- Sine nomine (1938): Miniszteri rendelet az újonnan megválasztott segédtanítók államsegélyének kiutalásáról. *Pesti Hirlap*, 1938. szeptember 17.
- Sine nomine (1935): Kevés a tanító a túlszűfolt albertfalvai népiskolában. *Friss Ujság*, 1935. szeptember 19.
- Sine nomine (1935): Újabb rendelet a tanítók és tanárok zeneoktatási tilalmáról. *Az Est*, 1935. szeptember 26.
- Sine nomine (1935): Más bíróságot kér a bátmonostori választási bűnpör vádlottja. *Az Est*, 1935. október 2.
- Sine nomine (1935): Új harc a diftéria ellen. *Friss Ujság*, 1935. október 9.
- Sine nomine (1935): El akarta lopni kilakoltatása aktáit. *Az Est*, 1935. október 31.
- Sine nomine (1935): Kétezerötvenen pályáztak a kétszázegy tanügyi állásra. *Pesti Hirlap*, 1935. november 8.
- Sine nomine (1935): Végelbánás a főváros iskoláiban. *Friss Ujság*, 1935. november 14.
- Sine nomine (1935): Megtámadta egy anya fia tanítónőjét az iskolában. *Az Est*, 1935. november 14.
- Sine nomine (1935): Az állami tanítók és óvónők közgyűlése. *Pesti Hirlap*, 1935. november 17.
- Sine nomine (1935): „Közös pohár és szellőztetés a falusi iskolában”. *Pesti Hirlap*, 1935. november 30.
- Sine nomine (1935): A pestvármegyei tanítók közgyűlése. *Pesti Hirlap*, 1935. december 3.
- Sine nomine (1935): Tanítók gyűlései. *Pesti Hirlap*, 1935. december 6.
- Sine nomine (1935): Új tanulmányfelügyeleti rendszer az elemi iskolákban. *Pesti Hirlap*, 1935. december 7.
- Sine nomine (1935): Az új év küszöbén. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **68.** 1. sz.
- Sine nomine (1935): A közoktatásügy igazgatásáról szóló törvényjavaslat képviselőházi tárgyalása. *Néptanítók Lapja*, **68.** 10. sz.
- Sine nomine (1935): A vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetése az 1935-36. évre. *Néptanítók Lapja*, 1935. **68.** 11. sz.
- Sine nomine (1935): A tanítók nyugdíj ügye. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **68.** 14. sz.
- Sine nomine (1935): Tanítók előléptetése. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **68.** 15. sz.

- Sine nomine (1935): Mit tehetnek tanítóink az egészségügy érdekében? *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **68.** 23. sz.
- Sine nomine (1938): Elitálték a nyilas tanítót, mert megrágalmazta a leány líceumot. *Esti Kurir*, 1938. január 1.
- Sine nomine (1938): Szenzációs megállapítások egy nyíltszavazásos választás visszaéléseiről - milyen mesterkedésekkel született meg az első pacsai többség. *Esti Kurir*, 1938. január 1.
- Sine nomine (1938): Fegyelmi eljárás indult egy tanító ellen, mert közbenjárást vett igénybe. *Pest Hirlap*, 1938. január 11.
- Sine nomine (1938): A HONSz állásfoglalása Szoboszlay Sándor tanító fegyelmi ügyében. *Pest Hirlap*, 1938. január 18.
- Sine nomine (1938): A HONSz küldöttsége a kultuszminiszternél. *Pest Hirlap*, 1938. január 20.
- Sine nomine (1938): Az Uj Nemzedék levelesládája. *Uj Nemzedék*, 1938. január 20.
- Sine nomine (1938): Hóman kultuszminiszter akciója a közoktatás ügyének fejlesztésére. *Pesti Hirlap*, 1938. február 6.
- Sine nomine (1938): Tanítók a pángermanizmus ellen. *Pest Hirlap*, 1938. február 11.
- Sine nomine (1938): Törvényjavaslatok a gyakorlati irányú középiskolákról és a tanítóképzés újjászervezéséről. *Pesti Hirlap*, 1938. február 24.
- Sine nomine (1938): Garas Dani 160 kilométert gyalogolt a cselédkönyvért! *Uj Nemzedék*, 1938. február 24.
- Sine nomine (1938): Hóman kultuszminiszter az új gyakorlati középiskolákról és a tanítóképzés reformjáról. *Pesti Hirlap*, 1938. március 3.
- Sine nomine (1938): Kötönyben még sem lesz iskola. *Uj Nemzedék*, 1938. március 3.
- Sine nomine (1938): Hóman nyilatkozik a tanítóképzés reformjáról és az újonnan megszervezett gyakorlati középiskolákról. *Uj Nemzedék*, 1938. március 3.
- Sine nomine (1938): A tanítók fizetésének felemelését kívánták a közoktatásügyi bizottságban. *Pesti Hirlap*, 1938. március 4.
- Sine nomine (1938): Gyűjtogatás Jakabszálláson. *Uj Nemzedék*, 1938. március 9.
- Sine nomine (1938): A nyilas szabómester a bíróság előtt. *Esti Kurir*, 1938. március 9.
- Sine nomine (1938): Másfélezer pályázat 114 fővárosi állásra. *Esti Kurir*, 1938. március 9.
- Sine nomine (1938): Vita a Házban a gyakorlati középiskolákról. *Esti Kurir*, 1938. március 18.

- Sine nomine (1938): A fizetéslevonások megszüntetését kéri az állami tanítók. *Pest Hirlap*, 1938. március 20.
- Sine nomine (1938): Hóman kultuszminiszter a rosszul értelmezett hazafiság ellen. Felszólalások a két kultuszjavaslat vitájában. *Esti Kurir*, 1938. március 22.
- Sine nomine (1938): Legyen főiskola az új tanítóképző! *Uj Nemzedék*, 1938. március 24.
- Sine nomine (1938): Tanítói lakás - romokban. *Uj Nemzedék*, 1938. március 31.
- Sine nomine (1938): Százegy tanköteles egy tanítóra. *Uj Nemzedék*, 1938. április 1.
- Sine nomine (1938): Kedves Szülők! Szeretettel meghívjuk... Egy tanító antiszemita beszéde az elemi iskola szülői értekezletén. *Esti Kurir*, 1938. április 3.
- Sine nomine (1938): Gróf Teleki Pál a közoktatási reformokról. *Pesti Hirlap*, 1938. április 8.
- Sine nomine (1938): Az iskolareform és a mezőgazdasági munkásbiztosítás a felsőház előtt. *Esti Kurir*, 1938. április 9.
- Sine nomine (1938): Igen, vagy nem. Megdöbbenő vádak és súlyos gyanúsítások a kisvárdai elemi iskola igazgatója ellen. *Uj Nemzedék*, 1938. április 13.
- Sine nomine (1938): A tanítói kar hálája a főiskolai tanítóképzés megvalósításáért. A fizetéscsökkentések visszavonását sürgetik. *Pesti Hirlap*, 1938. április 13.
- Sine nomine (1938): A legutóbbi évtizedben évenként átlag 585 férfi és 1029 nő kapott tanítói oklevelet. *Pesti Hirlap*, 1938. április 14.
- Sine nomine (1938): Május 8-án lesz az „Anyák Napja”. *Esti Kurir*, 1938. április 20.
- Sine nomine (1938): Kétévi fegyházra ítélték egy magántanítót. *Pesti Hirlap*, 1938. április 22.
- Sine nomine (1938): „A magyar tanítóság mindig hivatása magaslatán állott és áll ma is“. A tanítók is a fizetéseket csökkentő rendeletek visszavonását kéri. *Pest Hirlap*, 1938. április 23.
- Sine nomine (1938): A népiskolai építkezések a kultuszminisztérium költségvetésében. *Pesti Hirlap*, 1938. április 24.
- Sine nomine (1938): Hóman és Bornemisza miniszterek a kulturális és ipari kérdésekről. *Pest Hirlap*, 1938. április 27.
- Sine nomine (1938): Iskolai, közjogi és liturgiai kérdések a Református Konvent csütörtöki napján. *Pesti Hirlap*, 1938. április 29.
- Sine nomine (1938): "Első osztályt adott ötödikért és fele fizetésért...". Egy sarkadi tanító furcsa üzleti megállapodása a bíróság előtt. *Uj Nemzedék*, 1938. május 12.
- Sine nomine (1938): Az iskolaigazgató, aki éjszaka ablakot tör... *Esti Kurir*, 1938. május 22.
- Sine nomine (1938): A női tanerők tanári képesítése és - férjhezmenetele. *Pest Hirlap*, 1938. június 9.

- Sine nomine (1938): Iskolai életkép Nagypálból. *Uj Nemzedék*, 1938. június 10.
- Sine nomine (1938): Miért nem tud aludni az újpesti polgármester? *Uj Nemzedék*, 1938. június 10.
- Sine nomine (1938): Gróf Teleki Pál kultuszminiszter közoktatásügyi és nevelési programjáról a tanárkérdésről, a bajtársi egyesületekről és a szélsőséges izgatásokról. *Pesti Hirlap*, 1938. június 12.
- Sine nomine (1938): A felsőház ma délelőtt tovább tárgyalta a költségvetést. *Uj Nemzedék*, 1938. június 24.
- Sine nomine (1938): "Vét hazája ellen, aki a 900 éves alkotmány fájába vágja fejszét. Balogh Jenő beszéde a felsőház költségvetési vitájában. *Esti Kurir*, 1938. június 24.
- Sine nomine (1938): A kultuszminiszter az ifjúságról és a tanárság feladatairól. *Pest Hirlap*, 1938. június 25.
- Sine nomine (1938): Szendy polgármester úr figyelmébe. *Uj Nemzedék*, 1938. június 25.
- Sine nomine (1938): A tanítók és a zsinórirás. *Esti Kurir*, 1938. június 28.
- Sine nomine (1938): A hitvallásos iskolák tanítói és az OTBA. *Uj Nemzedék*, 1938. július 2.
- Sine nomine (1938): Az egyetemes tanítószövetség tisztújító gyűlése. *Pesti Hirlap*, 1938. július 6.
- Sine nomine (1938): Ki lehet a jövőben tanító? *Esti Kurir*, 1938. július 7.
- Sine nomine (1938): A magántanuló legyen az állásnélküli tanároké. *Uj Nemzedék*, 1938. július 9.
- Sine nomine (1938): Gáspár János: A magyar beszéd. *Pest Hirlap*, 1938. július 10.
- Sine nomine (1938): Nyilas-propagandadal két budapesti iskolában. *Esti Kurir*, 1938. július 12.
- Sine nomine (1938): Érik az Uj Nemzedék vetése a szabolcsi tanyavilágban. *Uj Nemzedék*, 1938. július 27.
- Sine nomine (1938): „Koldustarisznyában nem lehet kultúrát hordani”. *Uj Nemzedék*, 1938. július 28.
- Sine nomine (1938): Augusztus elején megindul az értelmiségi munkanélküliek gazdasági átképzése. *Pest Hirlap*, 1938. július 29.
- Sine nomine (1938): A gyulai nyilasok feljelentették a Nep-et röpcédulák terjesztése miatt. *Esti Kurir*, 1938. augusztus 6.
- Sine nomine (1938): Nem az ismeretek tárháza, hanem a halál kaszája. *Uj Nemzedék*, 1938. augusztus 12.
- Sine nomine (1938): Nagy gond... *Pesti Hirlap*, 1938. szeptember 7.

- Sine nomine (1938): A légitámadások elleni védekezést az összes népiskolákban tanítani fogják. *Pesti Hirlap*, 1938. szeptember 14.
- Sine nomine (1938): A kultuszminiszter beszéde a tanítószághoz. *Pest Hirlap*, 1938. szeptember 20.
- Sine nomine (1938): Óraadó tanító vagyok havi negyvenötért. *Uj Nemzedék*, 1938. október 2.
- Sine nomine (1938): Miért mostohagyerekek a felekezeti tanítók! *Uj Nemzedék*, 1938. október 9.
- Sine nomine (1938): Összeírják a szombathelyi egyházmegyében az állástalan tanítókat. *Uj Nemzedék*, 1938. október 26.
- Sine nomine (1938): A tanító bevonult, szünetel a tanítás. *Uj Nemzedék*, 1938. november 5.
- Sine nomine (1938): A kultuszminiszter megállapította a felszabadult területek iskolai és oktatásügyi irányelveit. *Pesti Hirlap*, 1938. november 11.
- Sine nomine (1938): A nagy erejű esküdt afférje a mulatozó tanítókkal. *Esti Kurir*, 1938. november 19.
- Sine nomine (1938): „A pusztító háborúnál is félelmetesebb a lappangó forradalom”. *Esti Kurir*, 1938. november 23.
- Sine nomine (1938): Jelentkezzenek a felvidéki származású állástalan tanítók és tanárok. A kultuszminiszter felhívása a visszacsatolt Felvidékre áthelyezésüket kívánó tanárokhoz és tanítókhöz. *Pest Hirlap*, 1938. november 29.
- Sine nomine (1938): Megint az Illetmény Hivatal. *Uj Nemzedék*, 1938. december 2.
- Sine nomine (1938): Rablótámadás az utcán. *Pesti Hirlap*, 1938. december 3.
- Sine nomine (1938): A tanítók a tanítófeleségek elbocsátása ellen. *Pest Hirlap*, 1938. december 4.
- Sine nomine (1938): Imrédy Béla miniszterelnök a magyar tanítószághoz fontos szerepéről. *Pest Hirlap*. 1938. december 6.
- Sine nomine (1938): A miniszterelnök a magyar tanítószághoz szerepéről. *Uj Nemzedék*, 1938. december 7.
- Sine nomine (1938): A zsinórírás fenntartását kívánja a főváros tanítószághoz. *Pest Hirlap*, 1938. december 7.
- Sine nomine (1938): A tisztviselői keresethalmozás. *Pesti Hirlap*, 1938. december 10.
- Sine nomine (1938): Gróf Bethlen István: „A javaslat olyan lejtőre visz, amelyen nincs megállás”. *Pesti Hirlap*, 1938. december 10.
- Sine nomine (1938): Kultuszminiszter Ur! Koppányszántón nincs tanítás! *Uj Nemzedék*, 1938. december 24.

- Sine nomine (1938): Ne városi rendszer szerint tanítsanak a falusi iskolákban. *Uj Nemzedék*, 1938. december 29.
- Sine nomine (1938): Vándortanítói körzetek a tanyai gyerekek és felnőttek oktatására. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 4. sz.
- Sine nomine (1938): Szerkesztői üzenetek. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 5. sz.
- Sine nomine (1938): Hóman Bálint kultuszminiszter betérjesztette a gyakorlati irányú líceumról, a gazdasági középiskoláról és a kétéves tanítóképző akadémiáról szóló törvényjavaslatot. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 5. sz.
- Sine nomine (1938): Törs Tibor előadói javaslata a képviselőházban a gyakorlati irányú középiskoláról és a népiskolai tanítóképzésről. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 7. sz.
- Sine nomine (1938): Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter beszéde a képviselőházban a gyakorlati irányú középiskoláról, a tanítóképzés reformjáról és a hazai kisebbségek oktatásügyéről. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 7. sz.
- Sine nomine (1938): Gróf Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter költségvetés beszéde a képviselőházban. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, **71.** 12. sz.

VII.3. Egyéb források

1877. évi XX. tc.: A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről.
1878. évi V. tc.: A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről.
- 14.532/1906 VKM rendelet (II.17): Az állami elemi népiskolákban iskolaorvosok alkalmazásáról.
1907. évi XXVI. tc. (VII.1.): Az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról.
1907. évi XXVII. tc.: A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól.
1913. évi XV. tc.: Az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről.
1913. évi XVI. tc.: A községi és hitfelekezeti elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről.
1918. évi VIII. néptörvény: Az elemi népiskolai tanítóknak, tanítónőknek, a kisebb képesítésű gazdasági szaktanítóknak (szaktanítónőknek), továbbá az óvónőknek az állami tisztviselői fizetési osztályokba való sorolása, valamint illetmény- és nyugdíjügyi viszonyainak rendezéséről.

1920. évi XXV. tc. (IX.26.): A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról.
1921. évi XXX. tc. (VII. 28.): Az iskoláztatási kötelesség teljesítésének kötelességéről.
1921. évi XLVI. tc.: Az 1921/22. költségvetési év augusztus hó elsejétől december hó végéig viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1921. évi XXXIV. tc. módosítása és az evvel kapcsolatos intézkedések tárgyában.
- 10.501/1921. M.E. rendelet: A kivételes sajtórendészeti ellenőrzés megszüntetéséről.
- 700/1922. VKM rendelet: Az elemi népiskolai tanítók, tanítónők és óvónők illetményeiről.
- 8.400/1924. M.E. számú rendelet: Ellátási díjai a nem állami tanintézetek alkalmazottainak, özvegyeiknek és árváiknak.
- 24.200/1924. VKM rendelet: A nem állami elemi népiskolai tanítóknak a VII. fizetési osztállyal egybekötött illetmények élvezetébe előléptetéséről.
- 7000/1925. M. E. számú rendelet (XI. 6.): A létszámviszonyok rendezéséről, és az állami és vármegyei tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat, valamint a honvédség, csendőrség, vámőrség, folyamőrség és államrendőrség tagjait megillető illetményeknek, továbbá az említetteknek, valamint özvegyeiket és árváikat megillető ellátási díjaknak újabb szabályozásáról.
1926. évi VII. tc.: A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák építéséről és fenntartásáról.
- Kormányjelentés (1926): A Magyar Kir. Kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KormanyjelentesStatisztikaiEvkonyv_1919-1922/?pg=0&layout=s Letöltés ideje: 2021. július 12.
- Kormányjelentés (1928): Magyar Kir. Kormány 1923–1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és Statisztikai évkönyv. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. Letöltés ideje: 2021. február 10.
- Kormányjelentés (1930): A Magyar Kir. Kormány 1928. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és Statisztikai évkönyv (1930) Letöltés ideje: 2021. szeptember 05.
1930. évi XXII. tc.: Az egyes gabonaneműek értékesítése érdekében szükséges intézkedésekről.
1934. évi XI. tc.: A középiskoláról.
- A mezőföldi református egyházmegye 1935. évi augusztus hó 7-én Székesfehérvárott tartandó egyházmegyei közgyűlés elé terjesztett esperesi jelentés. (1935)
1935. évi VI. tc.: A közoktatásügyi igazgatásról.
1938. évi XIII. tc.: A gyakorlati irányú középiskoláról.

1938. évi XIV. tc.: A tanítóképzésről.

1938. évi XV. tc. (V.29.): A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról.

1938. évi XVIII. tc. (VI.1.): Az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről.

1938. XVIII. tc.: Az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről.

1938. évi XXXIX. tc.: az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap szolgáltatásaira igényjogosultak körének kiterjesztéséről.

Kormányjelentés (1940): A Magyar Kir. Kormány 1938. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, (1940) Letöltés ideje: 2021. augusztus 12.

VIII. Függelék

VIII.1. Sajtóstatiztika a Horthy-korszakban

A XIX. század utolsó évtizedében a technikai fejlődés hatalmas lendületet adott a nyomtatott sajtó fejlődésének. A nyomdatechnika, a vasúti infrastruktúra fejlődése, a városiasodás, illetve az ehhez kapcsolódó városi lélekszámbővülés egyértelműen abban az irányba hatott, amely a lapkiadás bővülését hozta magával. Egyre inkább rentábilissá vált lapot kiadni, hiszen a fizetőképes kereslet – mely egyébként összefügg az alfabetizáció javulásával is – alapvetően határozta meg a lapkiadást. A lapkiadás progressziója évtizedeken átívelő folyamat volt. A robbanásszerű fejlődés eredményeképpen szinte követhetlenné vált a lappiac, leginkább az orgánumok számát illetően. A hektikusság miatt igen eltérő szám adatokkal rendelkezünk. Széchenyi Ágnes kutatása szerint a kiegyezés évében, 1867-ben még csak 80 magyar hírlapot jegyezhetünk fel hazánkban, húsz évvel később, „1896-ban már 384 periodika jelent meg hazánkban”, 1906-ban 1787 magyar nyelvű időszakos kiadvány volt elérhető (2004. 1151. o.). Buzinkay Géza kvantifikációja szerint 1890-re már 636 (*Buzinkay*, 2016), az 1900-as évek fordulóján pedig már több, mint 700 magyar sajtóorgánum jelent meg hazánkban (2009). A millennium évében Pesten 384 újság jelent meg (*Lipták*, 1997). A sajtótermékek mennyiségének csúcsa 1914-ben volt, ekkor 2000 sajtótermékről rendelkezünk információkkal (*Széchenyi*, 2004).

Nem csak hazánkban volt ugrásszerű fejlődés a lapkiadás mennyiségét illetően: az Amerikai Egyesült Államokban míg 1850-ben minden családra 0,21, addig 1925-re már családonként 1,22, 1930-ra pedig 1,32 megvásárolt példány jutott (*DeFleur*, 2007). Viszonyításképpen: a századfordulót követő években Berlinben harminchat, Londonban huszonöt, Rómában tizennégy lap jelent meg (*Széchenyi*, 2004).

Kutatásunk során a sajtóorgánumokat tekintjük elsődleges forrásoknak, így szükségesnek tartjuk a vizsgálat tárgyává tett korszak sajtójának statisztikaalapú bemutatását. Az adatsorok nem minden eleme ekvivalens egymással, mivel az időszaki sajtótermékek példányszámadatai nem minden évben számszerűsíthetők, illetve eltérő adatokat is közlünk egy-egy időszaki sajtótermék terjesztési, olvasottsági adatával kapcsolatosan, ezzel is érzékeltetve, hogy a forrásoknál tapasztalható bizonytalanságtól függetlenül viszonylag nagy pontossággal meghatározható a lapok egymáshoz viszonyított olvasottsága. A kiadók által titkosan kezelt példányszámadatok és a remittenda-számok ellenére viszonylag egységes álláspont alakult ki a Horthy-kori lapfogyasztási szokásokról (*Sipos*, 2004; *Buzinkay*, 2016).

Az I. világháború alatt és közvetlenül utána érezhetően visszaesett a lapkiadás. Ennek gazdasági és politikai okai egyaránt ismertek. A bethleni konszolidáció éveitől kezdődően viszont ismét növekedésnek indult és „1922-től csaknem ugyanannyi új kötet cím és napilap vagy periodika jelent meg, mint a történeti hazában” (Ujváry, 2012. 68. o.). Az ismételt sajtókonjunktúra egyértelműen jelzi, hogy a különböző orgánumok olvasása a lakosság egyre szélesebb körében napi szükségletté vált.

„Az időszaki sajtótermékek – hírlapok, folyóiratok – némelyike ma valósággal nagyhatalom, a közvélemény irányítója. Azzá teszi sokoldalúsága, olcsósága, alkalmazkodni képesége” – fogalmazta meg Elekes Dezső az első hazai időszaki sajtótermékek statisztikájával foglalkozó elemzésében (1927a. 251. o.).

Sajtóstatistika 1926-ban

A sajtóstatistikai adatok jelentős konjunktúrát jeleznek: 1926-ban 934, ezen belül Budapesten 618 időszaki sajtótermék jelent meg (Elekes, 1927b). A törvényhatósági jogú városok közül Debrecenben jelent meg a legtöbb sajtótermék: 19, majd Szegeden 18, Miskolcon 13, Pécsen 11, Győrött 9, Kecskeméten 9, Székesfehérváron 8, Sopronban 7, Hódmezővásárhelyen 4, Baján 2. A rendezett tanácsú városok (rt. városok) körében Újpesten 11, Szombathelyen 9, Kaposváron 8, Békéscsabán és Cegléden 7–7, Szolnokon és Esztergomban 5–5 újság jelent meg. Az alapítási évet tekintve a ma létező újságok közül 421 a háború után keletkezett. A háború utáni évek közül az 1922-es évjárat a leggyengébb, csak 28 újságot alapítottak ebben az évben, a háború utáni években 50–60 között mozog számuk” (Elekes, 1927b. 264. o.). Az utolsó, 1925-ös évből való 110 lap. Ebből jól látható, hogy igen nagy a lapok esetében a fluktuáció.

Az 1926-ban elvégzett első országos sajtóstatistikai felmérés szerint a lapok 21,7 százaléka (203) politikai újság volt. Ebből a politikai orientáció szerinti megoszlás a következőképpen alakult: egységes párti⁵⁰ a politikai újságok 29,6 százaléka, kormánytámogató a lapok 23 százaléka, liberális és demokrata 10,8 százaléka, fajvédő 2,5 százaléka, szociáldemokrata 1,5 százaléka, pártonkívüli 25,6 százaléka, egyéb 6,4 százaléka. A politikai irány szerinti tagolásban a jobboldali újságok túlsúlya különösen a vidéki sajtó esetén jelentős (Elekes, 1927b). Míg a budapesti lapok 45,75 százaléka liberális, demokrata,

---

⁵⁰ A Horthy-korszakban többször is megváltozott a párt neve. 1922–1932 között Egységes Párt, 1932. október 17–1939. február 22. között Nemzeti Egység Pártja, 1939 után Magyar Élet Pártja néven működött. (Magyar Katolikus Lexikon) A statisztikai évkörökben az adott időszaknak megfelelő terminológiát használunk.

szociáldemokrata vagy párton kívüli, addig 33,3 százaléka egységes párti, kormánytámogató, fajvédő. Ezzel szemben vidéken a sajtóstruktúra megfordul a fővárosi arányhoz képest, hiszen jelentős túlsúlyban vannak az egységes párti, kormányhű vagy fajvédő lapok a polgári, demokrata irányhoz képest: 62,5 %-34 % (Sipos, 2004).

Érdekes kitekintenünk a határainkon túlra. Kétféleképpen is vizsgálhatjuk a sajtóélet alakulását. Az egyik szerint kumulált értéként tekintünk a megjelent lapszámokra és ez alapján állapítunk meg sorrendet, a másik lehetőség, hogy az egy újságra eső lakosságszám alapján alkotunk sorrendet. Mivel az előbbi nem veszi figyelembe az országok közötti lakosságszám-különbségeket, utóbbi adatot szerkesztettük táblázatos formába. A legtöbb lapot az Amerikai Egyesült Államokban adják ki (20719), ennek ellenére a magas lélekszám miatt nem az első az egy újságra eső lélekszám tekintetében (5478 lakos/újság) (Elekes, 1927b. 722. o.).

Állam	Az egy újságra eső lakosok száma
Dánia	1581
Norvégia	2697
Belgium	4586
Németalföld	6325
Németország	6397
Cseh-Szlovákia	6607
Bulgária	6865
Magyarország	8960
Spanyolország	9506
Lengyelország	16879
Olaszország	44822

8. táblázat. Az egy újságra eső lakosok száma Európa néhány országában (Elekes, 1927b)

Mint látható, az európai országok rangsorát Dánia vezeti. A kép valamelyes csalóka, mivel a kis lélekszámú ország adatsorát erősíti Izland lapkiadása is. A szerény lélekszámú országban

(100.000 fő) 94 orgánum jelenik meg, mely jelentősen javítja Dánia – egyébként is jó – statisztikai adatát. Magyarország helyzete – bár az összehasonlítás kompetitívnek tűnik – „javítható”, ha trianoni határ közé szorított országban kiadott lapokhoz hozzávesszük a határon túli – például a felvidéki – magyar nyelvű lapokat.

Sajtóstatistika 1930-ban

1930-ban a megismételt statisztikai adatgyűjtés alapján 1230 sajtóorgánum volt az országban. Ezzel szemben *A Sajtó* című szakmai lapban közölt adatok szerint, melyet dr. Wünscher Frigyes kutatásai alapján állítottak össze, 1054 sajtóorgánumot rögzítettek (*Wünscher*, 1930). A megjelentetett lapok Budapest-centrikusságát mi sem bizonyítja jobban, mint a lapok területi megoszlása: Budapesten 809 lap közül választhatott az olvasóközönség (*Elekes*, 1931). Ezzel szemben Wünscher Frigyes adatai szerint 715 budapesti orgánumról beszélhetünk (1929). A vidéki városok közül 1930-ban Debrecen helyett már Szegeden jelent meg a legtöbb lap (25). A lapkiadás struktúrája érdekes mintázatot mutat. A vidéki lapok között arányaiban több a politikai hetilap, míg Budapesten a szaklapok dominálnak mennyiség alapján vizsgálva (1929).

A Statisztikai Hivatal felméréséből kiderül, Budapesten 11 jelentősebb napilap jelent meg 1930-ban. Összehasonlításképpen: 1913-ban, a háború kezdete előtti évben Budapesten 38 jelentős újság közül választhatott a főváros lakossága (1931. 583. o.). A településtípusok szerinti mintázat alapján az egy újságra jutó lakosság szám Budapest esetében 1242 fő, a törvényhatósági jogú városoknál (Budapest nélkül) 5008 fő, a megyei városok esetében 6762, községeknél már 53251 fő. Ebből is jól látható, a lapkiadás alapvetően a városokhoz, az urbanizáció minél magasabb szintjéhez kötődik, illetve ezt igényli. A települések sorrendje az újság szám szerint a következőképpen alakul: Budapest (809 lap), Szeged (25 lap), Pécs (21 lap), Debrecen (20 lap), Miskolc (15 lap), Sopron (14 lap), Győr (13 lap) és Kecskemét (10 lap). A megyei városok⁵¹ sorában Szombathely 11, Újpest 10, Kaposvár 9, Sátoraljaújhely 9, Cegléd 8, Nyíregyháza és Szolnok 7–7 lappal rendelkezett. Székesfehérvár törvényhatósági jogú városi besorolása ellenére a megyei városok középmezőnyében foglal helyet 8 újsággal.

A statisztika lehetőséget teremt arra, hogy megvizsgáljuk törvényhatósági jogú városoknak az egy újságra jutó lakosság számát. Itt is Budapest áll az élen 1242 lakossal, majd Sopron

---

⁵¹ Az 1929. évi XXX. törvénycikk szabályozta és nevezte át a korábban rendezett tanácsú városokat megyei városokká.

2563, Pécs 2943, Győr 3921, Miskolc 4098, Székesfehérvár 5091, Szeged 5405, Debrecen 5871, Baja 6985, Kecskemét 7951 és végül Hódmezővásárhely 15044 lakossal áll a kiemelt települések végén. Látható, míg Sopron a megjelent lapok alapján a hatodik legtöbb újsággal rendelkezik, az egy lapra jutó számarány tekintetében Budapest után következik. Budapest után a legtöbb orgánummal rendelkező Szeged (25 újság), számarányt tekintve csak a hetedik.

Az 1926-os évhez hasonlóan a lapok tartalom szerinti meghatározása a szerkesztőségek önbevallásán alapult. Az újságok 20,2 százaléka politikai, 11,1 százaléka vallási alapú volt. Ugyanúgy a szerkesztőségek önmeghatározása szerint került bontásra a lapok politikai pártállás szerinti meghatározása is. „Egységes párti a lapok 45 százaléka, kormánytámogató 19,2 százaléka, liberális, demokrata 9,2 százaléka, szociáldemokrata 1,2 százaléka, pártunkívüli 13,2 százaléka, egyéb 12 százaléka” (*Elekes*, 1931. 591. o.). Az 1926. évi adatgyűjtéssel összehasonlítva jelentős az egységes párti lapok előretörése a politikai lapok terén. 29,6 százalékról 45,2 százalékra emelkedett ezen politikai platform lapjainak aránya 1930-ra. Vidéken még jelentősebb az emelkedés: 32,9 százalékról 52,9 százalékra nőtt.

Már Bethlen miniszterelnökségének tíz éve alatt megfigyelhető az egységpárti lapok dominanciájának növekedése, de Gömbös Gyula és az őt követő kormányok sajtópolitikája révén a növekedés kirívóvá vált. Dotációval segítették a vidéki, főleg egységpárti politikai narratívát kommunikáló lapkiadást. A lapszámbővülés ellenére a legnépszerűbbek nem kormánypárti támogatásúak voltak (*Elekes*, 1931).

Sajtóstatistika 1934-ben

1934-ben 1477 sajtótermék volt jelen a hazai piacon (*Elekes*, 1935), mely abból az aspektusból meglepő, hogy ekkor már a gazdasági világválság hatása erősen érezhető volt hazánkban is. A tendenciára magyarázatul szolgálhat, hogy a dotációs politika révén a kormányzat által támogatott lapok árát le lehetett szorítani függetlenül a gazdaságossági mutatóktól.

A XIX. század végétől a gazdasági fejlődés hatására az ország, de legfőképpen Budapest ugrásszerű fejlődése tapasztalható. Ez a koncentráció a sajtóra is érvényes volt, hiszen a lapok terén is igen jelentős a Budapest-dominancia (*Thurzó Nagy*, 1928). 1934-ben Budapesten 1003 lapot adtak ki, mely a kiadott lapok két harmadát jelenti. A vidéki sajtószám eltörpül a fővárosi megjelenésszám mellett. Debrecenben 30, Szegeden 26, Miskolcon 19, Győrött 18, Újpesten 17 lap jelent meg, majd Sopron, Szolnok, Szombathely következett 14–14–14

lappal. Végül a legalább tíz orgánummal rendelkező települések sorát Pécs (13), Székesfehérvár (12) és Kecskemét zárja (11).

A sajtóstatiztika segítségével nemcsak az újságok számát, hanem a település lélekszámához viszonyított laparányt is meg tudjuk állapítani. Így láthatóvá válik egy-egy település potenciális hozzáférése a hírekhez, a település „hírigénye”, a lakosok olvasottsága. A lélekszám/periodika arány tekintetében is Budapest fölénye látható. 1934-ben Budapesten egy újságra 1024 lakos, a törvényhatósági városok esetében 4421, megyei városok esetében 5913, községek esetében 52714 lakos jut. Nevesítve a településeket: Budapest után Sopron (2573 lakos), Győr (2824 lakos), Miskolc (3294 lakos), Székesfehérvár (3437 lakos), Debrecen (4044 lakos) következik (*Elekes, 1935*). „Érdekes, hogy vidéki sajtó tartalom-szerinti képe egészen más, mint fővárosi sajtóé. Vidéken a politikai lapok, melyek közé hírlapok legnagyobb részét sorozták – erősen elnyomják a más tartalmú sajtótermékeket. A vidék 474 újságjából 209 politikai lap.” (*Elekes, 1935. 1110. o.*)

Sajtóstatiztika 1938-ban

Az időszaki sajtó statiztikai összeírását 1926 óta négyévente végző Statiztikai Hivatal 1938. évi adatfelvétele egy érdekes pillanatfelvétele a sajtótörténetnek. 1938-ban a sajtótörvények változása miatt jelentős államosításra került sor, így az év eleji összeírás már a tanulmány évközi publikálásakor a „*múlt képét megörökítvén, tanulságos összehasonlítási alapot nyújt jelenlegi, változott sajtóviszonyok vizsgálatához is*” – vélekedik az eddigi évek sajtóstatiztikáit készítő Elekes József (1939. 878. o.). 1938 év elején 1934 időszaki sajtótermék jelent meg az országban. Ebből Budapesten 1243 lap, Szegeden 57, Debrecenben 49, Pécsen 33, Győrött 28, Miskolcon és Szombathelyen 19–19, Kecskeméten és Sopronban 18–18, Szolnokon 16, Újpesten és Kaposvárott 15–15, Székesfehérváron 14, Nyíregyházán 13, Békéscsabán 12 jelent meg. A sajtópiac hosszú távú kiszámíthatóságának indikátora, hogy mindösszesen öt olyan lap volt elérhető a piacon, amely már 1850-ben is létezett, de az 1934 orgánumból csak 255 létezett a századfordulón, mely az összpéldányok 13 százaléka. A többi lapot a századforduló óta alapították. Sokat elárul a sajtópiac kiszámíthatatlanságáról, illetve a politika aktivitásáról, mesterséges beavatkozásáról, hogy 1931–1938 között 840 időszaki sajtóterméket indítottak, adtak ki. Egy másik tendencia is megfigyelhető a vizsgált időszakban: a kormányzati nyomásgyakorlás eredményeképpen a politikai lapok aránya

folyamatos csökkenést mutat, hiszen 21,8 százalékról 1938-ra 18 százalékra redukálódott az arányuk (*Elekes, 1939*).